

**Univerzita Karlova v Praze, Filozofická fakulta,
Ústav českých dějin**

Diplomová práce

Bc. Ondřej Hladík

**KRIMINALITA A PRÁVO NA NOVÉM MĚSTĚ PRAŽSKÉM
V LETECH 1585 – 1593**

**CRIMINALITY AND LAW IN THE NEW TOWN OF
PRAGUE IN THE YEARS 1585 – 1593**

Praha 2010

Vedoucí práce: Prof. PhDr. Jaroslav Čechura, DrSc.

Prohlašuji, že jsem tuto diplomovou práci vypracoval samostatně a výhradně s použitím citovaných pramenů, literatury a dalších odborných zdrojů.

V Praze dne

Anotace

Kriminalita a způsob boje proti ní představuje jedno ze zásadních témat spojených s výzkumem života raně novověkých měst. Výsledky jejího studia mají uplatnění zejména v historické antropologii, dějinách každodennosti a mentalit tehdy žijících lidí. Nelze však opomenout ani kriminologický přístup, s nímž samozřejmě nesouvisí jen analýza trestných činů, ale i celá řada dalších problémů. Patří mezi ně způsob vyšetřování spáchaných trestných činů, zatčení zločinců, soudní řízení a tresty ukládané viníkům

Jedním ze zásadních pramenů pro studium nastíněné problematiky jsou knihy svědomí. Při jejich rozboru je ovšem nutné počítat s určitým zkreslením informací týkajících se konkrétních deliktů, obzvláště pokud hrozilo nebezpečí, že by na svědka mohlo padnout podezření ze spoluúčasti na trestné činnosti. Přesto jejich bohatý obsah umožňuje nejen detailní analýzu kriminality, ale poskytuje i mnoho informací o lidech, kteří přišli na radnici podat výpověď.

Klíčová slova:

Kriminalita, město, práva, soudnictví, vězeňství.

A criminality and forms of combat against is one of the basic themes, which are connected with a research of life in Early modern towns. The results of the research assert mostly in historical anthropology, history of everyday life and research of mentalities. But it is not possible to ignore criminological access with many other problems. These problems are for example - ways of investigations, detentions of suspected people, judicial proceedings and sentences.

One of the fundamental resources is book of conscience. It is necessary to consider a distortion of information in concrete delits (esp. in cases, when any witness could be also suspected as accomplice). Destpite of these problemys they are able to help us with detailed analyses of criminal activities, but there is also information about people, who served a notice on town hall.

Key words:

Criminality, Town, Law, Justice and Prison service.

Obsah

1. Úvod	6
2. Stručná charakteristika pramene	12
3. Kriminalita a soudnictví v raně novověkém městě	16
3.1. Městský rychtář	16
3.1.1. Rychtář – dodržování povinností a jeho autorita	22
3.2. Žaloba, vydávání svědomí a soudní proces	25
3.2.1. Řečníci	28
3.2.2. Pravidla pro vydávání svědeckých výpovědí (svědomí)	31
3.3.3. Městské soudy a vedení pře	35
3.3. Městská vězení	38
4. Výpovědi v novoměstských knihách svědomí	43
5. Analýza svědků vystupujících v knihách svědomí	46
5.1. Rozdělení svědků podle pohlaví	47
5.2. Charakteristika sociální skladby svědků	48
6. Šlechta před novoměstským soudem	56
7. Analýza trestné činnosti	65
7.1. Trestněprávní delikty	66
7.1.1. Delikty proti osobním právům	66
7.1.1.1. Nářek a zhanění cti	67
7.1.1.2. Cizoložství a smilstva	73
7.1.2. Delikty proti zdraví a životu	80
7.1.2.1. Domácí násilí	81
7.1.2.2. Mordy a vraždy	84
7.1.2.3. Napadení, rvačky, ublížení na zdraví	93
7.1.3. Delikty proti vlastnictví	98
7.1.3.1. Krádeže	99
7.1.3.2. Faleš (podvod)	106
7.1.3.3. Žhářství	107
7.1.4. Delikty proti řádu, bezpečnosti a veřejnému pořádku	112
7.1.4.1. Výtržnost	112
7.1.4.2. Výboj	115
7.1.4.3. Útoky proti veřejnému pořádku – sousedské spory	117
7.1.5. Delikty proti ideologii – čarodějnictví	119
7.2. Majetkoprávní spory	122
7.2.1. Dědické spory	122
7.2.2. Dlužnické spory	128
7.2.3. Vlastnické spory	134
7.3. Spory procesní povahy a nezařaditelné pře	138
8. Významné a identifikovatelné osoby objevující se ve sporech.....	141
8.1. Jako sporná strana	141
8.1.1. Kniha inv. č. 1060a	141

8.1.2. Kniha inv. č. 1122	157
8.2. Jako svědci	170
8.2.1. Kniha inv. č. 1060a	170
8.2.2. Kniha inv. č. 1122	173
9. Závěr	176
10. Prameny a Literatura	180
11. Seznam příloh	187

1. ÚVOD

Raně novověké město a každodenní život jeho obyvatel představuje bohatý zdroj inspirace v nejednom směru historického bádání. Ať již se jedná o hospodářské dějiny konstruuující na základě účetních materiálů ekonomický vývoj, sociálně historické pokusy sledovat dění na základě vytváření revolučních či jiných teorií (kupříkladu z hlediska marxistických třídních bojů, na něž byl kladen důraz ještě v nedávné minulosti), demografické studie nebo antropologicko-mikrohistorické sondy odhalující konkrétní události a jednání tehdy žijících lidí, přičemž nám jejich osudy předkládají téměř pod drobnohledem.

Právě pro historickou antropologii a dějiny každodennosti se jako důležité téma, spojené s výzkumem raně novověkých městských společenství, jeví kriminalita a způsob boje proti ní. Jeho důkladné zpracování ale vyžaduje odpovědný interdisciplinární přístup, těžící z dosavadních výsledků nejednoho oboru historické vědy. Konkrétní zaměření práce ale záleží na úhlu pohledu zájemce o studium tohoto osobitého fenoménu každodenního života, položených otázkách a vytýčených cílech.

S kriminologickým přístupem samozřejmě nesouvisí jen analýza trestných činů, ale i celá řada dalších problémů. Patří mezi ně způsob vyšetřování spáchaného deliktu, zatčení zločince, soudní řízení a nelze vynechat ani tresty ukládané viníkům. Obzvláště podoba postihu pachatele doznela z pohledu současného člověka výrazných změn. Dnes běžný kratší či delší pobyt ve vězení nebyval chápán jako náležitá odplata – právě posun významu trestu z „pomsty“ za prožité bezpráví na snahu o nápravu provinilce lze považovat za nejdůležitější moment v dějinách vězeňství. Avšak k tomu došlo až během reformy soudnictví v 19. století, přičemž nelze opomenout zásluhu katolického kněze a prvního vězeňského učitele Františka Josefa Řezáče, který již roku 1852 vydal vlastním nákladem důležitý spis zabývající se zásadami práce s vězni.¹

Co však vede k zájmu badatele o kriminalitu v předbělohorských Čechách? Cest je jistě mnoho. Jednou z nich může být archivní exkurze (či praxe) v rámci studijního plánu. Vlastní-li navštívená instituce alespoň jednu, nebo nejlépe celý soubor knih pocházejících z činnosti městských soudů, stojí adept historických věd jen příslovečný krůček od tématu své závěrečné práce. Zcela zásadní jsou pak knihy svědomí. Jejich dnes již ne zcela srozumitelný název byl ve své době zřejmý – slovem svědomí se označovala svědecká výpověď, tedy kniha do níž přísežný písař zaznamenával výpovědi svědků trestných činů nebo dokládajících okolnosti majetkoprávních sporů. Dotýkají se tak i těch nejtemnějších zákoutí tehdejšího života. Na jejich

¹ František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, reprint, příloha časopisu České vězeňství, Praha 1995.

stránkách vlastně dochází k symbióze úředních a soukromých pramenů, kdy nanejvýš oficiální písemnosti zachycují zcela intimní prožitky, a to i přes riziko autostylizace či následných úprav písařem. Právě tento, téměř bezprostřední, kontakt s tehdejšími obyvateli města, kteří přibližují každodennost doby v níž žili, může vést až k určité fascinaci tímto pramenem.

Práce s těmito městskými knihami sebou nese, z důvodu svého rozsahu, nutnost vytyčit si konkrétní místo a období, jímž se bude rozbor dobových projevů městské kriminality zabývat. Volba padla na Nové Město pražské, jehož knihy svědomí patří dosud k nejméně zpracovaným. Naproti tomu pro Staré Město pražské, Malou Stranu, Louny, Žatec a Rokycany již existují statistické údaje, vztahující se k posledním dvaceti létům 16. století, což na druhou stranu pomohlo vyřešit otázku časového vymezení. Rozhodujícím faktorem se stala možnost srovnat dosažené výsledky s těmito městy. Proto byly jako základ studie zvoleny dvě knihy z let 1585 až 1594 (1595) s tím, že analýza kriminálních deliktů končí rokem 1593.

Při rozboru soudních pramenů je ovšem nutné počítat s určitým zkreslením informací týkajících se konkrétních deliktů, obzvláště pokud hrozilo nebezpečí, že by na svědka mohlo padnout podezření z podpory pachatele nebo přímo ze spoluúčasti na trestné činnosti. Přesto si knihy svědomí vedou výrazně lépe ve srovnání s knihami smolnými. Záznamy pořízené krevním písařem během útrpného výslechu nejsou vždy důvěryhodným pramenem. Výpověď učiněná s vidinou mučení, či bezprostředně po něm, je touto skutečností vždy poznamenána. Ani rychtářské knihy obsahující jen krátké a stručné záznamy o nejdrobnější kriminalitě nepřinesou vždy kýžené ovoce.² Poměrně bohatý obsah zvoleného pramene naopak umožňuje nejen detailní rozbor vlastní kriminality, ale poskytuje i mnoho informací o lidech, kteří přišli na radnici podat výpověď.

Proto došlo na základě podrobného rozboru pramenů k rozdělení celé studie do šesti tématických celků. V kapitole věnované jejich charakteristice je stručně popsána struktura knih po formální stránce. Následuje nastínění celého systému ochrany práv a bezpečnosti obyvatel města v ranném novověku, které zahrnuje také popis průběhu soudního řízení společně s vylíčením podmínek života ve vězení. Shrnutí týkající se počtu výpovědí rozebírá jejich četnost v jednotlivých sporech, přičemž zohledňuje ještě dny, kdy byla svědomí nejčastěji přijímána. Svědky se zabývá další kapitola, v níž je zkoumáno jejich zařazení do určité sociální skupiny městského obyvatelstva, pohlaví a národnost. Hlavní část této práce představuje vlastní rozbor soudních sporů, které se odehrály na Novém Městě pražském. Popis jejich schématu, vycházejícího ze studia literatury vztahující se k této problematice a následně

² Výmluvným příkladem je kniha rokycanského rychtáře z konce 16. století: Státní okresní archiv (dále jen SOkA) Rokycany, f. Archiv města Rokycany I., Rychtářská kniha 1585 – 1595, inv. č. 28.

přízpusobeného potřebám plynoucím z rozboru tohoto specifického pramene, je zařazen na začátek kapitoly nazvané „Analýza trestné činnosti“.

Přestože česká historiografie věnovala již od druhé poloviny 19. století velkou pozornost právním dějinám, soudnictví a kriminalitě, zůstávaly knihy svědomí na periferii badatelského zájmu. V jeho centru stály zejména smolné knihy zachycující delikty spadající do okruhu hrdelního soudnictví. Svoje nezastupitelné místo mělo také vydávání dodnes využívaných edic raně novověkých zákoníků. Samostatnou kapitolou bádání, ve které se knihy svědomí mohly uplatnit, byť ne jako pramen k dějinám kriminality, bylo studium vývoje městské správy.³ Tento trend, až na několik výjimek, přetrvával až do posledních desetiletí 20. století, kdy začaly vznikat práce vycházející právě z nového pojetí studia záznamů svědeckých výpovědí.

Jeden z prvních badatelů zabývajících se tímto pramenem byl Karel Jaromír Erben, který vydal krátké výpisy z novoměstské knihy svědomí v Časopise musea království českého.⁴ Velký kus práce odvedl také kulturní historik Zikmund Winter. V rozsáhlém díle o životě raně novověkého města využil množství pramenů, mezi nimiž měly knihy svědomí nezastupitelné místo.⁵ Stejně tak další autoři doplňovali své práce nejzajímavějšími výňatky z těchto knih. Mezi nimi je třeba zmínit především Augusta Sedláčka,

³ Za nejvýznamnější právně historické studie je možné pokládat práce V. Vaněčka, K. Malého, a J. Klaboucha. Pro vytvoření základní představy o této problematice zejména: Václav VANĚČEK, *Dějiny státu a práva v Československu*, Praha 1975; Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách 15. a 16. století*, Praha 1979 a Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví, (Jak se dříve soudívalo)*, Praha 1967. K problematice městského práva a soudnictví: Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001; v normativního hlediska zejména Petr KREUZ, *K charakteristice procesního projednávání trestních případů v českých městech v době předbělohorské*, in: *Hrdelní soudnictví v českých zemích v 16. – 18. století*, Pardubice 1996, s. 63 – 100. Z prací vycházejících ze smolných knih je třeba jmenovat edici rožmberské popravčí knihy z let 1389 – 1409 a 1420 – 1429: Adolf KALNÝ, *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993 a Pánkovu stať o typologii trestných činů spadajících do okruhu hrdelního soudnictví: Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: ČSČH 32, Praha 1984. Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976. Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA – Edmund KNEŠL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979. Bibliografický přehled k jinak velmi rozsáhlé literatuře, která se věnuje problematice hrdelního soudnictví: Jindřich FRANCEK, *Výběrový soupis vydaných pramenů a literatury k dějinám hrdelního soudnictví v českých zemích*, in: *Hrdelní soudnictví v českých zemích v 16. – 18. století*, Pardubice 1996, s. 143 – 178. Edice zemských a městských práv: Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Brikciho z Licska Práva městská*, Praha 1880. Josef JIREČEK, *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876. Hermenegild JIREČEK, *Právní život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903, Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské*, Praha 2008.

⁴Karel Jaromír ERBEN, *Knihy bílé na pohony k svědomí*, in: Časopis musea království českého 35, Praha 1861; TENTÝŽ, *Výpis z bílé knihy svědomí*, in: Časopis musea království českého 37, Praha 1863.

⁵ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892.

jenž v mnohasvazkových „*Hradech, zámcích a tvrzích českých*“ častokrát citoval z písemností komorního soudu.⁶

Hlubší zájem o knihy svědomí se začal rozvíjet od osmdesátých let 20. století, kdy vznikla stať Bohumíra Roedla analyzující drobnou kriminalitu v Žatci a Lounech.⁷ Na tuto práci autor navázal roku 2003 vydáním edice zmíněného žateckého rukopisu.⁸ Část berounské knihy využila Eva Procházková v pojednání o postavení tamních delikventů. Ta upozornila mimo jiné na důležitost archiválií soudní provenience k poznání každodenního života obyvatel raně novověkého města.⁹

V současnosti se tak při zpracování tohoto pramene projevuje několik základních metodologických přístupů. První představují klasické edice, které z důvodu rozsahu a časové náročnosti na zpracování vycházejí ve velmi omezené míře. Dalším je postup Jindřicha Francka, jenž pravděpodobně s ohledem na obsahovou pestrost, vydává publikace založené na prostém přepisu bez hlubší analýzy dané problematiky, jak činili již zmiňovaní Erben nebo Winter.¹⁰ Odlišné kriminologickoantropologické pojetí ukazují studie Jaroslava Čechury.¹¹ Z čistě normativně-právního hlediska vše posuzuje Petr Kreuz. Avšak s jeho postupy nelze příliš souhlasit. Zejména tvrzení o nemožnosti využít případy, které nejsou v pramenech zachyceny vcelku – tedy od podání žaloby, přes výslechy svědků, průběh soudního řízení až k vynesení rozsudku, nekoresponduje s reálnými možnostmi plynoucími z neúplnosti dochované raně novověké soudní agendy. Zároveň zcela opomíjí fenomén latentní kriminality. Tato oficiálně uznávaná kriminologická kategorie¹² zahrnuje nejen trestné činy policii neoznámené (typickými příklady jsou kapesní krádeže a častokrát i znásilnění), skutky kdy nebyl vypátrán pachatel, ale i případy, v nichž soud nevynesl rozsudek z důvodu neprokázané viny. Je zřejmé, že latentní kriminalita není jen soudobou záležitostí a lidskou společnost provázela vždy. Proto je s ní nutné počítat i při studiu knih svědomí.

Dalším oborem historické vědy, v němž by mohly knihy svědomí najít své uplatnění, jsou dějiny mentalit. Dílo využívající zápisů svědeckých výpovědí jako výchozího bodu k jejich poznání však ještě nevyšlo. Absence takové studie je ale zcela pochopitelná. Prvotní důraz byl kladen zejména

⁶ Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003, s. ix.

⁷ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984.

⁸ Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003.

⁹ Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: *Středočeský sborník historický* 20, Praha 1994, s. 73 – 74.

¹⁰ Srovnej: Jindřich FRANCEK, *Zločin a trest v českých dějinách*, Praha 2002; *Zločin a sex v českých dějinách*, Praha 2000.

¹¹ Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita a každodennost v raném novověku*, Praha 2008.

¹² Běžně s ní operují i soudobé učebnice kriminologie využívané na právnických fakultách a další odborná literatura. Srovnej: Oto NOVOTNÝ – Josef ZAPLETAL, *Kriminologie*, Praha 2004, s. 57, 125, 272, 304, 409.

na kolektivní a zautomatizované formy myšlení, přičemž stranou zůstávaly konkrétní praktiky.¹³ Naproti tomu knihy svědomí jsou svědectvím o skutečných událostech a reakcích jejich účastníků. Tedy historicko antropologický člověk jako aktér dějin ve středu historické analýzy.¹⁴ Není ale právě tato cesta po níž by se měly dějiny mentalit ubírat? Vždyť k poznání kolektivního a nevědomého vede cesta přes podrobnou analýzu sociokulturních vztahů velké reprezentativní skupiny individualit sdílejících v jednom čase stejný životní prostor. A nejsou to knihy svědomí, které přinášejí na jednom místě velké množství osobních výpovědí (byť někdy poměrně stručných) lidí žijících v jednom městě nebo jeho nejbližším okolí?

Jestliže tedy akceptujeme knihy svědomí se všemi jejich klady i nedostatky jako pramen vhodný ke studiu mentalit obyvatelstva raně novověkých českých měst, vyvstane další otazník – jaké mentality je vůbec na jeho základě možné studovat. Lze mezi svědeckými výpověďmi vystopovat mentalitu městského obyvatelstva předbělohorských Čech jako celku v dlouhodobém horizontu ve smyslu „manýristické mentality“ s níž pracoval Josef Válka¹⁵ nebo jsou vhodné spíše k rozpoznání jednotlivých společenských a profesních skupin? Na základě interdisciplinárního propojení s historicko antropologickými metodami se jako reálnější jeví klást tomuto prameni otázky směřující spíše ke každé skupině zvlášť. Tím samozřejmě není myšlena snaha dopátrat se specifických postojů bečvářů, řezníků, mlynářů apod., ale spíše sociálních skupin žijících ve městě. Tedy kupříkladu nejbohatších elit, často zastoupených v městské radě a intelektuálů s nimi provázaných nebo středně zámožného osedlého řemeslnictva.

Tento přístup navíc nabízí možnost pokusit se nahlédnout do mentality nižších vrstev. Mezi svědky se totiž objevuje velké množství podruhů (každý podruh však nemusel patřit k městské chudině), služebnictva, nájemných dělníků, a co je badatelsky obzvláště přitažlivé, také lidí žijících na okraji společnosti, což se jeví jako největší přednost knih svědomí. Soudní písemnosti jsou tak v podstatě jediným pramenem, který současnému zájemci zprostředkuje možnost „setkat se“ s představiteli sociální vrstvy, jež po sobě většinou jiný otisk v dějinách nezanedala.

Na závěr lze o knihách svědomí jednoznačně prohlásit, že mají své místo ve studiu dějin mentalit. Přestože snaha o excerpci dlouhodobějších mentalitních vzorců vyžaduje rozsáhlejší ucelenou řadu pramenů zahrnující delší časové období, neméně náročné studium a zodpovědný přístup badatele,

¹³ Jan HORSKÝ, „*Duch doby*“ v českém dějepisectví a francouzský dějepis mentalit, in: Antonín Kostlán (ed.), *Práce z dějin vědy*, sv. 6, Semináře a studia výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003, Praha 2003, s. 248 – 249.

¹⁴ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002. s. 11.

¹⁵ Marie KOLDÍNSKÁ, „*Manýristická mentalita*“: k užívání jednoho pojmu v soudobém českém dějepisectví, in: Antonín Kostlán (ed.), *Práce z dějin vědy*, sv. 6, Semináře a studia výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003, Praha 2003, s. 291 – 310.

výsledek by však mohl být velmi přínosný. S využitím mnohokrát zmíněné historické antropologie se rýsuje možnost poskládat pestrou mozaiku jednotlivých sociálních skupin ve velkolepý obraz dobové mentality městského obyvatelstva jako celku. Na místě je však určitá skepse směřující k proveditelnosti načrtnuté představy jak z praktického hlediska, tak i metodologicky.

2. STRUČNÁ CHARAKTERISTIKA PRAMENE

Jak napovídá již název této kapitoly, nemají následující řádky ambici být podrobným rozbořem na základě užívaných diplomatických pravidel. Účelem je představit případným zájemcům o raně novověkou kriminalitu jeden z nejdůležitějších pramenů pro toto téma přístupnější formou shrnutí základních informací, jež se mohou stát odrazovým můstkem k další badatelské činnosti. Na druhou stranu je třeba podotknout, že bez paleograficko-diplomatické průpravy je práce s raně novověkými městskými knihami poněkud komplikovaná, ne-li přímo nemožná.

Jak již bylo řečeno, východiskem ke zpracování předkládané analýzy trestních deliktů a majetkoprávních soudních sporů se staly dvě knihy svědomí Nového Města pražského z posledních dvou desetiletí 16. století. Další archiválie, mezi něž patří zejména ortelní manuály apelačního soudu, novoměstská kniha apelací a rokycanská rychtářská kniha ze stejného období, sloužily k upřesnění údajů, kterého nebylo možno dosáhnout studiem primárně užitých dokumentů. Na závěr výčtu pramenné základny této práce je nutné zmínit rovněž jednotliviny z okresních archivů v Českém Krumlově a Hradci Králové. Následující řádky se ale soustředí na první ze jmenovaných písemností, bez jejichž ucelené řady svědeckých výpovědí si nelze proniknutí do světa tehdejší kriminality vůbec představit.

Z formálního hlediska jsou knihy svědomí papírové kodexy v původních polokožených vazbách zdobených slepotiskem s téměř shodným počtem folií. Rukopis s inventárním číslem 1060a, obsahující zápisy z let 1585 – 1595, má celkem 386 folií. Druhý s označením 1122, zahrnující roky 1585 – 1594, obsahuje 384 folií. V obou případech je možné nalézt jak původní označení římskými číslicemi, vtahující se k jednotlivým sporům, tak i průběžné číslování novodobé, připsané tužkou na každé folio.

Obě knihy se dochovaly ve velmi dobrém stavu, takže zápisy jsou čitelné bez větších omezení způsobených následným poškozením. Zajímavostí je kniha 1060a, na jejíchž deskách se objevují kromě málo zřetelné datace 1585, odkazující k roku jejího zavedení, také nápisy v aramejštině. Jde o starozákonní verše z knihy Job.¹⁶ Vychází tak otázka, zda-li je možné hledat symboliku ve spojení textů týkajících se spravedlnosti, provinění a trestu s městskou knihou sloužící k zápisům svědeckých výpovědí, později předčítaných v průběhu soudního řízení. Nicméně vzhledem k opačné orientaci písma na deskách vazby lze předpokládat, že šlo pouze o druhotné využití starších písemností.

Samostatný problém představuje existence dvou knih vedených současně. Ani jejich důkladný rozbor neprokázal jakýkoliv rozdíl v typologii řešených konfliktů, sociálního postavení sporných stran či svědků. Pokud

¹⁶ Aramejský text identifikovala Mgr. Šárka Steinová.

se při řešení této otázky zohlední skutečnost, že knihy obsahují zápisy pořízené téhož dne nebo dokonce ke stejným případům, je zřejmé, že nešlo o úmysl vytvořit podrobnější systém diferenciací sporů.¹⁷ Rukopisy byly patrně využívány nahodile bez konkrétního klíče. Rovněž totožnost přísežných písařů zůstává skryta, a to nejen kvůli absenci jejich jmen v knihách svědomí.¹⁸ Nedochovaly se ani důležité radní manuály, městské počty nebo knihy přísah, podle nichž by bylo možné určit konkrétní osoby. S jistotou lze potvrdit pouze specializaci jednoho z nich na českojazyčná svědectví. Jeho písmo v knihách svědomí převládá do roku 1592. Doplnoval ho ještě druhý písař, zaznamenávající především výpovědi německy mluvících svědků.¹⁹ Avšak objevují se i případy, kdy zapisoval při výsledku česky mluvících obyvatel Nového Města pražského.²⁰ Po roce 1592 se situace obrací a převažuje písař druhý.

Některé německé výpovědi byly pod vlastním textem ve zkrácené podobě přeloženy do češtiny. Stejná praxe existovala i v dalších pražských městech, což vyplývá z citované práce Z. Brátkové, ale její tvrzení o úřední zvyklosti je nezbytné upřesnit.²¹ Jednalo se o zákonnou povinnost ukládanou městskými právy. Koldín přímo uvádí: „*A měla-li by která strana průvody v jazyku cizím, takové své průvody, proe nežby na tu při z strany prokazování přišlo, dej je sobě přísežnému při témž právě do jazyku Českého přeložiti. A tak potom tu při jedna i druhá strana v témž jazyku Českém k místu a k konci přivésti hled’.*“²² Především text nastiňuje další otázku spojenou se studiem městské samosprávy. Do jaké míry dodržovali jednotliví úředníci všechny normou předepsané povinnosti? Vzhledem k nepravdivosti překladů si svědomitost některých z nich není třeba příliš idealizovat.

Vnitřní struktura knih je stejná, nebo alespoň velmi podobná jako v dalších, již dříve zkoumaných městech.²³ Každému sporu předchází záhlaví, u něhož jsou kaligrafickým písmem zvýrazněna první dvě slova, čímž se liší novoměstské knihy od knih staroměstských a malostranských.²⁴ V ustálené

¹⁷ Kupříkladu roku 1586 bylo do obou knih současně zapisováno 10. a 26. června, 30. července, 20. srpna a 7. listopadu. Záznamy ke stejným případům se týkají sporu Anny Mnětické z Mnětic, Archiv hl. m. Prahy, Sběrka rukopisů (dále jen AMP), rkp.1060a f. 52v – 53v, 64v, 65r; rkp.1122, f.50r – 51r, 53r. Dále pak Aleny Tetourky rkp. 1060a, f. 67r, 67v a rkp. 1122, f. 39v, 40r.

¹⁸ Přestože se jména písařů v 80. letech 16. st. neobjevují ani v knihách svědomí dalších pražských měst, uvádí B. Roedl žateckého přísežného písaře Václava Volfia, zvěčněného v autorizační poznámce. Bohumír ROEDL, *Svědectví z moravského času*, Praha 2003, s. xxxii.

¹⁹ AMP, rkp. 1060a, např. f. 19v – 21r.

²⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 30r, 30v, 31r – 32v.

²¹ Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, in: *Pražský sborník historický* 31, Praha 2000, s. 9.

²² Josef JIREČEK, *Práva městská království českého a markrabství moravského Pavla Kristiána z Koldína*, (dále jen KOLDÍN) Praha 1876, článek B VIII.

²³ K žatecké knize svědomí: B. ROEDL, citované dílo, s. xl – xlv. Malostranská a staroměstská kniha: Z.BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 7 – 12.

²⁴ Srovnej: Tamtéž, s. 9 – 11.

podobě nadpisu převažovala prostá formulace obsahující jména znesvářených protivníků: „*Jakub Studnička s Matoušem kameníkem z Trávníčku...*“.²⁵ Eventuelně se vyskytovala jeho složitější forma ve sporech, kde jednu ze stran zastupovala jiná osoba (manželky, sirotci), jako například „*Karel Oustský poručník Alžběty sirotka po Severýnovi Křepelkovi kloboučníku pozůstalého na místě a k ruce téhož sirotka a Dorota Petra Vovsa manželka s Dorotou Adama Rosy a Saloménou Václava Benešovic koláře manželkou, sestrami vlastními...*“.²⁶ Rozdílnou stylizaci záhlaví je možné nalézt jen na několika místech, a to v případech návratu ke starším záležitostem. Nejčastěji písaři používali krátkého sousloví „*Svědomy ku potřebě...*“ nebo pouze jméno osoby, pro kterou byla svědomí vydávána „*paní Anně Mnětický...*“. Nepříliš často se objevuje také „*Zprávy proti...*“.

Součástí každého záhlaví byla datace. Na Novém Městě pražském písaři používali výhradně zkráceného latinského obratu, v němž zachytili konkrétní den týdne ve vztahu k nejbližšímu svátku některého ze světců. Vypadala tedy následujícím způsobem: „*ff III diei s[an]cti Agnetis.*“ Tím se analyzované knihy svědomí opět liší od knih staroměstských a malostranských, kde datovali také v češtině.²⁷ Před samotnou výpovědí předcházelo ještě jméno svědka, po němž mohlo následovat povolání, místo kde bydlel nebo u koho sloužil. Pro ženy je příznačný odkaz na jejich manžela. Velké množství vypovídajících ale bohužel postrádá jakoukoliv specifikaci, což výrazně komplikuje snahu o určení sociálního postavení.

Po jméně svědka následovala ještě přísaha „*u. ppp. s. t.*“ – „*učinil přísahu podle práva svědčil takto*“. Avšak i ta mohla mít odlišné znění. Pokud před soudem hovořil člověk přespolní, musel přísahat na kříž, což znázorňovala grafická značka „+“. Zkratka následně vypadala takto: „*u. ppp. na + s. t.*“ Nepříliš jasná je úvodní formulace „*S povolením původa učinil zpravu takto*“, která několikrát nahradila obvyklý začátek zápisu.²⁸ Pravděpodobně však odkazuje na výpověď učiněnou se souhlasem žalující strany, tehdy nazývané „*původ*“. To, že i tito svědci nejdříve přísahali, dokládají dva záznamy v nichž se objevuje údaj o nesplnění této jinak obvyklé povinnosti: „*jsúci těhotná s povolením původa bez přísahy vypověděla takto*“ a nebo jen „*bez přísahy s povolením původa s. t.*“.²⁹ Mezi svědky vystupovali rovněž novoměstští konšelé. Jako členové městské rady mohli vypovídat na základě přísahy složené při nástupu svého úřadu.³⁰ Tuto skutečnost zachytil písař ve svědectví Lukáše Tunského z Turnperku, které začínalo specifickou formulací: „*Příjav to na tu povinnost*

²⁵ AMP, rkp. 1122, f. 22r.

²⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 57v.

²⁷ Zlata BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 10 – 11.

²⁸ AMP, rkp. 1060a, např. f. 51r, 51v.

²⁹ Svědectví Kateřiny, manželky šmukýře Jana Votýpky a Mariany, služebnice Kateřiny Gabrielové. AMP, rkp. 1060a, f. 57.

³⁰ KOLDÍN, článek B LI.

*kderou k úřadu jeho milosti císařské jsa na radu posazen učinil k své víře a duši s. t. "*³¹ Obdobně vypadal také postup v dalších městech, i když existovaly menší odchylky. Žatecké písemnosti dokládají ještě doplnění o přísahu na zřízení zemské, což bylo zapisováno následujícím způsobem: „*u. ppp. s. t. a z. z.*“³².

Po záhlaví a přísaze následovaly vlastní výpovědi. Písaři v nich zaznamenávali přímou řeč, kterou později nesměli nijak měnit.³³ Proto při paleografickém rozboru obou rukopisů poněkud překvapí malý počet písařských chyb. Jako pravděpodobné vysvětlení se jeví zaznamenávání svědeckých výpovědí na „*škarty*“, které byly později přepisovány do knih svědomí. Tuto teorii potvrzuje i agenda jiných raně novověkých soudů. Kupříkladu ve Slaném se tyto koncepty zachovaly jako součást městských knih.³⁴ Stejnou praxi zachytil i Antonín Verbík v Černé knize buchlovského loveckého práva.³⁵ Rovněž tak oba novoměstské rukopisy mají k tomuto tématu co říci. Ačkoliv zachycují svědectví se všemi zvláštnostmi mluveného projevu každého jednotlivce, vykazují nepřehlédnutelnou snahu o udržení plynulosti textu bez předpokladatelných přerázků nebo jiných projevů nervozity více či méně pohotových obyvatel města.

Svojí roli v plynulosti zapsané řeči bezpochyby hrála také zkušenost předvolaných v jednání s úřady, jejich věk a sociální status. Je samozřejmé, že vzdělané osobnosti, držící některý z městských úřadů, mluvily ve větším klidu a srozumitelněji než drobní řemeslníci nebo lidé z okraje společnosti, pro něž nebyla návštěva radnice běžnou záležitostí. Výpovědi všech, bez rozdílu sociálního statusu, ukončovalo slovní spojení „*více nevím*“ nebo „*jiného nic*“, ovšem ne vždy. V mnoha případech je závěrem poslední věta svědectví.

³¹ AMP, rkp. 1060a, f. 67v.

³² B. ROEDL, citované dílo, s. xli.

³³ K povinnostem přísežných písařů: KOLDÍN, článek B LII – B LVII.

³⁴ Za poskytnutí této informace děkuji Romaně Kmochové, která připravuje edici knihy svědomí města Slaného.

³⁵ Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976, s. 34.

3. KRIMINALITA A SOUDNICTVÍ V RANĚ NOVOVĚKÉM MĚSTĚ

V raně novověkých městech neexistovala policie, tak jak jí známe dnes. Přesto bylo nemyslitelné, aby nikdo nedohlížel na bezpečí jeho obyvatel. Tuto funkci zastával rychtář, jenž měl obvykle k ruce několik pomocníků. Právě na jeho ramenou ležela veškerá odpovědnost za udržení pořádku v ulicích, měšťanských domech a četných hospodách. Jednalo se o nelehký úkol, který ne jeden měšťan odmítal převzít na svá bedra. Jejich činnost však vyvolává otázku, jakým způsobem tito mnohdy nedobrovolní představitelé práva předcházeli trestné činnosti, zajišťovali vyšetřování kriminálních deliktů a soudní cestou rozhodovali o vině či nevině v nejméně závažných případech.

Nedílnou součástí tohoto exkurzu bude také nastínění role městského vězení a nelehkých životních podmínek provinilců v něm zadržovaných. Bez pomyslné návštěvy nehostinných šatlav a podzemních „hladomoren“ by tento pokus o vyličení poměrů panujících v tehdejší městské justici nebyl úplný.

3.1. Městský rychtář

Jak již bylo řečeno, mezi nejdůležitější úkoly městských rychtářů patřilo zajistit bezpečnost v ulicích, což zahrnovalo především policejní práci a zodpovědnost za vězení. Avšak jich úřad prošel od doby zakládání prvních měst poměrně složitým vývojem, v jehož průběhu se z panovníkova zástupce představujícího zákon stal výkonný orgán rady, dohlízející na pořádek v ulicích.

Prvními rychtáři bývali jmenováni lokátoři (zakladatelé města), a to buď panovníkem v případě královských měst nebo jinou vrchností v městech poddanských. Jejich postavení vymezovala privilegia obsahující mimo jiné i soupis všech příjmů, skládajících se zejména z podílu na soudních poplatcích a pokutách. Nemalou část zisku tvořily také dávky plynoucí z masných krámů, lázní, různých cel, trhů, jarmarků, vína, soli, městských vsí, polí a rybníků. Z předešlého výčtu příjmů je patrné, že tento úřad přinášel svým držitelům velký zisk. Proto býval velmi ceněn a stával se předmětem výnosných obchodů. Proti tomu se však stavěla vznikající samospráva, jejímž cílem byla volba rychtáře z vlastních řad. Zájmy měst hájené radou se tak dostávali do střetu s představiteli královské moci.

Přes neúspěch řady pokusů o trvalé vykoupení rychty z rukou panovníka se do konce 14. století podařilo alespoň omezit pravomoci a zisky vrchností dosazených úředníků. Zpočátku docházelo zejména v královských městech k jejich vytlačování z rozhodujících pozic. Za zlomové lze ale považovat až období husitství, které přineslo rozmach městských obcí, postupně si uvědomujících svojí sílu. V započatých krocích k pozdější autonomii je posiloval příklad Prahy, kde se podařilo rychtáře definitivně

podřídit rozvíjející se samosprávě. Druhou polovinu 15. století pak provázela snaha Jiřího z Poděbrad přimět představitele české metropole k návratu do „vyjetých kolejí“. To už ale nepřicházelo v úvahu. Do nového století rychtáři vstupovali jako úředníci městské rady vykonávající s pomocí biřice a pacholka policejní dozor nad bezpečností v ulicích. Stejně tak jejich soudní pravomoc byla omezena na řešení drobnějších deliktů. Z královského rychtáře se tak stal rychtář městský a rada se stala jediným orgánem městské samosprávy.³⁶

Bohužel, královská města si těžce získané svobody neudržela dlouho. Většina z nich se připojila k povstání proti Ferdinandovi I., který je po jeho porážce roku 1547 tvrdě postihl.³⁷ Nová opatření znamenala likvidaci jejich politické moci a ukončila dosavadní autonomní vývoj. Součástí trestního postihu bylo také ustavení nových úředníků. V pražských městech došlo ke zřízení funkce hejtmána vybíraného z řad šlechty a obnovení královských rychtářů kontrolujících veškeré dění.³⁸ O tom, jaký vliv měli na radu, ve které výrazným způsobem omezovali možnost samostatného rozhodování, hovoří listina Ferdinanda I. kouřimským z 24. září 1547: „A kteří tak v ouřadech konšelských budou, nyní ani na časy budoucí bez rychtáře našeho jim od nás v Kouřimi usazeného žádných rad obecních na rathouze ani jinde držeti a postraních obecních schůzí žádným vymyšleným způsobem nemívati, ani obce bez povolení rychtáře našeho obsílati nemají, lečby rychtáři našemu o tom prve oznámili, že jest potřebí obci pohromadě býti, a při tom, vědouc co se jednati má, byl a povolil, tehdy teprva to učiniti mají, jinakě nic.“³⁹

Povinnosti královských rychtářů přesněji vymezuje instrukce vydaná 17. ledna 1548 v Augsburgu. Mimo jiné dokládá, jak cizorodě a nepřátelsky museli tito zástupci panovnické moci ve městech působit. Jedním z jejich úkolů bylo oznámit králi jakékoliv jednání zpochybňující jeho autoritu a ohrožující komorní příjmy.⁴⁰ K částečnému zmírnění tvrdých opatření došlo za vlády Rudolfa II. v souvislosti s přijetím městských práv sepsaných v roce 1579 Pavlem Kristiánem z Koldína.⁴¹

Poddanská města vykazovala velmi podobné tendence, ale vývoj většinou nebyl tak progresivní. Podpora požadavků na rozvoj městské samosprávnosti se odvíjela od individuálního přístupu vrchností, přičemž

³⁶ František HOFFMAN, *České město ve středověku*, Praha 1992, s. 257 – 266.

³⁷ Výjimkou byly České Budějovice, Plzeň a Ústí n. Labem. Tato města v průběhu stavovského povstání zachovala věrnost králi a proto se jich tresty nedotkly. Naopak byla vylepšena jejich pozice na zemském sněmu, kde měla mít přednostní postavení hned za představiteli pražských měst.

³⁸ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005, s. 217 – 218.

³⁹ *České sněmy II. (1546 – 1557)*, č. 173, [online], HTML ed., [citováno 20. 7. 2009] <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/1547/t017300.htm>

⁴⁰ *České sněmy II. (1546 – 1557)*, č. 192, [online], HTML ed., [citováno 20. 7. 2009], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/1548/t019200.htm>.

⁴¹ Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, citované dílo, s. 218.

rozhodující roli často hrála jejich finanční situace. Méně zámožný či zadlužený majitel panství zpravidla ochotněji přistoupil na odprodej rychty, který mu přinesl nemalý finanční obnos. Tolik tedy k nastínění vývoje rychtářství od jeho počátků do druhé poloviny 16. století. Další sledovanou otázkou jsou podmínky, stanovené pro získání tohoto úřadu a povinnosti s ním spojené.

V průběhu 15. a 16. století vydávaly městské rady instrukce upravující povinnosti spojené s policejní prací. Přes menší odchylky v konkrétních bodech mezi nimi nebyly velké rozdíly. Ani pokus Brikcího z Licka o kodifikaci městských práv z roku 1536 nepřinesl velké změny a jak se zdá, pouze shrnul dosavadní zvyklosti.⁴² Do vývoje výrazněji zasáhl až Ferdinand I. zmiňovanými pokyny pro královské rychtáře.

Jaké podmínky měl tedy splňovat uchazeč o úřad rychtáře? Důraz byl kladen na jeho morální bezúhonnost, náležitou zbožnost a fyzické předpoklady. V tom se prameny shodují. Nejpráhledněji je uvádí Brikcí z Licka: „Člověk, který má za rychtáře neb soudce volen býti, nemá býti křivý přísedník, ani psanec, ani vyobcovaný; nebud' také žid, ani pohan, ani kacír; bud' syn dobrého lože; nebud' také hrubec, totiž v mraviech hrubý a hlupý ... Má býti také těla zdravého, zvlášť pak rukou aby nedostatku netrpěl. Nemá býti slepý, ani hluchý, ani němý...“⁴³ K těmto všeobecně uznávaným předpokladům byla připojována místní specifika, jako například v městech pražských, kde se od doby husitské nesměl rychtářem stát Němec.⁴⁴

Jinak vypadala situace při stanovení věku vhodného pro výkon funkce rychtáře. Zde neplatila žádná všeobecně uznávaná pravidla a zohledňovala se pouze omezení daná potřebou fyzické a psychické způsobilosti uchazečů. Nejbenevolentnější přístup prosazoval opět Brikcí, který doporučoval věk od 21 do 80 let.⁴⁵ Naopak velmi přísně postupovaly rady pražských měst, jež zkrátily toto rozpětí na 30 až 50 let. Jinde se hranice přípustného věku pohybovaly mezi těmito intervaly. Například v Rožmitále p. Třemšínem to bylo 21 až 68 let.⁴⁶

Po zvolení a stvrzení vrchností začal rychtář vykonávat své každodenní úkoly. Základní shrnutí jeho povinností přináší instrukce rady Starého Města pražského z roku 1532, která zastupuje okruh jihoněmeckého městského práva: „Předkem vědíno býti má, že rychtář podle povinnosti a přísahy své jest a býti má každému panu purkmistru jakožto místo ruky druhé, dopomáhajíc dobrého všelijakého a zlé skutečně kazíc i přetrhujíc, poněvadž slovo rychtářské to v sobě nese, že jest kazitel zlého a rozmnožitel dobrého.“⁴⁷ Dále je podrobněji rozepisuje. Nejprve upravuje

⁴² Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK, *Brikcího z Licska Práva městská* (dále jen BRIKCÍ), Praha 1880, kapitola XXXII., odstavec I. – XVIII.

⁴³ BRIKCÍ, kap. XXXII., odst. I.

⁴⁴ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 3.

⁴⁵ BRIKCÍ, kap. XXXII., odst. I.

⁴⁶ Z. WINTER, citované dílo, s. 3.

⁴⁷ Václav VOJTÍŠEK, *Soud a rada královských měst českých*, in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, Praha 1953, s. 269 – 272.

jeho, dnešními slovy řečeno, „pracovní dobu“. Musel být celý den k zastižení, aby mohl včas reagovat na případné žádosti měšťanů nebo zajistil konšely nařízené úkony spojené s jeho funkcí. Když se v dopoledních hodinách chtěl vzdálit, patřilo mezi povinnosti písaře zůstat k ruce purkmistra a naopak při odchodu písaře setrval ve „službě“ rychtář. Odpoledne už mělo poněkud volnější pravidla a stačilo, když se na radnici zdržoval pacholek nebo biřic informovaný o tom, kde je možné ostaní policejní úředníky zastihnout. V noci pak vykonával obchůzky městem, při kterých buď sám zasahoval, nebo řešil oznámení obyvatel města, kteří zejména v případě výtržností a násilných trestných činů „posílali pro právo“. Je tedy zřejmé, že svůj úřad zastával v podstatě nepřetržitě. Ve větších městech proto míval ještě svého zástupce, podrychtáře nebo-li rychtáře dolejšího, který měl na starosti především vězeňské záležitosti.⁴⁸ Jeho existenci ale novoměstské knihy svědomí nedokládají.

V předešlém odstavci bylo zmíněno také několik pomocníků rychtáře vykonávajících policejní dozor ve městě. Za jeho „pravou ruku“ lze považovat „písaře úřadu rychtářského“. Ten měl při řešení pouličních sporů a zatýkání provinilců stejné pravomoci jako jeho nadřízený, ale hlavní náplň práce spočívala v zapisování během soudního řízení, přičemž nelze opomenout ani povinnost vést všechna náležitá registra s výjimkou hrdelních záležitostí. Zajímavým pramenem sloužícím k poznání jeho každodenních činností je přísaha, kterou skládal. Například v Táboře sliboval: „...věrnost při knihách rychtářských, při zápisech, při vkladích, kvitancích bedlivost umít a mimo slušnost ničímž od tých zápisů lidí nestěžovati, vejpisů bez vědomí purkmistra nevydávati“. Pražským zájemcům o tento úřad ukládala rovněž „v soudech a rozeznávání při zachovávat spravedlnost“, což nasvědčuje tomu, že jednou z podmínek k přijetí na toto místo bylo právní vzdělání. Stával se tak neocenitelným pomocníkem rychtáře, jenž předsedal soudu ačkoliv sám nepatřil ke znalcům městského práva.⁴⁹

Jak již bylo řečeno, rychtářský písař se nezabýval hrdelními záležitostmi. Proto nebyl považován za člověka „na cti sníženého“ a tato funkce bývala prvním stupínkem při budování kariéry v městské správě.⁵⁰ Například v novoměstských knihách svědomí se objevuje písař Jan Žlutický, jenž roku 1588 převzal rychtářství. O jeho další kariérním růstu nejsou dochovány žádné zprávy, ale nelze ho vyloučit. Pravděpodobně totiž pocházel z příbuzenstva novoměstského císařského rychtáře Matouše Žlutického. Stejnými funkcemi prošel i jeho nástupce Jan Kulíšek.⁵¹

⁴⁸ Z. WINTER, citované dílo, s. 4.

⁴⁹ Tamtéž, s. 13 – 14.

⁵⁰ Přesto se rychtářští písaři stávali cílem pomluv a urážek směřujících k snaze snížit jejich čest. To vyplývalo z jejich povinnosti zatýkat provinilce. Proti tomuto jednání ale městské rady ostře vystupovaly.

⁵¹ AMP, rkp. 1060a, f. 309r, 309v. Taktéž AMP, rkp. 1122, f. 259r, 259v.

Opakem rychtářova písaře byl písař „krevní“. Ten zapisoval výhradně výsledky při nichž došlo k použití útrpného práva a všeobecně záležitosti týkající se hrdelních zločinů. Mimo to se společně s dalšími pomocníky účastnil rychtářových pochůzek městem. Tato funkce, přestože vyžadovala určitý stupeň vzdělání, je zařazovala mezi osoby nečestné či zavržené. Nepomáhaly ani občasné intervence městských rad, tak jako u písařů rychtářských. Jejich nepřilísnou pozici dokládá také to, že bezdůvodné označení za krevního písaře bývalo hodnoceno jako zhanění cti trestané pokutou 20 kop grošů českých.

Ještě níže na společenském žebříčku se nacházeli poslové, pacholci a biřici. Přestože se jejich povinnosti často překrývaly, panovala i mezi nimi určitá hierarchie. Nejlepší postavení měl posel, jenž převážně doručoval pŕuhony nebo jiné důležité vzkazy. Za ním následovali pacholci, kteří vykonávali běžnou policejní práci, poutali zatčené osoby a vodili je do šatlavy. Na nejnižším stupínku stál biřic pomáhající pacholkům, případně plnící úkoly, jejichž charakter byl pro ostatní příliš „nečestný“. Zpravidla měl na starosti dozor v městském vězení, takže se objevuje také pojmenování „dolejší“ nebo „šatlavní hospodář“, případně mohl zastoupit rasa. O tom, že se tito městští zřizenci pohybovali na okraji společnosti, není pochyb. Za povšimnutí ale stojí to, že i oni věděli, co je pro jejich čest ještě únosné. Zejména pacholci odmítali plnit povinnosti náležející biřicům. K rychtářovým pomocníkům, jichž se ovšem nedotýkalo snížení cti, patřili ještě ponocní držící v městských branách a radničních věžích noční požární hlídky.⁵²

Další důležitou povinností městského rychtáře byl dohled nad průběhem úředních aktů souvisejících s řešením dluhů mezi měšťany. Citovaná staroměstská instrukce zahrnovala také přehled poplatků odváděných za jednotlivé úkony. Patřilo k nim zapečetění obydlí dlužníka, který se odmítal dostavit k soudu, což doprovázel honorář ve výši jednoho českého groše. Pokud ovšem došlo ke svévolnému porušení úřední pečeti, zaplatil viník šest a půl kopy grošů českých městské radě. Při „zvodu“ na majetek (uvedení věřitele v držení dlužníkova majetku) dostával 30 kop grošů českých. Od zmocněného obdržel navíc dalších pět grošů. „Stavuňk“ – zajištění dlužníka vazbou v šatlavě, se prováděl bez ohledu na to, šlo-li o domácího či přespolního (výjimku měli místní lidé s doboru pověstí), přičemž za vykonání tohoto právního aktu zaplatil věřitel dva a půl groše. Koldín ve svých právech zvýšil taxu na pět grošů českých.⁵³ Z policejního charakteru rychtářské práce vyplývá také další povinnost, takzvané „jímání“. Jak je patrné již z dobového termínu, jednalo se o zajištění výtržníků, dopadených zlodějů nebo násilníků ve vězení, za což příslušela odměna ve stejné výši jako při stavuňku.

⁵² Z. WINTER, citované dílo, s. 14 – 22.

⁵³ KOLDÍN, čl. L XXIV.

Se zajišťováním provinilců souvisela také nutnost vyhovět zatykačům vystaveným zemským nebo jiným městským soudem a dohled nad lhůtami stanovenými k podání žaloby. V případech kdy byl delikvent umístěn do vězení na základě žádosti některého z měšťanů, měl poškozený povinnost předstoupit před radu do tří dnů. Jestliže tak neučinil, došlo k propuštění podezřelého. Avšak v případech mordů a cizoložství padala veškerá odpovědnost za další kroky na rychtáře, který musel hned následující den vše oznámit purkmistrovi. Jeho odměna závisela na rozhodnutí městské rady. Pokud by se však představitel městského práva snažil obejít spravedlnost, s viníky uzavřel soukromou dohodu a převzal úplatek, hrozilo okamžité odvolání z úřadu.

Mezi akcentované úkoly rychtářské praxe patřil dohled nad mravností obyvatel města, což mimo jiné dokládá staroměstská instrukce stavějící na stejnou úroveň závažnosti mord a cizoložství. K tomuto problému ale nechme promluvit přímo staroměstské konšely v čele s purkmistrem Jeronýmem Hrobčickým z Hrobčic: *„Poněvadž v tomto městě ten hřích cizoložstvo nad jiné hříchy se rozmohlo a zaniklo, takže pro zlehčení a jako obyčejnost toho hříchu již taková mrzkost hanebná více za kratochvíl nějaký, nežli za hřích se počítá a pojímá, protož aby taková hanebnost zkažena a přetrhována býti mohla, při všech obyvatelích města tohoto, bohatých chudých sousedech, podruzích, všelijakých jiných lidí s pilností a přísně pod trestáním od pana purkmistra a pánů rychtáři nynějšímu i budoucím se poroučí, aby takové neřády cizoložstva, kurevství, šantročství, svády vyhledával úřadem svým a žádnému toho nepřehlídal, buď kdo buď; jestliže by se pak koho z soused aneb měšťek dotýkalo, a oni by sami skutečně těch se hanebností dotýkali aneb jiným toho se u sebe dopustili...takové každé, aby právu dal...”*⁵⁴

Povinnosti rychtářů v městech využívajících magdeburské (severoněmecké) právo se příliš neodlišovaly od úkolů obsažených ve staroměstské instrukci. Ke srovnání je možné využít o přibližně osmdesát let starší instrukci litoměřickou. Ta sice nevyjmenovává jednotlivé přestupky, proti nimž měl rychtář vystupovat, ale přece jen obsahuje určité rozdíly. Jiná je nejen výše peněžitých odměn, ale i některá pravidla pro výkon úředních povinností. Nejvýraznější z nich se týká zvodu, kdy byla nutná přítomnost konšelů, kteří pak provedli písemný záznam o průběhu akt. Těm také náležel poplatek šesti denárů, kdežto rychtář obdržel pouze jeden.⁵⁵ Nicméně podrobná analýza rozdílů obou právních okruhů v 15. a 16. století přesahuje rámec této práce. Proto je nutné předložené informace chápat jen jako nastínění rozsáhlé problematiky, jež by se mohla stát předmětem samostatné právněhistorické studie.

⁵⁴ Václav VOJTÍŠEK, citované dílo, s. 271 - 272.

⁵⁵ Tamtéž, s. 269 – 270.

3. 1. 1. Rychtář – dodržování povinností a jeho autorita

Dodržování rychtářských instrukcí, plnění všech povinností, autorita u obyvatel města, to jsou neopomenutelná témata, důležitá pro poznání života ve městě raného novověku. Nejprve tedy k otázce jak tyto představitelé práva vykonávali svěřený úřad. Nedílnou součástí této problematiky ale není jen pilnost či naopak lenost rychtářů. Nelze opomenout ani i tehdy aktuální zneužívání svěřených pravomocí, zahrnující především spory o přiměřenost použité síly během zákroku a snahu o získání peněžních prostředků nad rámec předem stanovených poplatků. Stejně jako dnes se i v raně novověkých městech občas objevovaly nám dobře známé „úplatkářské aféry“.

Jak tedy vypadalo překračování právních norem v praxi? Z pramenů vyplývá, že nejčastějším prohřeškem se stalo nedbalé vykonávání svěřeného úřadu, což mělo dvě hlavní příčiny. První z nich vycházela ze způsobu, jakým městská rada nové rychtáře získávala. Jednou ročně docházelo k volbě, při níž ale nebyl brán ohled na názor vybraného adepta. Často pak docházelo k situaci, kdy se takto „vyznamenáný“ měšťan snažil jakýmkoliv způsobem převzetí úřadu vyhnout. Nejčastěji se vymlouval na nutnost vést svojí živnost, kterou by z důvodu velké časové zaneprázdněnosti musel zanedbávat, což mohlo následně vést k výraznému zhoršení finanční situace.

Především odstavce naznačuje také druhý důvod zanedbávání úředních povinností, spojený už přímo se zneužíváním pravomocí. Jednalo se samozřejmě o peněžní záležitosti. Rychtář nastupující své funkční období s představou poměrně snadného zisku majetku, musel být velmi brzy zklamán. To vedlo buď k nechuti zabývat se bezpečností města nebo přímo ke snaze finančního zajištění způsobem pohybujičím se na samé hranici zákona.

Že o podobné případy nebyla nikdy nouze, dokládají rovněž doboví autoři. Mikuláš Dačický v Pamětech přináší zprávu z Kutné Hory, vztahující se k roku 1590: „...Páni šepmistři a konšelé odňali ouřad městského rychtářství Jindřichovi Labuškovi na Tarmarce, k kterémuž ho byli zvolili, davše mu vinu nepilnosti; ale on o to nestál a k sobě zase přijíti nechtěl. I zvolili k tomu Cypriana Trnku, krejčího.“⁵⁶ Existovali i složitější případy, kdy městská rada po marném přesvědčování hříšníka přikročila ke stížnostem podkomořímu v Praze. Nicméně ani to mnohokrát nepomohlo a ne jeden odbojný městský rychtář se dostal do sporu s konšely nebo císařským rychtářem. Pestrá paleta jejich prohřešků zahrnuje kupříkladu odmítání řešit v noci pouliční rvačky či porušování povinné „pracovní doby“, což bývalo pravidelně spojováno s neuctivým vystupováním vůči kárajícím nadřízeným.

Ukázkou zcela neadekvátního přístupu je mělnický rychtář Ondřej Rejnek, na nějž si v roce 1603 městská rada stěžovala takto: „Nemůžeme

⁵⁶ DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 13. 8. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam15-2.html>.

ho navésti žádným způsobem k tomu, aby ouřadu pilen byl, v městě bejval, lidi vyslejšchal a jim spravedlnost uděloval, neřádům nefolkoval, k úřadům purkmistrskejmu užralej přicházel...". Přestože se ho nakonec podařilo částečně umravnit, nedošlo k výraznému zlepšení. Poté co mu bylo nařízeno, aby zůstal k zastížení poblíž vězení, předstoupil před purkmistra, jemuž oznámil: „Vzkázala mi žena, že mám lázni hotovou, já musím jít se mejtí“ a odešel.⁵⁷

V novoměstských knihách svědomí se žádné informace o rychtářích nedbale vykonávajících svěřený úřad nevyskytují, což vyplývá z účelu, jemuž sloužily. Nicméně přinášejí zprávy o prohřešcích spadajících do kategorie překračování či zneužívání pravomocí, které městské rychtáře přivedly až před městský soud. Ten ve zkoumaném období let 1585 až 1593 řešil tři případy. V prvním jde o rozepru měšťana Matyáše Meziříčského, v jehož domě se hrály tehdy zakázané kuželky. Předmětem problému bylo to, jestli měl rychtář nárok odvést zúčastněné do vězení, a to i přes skutečnost, že šlo o přestupek velmi rozšířený. Jak říkal v průběhu zásahu sám postižený: „...an ti tvoji škaryanti, kati, rasi, biřici taky v kuželky hrají“. Na což se mu dostalo odpovědi apelující na jeho čest a postavení v tehdejší společnosti: „...co jim chceš rovněj bejtí“.⁵⁸

V popsané soudní při je ještě poměrně nejasné, zda rychtář své pravomoci opravdu překročil nebo jestli se jednalo pouze o snahu Matouše Mezeříčského zlehčit vlastní provinění. Naproti tomu druhý spor již ukazuje na zvůli novoměstského rychtáře Jana Žlutického. Přestože k jeho vzniku nevedlo porušení zákazu nebo nařízení, ale pouhá výměna názorů mezi ním a Evou, manželkou Petra Stříbrného, hájící nedotknutelnost svých práv ve zdech vlastního domu, došlo k jejímu zatčení. Jak se zdá z výpovědí svědků, průběh celé události byl poměrně dramatický: „...a ona pověděla, já sem v svém domu purgmistrem i rychtářem a nic žádnýmu neubližuji a manžela svého doma nemám, a p[an] rychtář řekl sem já větší než soused, kdyby se tak chovala, mohl bych tě vzít i s tvou čeládkou a dát ti kdež náleží, a ona se rozsmála a řekla, i nevěřím tomu, a pan rychtář co prej ještě nevěříš, nevěříš mi, beřte je všechny i tu byl křik“. Další výpovědi líčí také snahu rodinných příslušníků prosbami obměkčit zasahujícího představitele práva, avšak ten jednal nadále poměrně nevybíravě: „...a pachole kleklo a prosilo, ó pane rychtáři neberte paní matky, a on napřáhl naň žilou a srazil děvčeti čepičku s hlavy“. Stejně postižen byl také Jan Kavka, snažící se přimlouvat ve prospěch perzekuované: „...když sem byl u paní Evy Petra Stříbrného hned jest se s ní trhal a já sem řekl, aby se s ní netrhal, že není pana Petra doma a on [les]t mi lál, já mu řekl že jest nemocná, potom ještě poručil svým pacholkům, aby mne vzali do vězení a se mnou se trhali až na mně šaty strhali“.⁵⁹ Ačkoliv prameny neobsahují rozsudky vynesené v obou sporech, lze druhý z popsanych zcela jednoznačně klasifikovat jako nepřiměřené jednání úředníka

⁵⁷ Z. WINTER, citované dílo, s. 7.

⁵⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 138r – 139v, 140v, 142v – 144r, 145r.

⁵⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 97v, 98r.

dohlížejícího na dodržování zákona. Přesto nešlo o neobvyklou situaci. Stejně tak tomu bylo i jinde. V radním manuálu poddanského města Jindřichův Hradec se roku 1610 objevuje zápis dokazující rozšířenost tohoto neblahého jevu: „*lidi pro špatné (nedostatečné) někdy provinění mimo náležitost přetahuje a vězením hyndruje a biřici dopouští po své vůli lidi šacovat*“.⁶⁰

Třetí případ je možné specifikovat jako úplatkářskou aféru. Celý spor je zajímavý tím, že byl veden mezi dvěma po sobě úřadujícími novoměstskými rychtáři. Jan Kulíšek ještě v pozici písaře obvinil Jana Žlutického ze snahy využít své pozice k tomu, aby za úplatu pomohl vydáním křivého svědomí zatčené Alžbětě Vlašce. Příímý účastník tohoto jednání Zachariáš Křížek, který s protiprávní nabídkou rychtáře souhlasil, celou situaci ve své výpovědi podrobně popsal: „*...ležel sem na lůžku v světnici i přišla ke mně Mariana sestra má. Pravila mi že sou vzaly Alžbětu Vlašku s pacholetem jejím do vězení a žeby s ním nětco zlého učiniti měla. A ona že se pána Boha dokládala, že s ním o nic zlého nečinila. I řekl mi prvý pan rychtář, toho času Jan Žluticekej, jestli že Alžběta Vlaška chce poslati mi dva uherský zlatý, že on o ní dobrou správu v radě dá, aby se neobávala žádné těžkosti. I medle Zachariáši vyměň nám ty uherský zlatý ať mu je donesu. I neměl sem než toliko jeden a ten sem jim vyměnil. A ona řekla půjdu, někde vyměním také druhéj a když přišla zase, já se jí ptal což pak tam způsobila a ona řekla, již sem mu dala ty dva zlatý a on že jest připověděl, že chce mi dobrou správu dáti, aby se nic nestarala, že žádný těžkosti jmíti nebude.*“⁶¹

Městští rychtáři, ač pod přísahou, nebývali vždy spravedlivými a neúplatnými ochránci zákona. Nezřídka se naopak stávalo, že svého postavení zneužívali k protiprávnímu jednání motivovanému nejen touhou po zisku. Svojí roli hrály bezpochyby psychické dispozice každého jednotlivce, jenž mohl podléhat nejniternějším, mnohdy násilnickým, pudům nebo pocitům vlastní méněcennosti, přičemž si projevováním nadřazenosti vůči svému okolí dodával tolik potřebnou sebedůvěru. Popsané skutečnosti ovšem nejsou nijak překvapivé, podobné modely chování doprovázejí lidstvo po celou dobu jeho existence.

Avšak nelze takto specifikovat všechny středověké a raně novověké rychtáře. Existovalo mezi nimi velké množství jedinců, kteří se tohoto úřadu ujímali s těmi nejlepšími předsevzetími. Nicméně ani ti neměli jednoduchou situaci. Jsou dochovány zprávy o mnoha případech, kdy se nejen provinilec, ale i celé okolí postavilo na odpor proti představiteli práva.⁶² Na denním pořádku bylo slovní napadání, často spojené i s fyzickým útokem. Stejně jako v jiných oborech lidské činnosti platilo to, že čím více se snažili plnit nelehké úkoly spojené s rychtářským úřadem, tím větší hrozilo zklamání a znechucení

⁶⁰ Z. WINTER, citované dílo, s. 13.

⁶¹ AMP, rkp. 1060a, f. 309r, 309v.

⁶² Nejzávažnějším případem překročení pravidel na Novém Městě pražském mezi léty 1585 až 1593 se stala rvačka v dnešní Jungmannově ulici roku 1586. Jejím aktérem se stal rychtářský písař, proti němuž se během policejního zásahu postavilo okolní obyvatelstvo.

zdánlivě bezvýslednou prací. Projevy městské kriminality totiž nemohli zcela vymítit, jejich úkolem bylo pouze bojovat s důsledky. To se také, ne vždy úspěšně, snažili dělat. Nejedna z nich proto pravděpodobně zažil až mnohem později popsaný psychický stav, jenž je dnes známý jako „syndrom vyhoření“.⁶³

3. 2. Žaloba, vydávání svědomí a soudní proces

Od osmdesátých let 16. století se Nové Město pražské řídilo Koldínovými právy, která mimo jiné přesně vymezují kroky předcházející soudnímu procesu. Prvním z nich bylo podání žaloby u purkmistra.⁶⁴ Poškozená sporná strana – v tehdejší terminologii „*původ*“, jí mohla podat ústně nebo písemně. Tím Koldín reflektoval rozdíly ve zvyklostech magdeburského městského práva, kde v té době dávali přednost písemnému soudnímu řízení a práva jihoněmeckého využívajícího ústní proces. Nejvyšším představitelem prvně jmenovaného byly v Čechách Litoměřice, pro druhé pak Staré Město pražské.⁶⁵ Na Moravě Olomouc a Brno.

Rozdíl ve způsobu vedení soudního procesu mezi oběma právními okruhy spočíval v jeho ústnosti či písemnosti. Takto teoreticky položená specifikace však vyhovuje spíše právním studiím. V historické práci je na místě podrobněji specifikovat jednotlivé nuance. K tomu je nejpříhodnější právě způsob podání žaloby. Pokud se tak rozhodl učinit obyvatel Litoměřic nebo jiného města užívajícího magdeburské právo, musel jí předložit písemně, o čemž byl učiněn záznam do městských knih. Písař následně předvolal obviněnou stranu, dokument přečetl a protivník dostal patnáctidenní lhůtu k sepsání odpovědi. Nedoručit reakci v písemné podobě znamenalo ztrátu pře. Ale ani její včasné předložení neznamenovalo, že soudní řízení bude zahájeno. Protistrana se mohla znovu písemně vyjádřit. Přestože počet podání nikdo úředně nestanovil, vžilo se maximum tří pro každou stranu. Tím došlo nejen k omezení nekonečného protahování pře, ale i hrozícího zruinování jedné ze sporných stran. V praxi je totiž sestavovali profesionální právníci, pro něž tato činnost představovala vítaný způsob obživy.

Po posledním písemném podání došlo k zahájení procesu. Během něj se projevovala výhoda tohoto způsobu vedení pře. Sporné strany totiž často v průběhu vzájemné korespondence mnoho problémů vyřešily a soud

⁶³ Syndrom vyhoření poprvé popsal americký psycholog Herbert J. Freudenberg v článku: *Staff Brun-Out*, in: *The Journal of Social Issues*, r. 30/1974, č. 1, Washington 1974, s. 159 – 166. V něm podrobně analyzoval a pojmenoval tento tehdy již známý jev, který byl původně považován za okrajovou záležitost. Při jeho pojmenování využil název knihy Grahama Greena „*Case Burn-out*“ z roku 1961. V českém prostředí se výzkumu syndromu vyhoření věnuje zejména Jaro Křivohlavý. K získání základního přehledu o této problematice je vhodná kniha: Jaro KŘIVOHLAVÝ, *Jak neztratit nadšení*, Praha 1998.

⁶⁴ Způsob podávání žalob a odpovídání na ně: KOLDÍN, čl. A XLV – B XII. Pokud nebude uvedeno jinak, vychází část vztahující se k žalobám z tohoto pramene.

⁶⁵ Jíří KLABOUC, *Staré české soudnictví*, Praha 1967, s. 184 – 187

rozhodoval již jen k jádru celého konfliktu. Naproti tomu v jihoněmeckém (staroměstském) právním okruhu byla všechna ústní jednání písařem pečlivě zaznamenána do příslušné městské knihy.⁶⁶ Avšak způsob předložení žaloby nebyl jediným podstatným rozdílem. Neméně důležitým faktem je také to, kdo v soudu zasedal. Zatímco ve městech užívajících jihoněmecké právo připadlo rozhodování městské radě, došlo v konkurenčním právním okruhu k vytvoření samostatného sboru doživotně volených soudců, neboli „šéfů. Zcela zásadním krokem se stalo omezení jejich propojení s představiteli samosprávy. Magdeburské procesní právo se tak postupně propracovalo k pružnějším postupům s menším důrazem na přílišný formalismus.⁶⁷

Po vydání Koldínova zákoníku začala převládat ústní forma vedení procesu, což vyvrcholilo roku 1610, kdy byla města litoměřické oblasti přinucena přijmout jednotné právo. Krátce na to ale zemský sněm vydal výjimku, podle níž dosavadní písemný způsob vedení soudní pře zůstal v platnosti. Po vydání obnoveného zřízení zemského v roce 1627 naopak převážila písemnost i v městském právu.⁶⁸

Přes popsanou rozdílnost procesních zvyklostí znalo raně novověké městské právo dva druhy žalob, shodné v obou okruzích. Buďto proti osobě, tzv. „Actio in personam“ v případech trestního procesu, nebo žalobu „Actio in rem“ při civilním soudním řízení. Přestože každá z nich měla svá specifika, rozhodovaly v civilních i trestních věcech stejné tribunály.⁶⁹

Po podání civilní žaloby následovalo obeslání obviněné strany pomocí řezané cedule, tzv. „půhon“, který doručoval městský sluha.⁷⁰ Když nezastihl obžalovaného doma, mohl mu zanechat zprávu napsanou hrudkou na dveře či stůl uvnitř jeho příbytku. Splnění povinnosti musel doložit nějakým předmětem dokazujícím, že adresáta opravdu navštívil. Nejčastěji vyřezával třísky z vrat, dveří, zábradlí nebo jiných příhodných míst. Rozšířenost tohoto zvyku doložil ve své výpovědi novoměstský posel Urban Moravec, jenž roku 1589 dovezl list na Český Šternberk: „...a já vyřezal kusy dva třísky z mříže v placu, kdyby mi toho chtěli zapřít“.⁷¹ Stejným způsobem dokládali provedení úkolu také poslové zemského soudu. Ti měli ovšem práci komplikovanou tím, že příslušníci vyšších stavů se často snažili jakýmkoliv způsobem zabránit doručení půhonu.⁷²

⁶⁶ Tamtéž, s. 224 – 225.

⁶⁷ Tamtéž, s. 217.

⁶⁸ Tamtéž, s. 225 – 226.

⁶⁹ Tamtéž, s. 236 – 238.

⁷⁰ Řezané cedule byly přípis napsaný dvojmo na listu papíru následně rozříznutého na dvě poloviny. Jednu obdržel obeslaný a druhá zůstala žalující straně jako opis a potvrzení. Tamtéž, s. 159.

⁷¹ AMP, rkp. 1060a, f. 217v.

⁷² Z. WINTER, citované dílo, s. 644 – 645.

Po předání obsílky musel obviněný následující den, nebo při nejbližším zasedání soudu, předložit odpověď na žalobu. Jestliže tak odmítl učinit, bylo mu na žádost žalující strany odesláno druhé předvolání. Pokud zůstalo bez odezvy i to, převzal celou věc rychtář, který neodpovídajícího provinilce zajistil v šatlavě. Tato pravidla se vztahovala jen na osoby v městě osedlé. Pro vandrovní čeledě, podruhy, služebnictvo a nádeníky platila přísnější nařízení. Při neuposlechnutí první výzvy měli být hned umístěni do vězení. U movitějších měšťanů totiž existovala možnost narovnání sporu pomocí zástavy či exekuce nemovitosti, proto s nimi právo zacházelo šetrněji. Koldín však uvádí i několik možností, které soud uznával jako důvod pro neúčast na soudním řízení. Patřila mezi ně těžká nemoc, uvěznění, zajetí, povodeň a práce spojená s plněním královských nebo obecních potřeb.

Také osoby pocházející z vyšších stavů podléhaly městskému právu, jestliže vlastnily šosovní nemovitost, což upravovala už Svatováclavská smlouva z roku 1517.⁷³ Mimo zmíněné záležitosti spadala šlechta do jurisdikce zemského práva. Avšak nejen v ulicích Nového Města pražského existovaly další výjimky, na něž se městské právo nevztahovalo. První z nich tvořily osoby duchovní spadající pod pravomoc církevních soudů, druhou pak samozřejmě studenti univerzity zodpovídající se ze svých prohřešků přímo před rektorem pražského vysokého učení.⁷⁴

Ale zpět k průběhu podání žaloby a zahájení soudní pře. Ve stanoveném termínu se obě strany sešly na radnici, kde čekaly až budou soudním sluhou vyvoláni. To se dělo celkem třikrát, přičemž se pokaždé musely ohlásit. Pokud se tak nestalo a „*původ nestál v soudu*“ ztratil celou při. Situaci komplikovali konšelé, kteří určovali pouze den jednání a neupřesňovali hodinu.⁷⁵ Po jeho zahájení byla přednesena žaloba. Nechtěl-li se obviněný přiznat hned po tom, co si jí vyslechl, mohl předložit „*exceptio*“, tj. nesouhlas s jejím obsahem, podložený vysvětlujícími důvody. Jestliže nevěděl pro jakou formu odpovědi se má rozhodnout, měl možnost požádat o „*hojemství*“ (čas na rozmyšlenou), udělované běžně na dva týdny. Pouze pražská města užívala lhůtu tří dnů. Stávalo se, že i strana „*původní*“ někdy využila odkladu, a to v situacích, kdy se cítila zaskočena reakcí obžalovaného.

Trestní žaloba se od civilní nijak neodlišovala až na případy „*horkých skutků*“, kdy byl delikvent chycen při činu. Potom bývalo potrestání pachatele chápáno jako věc obecního zájmu z důvodu zachování pořádku ve městě.

⁷³ Druhý odstavec Svatováclavské smlouvy tuto povinnost upravuje takto: „...i jiný každý člověk panského a rytířského stavu, kterýž duom v městě pod právem městským a pod šos má, s těmito věcmi ku právu a soudu městskému a pod šos slušejí, tak jakož se tuto podpisuje, a před právem městským viněni a souzení býti mají“. Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská Království českého XVI. věku* (dále jen ZZKČ), Praha 1882, s. 91.

⁷⁴ KOLDÍN, čl. A XLIV, odst. IV.

⁷⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 646.

Konšelé proto celý proces výrazně urychlovali.⁷⁶ Jiří Klabouch a Zikmund Winter ale shodně uvádějí, že jednání se řídilo zásadou „kde není žalobce, není ani soudce“. Pokud poškozená strana „*nestála na těžkosti*“, nemohla být soudní pře zahájena.⁷⁷ Žaloba z veřejné iniciativy tedy neexistovala v pravém slova smyslu, ale ve výpovědích svědků, zapsaných v novoměstských knihách svědomí, je možné nalézt zmínky o jejím předobrazu. Městská rada si nebezpečnost některých deliktů uvědomovala a snažila se k podání žaloby přimět i ty poškozené, kteří tak nechtěli učinit. Přímo o tom hovoří svědci ke sporu mezi Magdalénou Coupalkou a jejím manželem Adamem Čelakovským. Václav Kuřátko z Truhlářské ulice uvedl: „*Ona seděla za stolem s děvčetem, oznámila nám zachovej pán Bůh, abych já mu měla na těžkosti státi. Než toliko j[es]t od pana purkmistra a pánů do vězení dán, aby jich v tom hleděl, aby mohl toho vězení práz[d]en býti a dále oznámila, že pan purkmistr a páni na to jí navozují, aby mu na těžkost stála, ale ona že nechce.*“⁷⁸

3.2.1. Řečníci

„Má pak býti řečník muž dobrý a na své poctivosti zachovalý, tak aby upřímně lidi v jich spravedlnosti zastával a ne aby je prodával.“⁷⁹

Stejně jako dnes, ani v minulosti nebylo jednoduché vést soudní spor tak, aby se postižený domohl svého práva. V raném novověku navíc vše komplikoval hojně rozšířený formalismus, častokrát vedoucí k pokutě za pohrdání soudem či ztrátě celé pře kvůli přeroknutí. Mnoho absolventů právnické fakulty (a nejen jich) proto při rozhodování o své budoucí kariéře zvolilo dráhu obhájců jedné ze zúčastněných stran. Ti pak zastupovali své klienty a vedli celý proces od jeho počátku při podání žaloby, přes možné odvolání k apelačnímu soudu, až k ne vždy vítěznému konci.

Řečníci – dnes by bylo možné říci advokáti, se tak stávali váženými a uznávanými osobnostmi patřícími mezi špičky městského obyvatelstva. Vzhledem k jejich důležitosti na ně pamatovala také městská práva. Základní charakteristiku vlastností potřebných k výkonu tohoto povolání, pocházející z pera Pavla Kristiána z Koldína, je možné nalézt již v úvodu této podkapitoly. Avšak řečnictví má v českém právu delší historii. Již od středověku se objevovali právní zástupci sporné strany před zemským soudem. Vladislavské zřízení zemské jejich úlohu kodifikovalo v kapitole „*vo soudu*“ takto: „*A když přijde naň a zavolají, má do šraňkuov s přáteli vstúpiti a žalobu kázati*

⁷⁶ J. KLABOUC, citované dílo, s. 237 – 239.

⁷⁷ Z. WINTER, citované dílo, s. 737. Taktéž J. KLABOUC, citované dílo s. 239.

⁷⁸ AMP, rkp.1060a, f. 40r.

⁷⁹ KOLDÍN, čl. B XXV.

*řečníku čísti.*⁸⁰ Tato specifikce pravděpodobně navazuje na starší zvyklosti, neboť o úřadu zemského řečníka se zmiňuje rovněž Viktorín Kornel ze Všehrd, jenž jej spojuje s funkcí deklamátora předčítajícího žalobu.

Naproti tomu obě úpravy městského práva sepsané v 16. století se podrobně zabývají povinnostmi řečníka jako obhájce během soudního stání. Starší úprava Brikcího z Licka přináší základní pravidla, která později využil také Koldín. Zásadní je důraz na morální bezúhonnost a spolehlivost všech zájemců o výkon řečnické praxe. Oba autoři se shodují také v tom, že ženy tuto práci vykonávat nesmějí.⁸¹ Přesto se v Brikcího zákoníku objevují dva zajímavé momenty. Jedním je odepření práva na řečníka (obhajobu) recidivistovi nebo obávanému zločinci: „*Opět zjevnému zločinci, by pak žádal ustavičně řečník má odepřím býti*“.⁸² V druhém případě přibližuje, jak málo stačilo k tomu, aby se sporná strana dopustila „*zpletené žaloby nejistého rozumu*“. Pokud by tedy žalobce nedodržel přesnou formulaci a nejdříve prohlásil „*Pane rychtáři, tak mi velkou ránu dal*“, s tím, že tvrzení později změnil: „*...tak mě těžce ranil, že jsem o život skrze to přišel...*“, ztratil okamžitě celou při.⁸³

Soud na Novém Městě pražském v posledních dvaceti letech 16. století již plně využíval právní úpravy Koldínovy. V ní byl obsažen mimo jiné podrobný etický kodex řečníka, jenž nesměl pod hrozbou hrdelního trestu nijak škodit svým klientům, například domluvou s protistranou či poskytováním informací o způsobu vedení procesu a podobně. Zákon pamatoval i na případy, kdy došlo v důsledku nevhodného způsobu vedení obhajoby k poškození klienta. Pokud měl postižený pocit, že mu řečník záměrně uškodil svým vystupováním, mohl celou situaci ještě zachránit, ale musel se proti němu odvolat přímo v průběhu soudní pře. Pozdější reakce již neměla žádný smysl: „*A kdož by toho tu hned in continenti a na ten čas před soudem neučinil, potomně prostým odepřením svým, že toho řečníku svému mluvit neporučil, odbýti toho nemůže*“.⁸⁴

Je samozřejmé, že ani tehdejší advokáti nepracovali zdarma. Proto je součástí citovaných ustanovení městského práva přehledný rozpis maximálních částek, které směli požadovat v závislosti na charakteru soudního sporu (počítáno v kopách grošů českých). Na prvním místě je třeba jmenovat pře o majetek, za něž náležela řečníkům odměna dvě a půl kopy za každých vysouzených 100 kop. Při sumách přesahujících tisíc kop pak činilo tehdejší

⁸⁰ Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské* (dále jen VZZ), Praha 2008, odst. 19, s. 114.

⁸¹ „*Ženy by pak byly rozšafné i výmluvné, však se k řečnování připustiti nemají*“. BRIKČÍ, kap. 3, odst. XIII.

„*Ženám řečnování při soudech právy se zapovídá. A toliko v vlastních jejich přech toho se jim propůjčuje*“. KOLDÍN, článek B XXVI.

⁸² BRIKČÍ, kap. 3, odst. XII.

⁸³ BRIKČÍ, kap. 3, odst. XV.

⁸⁴ KOLDÍN, čl. B XXIV – B XXXIII.

palmáre 25 kop. Nárek cti a mord přinesl obhájci pět kop. Rvačky, zranění, „zchromení“, společně s dalšími výtržnostmi přišly klienty na dvě kopy. Avšak zde Koldín učinil výjimku pro nemajetné obyvatele města, za něž částku uhradila městská rada, což v dalším odstavci rozšířil na všechny soudní spory. Taktéž nikomu nezakazoval zastupování „z přátelství“ zdarma nebo naopak přijímání vyšších dobrovolných darů.⁸⁵

Stejně jako v jiných oblastech městského práva přinášela tato podrobně zpracovaná ustanovení nejedno úskalí, vycházející ze snahy lidí o jejich obejití. V praxi docházelo například ke zneužívání institutu advokáta „ex-offo“, neboť nemajetní účastníci sporu mohli požádat o přisedícího „pána z lavic“. Často si pak vybírali soudce, u něž se domnívali, že jim je nejméně nakloněn. Zvolený obhájce totiž následně nesměl hlasovat o rozsudku.⁸⁶

Rovněž řečníci, přes hrozící hrdelní tresty, překračovali své pravomoci. Na Novém Městě pražském se ve sledovaném období vyskytují dva významní právníci, o nichž se dochovaly zprávy svědčící proti jejich profesionalitě (podrobnější biografické údaje obsahuje kapitola o významných osobách objevujících se v novoměstských knihách svědomí). Prvním z nich byl Jiří Přeštický ze Šorfenberka, který přestože patřil mezi právní zástupce vysokého učení, porušoval nařízení vztahující se k zákazu informování protistrany. Druhý případ ukazuje spíše na problém mravní bezúhonnosti raně novověkého advokáta. Jinak proslulý Jáchym z Těchenic patřil mezi vyhlášené opilce a výtržníky, v jehož trestním rejstříku se objevila i vražda. Trestu unikl pravděpodobně jen díky protekci ve vyšších právních kruzích.

O rozšířenosti nepoctivých advokátů svědčí i to, že se objevují v dobových literárních dílech. Výmluvným příkladem je satirická báseň „*In iure oratores sunt hominum voratores*“ od Mikuláše Dačického z Heslova z jeho sbírky Prostopravda. V ní na účet těchto nepoctivců zcela nevybíravě říká:

*„Každý jse vystříhej toho,
by nepotřeboval mnoho
práv světských s jeho řečníky,
škodlivými nájemníky.
Neb nouze řečníky rodí
a z toho jse lháři plodí“*

Po úvodním varování čtenáře pokračuje v popisu důvodů vedoucích ke kariéře řečníka:

*„Těžko rukama dělati,
lechčeji hubou hejbatí.“*

⁸⁵ KOLDÍN, čl. B XXXIII.

⁸⁶ KLABOUC, s. 180 – 181.

*Nechce jse k řemeslu znáti,
rači bude z peněz lháti.“*

Následuje nastínění všeobecně známé nelichotivé pověsti a jejich schopnosti získávat od lidí peníze, k čemuž jim dopomáhalo řečnické nadání:

*„Dobře říkají Poláci,
že řečníci jsou štěkavci.
Jako psi hryžou i dáví,
že to jejich pluh jest, praví.
Jazyk jest jejich radlice,
umíť vyvorat z truhlice.“*

A s blížícím se závěrem básně přichází moralizující výhružka posmrtných muk, čekajících na všechny nepoctivé advokáty:

*„To pravila jejich teta,
paní Dorota, Kedruta,
tvrdila to i Marketa
a svědčila paní Běta,
potom sešla s toho světa,
že čert řečníky peklo vymetá.“⁸⁷*

Jak je vidět, advokáti nemívali v raném novověku, stejně jako v současnosti jen to nejlepší jméno. Mikuláš Dačický ve své satíře navíc spolehlivě ukázal, že důvody tohoto pohledu na tehdejší řečníky a dnešní obhájce se v průběhu staletí příliš nezměnil. Je to zejména jejich nepoctivost a snaha o rychlý zisk, mnohdy spojený s korupcí, přičemž nelze opomenout ani vystupování v podezřelých kauzách. Na druhou stranu není možné tvrdit, že tomu tak opravdu bývalo vždy, neboť mnoho takových případů vzniklo jen na základě pomluv a lidské závisti. To je koneckonců další jev provázející lidskou společnost po celá staletí.

3.2.2 Pravidla pro vydávání svědeckých výpovědí (svědomí)

Ačkoliv se může zdát, že po podání žaloby a výběru vhodného právního zástupce již nic nebránilo zahájení soudního procesu, předcházelo ještě mnoho formalit spojených s předvoláním svědků. Zaznamenávání jejich výpovědí nebylo jen velmi složitým aktem, během něhož se muselo dbát na ne jeden

⁸⁷ Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Prostopravda* [on-line], HTML ed., [citováno 28. 8. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pro1-37.html>

detail. Vyžadovalo navíc velmi zodpovědný přístup, protože i kvůli malé nepozornosti mohlo dojít ke ztrátě celého sporu.

Svědci byli vždy velmi důležití, avšak jejich funkce ve vedení sporu se postupně měnila. Středověký „očistník“ ještě nevypovídal k okolnostem trestních deliktů, ale jen přísahou dokládal pravdivost tvrzení jedné ze stran. V průběhu času získávalo svědectví významnější postavení a soudy kladly větší důraz na zkoumání důkazů, které mohlo poskytnout.⁸⁸ V 16. století už pravidlům pro vydávání svědomí věnovaly pozornost všechny úpravy zemských i městských práv. Již Svatováclavská smlouva ve čtyřech odstavcích stanoví zásady pro přijímání svědků.⁸⁹ Stejně tak obsahují příslušné předpisy zřízení zemská z let 1500, 1530, 1549 a 1564.⁹⁰ Tato ustanovení převzal a v nově sepsaných městských právech rozvedl Koldín. Ten také jasně hovoří o jejich důležitosti pro vyřešení soudní pře: *„Ze všech průvodův přední průvod záležití na svědcích. Neb hlas živý svědkův, viva vox testium, jest hodnější a při právě dostatečnější, nežli ti průvodové, kteřížby na rozličných Instrumentis a jiných věcech záleželi.“*⁹¹ Na jeho práci navázal v latinském spise *„Processus juris municipalis Pragensis“* významný právník a měšťan Nového Města pražského Vít Oftalmius, výkladem tehdy platných předpisů na základě srovnání Koldínova zákoníku a zřízení zemských.⁹²

Nyní již k vlastním svědeckým výpovědím.⁹³ Obesílání svědků mohlo začít až po podání žaloby a v případě obviněného muselo dojít k předložení *„exceptia“*. Při nedodržení těchto podmínek hrozila oběma stranám pokuta pět kop grošů českých. Avšak existovaly výjimky umožňující uskutečnit výslech svědků dříve. Koldínův zákoník je v článku B XLII, odstavci IV. přesně vyjmenovává. Bylo to zejména, jestliže panovala obava, že svědek zemře, hrozilo mu uvěznění, měl na dlouhou dobu odcestovat, nebo když odcházel k vojsku.

Způsob obeslání byl stejný jako u dalších právních úkonů. Sporná strana purkmistrovi oznámila, koho chce předvolat a dotyčného vyzvala pomocí řezané cedule, která musela obsahovat informace o tom, k jakému sporu má vypovídat, kdy a kam se má dostavit a sankci za nesplnění této povinnosti.

⁸⁸ B. ROEDL, citované dílo, s. xx.

⁸⁹ ZZKČ, s. 98 – 102.

⁹⁰ B. ROEDL, citované dílo, s. xxi.

⁹¹ KOLDÍN, čl. B XL.

⁹² Vít Oftalmius Strakonický z Oskořína se narodil roku 1550. V roce 1576 získal titul bakaláře svobodných umění ve Vídni a od téhož roku byl členem artistické fakulty v Praze a správcem školy u sv. Jiljí na Starém městě. V roce 1579 se usadil na Novém Městě pražském, kde roku 1585 sepsal citovaný spis. Působil v mnoha úřadech, z nichž je třeba jmenovat písařství desetipanského soudu, od roku 1590 funkci císařského rychtáře a v roce 1594 převzal úřad primase Nového Města pražského. Zemřel v letech 1597 – 1598.

Hermenegild JIREČEK, *Spisy právnícké o právu Českém v XVI. Století*, Vídeň 1883, s. 89 – 97.

⁹³ K předvolání svědků a vydávání svědomí: KOLDÍN, čl. B XL – B LXXXV. Pokud nebude uvedeno jinak vychází text o této problematice z tohoto pramene.

Jestliže obesaný ve stanoveném termínu nepřišel, obdržel další výzvu, tzv. „*důhon*“, tentokrát již bez řezané cedule. Neuposlechl-li ani podruhé, vztahoval se na něj stejný postih jako při „*nestání v soudu*“. Přísnější pravidla platila pro neosedlé obyvatele města, zajišťované v šatlavě hned po prvním neuposlechnutí výzvy. Pokud měli vypovídat přespolní, měli nárok na svědečné ve výši dvou grošů českých za každou míli. Toto nařízení městských práv úřady bez výjimky dodržovaly, jak ukazují knihy svědomí, kde je vždy na konci výpovědi zaznamenáno také uhrazení příslušné částky.⁹⁴ Odmítnutí požadovaného svědectví povoloval výhradně soud.

Před tím, než začalo vlastní vydávání svědomí, musely obě strany splnit ještě jednu povinnost, představit si navzájem svědky. Při „*spatření*“ na ně zástupci sporných stran ukazovali prstem, aniž by je jmenovali. Jestliže se žalobce nebo obviněný nedostavil, nesměl později vznášet protesty. Naopak výpovědi svědků, kteří nebyli takto „*spatřeni*“, neměly platnost a považovali je za „*pohřbetné*“, což vycházelo z dobového termínu „*byli vedeni straně v hřbet*“. Jak vypadal text řezané cedule, zvoucí k tomuto úřednímu aktu, zachytil podle dobového vzoru Z. Winter: „*Anna N. věděti dává Václavovi N., že k té rozepři, kterouž s ním má před slavným a mnoho vzácným poctivým právem pánů Star. Měst. Pražského a to některé svědky, lidi neusedlé od pondělka, to jest 13. mart. až do 18. a potom od pondělka po provodní neděli až do soboty po Svatosti na rathouze v kanceláři hořejší jednoho každého dne ráno od východu slunce až do poledne zapisovati dá. Protož vidí-li se Václavovi na jmenované dni takové svědky spatřiti, na jména jich se zeptati, nebo na někoho s plnou mocí k tomu vyslati, toho se při svobodné vůli jeho zůstavuje*“.⁹⁵

Jak vyplývá z citované ukázky, odehrávaly se všechny svrhu psané úkony na radnici. Následovalo přečtení údajů z řezané cedule, po němž přišlo na řadu složení přísahy, bez níž nemohlo být svědectví přijato. Tohoto aktu se měli účastnit mimo sporných stran, svědků a písaře ještě dva konšelé.⁹⁶ Jejich přítomnost není v novoměstských knihách zaznamenána, ale Z. Brátková jí dokládá na základě zápisů z knih staroměstských.⁹⁷

Způsob vykonání přísahy se lišil podle sociálního postavení svědků. Společnou podmínkou pro všechny bylo dostavit se na „*štitrobu*“ – tj. na lačný žaludek. Šlechtici stáli s dvěma prsty položenými na prsou,⁹⁸ měšťané ve stoje

⁹⁴ V knihách svědomí je výpověď přespolních vždy ukončena ustálenou frází, jako tomu bylo ve výpovědi Jana Špatenky, podruha z Uhříněvsi: „*dáno mi od chůze III groše české*“.

AMP, rkp. 1060a, f. 55v.

⁹⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 656 – 657.

⁹⁶ Vít OFTALMIUS Z OSKOŘÍNA (dále jen OFTALMIUS), *Processus juris municipalis Pragensia*, in: Hermenegild JIREČEK, *Spisy právnícké o právu Českém v XVI. století*, Vídeň 1883, s. 94.

⁹⁷ Z. Brátková ve své práci cituje v poznámce 49, na straně 14, zápis ze staroměstské knihy svědomí z let 1592 – 1597, dnes uložené v Archivu hl. m. Prahy, fond Sběrka rukopisů, inv. č. 1061.

⁹⁸ Forma šlechtické přísahy před městským soudem se odlišuje od přísahy, kterou měli vyšší stavy podle Vladislavského zřízení zemského skládat před soudem zemským: „*Najpro se mají obrátiti tváří proti východu slunce a zdvihnutí dva prsty proti východu slunce. A písař menších desk*“.

zdvíhali ruku ke kříži, neosedlí, přesporní a poddaní klečeli na kolenou, přičemž pokládali dva prsty na kříž.⁹⁹ Při tom opakovali písařem předříkávaný slib: „*Přisahám Pánu Bohu, všem svatým, v té při, kteráž jest mezi Janem z jedné a Petrem z strany druhé, že to, čehož jsem v pravdě povědom, právě a upřímně povím, pravdy ani pro přízeň ani pro nepřízeň, ani pro kterou jinou věc nezatajím. Tak mi dopomáhej Pán Bůh všemohoucí i všickni svatí*“. Teprve potom měl svědek ve zvláštní místnosti říci vše co věděl. Přísežný písař výpověď zapsal, celou znovu přečetl a nechtěl-li předvolaný doplnit další údaje, opustil vyhrazený prostor. Když si dodatečně ještě na něco vzpomněl, musel celou proceduru opakovat znovu. Stávalo se, že svědomí bylo přijato přímo v radní světnici za přítomnosti dalších osob, z čehož vznikaly postraní pře.¹⁰⁰

Tento postup se nevztahoval na příslušníky panského a rytířského stavu, kteří mohli v případech, kdy nešlo o čest, hrdlo a statky, poslat písemnou výpověď opatřenou vlastní pečeti. Avšak i jejich svědectví muselo obsahovat přísežnou formuli: „*A což tuto svědčím, že jest v pravdě tak, to беру aneb přijímám na svou víru a na svou duši*“. Stejně právo měli i kněží. Ti, pokud sami nepatřili ke šlechtě, zpravidla posílali výpověď ztvrzenou pečeti nadřízeného duchovního úřadu.¹⁰¹ Poněkud nejasné je postavení erbovních měšťanů, jenž se i v rámci soudních sporů snažili co nejvíce přiblížit nejvyšší společenské vrstvě.

Městská práva stanoví také minimální počet vypovídajících, nutných k vedení sporu a vymezuje jejich způsobilost. Podle zásady římského práva „*Vox unius, vox nullius*“ nebylo možné vést při za pomoci jednoho svědka. Přesto není možné říci, že by se tento jev v městském soudnictví raného novověku nevyskytoval. Právě naopak, šlo o poměrně rozšířené překračování platných nařízení. Jen na Novém Městě pražském se ve sledovaných letech objevuje celkem ve 24 případech s tím, že nejčastější frekvence během jednoho roku tvoří čtyři pře.¹⁰² Avšak pouze ve třech figurují ženy, které tehdejší soudní systém chápal jako méně spolehlivé. Z hlediska charakteru jednotlivých sporů zcela jednoznačně vítězí dluhy a dědické konflikty, což s ohledem na jejich vysoký podíl v celkovém množství řešených deliktů, zapadá do obrazu tehdejší každodennosti. Stejně tak další autoři přinášejí informace o výskytu tohoto porušování zákonných nařízení.¹⁰³ Zdá se proto, že městské soudy v praxi druhé poloviny 16. století na dodržování některých ustanovení příliš nedbaly.

zemských má jim přísahu dáti těmito slovy: Na tom přisahám Pánu Bohu, všem svatým, v té při, kteráž jest mezi tímto a tímto, že to, čehož sem svědom, věrně a právě povím, a to ani pro přízeň, ani pro nepřízeň, ani pro kterou jinou věc. Tak mi Buoh pomáhaj i všickni svatí. VZZ, odst. 220, s. 174.

⁹⁹ Z. WINTER, citované dílo, s. 661.

¹⁰⁰ Srovnej: Tamtéž, s. 665.

¹⁰¹ OFTALMIUS, s. 94.

¹⁰² Tak tomu bylo v letech 1588, 1589, 1590 a 1593.

¹⁰³ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 15. B. ROEDL, citované dílo, s. xxvii.

Naproti tomu byla věnována velká pozornost tomu, kdo, případně za jakých podmínek, mohl vydávat svědomí. Omezení se týkala věku, příbuzenství, zdraví a sociálního postavení. Nemohly svědčit dívky před dosažením 15 let, chlapci před 18 rokem, manželé, sourozenci, rodiče a nezaopatřené děti proti sobě. Dále pak osoby na cti snížené, psychicky nebo fyzicky postižené. V neposlední řadě také ženy, pro svojí údajnou vrtkavost. Pro ně ale platilo nařízení, že s výjimkou svědčení při kšaftu mohou vypovídat ke všem deliktům. Při posuzování jednotlivých svědků měli přímí účastníci přednost před těmi, kteří se o konkrétní události jen doslechli. Z hlediska důvěryhodnosti měli samozřejmě bohatí měšťané větší váhu než podruzi, služebnictvo, tuláci, žebráci a další osoby z okraje spektra městského společenství.

3.2.3. Městské soudy a vedení pře

Pokud tedy byly splněny všechny kroky nutné k podání žaloby, dodrženy formality potřebné k přijetí svědeckých výpovědí a sporné strany mezi tím vše nevyřešily smírem, následovalo soudní řízení. To se odehrávalo buď před rychtářským, „obyčejným“ konšelským nebo tzv. „zahájeným“ soudem.¹⁰⁴ První ze jmenovaných řešil menší dluhy do 20 kop grošů míšeňských, nejméně závažné nářky poctivosti, zhanění, pouliční výtržnosti a drobnější incidenty spojené s fyzickým napadením.

Rychtář nesoudil sám, ale měl přísedící z řad konšelů, zpravidla jednoho až dva. Výjimku představovala pražská města se čtyřmi přísedními. Nejspíš z důvodu dosažení jejich větší zainteresovanosti jim náležel podíl ze soudních poplatků a odvolání.¹⁰⁵ Názornou ukázkou agendy tohoto soudu přináší opět Z. Winter. Na základě studia register pražského rychtáře (bohužel neuvádí, o které z pražských měst se jednalo) z roku 1511 popisuje třicet případů menších dluhů, deset nářků cti a čtyři spory o drobný majetek, jako například části oblečení. Avšak zdá se, že objem rychtářovi práce v průběhu doby výrazně narůstal. O sto let později v Jindřichově Hradci byla jeho agenda více než desetinásobná, přičemž opět vedou drobné dluhy, jichž mělo být celkem 422, což se ovšem jeví jako výrazně nadsazený údaj.¹⁰⁶

Zajímavé srovnání s tímto literárně zpracovaným pramenem by jistě přinesla novoměstská rychtářská kniha, jenže ta se pro období posledních dvaceti let 16. století nedochovala. Proto je nutné navštívit jiné město, jehož archiv obsahuje mimo jiné rychtářské záznamy z příslušného období. Ideální z hlediska dochovanosti pramenů zachycujících kriminalitu v raném novověku se zdají Rokycany. Slabinou je ovšem jejich velikost ve srovnání s Novým

¹⁰⁴ K diferenciaci městských soudů podrobněji: J. KLABOUCH, citovaná práce s. 217 - 236. Taktéž OFTALMIUS, s. 89.

¹⁰⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 28 - 30.

¹⁰⁶ Z. WINTER, citované dílo s. 28 - 29.

Městem pražským, takže rozsah zachycené agendy byl bezpochyby výrazně menší. Přesto jsou vhodné jako srovnání k podezřelému údaji z Jindřichova Hradce a v neposlední řadě také pro poznání struktury nejméně závažných deliktů. Vzhledem k rozsahu byla zvolena metoda sondy do jednoho roku, konkrétně 1590.

Čím tedy rokycanští zaměstnávali svého rychtáře? Jako ve dvou předešlých příkladech především dluhy, jichž řešil 73. Nejmenší z nich činil čtyři míšeňské groše a nejvyšší 17 kop grošů míšeňských za nezaplacený dobytek. Avšak ten byl kvůli komplikovanosti postoupen purkmistrovi a radě. Následovalo 12 krádeží, jednalo se převážně o méně cenné předměty (nůž, prostěradla, kůže z telete). Objevuje se ale i záznam o zadržení zloděje, který v Plzni vykradl kostel a klášter, což patřilo mezi nejtěžší hrdelní zločiny. Součástí tohoto zápisu je rovněž zpráva o jeho předání plzeňskému zástupci zákona. Mezi deseti násilnými delikty převažuje zbití, ať již na veřejnosti či v soukromí. Následuje sedm výtržností, čtyři nářky cti, tři majetkové určovací spory, dva podvody a deset konfliktů, které se nepodařilo specifikovat. Celkem se tedy na stránkách místní rychtářské knihy objevuje 126 sporů řešených v roce 1590.¹⁰⁷ Jak je patrné z předešlého porovnání činnosti městských rychtářů, stejně jako ve sporech řešených u vyšších soudních instancí, patřily dluhy k nejčastějším prohřeškům obyvatel královských i poddanských měst.

Konšelský soud s purkmistrem v čele zasedal, stejně jako rychtářský, každodenně. Řešil běžnou soudní agendu, jakou představovaly hlavně větší majetkové spory, dluhy a vážnější incidenty s následným zraněním. Třetím stupněm městského soudnictví byl soud „zahájený“, zasedající zpravidla čtyřikrát do roka – v litoměřickém právním okruhu někdy i vícekrát. Do jeho pravomocí měly spadat nejen nejzávažnější trestní spory ale i agenda nesporná jejíž důležitou součástí tvořily majetkové převody. Jeho jednání však svazovalo nejvíce formalit, včetně slavnostního zahájení, takže mohlo snadno dojít k jeho zahlcení. Proto také největší část deliktů připadla každodenně zasedajícímu „obyčejnému“ soud.¹⁰⁸

Na začátku soudního řízení byl nejdříve zopakován předmět sporu. Následovalo předložení žádostí o publikaci výpovědí. Ještě před čtením knih svědomí mohly obě strany vznést námitky proti navrhovaným svědkům s tím, že je „naříkají“ nebo „zhajují“. Jestliže se tak stalo, došlo k přerušení hlavního sporu a začala postranní (interlokutorní) pře o jejich neuznání, eventuálně pro nařčení z křivopřísežnictví. Méně závažná obvinění bývala oblíbeným způsobem, jak co nejvíce oddálit vynesení rozsudku. Avšak v druhém případě šlo o velmi závažné provinění, kdy hrozil hrdelní trest. Jedno z nařízení městských práv přímo říká: „*Svědek, kterýžby falešné svědectví vydal, aneb proti*

¹⁰⁷ SOkA Rokycany, citovaný pramen, fol. 1 – 58.

¹⁰⁸ J. KLABOUC, citované dílo, s. 218.

prvotnímu svému svědomí jiného něco odporného svědčil, v pokutu hrdla ztracení upadá, a jazyk teylem jemu vytažen bud“¹⁰⁹. Nicméně k obvinění z krivopřísežnictví stačila i nepozornost vedoucí ke špatné formulaci svědeckví, jak ukazuje případ Jiříka Hrdého z Benátek nad Jizerou, jenž roku 1564 vypověděl, že obviněná Lidmila sporný statek „vyllhala“. Podruhé však použil termínu „pokradla“, což pro něj mohlo mít z dnešního pohledu fatální následky. Nejspíš proto soudci umožnili nápravu složením očištné přísahy. Jestliže se nařčený svědek odmítl podrobit této možnosti nebo dokonce utekl, prohlásili ho konšelé za psance. Poškozená strana posléze obdržela otevřený list, na jehož základě mohla uprchlíka pronásledovat.¹¹⁰

Soudní řízení v ideálním případě pokračovalo publikací všech svědeckých výpovědí, po níž se mohli konšelé rozhodnout, zda vynesou ihned rozsudek nebo jestli požádají o právní poradu nadřízenou instanci, kterou byl od roku 1548 apelační soud v Praze. Jestliže se tak stalo, došlo k odročení celého případu a odeslání všech písemností k posouzení.¹¹¹ V průběhu porady soudu museli všichni přítomní opustit soudní síň a konšelé se usnášeli tzv. „potazem“, při němž purkmistr vyzval přisedící k vyjádření. Rozsudek nebo nález určila nadpoloviční většina hlasů.¹¹² Následovalo sepsání konceptu, po jehož schválení jej písař zaznamenal do radního manuálu. Teprve potom mohly sporné strany opět vstoupit do sálu a vyslechnout ortel.¹¹³

Existovala rovněž možnost podat proti rozsudku odvolání k již zmiňovanému apelačnímu soudu. To se provádělo písemnou formou, přičemž podání musel spolupodepsat také advokát. Podmínkou však bylo složení poplatku nazývaného „důklad“. Před odesláním všech náležitostí došlo během zvláštního stání před městským soudem k rotulaci a zpečetění všech písemností. Odvolací řízení pak mělo proběhnout do čtyřech týdnů bez účasti aktérů pře. Po té, co apelační radové dospěli k rozhodnutí, obdržel prvoinstanční soud písemné vyrozumění na jehož základě předvolal účastníky pře. S odesláním odpovědi se spojuje také jedna z možností, jak celý proces pozdržet. Odvolací strana měla povinnost za expedici spisu uhradit další

¹⁰⁹ KOLDÍN, čl. B LXXV.

¹¹⁰ Z. WINTER, citované dílo, s. 670.

¹¹¹ Apelační soud byl zřízen jako odvolací pro česká města, která se zúčastnila prvního stavovského povstání v letech 1547 – 1548. Přestože to bylo narušení městské autonomie, šlo o první soud, který byl založen na zásadách římského práva, čímž přispěl k rozvoji soudnictví v českých zemích. Skládal se z prezidenta a 13 radů, z nichž byli dva páni, tři rytíři, čtyři pražští měšťané a poprvé také čtyři doktoři práv. Soud zasedal pravidelně v pondělí, úterý, čtvrtek a pátek, takže členství v něm se stalo stálým povoláním.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, citované dílo, s. 99.

¹¹² Rozdíl mezi rozsudkem a nálezem specifikují Koldínova městská práva. Rozsudek vycházel z psaného práva nebo ze zvyklostí práva obyčejového. Naproti tomu nálezem bylo označováno rozhodnutí, které nemělo zmiňovaný podklad a jednalo se tak o právo nově nalezené.

KOLDÍN, čl. B LXXXVI.

¹¹³ Z. WINTER, citované dílo, s. 677 – 678.

poplatek. Pokud taxu nezaplatila, nedošlo k doručení písemností.¹¹⁴ Agenda nejvyšší instance městského soudnictví v předbělohorských Čechách je podrobně zachycena v ortelních manuálech, které jsou uloženy v Národním archivu. Ty ukazují na časté využití nejen možnosti odvolání, ale obsahují také řadu žádostí o právní poradu konšelů, kteří si nevěděli rady s problémem řešeným v jejich městě. Zajímavý rozbor této korespondence mezi soudem a poděbradskou radou přinesla Lenka Kreuzová ve své diplomové práci.¹¹⁵

Nedílnou součástí každého soudního procesu byl i trest. Raně novověká společnost jich znala širokou škálu. Měly v ní nezastupitelné místo jak pokuty nebo krátkodobá věznění za lehčí prohřešky, tak i tresty mrzačící a hrdelní. Jejich podrobnějšímu popisu se budou věnovat kapitoly o trestné činnosti na Novém Městě pražském.

3. 3. Městská vězení

Přestože zařazení popisu životních podmínek delikventů v městském vězení na konec celé kapitoly neodpovídá dobové praxi, kdy bylo šatlavy využíváno spíše jako zajišťovací vazby před vlastním soudním řízením, je z dnešního pohledu logickým završením snahy o dopadení a potrestání provinilce. Proto je pro přehlednost celé práce přínosnější dodržet hledisko současného chápání celé problematiky.

Raně novověké vězeňství nepředstavovalo jednotný státem řízený systém, jak jsme v současnosti zvyklí. Města a vrchnost spravovala vlastní vězení určená k zajištění dopadených provinilců. O jejich osudu rozhodovala nejen závažnost spáchaného deliktu, ale také příslušnost k určité sociální vrstvě obyvatel českých zemí. Nejmnější bývalo „horní vězení“, nazývané podle místních zvyklostí „*přednice, stuba, horní světnice, měšťanské vězení, rathouzní vězení, přední šatlava*“ a na Moravě „*šerhovna*“. To se obvykle nacházelo přímo na radnici, jako ukazuje popis z jihočeského Tábora: „*Ze světnice totiž, kde rychtář sedával a hospodář rathouzní bydlel...v levé boční zdi jsou zazděná dvířka; tudý po několika schodech přišlo se do místnosti...a zde jsme v hořejším vězení. Jest to malý sklípek s kamenným pažením dveří a se všemi příznaky vězení...*“.¹¹⁶ V jeho zdech pobývali zpravidla nejbohatší měšťané, kteří si mohli dovolit určité pohodlí. K běžnému vybavení patřil stůl, židle, lavice a zejména kamna, představující životně důležitý doplněk. Tužší vězení se totiž nevytápěla ani při největších mrazech. V některých městech šatlavní hospodář „*přednici*“ z hygienických důvodů pravidelně vykuřoval.

¹¹⁴ J. KLABOUCH, citované dílo, s. 228 – 229.

¹¹⁵ Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.

¹¹⁶ Karel THIR, *Staré domy a rodiny táborské I. díl*, Tábor 1920, s. 31.

Těžší vězení představovala šatlava, zvaná též „*zadní světnice, zadnice, dolní světnice, dolní vězení*“, určená ostatním obyvatelům města. Zde už byly výrazně horší poměry spojené s větším počtem vězněných, zimou a v podstatě neexistujícím hygienickým zařízením. Nejnebezpečnější zločince pak umisťovali do podzemních prostor radnice nebo biřicova domku. Pro nejtvrdší z nich, kam spouštěli delikventa po provaze otvorem ve stropě, se vžil název „*kabát*“. Ten byl opravdovým postrachem delikventů a dlouhodobější přežití v jeho prostorách bylo téměř nemožné.¹¹⁷

Avšak vylíčená diferenciacie městských vězení nebývala vždy dodržována. Příkladem je Beroun, kde v důsledku zničení biřicova domku na počátku třicetileté války přestěhovali šatlavu do zadního traktu radnice. Tím jí spojili s měšťanským vězením, čímž bezpochyby zlepšili podmínky jejich dosavadních obyvatel. Snad jen kvůli nedostatku pramenů chybí jakékoliv zmínky o podzemním žaláři pro nejtěžší zločince. Na druhou stranu se zachoval podrobný popis zdejší „*přednice*“ z první třetiny 17. století, kterou od zbytku radnice oddělovala pouze uzamykatelná mříž. Skládala se ze staré světnice, určené pro pobyt delikventů, síně, kuchyně a komory užívané na uskladnění zostřujících nástrojů (klády, pouta, řetězy apod.). K vybavení patřil stůl uprostřed místnosti, postele pro nejbohatší vězně a lavice zapuštěné ve zdi. Delikventi, na něž nezbylo ani toto improvizované lůžko uléhali přímo na zem. Ze síně se vstupovalo na nejméně chráněnou část vězení – pavlač s prevétem, což představovalo velké riziko, zejména proto, že vězni odtud mohli přeskočit na městské hradby.¹¹⁸

Popis berounského žaláře přináší mimo jiné zmínku o poutacích prostředcích, které k vězení vždy neodmyslitelně patřily. Jejich druhy a způsob využití se během staletí mnohokrát změnil. Proto je dnes jen těžko představitelné, s čím se zatčený setkal. Z důvodu absence konkrétních pramenů není možné říci, jaký sortiment obsahovalo novoměstské vězení. Avšak dochovaný inventář českokrumlovské šatlavy z roku 1612 prozrazuje širokou škálu využívaných pout, zámků a řetězů:¹¹⁹

<i>Předně nachází se v šatlavě v dolejší sklepě při štoku řetězů</i>	<i>1</i>
<i>V zadní sklepě též na řetězích na štoku</i>	<i>1</i>
<i>V kuchyni plech před kamnem</i>	<i>1</i>
<i>V prostředním sklepě anebo v světnici řetězův se nachází</i>	<i>6</i>
<i>Zámky v témž sklepě</i>	<i>3</i>
<i>V horní světnici protažené dlouze, v nich k nohám několik pout sprostých</i>	<i>2</i>
<i>Více pouta železných štauf</i>	<i>1</i>
<i>Více pouty železných s řetězemí</i>	<i>8</i>

¹¹⁷ Z. WINTER, citované dílo, s. 834 – 386.

¹¹⁸ E. PROCHÁZKOVÁ, citované dílo, s. 77.

¹¹⁹ SOKA Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, f. K-1, Purkmistrovský úřad Český Krumlov 1347 – 1791 /1883/, inv. č. 2828, kart. 250.

<i>Více poutův železných bez řetězův</i>	<i>14</i>
<i>Zámkův zamykací</i>	<i>12</i>
<i>Maličkejch poutův</i>	<i>2</i>
<i>Malej řetízek k těm putám</i>	<i>1</i>
<i>Více malej zámeček</i>	<i>1</i>
<i>Více řetěz na lavicích</i>	<i>2</i>
<i>Více novej zámek</i>	<i>1</i>

Ale zpět ze šatlavy do vězení pro vyšší vrstvy obyvatelstva. Při porovnání popsané situace v Táboře a Berouně je nápadný rozdíl v tvrdosti „horního vězení“, přičemž berounské se zdá být daleko mírnější. To svědčí o autonomii městských rad, kterým do určování životních podmínek zatčených nikdo příliš nezasahoval. Přesto se již v Koldínových právech objevuje předpis, který se alespoň snažil upravit maximální možnou délku zadržení bez podání žaloby na tři dny.¹²⁰ Na dodržování lhůty měla dohlížet komise složená ze dvou konšelů provádějících vždy v pátek pravidelnou týdenní kontrolu vězňů.¹²¹ Vzhledem k častému opakování těchto nařízení, je pravděpodobné, že se na ně příliš nedbalo. Protahování pobytu v šatlavě bývalo patrně využíváno jako oblíbený prostředek sloužící k znepríjemnění už tak dost složité životní situace.

Jak tedy vypadal život tehdejšího vězně? Je zřejmé, že záleželo na tom, z jakého prostředí pocházel, co spáchal a zejména jaký měl majetek. V měšťanském vězení si mohl zpříjemnit podmínky tím, že si nechal od rodiny či známých donést peřiny, lůžkoviny, jídlo a pití, nebo se domluvil na stravování přímo s biřicem. V roce 1572 vybíral mělnický rychtář za stravu pět bílých grošů denně, což bylo neúměrné oproti jiným městům, kde se platila zhruba polovina, to je pět grošů míšeňských. Přesto nebyla kvalita zajišťovaného jídla vysoká. Mezi stinné stránky tehdejšího vězeňství patřila velmi rozšířená konzumace alkoholu. Šatlavní hospodář, který býval mnohdy sám kárán za přílišnou opilost, ho vězňům ochotně obstarával. Kutnohorský rychtář si dokoce zřídil výnosný šenk přímo ve vězení. Ani návštěvy nebyly nijak omezovány. Nechybí proto zprávy o intimních stycích, a to nejen mezi manželským páry. Už tak dost složitou situaci komplikovali ještě blázní internovaní kvůli nebezpečnému chování.¹²²

Opačný problém nastal, pokud neměl delikvent peníze ani příbuzné, kteří by jej živili. V takovém případě měl náklady hradit ten, kdo nechal zadrženého uvěznit. Protože k tomu málokdy došlo a městské rady je odmítaly stravovat, museli být tito nešťastníci vyváděni v poutech ven, aby si na jídlo vyžebali. Případně za ně mohla chodit žebrotou manželka biřice. Dalším možným způsobem obživy bylo zavěšování pytlíků z okna. Do nich měšťané

¹²⁰ KOLDÍN, čl. T XII.

¹²¹ KOLDÍN, čl. A XXXIV.

¹²² Z. WINTER, citované dílo, s. 836 – 840.

dávali potraviny, někdy dokonce i peníze. Šikovnější vězni mohli dokonce provozovat své řemeslo a z výdělků si zaplatit živobytí.¹²³

Daleko tvrdší podmínky byly v nejtěžším podzemním vězení, odkud mnohokrát vytáhli vězně v kritickém zdravotním stavu v důsledku špatných hygienických podmínek, temnoty, chladu a naprostého nedostatku jídla. Z. Winter k tomuto problému cituje slova příbramského rychtáře Šimona, zaznamenané do knihy komorního soudu roku 1533: „*Pan Jan z Vitenče kázal Melichara Greffa, stříbrapaliče, do kabátu vsaditi. Když tam seděl. Tehdy smradem nemohl zůstat, i žádal, aby z kabátu byl nahoru vypuštěn, tehdy kázal pán, aby byl puštěn, a když byl již nahoře nad kabátem. Tehdy vomdlíval, a když sme ho mezi dvíře vyvedli, žádal, abychme mu poslali pro kněze.*“¹²⁴

Samostatný problém představovalo hromadné věznění spolupachatelů trestných činů, mladistvých s dospělými a mužů se ženami. Nejenže docházelo k domluvám jak přelstít soud, výměně zkušeností, plánování dalších zločinů, ale na denním pořádku bývaly i rozličné sexuální delikty.¹²⁵ O tom, co všechno mohlo ženy v šatlavě potkat svědčí naturalistická výpověď Marie Magisterové z Českých Budějovic, jež roku 1593 pobývala v českokrumlovské šatlavě: „*Bude ted' v sobotu příští nejpro osm neděl, jak jsem v Krumlově z vězení, v kterém jsem několik neděl seděla vyproštěna. V tom pak času vězení mého Mathes Nožíř také v témž vězení byl a proti mě se tak hanebně choval. Hanbu svou vytáhl a mě jí vokazoval. Též rukou hanbu svou v nohavicích zmítajíc, jí v ruce nesl, a proti mě netoliko samý, ale proti jinejm lidem v ruce, kteříž v témž vězení seděli, jako hovado nerozumné skučel.*“¹²⁶ V tomto případě ale překvapivě došlo k přemístění provinilce do těžšího vězení, což ovšem nelze považovat za obvyklé postup. Vyřešení problému s diferenciací vězňů přineslo až založení první státní, dnes již neexistující, Svatováclavské trestnice v Praze na Zderaze roku 1823.¹²⁷

Zpravidla nevalný technický stav městských věznic častokrát přímo vybízel k útěku. Každodenní pohled na díru v krovu berousné šatlavy, kterou se mohl protáhnout dospělý muž musel působit jako neodolatelná výzva. Ani po dvou stech letech nebyla situace lepší. Roku 1772 se z trutnovského vězení „vylámali“ tři penězokazci.¹²⁸ Ještě v roce 1832 uprchl slavný loupežník Václav Babinský z novoměstského „*domu kriminálního práva*“ tak, že v noci vylomil mříže z okna a přeskočil na přilehající ochoz.¹²⁹ Pokud došlo k útěku, byl za něj odpovědný rychtář jako správce vězení, který měl také ihned zahájit pronásledování. Současně s tím uhradil pokutu 30 kop grošů.¹³⁰ Včasný začátek

¹²³ Z. WINTER, citované dílo, s. 835 – 840.

¹²⁴ Tamtéž, s. 846.

¹²⁵ J. KLABOUCH, citované dílo, s. 376.

¹²⁶ SOkA Český Krumlov, citovaný pramen, kart. č. 263, inv. č. 2834.

¹²⁷ Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, Praha 1999, s. 17.

¹²⁸ Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý, neznámý*, Trutnov 1991, s. 147.

¹²⁹ SOkA Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov, inv. č. 1852, k. 60.

¹³⁰ BRIKČÍ, kap. XXXII., ods.IX.

pátrání po uprchlíkovi nebyval obzvláště v menších městech pravidlem, protože mezi zadrženým a rychtářem mohli být příbuzenské či jiné vazby. Pokud tedy šlo například o odsouzeného k smrti, stávalo se, že rychtář chtěl zdržením celé akce poskytnout delikventovi patřičný náskok. Takovouto snahu naznačují okolnosti útěku berounského vraha Matěje Vojty z roku 1626.¹³¹

Na závěr kapitoly ještě několik slov o vzniku názvů jednotlivých šatlav, které se vžily a byly mezi obyvateli měst běžně používány. Některá nejspíše převzala jméno prvního vězněného. Mezi ně patří „*Polévka*“ a „*Jelito*“ na Novém Městě pražském. Další mohly vycházet z povahy žalárníka nebo z charakteristických rysů, jimiž se proslavila. V pramenech se objevují například pražský „*Čertův sklep*“ nebo kolínský „*Dusík*“. Přízviska budí dojem bližšího domácího vztahu obyvatel města k těmto místům, přestože je to přinejmenším podivné. Nicméně pro toto tvrzení lze v pramenech těžko nalézt nějaké doklady. Tolik ke stručnému vyličení postupu, jímž byla v raně novověkých městech řešena kriminalita od spáchání deliktu až po jeho potrestání. Dále již přímo k událostem, které se odehrály na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593.

¹³¹ E. PROCHÁZKOVÁ, citované dílo, s. 74 - 75.

4. VÝPOVĚDI V NOVOMĚSTSKÝCH KNIHÁCH SVĚDOMÍ

Knihy svědomí jako pramen k dějinám kriminality přinášejí více možností, jak nakládat s údaji získanými jejich studiem. Nejedná se pouze o přímé zjišťování charakteru deliktů, které se udály v konkrétních městech, ale poskytují rovněž možnost demografických a statistických výzkumů. Přestože druhý ze jmenovaných oborů historické vědy nepatří mezi nejoblíbenější témata nejen studentských prací, není možné opomenout jeho přínos pro poznání sledované problematiky. Proto se také prvním analyzovaným jevem stal počet dní, určených k zápisu svědeckých výpovědí. Navazující otázkou je pak snaha určení „úředních hodin“ novoměstského přísežného písaře.

Pro správné pochopení tématu je důležité nejdříve vymezit celkový počet pracovních dnů raně novověkých obyvatel českého království. Ten se totiž z důvodu velkého množství církevních svátků výrazně lišil od současnosti. Za základ pro výpočet lze považovat 52 nedělí a přibližně 40 svátků respektovaných utrakvisty.¹³² Výsledek činí 90 až 100 dní, ve kterých se nepracovalo. Zůstává tedy 260 až 270 dní „úředních“, kdy mohl písař přijímat svědecké výpovědi.¹³³ Na Novém Městě pražském je v letech 1585 až 1593 zapisoval celkem čtyřistatřicetkrát, což byl průměrně každý pátý pracovní den (tab. č. 1). K tomuto výsledku se nabízí srovnání s několika královskými městy, kde jsou známy výsledky bádání, a to Staré Město pražské, Malá Strana, Louny, Žatec a Rokycany.¹³⁴ Avšak na místě je upozornění, že z roku 1585 je ve sledovaných knihách svědomí zachycena pouze jeho druhá polovina.

Nové Město pražské se řadí těsně za Staré Město a Žatec, tedy mezi města s největším počtem dní v nichž došlo k zápisu svědeckých výpovědí. Nejčastěji přijímali svědomí na Starém Městě v letech 1592 (72 dní) a 1594 (88 dní). Pro srovnání, roku 1594 to byl průměrně každý třetí pracovní den. Louny a Rokycany výrazně zaostávají, což vychází zejména z velikosti jednotlivých aglomerací. Svůj díl má také důležitost jejich postavení v Českém království. V Praze, která měla vždy největší hustotu obyvatelstva, se stalo více kriminálních deliktů, než v méně významných Rokycanech, kde roku 1586 svědci vypovídali pouze jedenáctkrát. Situaci uvedených měst porovnává tabulka č. 2., vycházející z citované práce B. Roedla.

Navazující otázkou je zjištění dnů v týdnu, kdy byla nejčastěji přijímána svědectví. Na Novém Městě pražském ve sledovaném období svědci nejčastěji vypovídali v pondělí (97x), následovalo úterý (90x), čtvrtek (82x), pátek (66x),

¹³² Katolický kalendář obsahoval téměř dvojnásobný počet církevních svátků, ale vzhledem k menšinovému postavení katolického obyvatelstva v Čechách druhé poloviny 16. st. je objektivnější vycházet ze zmiňovaného utrakvistického kalendáře.

¹³³ Josef MACEK, *Jagellonský věk v Čechách I.*, Praha 1992, s. 35.

¹³⁴ Výsledky bádání Z. Brátkové a H. Hrachové porovnává se situací v Žatci a Lounech B. Roedl ve své práci. B. ROEDL, citované dílo, s. xxv–xxvii.

středa (65x) a nejméně frekventovaná sobota (26x) (tab. č. 1). Do celkového počtu spadají ještě další čtyři nezařaditelné výpovědi. Důvodem nemožnosti jejich časové identifikace se stala buď nedopsaná datace v knize svědomí nebo nečitelnost záznamu.

Je patrné, že výpovědi jsou rozloženy do všech dnů v týdnu s výjimkou neděle, která byla dnem svátečním. Srovnání nabízí opět analýza knih svědomí Starého Města pražského a Malé Strany z let 1592 až 1594, na jejímž základě Z. Brátková uvádí pátek jako den, který měl výsadní postavení, což dokládá fakt, že byl nejčastějším dnem přijímání svědeckví na Starém Městě v letech 1592 a 1594, na Malé Straně pak v letech 1593 a 1594.¹³⁵ Také v Žatci existoval podobný úzus. Většinou šlo o středu nebo sobotu.¹³⁶ Výsledky z Nového Města představují protiklad k předešlým zjištěním, neboť je zřejmé upřednostňování začátku týdne, tedy pondělí a úterý. Pátek, jenž se zdá jako nejčastější den pro přijímání svědeckých výpovědí v sousedním Starém Městě, je s výraznou ztrátou na třetím místě.

Je tedy zřejmé, že všeobecně respektovaná závazná nařízení neexistovala. Pokud si někde přece jen stanovili „úřední dny“, určené k vydávání svědeckých výpovědí, nevycházeli z litery zákona, ale pouze z vžitých neoficiálních pravidel. Ta se pak samozřejmě nemusela shodovat se situací v jiných městech. Nicméně zvláštní význam pondělí nebo úterý pro přijímání svědeckví na Novém Městě pražském není možné chápat jako důsledek rozhodnutí městské rady, neboť se pro takovéto tvrzení nepodařilo objevit žádný důkaz. Tudíž je možné předpokládat, že se mohlo jednat o projev zmiňovaných místních zvyklostí, přičemž ale nelze opomenout ani možnost více či méně náhodné konstelace událostí ve sledovaném období. Tuto teorii ostatně podporují také ustanovení městských práv, nařizující vydat svědomí hned následující den po obdržení pŕihonu, eventuelně při nejbližším zasedání městského soudu.

Stejně nejasnosti panují rovněž při určení denní doby, ve které byli svědkové na radnici předvoláváni. Novoměstské knihy svědomí o konkrétním čase zápisu výpovědí nehovoří. Avšak dobové mínění, vztahující se zejména k soudnímu řízení, považovalo za nejvhodnější dopoledne. Z. Winter ho dokládá následujícím výrokem: „*Všeliká ctnost lépe a užitečněji času ranního nežli od večera řídí se, z té příčiny za slušné uznáváme, aby soudové obecní více po poledni držáni nebyli, ale před polednem*“.¹³⁷ Všeobecnou platnost této zásady dokazují také zápisy z knih svědomí Žatce a Loun, ve kterých jsou zaznamenány dva časové údaje o přijímání svědeckví. Jednou mezi osmou a devátou hodinou ráno, podruhé pak v půl desáté.¹³⁸ Proto lze předpokládat,

¹³⁵ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 17.

¹³⁶ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: Folia historica Bohemica 7, Praha 1984, s. 258.

¹³⁷ Z. WINTER, citované dílo, s. 636. Taktéž Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo s. 17, poznámka 60.

¹³⁸ viz. poznámka 134.

že i v dalších městech dávali při výkonu úředních povinností přednost dopoledním hodinám.

DNY VÝPOVĚDÍ										
Den	1585	1586	1587	1588	1589	1590	1591	1592	1593	Celkem
Pondělí	4	14	9	15	11	9	15	10	10	97
Úterý	5	17	9	9	13	10	8	11	8	90
Středa	5	8	9	9	6	11	9	3	5	65
Čtvrtek	5	9	10	13	10	11	9	9	6	82
Pátek	8	14	8	5	9	8	5	7	2	66
Sobota	1	4	3	5	3	5	1	1	3	26
Nezjištěné	0	0	1	2	0	0	0	0	1	4
Celkem	28	66	49	58	52	54	47	41	35	430
Průměr	4,8	4,1	5,5	4,6	5,2	5	5,7	6,6	7,7	5,5

Tab. č. 1 Přehled počtu dnů, v nichž byly zapisovány svědecké výpovědi

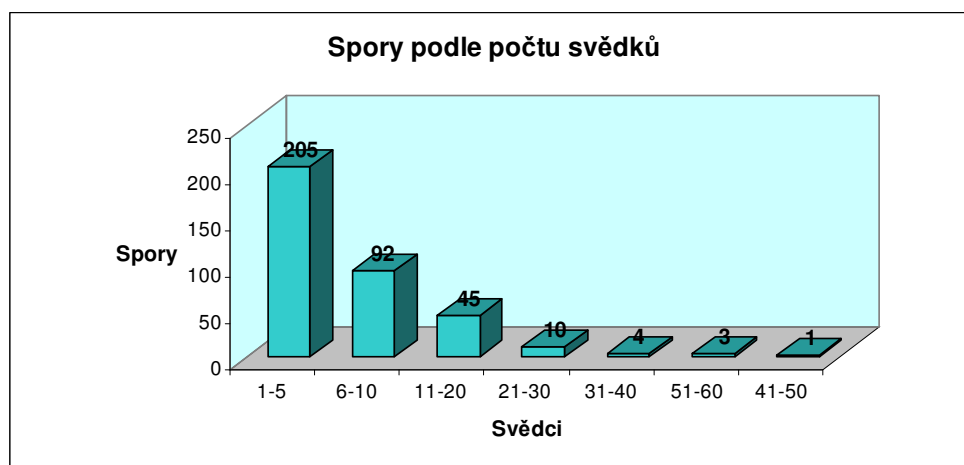
Nové Město		Staré Město		Malá Strana		Žatec		Louny		Rokycany	
rok	počet dní	rok	počet dní	rok	počet dní	rok	počet dní	rok	počet dní	rok	počet dní
1585	28	1592	72	1592	54	1581	60	1585	26	1586	11
1586	66	1593	58	1593	31	1582	43	1587	17	1594	10
1587	49	1594	88	1594	23	1583	52	1588	22		
1588	58					1584	42	1589	16		
1589	52					1585	56	1590	28		
1590	54										
1591	47										
1592	41										
1593	35										

Tab. č. 2 Srovnání počtu dnů zapisování výpovědí s dalšími městy.

5. ANALÝZA SVĚDKŮ VYSTUPUJÍCÍCH V KNIHÁCH SVĚDOMÍ

Při studiu pramenů vztahujících se k dějinám kriminality není možné přehlédnout nejdůležitější skupinu osob, která z nich přímou řečí promlouvá k badateli. Přes propast několika století tak přináší vhled do každodenních radostí i starostí, jimiž byl naplněn život obyvatel raně novověkého města. Jsou to samozřejmě svědci předvolaní k podání výpovědi. Ze zmiňovaných důvodů si zaslouží, aby jim byla věnována náležitá pozornost i přes to, že vzhledem k tématu práce jsou získané údaje spíše doplňkového charakteru. Jak tedy s reprezentativní skupinou obyvatel Nového Města pražského dále nakládat a jaké otázky nám její rozbor může zodpovědět?

Nejdříve krátké shrnutí statistických údajů o množství předvolaných svědků. V letech 1585 až 1593 na Novém Městě pražském vypovídalo celkem 2560 svědků k 360 sporům, což je průměrně 7,1 svědků na jednu při. Zajímavé je srovnání s výsledky dalších badatelů, které se velmi přibližují ke zjištěnému číslu. V Žatci (1580 – 1587) je to 6,4 svědků na jeden případ a v Rokycanech (1575 – 1600) dokonce 7,3 svědků.¹³⁹ Tabulka č. 3 přináší pro větší přehlednost průměrný počet vypovídajících, rozdělený podle let.

Předešlá čísla je možné použít rovněž k analýze sporů podle množství předvolaných svědků. Jak ukazuje graf, s velkým náskokem tvořily nejpočetnější skupinu případů soudní pře s nejmenším počtem svědků (1 – 5). V knihách svědomí je jich zachyceno 205. Ostatní kategorie nedosahují zdaleka takových výsledků. Sporů s 6 až 10 svědky bylo 92. Následovaly kauzy k nimž svědčilo 11 až 20 předvolaných, těch se v knihách svědomí objevuje 45. Za zmínku stojí ještě případy s nejvyšším kvantem vypovídajících. V letech 1585 až 1593 se na Novém Městě odehrály dohromady tři.

¹³⁹ Bohumír ROEDL, *Svědectví z morového času*, Praha 2003, s. xxviii.

Nejvíce svědků, celkem 56, vypovíдало roku 1589 k dědickému sporu mezi Dorotou Březskou a Janem Březským z Greifenberka.¹⁴⁰ Následoval konflikt k němuž vypovíдало 55 osob. V něm městský soud řešil problém majetkového vyrovnání spojeného s rozvodem.¹⁴¹ Poslední, k níž svědčilo 51 předvolaných, stojí na hranici výtržnosti a nářku cti.¹⁴² Obecně lze říci, že větší počet svědectví převažoval u majetkoprávních pří, ať už šlo o dědické záležitosti nebo o dluhy, následované delikty ohrožujícími pořádek a bezpečnost obyvatel města. Z dalších dříve jmenovaných měst tato vysoká čísla dosahují pouze Rokycany, kde v dědickém sporu vypovíдало 56 svědků.¹⁴³

Rok	Počet sporů	Počet svědků	Svědci Ø
1585	24	160	6,6
1586	62	462	7,4
1587	39	217	5,6
1588	47	320	6,8
1589	47	396	8,4
1590	36	310	8,6
1591	41	251	6,1
1592	37	265	7,2
1593	27	179	6,4
Celkem	360	2560	7,1

Tab. č. 3 Přehled vypovídalých na Novém Městě

5. 1. Rozdělení svědků podle pohlaví

Dalším možným způsobem, jak naložit s reprezentativní skupinou novoměstských obyvatel, vypovídalých v knihách svědomí, je zjištění počtu svědčících mužů a žen. Vzhledem k tomu, že výpovědi jsou zaznamenány souběžně ve dvou knihách, bude k dalšímu srovnávání používán vždy výsledný součet všech svědectví přijatých ve zkoumaném období. Celkový počet svědků byl tedy 2560, z toho 1452 mužů (56,7%) a 1108 žen (43,3%). Výsledek je poměrně překvapivý při srovnání se situací v dalších městech. Nové Město pražské je jediné, kde byla pro 80. a 90. léta 16. století zjištěna téměř 50% účasti žen při výpovědích. Konkrétně 49,4% roku 1586. Ani v dalších letech se jejich počet příliš nesnížil. Jen dvakrát nedosáhl ani 40% (1587 – 37,3%; 1588 – 33,1%). Jinak se více či méně přiblížil padesátiprocentní hranici (tab. č. 3).

V protikladu jsou výsledky Z. Brátkové a B. Roedla. Hodnoty ukazující na vysoké procento svědčících žen se neobjevují často. Ke 40% účasti se pak přibližují nebo jí dokonce překračují jen výjimečně. V Žatci se tak stalo roku 1584, kde vypovídalí ženy činily 46% z celkového počtu svědků a na Malé

¹⁴⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 165r, 172v, 173v, 175v, 176v, 177r – 181v.

¹⁴¹ AMP, rkp. 1122, f. 118v – 126r, 127r.

¹⁴² AMP, rkp. 1060a, f. 277r – 289v, 293r – 294v.

¹⁴³ B. ROEDL, citované dílo, s. xviii.

Straně v roce 1591 dosahovala skupina žen 45%.¹⁴⁴ O tom, že tato situace nebyla příliš obvyklá, svědčí výrok Havla Hány z Žatce, který svérázně komentoval popsanou skutečnost. Jeho slova písař zvětšil do žatecké knihy svědomí: „V jiných městech panují synové, a v tomto městě dcery“.¹⁴⁵

Rok	Muži		Ženy	
	počet	%	počet	%
1585	90	56,3	70	43,8
1586	234	50,6	228	49,4
1587	136	62,7	81	37,3
1588	214	66,9	106	33,1
1589	217	54,8	179	45,2
1590	170	54,8	140	45,2
1591	147	58,6	104	41,4
1592	145	54,7	120	45,3
1593	99	55,3	80	44,7
Celkem	1452	56,7	1108	43,3

Tab. č. 4. Rozdělení svědků podle pohlaví.

V dalších letech se ve zmiňovaných městech pohybuje podíl žen mezi 23 a 39%, přičemž průměr je 34,5%. B. Roedl proto vyslovil hypotézu, že v širším časovém horizontu tvoří ženy přibližně jednu třetinu svědků.¹⁴⁶ Z předešlého procentuálního přehledu plyne, že Nové Město pražské v letech 1585 až 1593 do nastíněného schématu nezapadalo. Množství svědčících žen se totiž výrazně přibližovalo jedné polovině. Jen podrobný výzkum dalších písemností pocházejících z působnosti městských soudů může prokázat, zda se jedná o výjimku nebo běžnou záležitost. Nicméně pokud vezmeme v úvahu postavení žen v raně novověké společnosti, dokreslené ještě výrokem ze Žatce a ustanoveními městských práv, která hovoří o vrtkavosti povahy svědkyň, působí tato zjištění přinejmenším neobvykle.¹⁴⁷

5. 2. Charakteristika sociální skladby svědků

Před přísežným písařem vypovídala rozmanitá směsice městského obyvatelstva. Přestože by zajisté bylo přínosné identifikovat skupinu svědků jako celek a následně vypracovat přehled sociální stratifikace všech osob vystupujících v knihách svědomí, naráží tato snaha na nepřekonatelnou překážku neúplnosti informací zaznamenaných u jednotlivých výpovědí.

¹⁴⁴ B. ROEDL, citované dílo, s. xvi.

¹⁴⁵ Tamtéž, s. xvii.

¹⁴⁶ Tamtéž.

¹⁴⁷ K postavení ženy v raném novověku: Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I.*, Praha 1999, s. 41 a n.

S ohledem na tuto skutečnost je výsledek analýzy určen jen k vytvoření základní představy o rozvrstvení městského obyvatelstva.

Snadno určitelní jsou úředníci samosprávy, u kterých je zpravidla zaznamenáno jejich postavení. Mezi nimi vyniká zejména novoměstský radní Jan Příměnský z Příbenic, vypovídající ke čtyřem sporům. Nejprve roku 1585 k procesní při o neodpovídání na žalobu.¹⁴⁸ O tři roky později následovala dědická pře. V pozdějších letech pak ještě nárek cti a ne zcela jasný konflikt týkající se snah přinutit chudou dívku uzavřít výhodný sňatek.¹⁴⁹ Ke dvěma dědickým sporům vypovídal také primátor Nového Města Václav Fafout z Hořkovce.¹⁵⁰ Další zástupci rady pak již svědčili jen v jednom sporu.¹⁵¹

K většímu množství soudních sporů vypovídali představitelé bezpečnostních složek, častokrát jako jejich přímí účastníci. Městský rychtář, ať již aktuálně vykonávající úřad, nebo některý z jeho předchůdců, se objevuje zejména u případů spojených s násilnou trestnou činností. Stejně tak i rychtářský písař. Jejich výpovědi nechybí ani v konfliktech majetkoprávních. Avšak z obsahu zápisů v knihách svědomí je zřejmé, že spíše než o svědectví „úřední“, plynoucí z okolností policejního zásahu, se jedna ze stran snažila s jeho pomocí dosáhnout větší důvěryhodnosti.

Další kategorii vypovídajících představuje šlechta se svými predikáty a okázalou titulaturou. Její reprezentanti ale ve svědeckých řadách nefigurují příliš často. Během sledovaných devíti let jsou zachyceni pouze čtyři, přičemž jen jeden náležel k významnějšímu panskému rodu (k metodologickým nesnázím při snaze o jejich identifikaci podrobněji pojedná následující kapitola). Byl jím Oldřich Kavka Říčanský z Říčan na Švihově, který společně s Chvalem Protivínským z Pohnání hovořil k majetkovému sporu o dům darovaný za pochybných okolností v průběhu noční pitky.¹⁵² Vlastnická určovací pře se stala také předmětem sporu, k němuž roku 1591 svědčil nemajetný nižší šlechtic Václav Lešanský z Krsovic jako úředník rytíře Štěpána Střely z Rokyc, jenž vznesl žalobu kvůli zahradě.¹⁵³ Posledním zástupcem vyšších stavů se stal nevýznamný rytíř Jan Leptěj Heroltický z Vozerovic, pravděpodobně trvale žijící na Novém Městě pražském. Ten roku 1589 popisoval okolnosti krádeže.¹⁵⁴

Erbem se pyšnila ještě jedna skupina svědků, takzvané erbovní měšťanstvo. Ti přináleželi k elitám, a právě z jejich řad pocházel největší podíl představitelů městské rady, která prezentovala špičku samosprávy. Jako zástupci nejvýznamnější sociální vrstvy městského obyvatelstva zpravidla vypovídali k majetkoprávním sporům, mezi něž patřila zejména problematika

¹⁴⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 3r – 4r.

¹⁴⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 154v; rkp. 1122, f. 97r – 103v, 310r, 316r, 321r – 322r.

¹⁵⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 198r; rkp. 1122, f. 162v.

¹⁵¹ AMP, rkp. 1060a, f. 3r – 4r.

¹⁵² AMP, rkp. 1122, f. 238r – 239r, 240r.

¹⁵³ AMP, rkp. 1122, f. 211v.

¹⁵⁴ AMP, rkp. 1122, f. 128v.

dědictví a dluhy. K násilným deliktům svědčili jen zřídka. Jako jedni z mála tak učinili Jan ml. a Jan st. Štěpánovský z Myšlína, kteří roku 1592 vystupovali ve prospěch zbitého radního hospodáře Martina Sokola.¹⁵⁵

Větší obtíže se vyskytují u dalších obyvatel města ze všech jeho vrstev. Pokud bylo povolání osoby uvedeno za jménem, je situace vcelku jasná. Není pochyb o tom, čím se živil „Jan Krejzl řezník“.¹⁵⁶ Avšak v případech, kdy nelze s určitostí tvrdit, jestli jde o příjmení nebo specifikaci řemesla, nezbyvá než hledat odpověď přímo v textu výpovědi. Ale ani to není vždy úspěšné. Proto je podíl blíže neidentifikovatelných svědků velký. Tato skupina zahrnuje 1459 osob, což je 57% všech vypovídajících.

Nyní k vlastnímu rozdělení do sociálních skupin. Jako základ bylo použito schéma vytvořené Z. Brátkovou, modifikované tak, aby lépe vyhovovalo poměrům panujícím na Novém Městě pražském.¹⁵⁷ Došlo k vypuštění kategorie osob sloužících ve dvorských službách, která nemá ve zkoumané části Prahy opodstatnění. Naopak se objevují nové skupiny, jež jsou snahou o přesnější rozvrstvení městského obyvatelstva v druhé polovině 16. století. Z nich je třeba zmínit svědky žijící v jiných městech (29 osob, 1,1%). Ve většině případů jsou mezi nimi zastoupeni obyvatelé několika královských měst (např. Tábor). Avšak početnou skupinou jsou rovněž sedlčanští, vypovídající roku 1591 v dědickém sporu o rozsáhlý majetek pozůstalý po rektoru pražského vysokého učení Petrovi Codicillovi z Tulechova.¹⁵⁸ Další upřesnění se týká skupiny nazvané městští úředníci. V jejich řadách je možné nalézt například městské nebo rychtářské písaře, nikoliv však na cti snížené policejní zřízence (14 osob, 0,5%). Přesto jsou hranice těchto kategorií poněkud rozostřené a mohou se navzájem překrývat.

Nejpočetněji je mezi svědky zastoupeno řemeslnictvo, které bylo základem takzvané „střední vrstvy“ městského obyvatelstva. Přesto je třeba mít na paměti skutečnost, že ti nejbohatší z nich bezpochyby náleželi k městským elitám. Tato skupiny představuje 26,4% ze všech vypovídajících, to je 675 osob. Převažují v ní jednotliví řemeslníci (drobní nebo střední živnostníci), spolu se svými rodinnými příslušníky. Součástí této sociální skupiny jsou i obyvatelé města s povoláním, jenž nelze označit jako řemeslo, ale nacházeli se na podobném stupni společenské hierarchie. K nim patří například šenkýři, porodní báby nebo hlásní na tržišti. Představitelé první ze jmenovaných profesí také vypovídali nejčastěji, celkem se v zápisech objevují 41x. Důvodem je právě charakter jimi vykonávané práce. Pravidelně se totiž stávali přímými svědky sporů, jejichž důsledkem bývaly rozličné urážky, nezřídka vedoucí až k násilnému řešení celé situace.

¹⁵⁵ AMP, pkp. 1122, f. 294v, 296r

¹⁵⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 17v.

¹⁵⁷ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 26 – 30.

¹⁵⁸ AMP, rkp. 1122, f. 158v – 171v.

Tím se ovšem Nové Město liší od ostatních částí Prahy, kde mezi nejfrekventovanější svědky patří řezníci, jako představitelé jednoho z nejrozšířenějších cechů (zápisy v novoměstských knihách je řadí až na páté místo). Hojně zastoupeni jsou krejčí (38x) a pekaři (33x), což koresponduje se situací v jiných městech.¹⁵⁹ Dalším specifikem je vysoký počet vinařů (38x). Na čtvrtém místě se nacházejí mlynáři (31x), nicméně v jejich případě by bylo možné přičíst ještě dva šejdýře (šejdovník, šejdír) – „šejda“, zvláštní druh mlýna postavený na kulech v řece vedle mlýna pobřežního. Šejdovník se od ostatních mlynářů lišil tím, že pracoval pro pekařský cech, jemuž také skládal přísahu.¹⁶⁰ Následují představitelé více či méně obvyklých řemesel, ať už to byli truhláři nebo naopak dnes téměř zapomenutí šmukýři a šmejdiři. Pro vytvoření ucelené představy o této skupině novoměstských obyvatel slouží níže uvedený přehled zástupců jednotlivých povolání, seřazený podle počtu výpovědí (tabulka č. 5).

Výpovědi	Řemeslo
41x	šenkýř
38x	kožišník, vinař
33x	pekař
31x	mlynář
30x	řezník
26x	krejčí
15x	sladovník
14x	bečvář
12x	hrnčíř, hokyně, roušnice, lazebník
11x	koželuh
10x	truhlář
9x	tesař, barvíř, kovář
8x	koláčník, zedník, nožíř
7x	soukeník, bradýř, zlatník
6x	prodavačka, plavec
5x	jirchář, konvář, zámečník, sládek, mydlář, soustružník, nádeník
4x	kloboučník, tkadlec, kočl, pivovarský mistr, cihlář, hřebenář, kotlář, porodní bába
3x	řezač (sena), mečíř, rybář, pokrývač, švadlenka, vinopal, provazník, malíř
2x	škrobačka, mandlír, šejdýř, kameník, perníkář, váčkař, naplavač, lékař, kameník, trubač
1x	voplatečník, zahradník, sanytrník, honák, šrotýř, mládek, spělák, rourník, solnař, cukrář, knoflíkář, náprstník, krosnař, uzdař, koudelnice, pradelna, krumplíř, pecnář, cukrář, šlejčíř, šindelář, drvoštěp, hrobník, varhaník, věnečnice, čepčářka, koníř, kupec, šmukýř, dlaždič

Tab. č. 5 Přehled vypovídajících podle profesí

Na rozhraní řemeslnictva, spadajícího převážně do středně majetných vrstev městského obyvatelstva, a chudiny se pohybovali „podruzi“. Mezi svědky jsou zastoupeni 71 vypovídajícími (2,8%). Dosavadní literatura

¹⁵⁹ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 27.

¹⁶⁰ Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha 1909, s. 640.

je specifikuje jako méně majetné obyvatele města, kteří si od „*hospodáře*“ (majitel domu) pronajímali byt.¹⁶¹ K tomu je ovšem nemusela vést jen nepříliš dobrá finanční situace, ale také prodej nemovitosti po úmrtí životního partnera.¹⁶² Bezpochyby tedy nešlo jen o chudé obyvatele města pohybující se na pokraji bídy a patřili mezi ně i poměrně dobře finančně zajištění jedinci.

Rovněž na základě studia knih svědomí lze říci, že v postavení těchto nájemců byly nezanedbatelné rozdíly a nelze hovořit o jasně vymezené skupině. Přesto však zmiňovaní bohatší jedinci představovali spíše výjimku a většina z nich bezpochyby patřila k drobnému řemeslnictvu s minimální vazbou na majitele domu.¹⁶³ Nejvýraznější diferenciací této kategorie je ale patrná ve směru dolů po společenské vertikále. Nezanedbatelné procento podruhů se totiž blížilo spíše k čeledi. Rozdíl však spočíval především v pravidelném placení nájmu, z čehož pramenilo jejich odlišné postavení. O tom svědčí zejména svědectví, z nichž je patrný nedefinovaný stupeň podřízenosti „*hospodáři*“ či jeho ženě.¹⁶⁴

Druhou nejpočetnější skupinu mezi svědky představují lidé vykonávající služební povolání, jichž vypovídalo 163 (6,4%). Do této kategorie je zahrnuta jak čeleď příležitostně vykonávající různé nekvalifikované pomocné práce, tak i služebnictvo najaté na delší dobu. Mezi ně patří například „*hausknechti*“, „*podknechti*“ nebo pacholci. O něco výše na společenském žebříčku stáli lidé, jejichž profese vyžadovala určitý stupeň odborných znalostí a dovedností. Největší podíl mezi nimi měly kuchařky sloužící u bohatších měšťanů. Těch se mezi svědky vypovídajícími v letech 1585 až 1593 objevuje vysoký počet, celkem 45. Patrně proto, že měly dobrý přehled o chodu domácností svých pánů, takže jim nemohlo uniknout ani mnoho událostí spojených s konkrétními soudními spory. Jednoznačně tak přispívaly k objasnění nejedné nepřehledné skutečnosti. Všeobecně lze říci, že služebnictvo svědčilo převážně k událostem které se odehrály v domě nebo jeho nejbližším okolí, ať již šlo o záležitosti trestní či majetkové.

¹⁶¹ F. HOFFMAN, citované dílo, s. 218.

¹⁶² Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbělohorských Čechách 1547 – 1620*, Praha 1993, s. 18.

¹⁶³ Někteří podruzi dávali svým pronajímatelům důrazně najevo, že placení nájemného je jedinou povinností, kterou mají k majiteli domu a jasně vymezovali svá práva. Tak postupoval i Jan Hradecký, který měl pronajatý byt a obchod v domě Anny Poklopečkové. Její manžel se s argumentem, že on je „pán domu“ snažil v podnapilém stavu přespat ve zmiňovaném obchodě, odkud byl následně vykázán se slovy: „*Matouši tobě nenáleží tu choditi, co sem já sobě najal*“. Přestože nevitáný návštěvník nejdříve protestoval slovy: „*co tobě poto[m] zobáku, udělal-li sem jakou škodu zaplatímť*“, nakonec odešel. AMP, rkp. 1060a, f. 56r,v.

¹⁶⁴ V takové situaci se nacházela také Markéta Špačková, kterou majitelka domu Kateřina Šebková pravidelně využívala k pomocným pracím v domácnosti. O tom, jak vše probíhalo jasně hovoří výpověď podruhyň: „*...ležela sem s svým manželem a Kateřina Šebková zavolala na mne ráno, Špačková pod se mnou na dříví i šla sem s ní ...*“ AMP, rkp. 1122, f. 51v.

Následovala kategorie pro níž se v současné české historiografii nejčastěji používá označení „městské elity“ s tím, že se často objevuje také starší název „patriciát“, vhodný spíše pro nejvyšší vrstvy obyvatelstva středověkého města.¹⁶⁵ Tato mnohotvárná skupina zahrnuje nevýznamnější úředníky samosprávy, univerzitní vzdělance a nejbohatší řemeslníky, z nichž byli mnozí vlastníky erbu. V knihách svědomí vypovídá 112 svědků (4,4%), patřících k tehdejší společenské špičce.

Jak již bylo řečeno, při snaze blíže určit a správně zařadit svědky mnohokrát nezbyvalo nic jiného, než hledat odpověď přímo v textu výpovědi. Přestože u nejvyšších vrstev městského obyvatelstva se tak nedělo příliš často, existovaly výjimky. Příkladem je Václav Přehýšovský z Přehýsova. Ten ve svém svědectví prokazuje schopnost používat latinu v běžném rozhovoru a zároveň dokládá přátelské vztahy s univerzitně vzdělanými intelektuály. V následující citaci popisuje nehodu, která se přihodila doktorovi Christiánovi Bortovi: „...potom chtěje ode mne jíti an se již na noc nachejlilo. Chtěje od stolu vstáti, rapír, kderý při sobě měl, jak mu se někderak mezi trnože zamátl, takže tím povstáním týž rapír na dví i s pochvou přelomil a tu ke mně promluvil: *ista fractura gladii designat meum hodie maxima infortunium*.“¹⁶⁶ Další svědci potvrzují, že jim význam latinské věty překládal.¹⁶⁷ Ačkoliv v období rozvinutého partikulárního školství je možné u velké části městského obyvatelstva předpokládat alespoň základní znalost latiny, nebyl tento univerzální jazyk užíván příliš často.¹⁶⁸ A pokud navíc vezmeme v úvahu, že citovaná událost byla součástí diskuze odehrávající se po delší konzumaci alkoholických nápojů, jde o znalost vyžadující vzdělání, jenž nelze považovat za obvyklé u drobného řemeslníka.

V knihách svědomí nevystupovali jen svědci žijící na Novém Městě, ale i venkovské obyvatelstvo z poddanských vsí patřících jiným pozemkovým vrchnostem. Sedmnáct z nich (0,64%) patřilo mezi úřednictvo vykonávající různé funkce ve správách jednotlivých panství. Nejvýznamnějšího postavení mezi nimi dosáhli Coradius Fabricius, jenž zastával funkci písaře Kateřiny Smiřické z Házmburka ve Kbelích a Jan Bledina, důchodní písař na Štěpanicích.¹⁶⁹ Ostatní mimopražští svědci, náležející ke středním a nižším vrstvám venkovského obyvatelstva, tvořili 4% (tj. 106 osob). K jejich postavení lze říci pouze to, že v několika případech šlo o venkovské rychtáře nebo šafáře ze statků, které doplňovala řada čeledínů, podruhů, kovářů a dalších řemeslníků potřebných pro život vesnice. Opomenout nelze ani dvanáct poddaných žijících v Praze – převážně služebnictvo v městských domech šlechty (0,4%). Význačnějšího postavení v této skupině dosáhl jen Kryštof

¹⁶⁵ K vývoji patriciátu blíže: F. HOFFMAN, citované dílo, s. 215 – 223.

¹⁶⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 17v.

¹⁶⁷ Výpověď Doroty Salátky, AMP, rkp. 1060a, f. 17r.

¹⁶⁸ J. PEŠEK, citované dílo, s. 40.

¹⁶⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 55r, 88v.

Hartman z Vrchlabí, správce (hospodář) Hynkovského domu na Starém Městě pražském, který patřil Marii z Martinic.¹⁷⁰

Zajímavým jevem vyskytujícím se v novoměstských knihách je 15 výpovědí na cti snižených osob – šatlavního hospodáře, rychtářových pacholků a biřiců. Ti mohli, vzhledem ke svému postavení, svědčit jen ve sporech o peníze, s tím, že v případě biřice byla omezena výše částky na 12 grošů českých.¹⁷¹ Přesto se, snad vzhledem k jejich přímé účasti na řešení událostí vedoucích až k soudnímu řízení, objevují také v rozepřích jiného charakteru. Pacholci Jan Mazánek, Václav Machuta a biřic Karel hovořili roku 1585 k okolnostem napadení doktora Christiana Borta v domě u Seliků na dnešním Karlově náměstí.¹⁷² Pacholek Machuta ve stejném roce vypovídal ještě o podrobnostech vloupání do pronajaté komory.¹⁷³ Roku 1586 předvolali Jiříka Kuchtu k objasnění pře týkající se ukradené a následně poražené krávy.¹⁷⁴ Další spory, v nichž svědčili rychtářovi pomocníci se týkali nářku cti,¹⁷⁵ dvou krádeží¹⁷⁶ a zranění s použitím zbraně (kortuláč).¹⁷⁷ K naplnění litery zákona došlo jen jednou. V roce 1586 vypovídal pacholek Jiřík Hustopečský, společně s rychtářem Šebestiánem Perníčkem, ve sporu o dlužné peníze.¹⁷⁸ Otázkou je, jak byl tento jev v předbělohorském soudnictví rozšířen. Zda-li také v dalších městech docházelo k upřednostňování očitého svědectví právy nedovolených svědků, nebo se naopak více dbalo na konkrétní ustanovení Koldínova zákoníku.

Na konci celého přehledu sociální struktury vypovídajících stojí dvě marginální skupiny. První z nich je kategorie nazvaná „církevní činitelé“. Do ní je zařazen kněz Jan Pražský z kostela sv. Štěpána v dnešní Štěpánské ulici, který roku 1592 popisoval události spojené s komplikovaným sporem vyvolaným urážkami představitelů městské rady.¹⁷⁹

Druhou okrajovou skupinou jsou svědci vypovídající jiným než českým jazykem. Přestože je v knihách svědomí zachyceno 38 německých svědomí a jedno polské, byly do skupiny cizinců zařazeny jen tři osoby, které prokazatelně nepatřily mezi obyvatele Českého království. Antonín Mofrau, předvolaný roku 1586 ke sporu vídeňských a trnavských obchodníků.¹⁸⁰ Dále Hans Krems z Ambergu, jehož aktivity směřovaly k obchodu s dobytčím

¹⁷⁰ Tamtéž, f. 88r.

¹⁷¹ Z. WINTER, citované dílo, s. 17 – 18.

¹⁷² AMP, rkp. 1060a, f. 19r – 19v.

¹⁷³ AMP, rkp. 1122, f. 20r.

¹⁷⁴ AMP, rkp. 1122, f. 54v.

¹⁷⁵ AMP, rkp. 1122, f. 249r.

¹⁷⁶ AMP, rkp. 1122, f. 129r; rkp. 1060a, f. 108r.

¹⁷⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 202r.

¹⁷⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 74v.

¹⁷⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 279v, 289v

¹⁸⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 21r.

přihnaným z Uher¹⁸¹ a jediný Polák Stašek z Osvětimy. Ten svědčil roku 1588 ke stejnému sporu jako předešlý Němec.¹⁸² Na Novém Městě jsou tedy zachyceny pouze dvě pře, na níž měli cizinci přímou účast. Z toho v jedné byl cizinec přímo žalobcem.¹⁸³ Zbylí cizojazyční svědci příslušeli k poměrně početné skupině Pražanů německé národnosti.

Sociální skupina	Město		Venkov	
	počet	%	počet	%
Řemeslníci	675	26,4		
Služebná povolání	163	6,4		
Elita	112	4,4		
Podání jiné vrchnosti	11	0,4	106	4
Podruzi	71	2,8		
Obyvatelé jiných měst	29	1,1		
Úředníci jiné vrchnosti	1	0,04	16	0,6
Městští úředníci	14	0,5		
Snížení	15	0,5		
Šlechta	6	0,2		
Cizinci	3	0,1		
Církevní činitelé	1	0,04		
Nezařaditelní	1459	57		

Tab. č. 6 Rozdělení svědků podle sociální struktury

S otázkou úzce souvisí také existence konfliktů zakládajících se na národnostních neshodách, jak je dokládají malostranské knihy svědomí. V letech 1585 až 1593 se na Novém Městě pražském spory takového charakteru nevyskytují, což má spojitost s výrazně menším počtem německého obyvatelstva, oproti Malé Straně, kde mezi léty 1592 až 1594 vypovídá 40,6% Němců. To není nijak překvapivé zjištění, protože především na Malé Straně se soustředila velká komunita cizinců spojená s životem císařského dvora na Pražském hradě.¹⁸⁴

¹⁸¹AMP, rkp. 1060a, f. 182v.

¹⁸²AMP, rkp. 1060a, f. 145v.

¹⁸³ Jednalo se o spor v letech 1588 a 1589 mezi polským a pražským obchodníkem kvůli nezaplaceným penězům za dobytek a následné škodě, kterou věřitel způsobil dlužníkovi obstavením skotu na cestou na trh do Norimberka.

AMP, rkp. 1060a, f. 145v – 146v, 147r, 155v, 161r, 175r, 176r, 182r, 182v.

¹⁸⁴ Z. BRÁTKOVÁ, citované dílo, s. 31.

6. ŠLECHTA PŘED NOVOMĚSTSKÝM SOUDEM

Ačkoliv se předchozí kapitola analyzující sociální strukturu svědků již částečně zabývala zástupci šlechty, není možné opomenout představitele této specifické skupiny městského obyvatelstva jako jednu ze sporných stran. Jejich vysoký počet umožňuje vytvořit zajímavý reprezentativní vzorek, z něhož je možné vyjít při snaze o rozpoznání jedné z kapitol jejich každodennosti. Na omezeném prostoru ohraničeném hradbami se totiž nemohli vyhnout střetu s realitou života ostatních sociálních vrstev. Z tohoto setkávání mohly následně plynout (a také často plynuly) mnohé konflikty vedoucí až před soud.

Prvním, zdánlivě snadným krokem, bylo vymezit hranice této elitní kategorie – za tu se přinejmenším sami považovali a vlastně se tak vyčleňovali z jinak poměrně heterogenního městského organismu. V průběhu práce ale musí každý badatel, ať již student či zkušený historik, zkoumající život v raně novověkém městě, narazit na problém, z něhož následně vzejde otázka „jak to s tou šlechtou vlastně bylo?“ Před konkrétním rozbořením novoměstských událostí, v nichž se zástupci vyšších stavů angažovali, několik slov o tom, co k jejímu vzniku vede.

V každém významnějším raně novověkém městě vedle sebe žilo široké spektrum obyvatelstva s rozličným sociálním statusem. V českém prostředí byla bezpochyby nejreprezentativnějším příkladem Praha. Její význam a prestiž sídelního města totiž přinášela největší koncentraci populace. Na pomyslné špičce tohoto různorodého společenství stanuli zámožní obchodníci, čelní představitelé cechů a univerzitně vzdělaní intelektuálové, společně se zástupci šlechtických stavů, kteří se v městském prostředí z různých důvodů trvale usazovali. Právě nejasnosti vyplývající ze snahy o určení hranice mezi nejbohatšími měšťany a nižší šlechtou jsou příčinou vzniku nastíněného problému.

Tento předěl je v předbělohorských Čechách poměrně málo zřetelný. Na jednu stranu se projevuje snaha bohatnoucích měšťanů o smazání společenských rozdílů získáním erbu, čímž nabývali společenskou nadřazenost nad svými neprivilegovanými sousedy. Zjednodušeně řečeno, vlastnit nobilitační listinu patřilo k „dobrému bontonu“ nejvyšších vrstev městského společenství. Na straně druhé se objevuje postupně narůstající počet pauperizovaných rytířů, kterým kvůli drobení rodových majetků nezbylo nic jiného, než z mnohdy skromných prostředků koupit ve městě dům, nebo alespoň najmout jeho část. Jen pro upřesnění, označení „rytíř“ je zde použito všeobecně pro nižší šlechtu z důvodu zjednodušení jinak velmi komplikované dobové terminologie, která se objevuje zejména v první polovině 16. století.

Nastíněná situace se může jevit jako zcela jasná a bez větších komplikací. Nobilitovaný měšťan přes určitou výjimečnost svého postavení nepostoupil na pomyslném hierarchickém žebříčku až tak vysoko, aby dosáhl na nejnižší

stupeň šlechtictví. Rytíř naopak i přes mnohá úskalí a problémy spojené s nutností prezentace příslušnosti ke svému stavu, častokrát vedoucí až k jeho finančnímu vyčerpání, stále zůstal příslušníkem společenské elity. Nicméně tento pohled je nejen zjednodušený, ale především zavádějící, přičemž může vést (a často také vede) ke snaze o přesnou kategorizaci, která nemusí být vždy na místě.

Naopak bližší pohled, získaný především podrobným studiem pramenů nejen městské provenience, přináší badateli mnohé nejasnosti. Majestáty vydávané císařem z titulu českého krále totiž obsahovaly formulaci „*na erby neboližto vladycťví*“, na základě čehož se zdá pravděpodobné, že erb a vladycťví od sebe nešlo oddělit. Jiná situace panovala v Říši, kde panovník uděloval jak prosté erbovnictví (gemeine Wappenbriefe), tak i šlechtickou svobodu (Adelsfreiheit).¹⁸⁵ Přesto v Čechách existovaly výjimky. Jednou z nich byl pražský měšťan Blažek Nožička, který roku 1541 obdržel od Ferdinanda I. erb a přídomek „z Votína“, avšak v nobilitační listině chybí odkaz na „*činy rytířské*“. Už Vladimír Klecanda v citované práci nastínil dosud nevyřešenou otázkou, jestli se jednalo o čistě měšťanský erb nebo o nevýznamný odraz činnosti říšské kanceláře.¹⁸⁶

Rovněž tak mladší nobilitační listiny obsahovaly udělení vladycťví, jako například u mnoha pražských obránců z roku 1648, kde je tento akt specifikován následujícím způsobem: „...*těž pro stálejší paměť tohoto vyzdvižení a vyhlášení jeho za osobu stavu vladycťkého, jemu, dědicům a budoucím jeho...*“, přičemž nešlo o povýšení do šlechtického stavu.¹⁸⁷ Přitom právě označení vladyka se používalo pro nižšího šlechtice již od 14. století a bývalo vlastně synonymem rytíře. Stejně jej chápalo také Vladislavské zřízení zemské, což je patrné zejména v odstavcích věnovaných zemským úřadům: „*Purkrabie karlštejnské, kdež se koruna a klenoti zemští chovají, spolu se pány, aby byl jeden z pánův a druhý z vládyk.*“¹⁸⁸ V podobném duchu je psána také Svatováclavská smlouva. Odstavec věnovaný vzájemným sporům šlechty ve městech říká: „*A taková věc aby skutečně skrze pány a vládyky soudu zemského trestáním byla napravena*“.¹⁸⁹

Zásadním zjištěním pak je, že nelze spoléhat na zvyklost přijetí mezi rytíře na zemském sněmu. První zmínky o těchto událostech se vztahují již k roku 1528. Pravidelné zápisy v kvaternech zemských desek jsou zaznamenány od roku 1541. Precizaci celého postupu následně přinesla zřízení zemská z let 1549 a 1564, která tento proces uzákonila. Přesto minimálně

¹⁸⁵ Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, in: Časopis archivní školy, VI/1928, Praha 1928, s. 1.

¹⁸⁶ Tamtéž, s. 3.

¹⁸⁷ Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001.

¹⁸⁸ VZZ, odst. 238, s. 178.

¹⁸⁹ Tamtéž, odst. 16, s. 274.

do počátečního období vlády Habsburků přetrvávala starší praxe samovolné uzurpace erbu a přídomku. Bohatí měšťané si sami zvolili rodový znak a zakoupili majetek, podle něhož se začali psát. Příkladem může být tábořská rodina Kamenických z Hojovic, jejíž poslední mužský příslušník Matyáš si, pravděpodobně z obavy před zpřísňujícími se pravidly pro přijetí do rytířského stavu, nechal ověřit starobylost rodu císařem Rudolfem II. Takovéto podvody se nevyhnuly ani nejvyšším společenským sférám. Podobný úskok využil sekretář české dvorské kanceláře Jan Milner, jenž si nechal potvrdit nikdy neexistující erbovní listinu, údajně vydanou císařem Fridrichem v roce 1474, čímž si otevřel cestu k přijetí do rytířského stavu. Avšak je třeba dodat, že nešlo o žádnou výjimku a podobných případů je možné v předbělohorských Čechách zaznamenat více. To samozřejmě vyvolalo mnoho soudních sporů s příslušníky starožitných rytířských rodů, kteří se cítili ohroženi narůstajícím počtem těchto povýšenců. Přesto se jejich snaha o omezení pro ně nežádoucího jevu cestou sněmovních usnesení nesetkávala vždy s úspěchem.¹⁹⁰

Již tak dostatečně složitou situaci neulehčí ani oslovení, které směl užívat novopečený šlechtic. Tomu příslušelo pojmenování „*slovutný panoše*“ a teprve v třetí generaci vznikl nárok na pojmenování „*urozený vladyka*“, avšak tato striktní nařízení nebyla dodržována. Někteří erbovníci dokonce užívali titulace „*urozený pán*“, která bez nejmenších pochybností náležela pánům. Stejně tak nižší královští úředníci v písemném styku nejednou zemská zřízení porušovali.¹⁹¹ Což ovšem nebyl v podunajské monarchii neobvyklý jev.

Určité vodítko vedoucí k objasnění celé situace představují městská práva. Jak bylo řečeno již v předchozích kapitolách, Svatováclavská smlouva z roku 1517 podřídila šlechtu ve věcech týkajících se šosovních nemovitostí městskému soudnictví.¹⁹² Proto musel Pavel Kristián z Koldína, autor první obecně přijaté kodifikace městských práv z roku 1579, tuto skutečnost reflektovat. V ustanoveních upravujících přijímání svědeckých výpovědí před započítím soudního řízení jasně vymezil povinnosti příslušníků vyšších stavů.¹⁹³ Přesto je jeho definice šlechtice postavena jen na nekonkrétním tvrzení, ve kterém se odvolává na prosté držení erbu. Tato skutečnost je u jinak zkušeného právníka zarážející. Zmiňovaná nepřesnost pak vyvolává dojem určité snahy o ústupek zástupcům městských elit, čehož se erbovníci samozřejmě snažili využít. Pravděpodobně proto, aby posílili prestiž svého postavení. Naproti tomu Zikmund Winter na základě soudní praxe dokládá, že jejich snaha o vyrovnání se příslušníkům vyšších stavů nebyla vždy akceptována.¹⁹⁴

¹⁹⁰ V. KLECANDA, s. 9 – 13.

¹⁹¹ Tamtéž, s. 3.

¹⁹² Viz. poznámka 73.

¹⁹³ Viz. poznámka 93.

¹⁹⁴ Z. WINTER, citované dílo, s. 660.

Dosavadní řádky se věnovaly snaze měšťanů překročit pomyslnou hranici oddělující je od šlechty, což bylo v mnoha případech jejich životním cílem. Nyní také ke šlechtě žijící v městských domech. Nejprve je třeba tyto specifické obyvatele města rozdělit do dvou skupin. První tvořili zpravidla příslušníci panského stavu, společně s nejbohatšími rytíři. Ti si v Praze většinou zakoupili dům, případně postavili palác, aby mohli reprezentovat své postavení v době, kdy se účastnili politického dění. Nelze opomenout ani výhodu vlastního ubytování mimo rodová sídla na venkově. Kdežto v druhé skupině se nacházeli méně zámožní a nejchudší rytíři. U nich nelze předpokládat držbu nějakého většího majetku, jehož pořízení vyžadovalo finanční obnos, který s největší pravděpodobností ani neměli.

Životní styl první z obou popsanych skupin byl již mnohokrát vylíčen v pracích renomovaných historiků a není ani cílem této kapitoly ho podrobněji analyzovat.¹⁹⁵ Naproti tomu nejchudší šlechta a její vztah k městskému prostředí je téma doposud poměrně málo reflektované v literatuře. Jaké tedy byly jejich životní strategie zaměřené zejména na zajištění základních životních potřeb? Vzhledem k nedostatku písemných pramenů vztahujících se k této sociální skupině se lze domnívat, že doufali v získání nějakého méně významného úřadu u císařského dvora nebo se snažili dostat do služeb některého z významných velmožů, například jako správci jejich pražských sídel nebo hejtmané některého z panství. Nelze opomenout ani finanční podnikání, hodnocené jako nejvýhodnější forma investic.¹⁹⁶ Tyto možnosti byly ale velmi omezené, obzvláště pokud zchudlý rytíř nevlastnil statek vhodný k prodeji. Otázkou zůstává po jak dlouhé době ztráceli neúspěšní příslušníci šlechtického stavu vědomí o své stavovské cti, což mohlo vést k přijetí městského způsobu života, spojeného s výkonem řemesla.

Na rozdíl od polské a uherské šlechty, která běžně přijímala městské úřady nebo vykonávala řemeslné práce, se tento způsob obživy u české šlechty nezdá pravděpodobný, byť ho nelze úplně vyloučit.¹⁹⁷ Vzhledem k zažitě praxi, kdy jednou z podmínek pro přijetí do šlechtického stavu bylo opuštění životního stylu měšťanů, lze předpokládat, že opačný proces nastal až po poměrně dlouhé době. Nejspíše až v dalších generacích potomků šlechtice usedlého ve městě. Snad jediným známějším případem je kutnohorský konšel, zchudlý rytíř Řehoř Bořanovský z Bytešky, o jehož úmrtí v roce 1598 píše v Pamětech Mikuláš Dačický z Heslova: „*Umřel Řehoř Bořanovský z Bytešky, konvář, člověk sprostný, upřímný...a jsa po rodu stavu rytířského, za své poctivé*

¹⁹⁵ K životnímu stylu a každodennosti české aristokracie v předbělohorském období například: Marie KOLDÍNSKÁ, *Každodennost renesančního aristokrata*, Praha 2001.

Petr MAŤA, *Svět české aristokracie (1500 – 1700)*, Praha 2004.

¹⁹⁶ Petr VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 1999, s. 196.

¹⁹⁷ Například roku 1600 v Košicích tvořila šlechta významnou část městské rady.

Jaroslav MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé – Město střední a středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*, Praha 2006, s. 162.

*řemeslo konvářské se nestyděl...Bejval také jedním konšelem městským mezi pány šepmistry tu na Horách Kutnách“.*¹⁹⁸

Přesto se mohl rytíř, který „svého stavu neužíval“ vrátit k původním rodovým výsadám, což ovšem podmiňovalo splnění několika zásadních povinností. Musel se zříci městských úřadů, přestat provozovat řemeslo a vlastnit svobodné deskové statky. I když všechny požadavky splnil, neměl vyhráno. Jeho stavovští kolegové mu nejednou znepríjemnili život tím, že poukazovali na pochybnost jeho původu, takže docházelo k nutnosti opakovaného osvědčování a dokazování urozenosti.¹⁹⁹

Jednou z možností, jenž by mohla přispět k určení stavovské příslušnosti vypovídajících svědků, jsou přímo knihy svědomí, kde bývali i poměrně nevýznamní šlechtici titulováni jako „urozený pán, pan...“, a to i přesto, že šlo o oslovení vyhrazené panskému stavu.²⁰⁰ Avšak ani na tuto skutečnost nelze plně spoléhat. Roku 1590 vystupuje jako sporná strana v soudním sporu o dluh Kryštof Betengl z Najenperka, nobilitovaný staroměstský obchodník.²⁰¹ Přestože jeho příklad zřetelně ukazuje širokou škálu obtíží, s nimiž je nutné počítat při snaze o vyrovnaní se s nelehkým úkolem identifikace nejnižších vrstev šlechtického stavu, rozhodně mezi jeho představitele náležel. To se ale neodráží v zápisech výpovědí, k tomuto sporu, v nichž je zmiňován jen jako „pan ...“.²⁰²

Tolik tedy k zamyšlení nad rozpory a otázkami, jenž přináší podrobné studium raně novověkých pramenů nejen k dějinám kriminality. Přestože zcela nesouvisí s hlavním tématem této práce, má na jejích stránkách své místo jako součást, jejímž úkolem je upozornit na možná rizika zkreslení badatelských výsledků, způsobená případným zjednodušením pohledu na toto komplikované téma historického studia.

Ale nyní již zpět před raně novověký městský soud. První otázkou, jež si zaslouží pozornost je to, za jakých podmínek přicházela v úvahu aktivní účast šlechty v rozporech řešených před purkmistrem a radou. V předbělohorském období se soudnictví řídilo ustanoveními Svatováclavské smlouvy z roku 1517 nařizující důsledné dodržování stavovské příslušnosti, tedy šlechta náležela do pravomocí zemského soudu a měšťanstvo před soud městský.²⁰³ Při vzájemných sporech pak platila zásada, že žalobce následoval soud

¹⁹⁸ Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 1. 10. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam15-3.html>

¹⁹⁹ V. KLECANDA, citované dílo, s. 30.

²⁰⁰ K neoprávněnému užití titulu „urozený pán“ v případě rytířů, které se vyskytuje v knihách svědomí dva následující příklady:

Titul se objevuje u všech příslušníků rytířské rodiny Loubských z Lub. AMP, rkp. 1122, f. 138v. Stejně tak bylo toto oslovení použito v případě rytíře Jana Bílského z Kaříšova. AMP, rkp. 1122, f. 146r.

²⁰¹ Jeho životní osudy jsou zpracovány v kapitole 8.1.1., s. 140.

²⁰² AMP, rkp. 1060a, f. 9v.

²⁰³ VZZ, s. 269 – 270.

žalovaného.²⁰⁴ Toto uspořádání představovalo výsledek složitých jednání plynoucích z vleklého konfliktu mezi šlechtou a městy, rezonující v české společnosti na přelomu 15. a 16. století, kdy se mimo jiné vyostřoval spor o kompetence v soudnictví.

Jedním z jeho vrcholů se stala známá aféra spojená s rodinou Kopidlanských z Kopidlna. Její průběh nastiňuje nejožehavější problémy vedoucí k nejednomu střetu mezi představiteli třech zemských stavů. Po popravě Jana Kopidlanského, který během výročního trhu v roce 1506 na Starém Městě pražském zavraždil Jana Cukra z Tamfeldu, zaslal jeho bratr Jiří Kopidlanský králi Vladislavovi opovědní list, jímž roku 1507 vyhlásil boj Pražanům: „Já Jiřík z Kopidlna službu swú W[ashi] K[rálovské] M[ilos]ti wzkazuji a WKMTi oznamuji, kterak Pražané Staroměstští bratra mého kázali sú stieti proti práwu a řádu beze wšeho prowinění, rád a práwo opowrhše, kdež práwa a swolenie zemská ukazují, aby nižádný z panského ani rytířského stavu nižádného utratiti nemohl bez rozsudku zemského...A již já od WKMTi odpustění беру a se od WKMTi i od země té zhošťuji, a před WKMTi swú čest...ohrazuji proti Pražanom Staroměstským...i proti wšem poddaným WKMTi w České zemi, kteřížby jim toho chtěli pomáhati. A WKMTi děkuji, že ste ráčili mým pánem milostiwým a laskawým býti.“²⁰⁵ Následně začal svým nepřátelům nelítostně škodit.

V následujícím roce vyšel „Manifest panského a rytířského stavu“, sepsaný královským prokurátorem Albrechtem Rendlem z Oušavy. Ten byl namířen zejména proti zvlí měšťanstva v soudních záležitostech a odkazoval mimo jiné i na události spojené s Kopidlanským: „Také druhá příčina, že naše stínati dáte proti našim práwuom, když Kopidlanský byl sřat, že jeden z wasich mluwil ku panu Zdeňkowi Malowcowi a k jiným, kteříž tu s ním z rytířstwa byli: "dobře tak na wás zwyjebani zemáňkové, aby wám hlawy skákaly". Potom wám žalowáno bylo; nic ste proti tomu neřekli.“²⁰⁶ Města se následně ohradila, hájíc svoje zájmy.²⁰⁷ Celý spor se vlekl až do roku 1509, přičemž skutky opovědníka vyvolávaly velký ohlas. Přestože měl významnou podporu v řadách šlechty, ne všichni stáli na jeho straně. Kupříkladu Petr z Rožmberka v roce 1507 varoval Pražany před chystaným přepadením staroměstských kupců cestou na plzeňský trh.²⁰⁸ Celá situace byla naprosto neúnosná a její zklidnění na zemské úrovni přinesla až o osm let později přijatá Svatováclavská smlouva.

²⁰⁴ J. KLABOUCH, citované dílo, s. 132.

²⁰⁵ František PALACKÝ (ed.). *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i morawské*. VI. díl, Praha 1872, listina 70, [online], HTML ed., [citováno 7. 10. 2009],

http://www.psp.cz/eknih/snemy/ac/vol06/1500_09/t0070_00.htm

²⁰⁶ Tamtéž, listina 79, [online], HTML ed., [citováno 7. 10. 2009],

http://www.psp.cz/eknih/snemy/ac/vol06/1500_09/t0079_00.htm

²⁰⁷ Tamtéž, listina 80, [online], HTML ed., [citováno 7. 10. 2009],

http://www.psp.cz/eknih/snemy/ac/vol06/1500_09/t0080_00.htm

²⁰⁸ Tamtéž, listina 73, [online], HTML ed., [citováno 7. 10. 2009],

http://www.psp.cz/eknih/snemy/ac/vol06/1500_09/t0073_00.htm

V druhé polovině 16. století tedy platila popsaná pravidla pro rozdělování kompetencí jednotlivých soudů. Jimi se řídila také šlechta, která vedla svůj spor na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593. Ta byla pro větší přehlednost rozdělena do dvou skupin. V první se nacházejí příslušníci starobylých českých nebo během středověku v Čechách usazených rodů. Některé z nich pařily k těm nejvýznamnějším, jiné se naopak řadily mezi nejchudší. Celkem jich bylo 40. Patří mezi ně následující rodiny: Bílští z Kaříšova, Boryňové ze Lhoty, Drastští z Drast, Holičtí ze Šternberka, Hýzrlové z Chodů, Kafuňkové z Chlumu, z Kalenic, Kasaličtí z Kaštic, z Kolovrat (Bezdrůžičtí a Novohradští), Krčínové z Jelčan, Kořenští z Terešova, Křinečtí z Ronova, Loubští z Lub, Markvartové z Hrádku, z Martinic, Mnětičtí z Mnětic, Mutrplosové z Tedražic, Leptějové a Heroltičtí z Vozerovic, Robmháповé ze Suché, Rodovští z Hustířan, Smiřičtí, Střelové z Rokyc, z Tetova, Vratislavové z Mitrovic, Valdštejnové, Vančurové z Řehnic, Vartenberkové, Vchynští, Vřesovcové z Vřesovic a Zápští ze Záp.

Následuje šlechta, která se v průběhu 16. století usadila v Čechách nebo nově povýšené měšťanstvo, u něhož se podařilo bezpečně doložit jeho příslušnost k vyššímu stavu. Do této kategorie by mohlo být zařazeno více jmen, ale v mnoha případech jde jen o nepotvrzenou spekulaci. Stranou tak zůstává erbovní měšťanstvo, jemuž bylo nobilitační listinou uděleno vladectví, bez následného zjištěného potvrzení či přijetí na sněmu. Proto je v této kategorii jen sedm osobností: Jan Bunson z Bunsonu, Kryštof Betengl z Najenperka, Matyáš Kremer z Grunova, ze Slezska pocházející Daniel Macák z Ottenburku, Diviš z Michalovic, Tobiáš Nejedlý z Vysoké a Mikuláš Velík ze Šonova.

Ještě je třeba zmínit případy, kdy je jednou ze sporných stran osoba pocházející z nejbohatších měšťanských kruhů s tím, že šlechtictví dosáhli až jejich potomci v následujícím století. Patří k nim rodiny Škrétů ze Závěřic a Kropáčů z Krymlova. Ty proto nejsou z pochopitelných důvodů do této kategorie zařazeny.

Po vyčerpávajícím výčtu šlechtických rodin, jejichž členové ve zkoumaném období na Novém Městě pražském podali žalobu, zbývá ještě objasnit, jakých sporů se tyto události týkaly. Ale protože je rozbor kriminálních deliktů, které se udály na Novém Městě pražském, předmětem následující části této práce, půjde jen o jejich krátké shrnutí. Také osvětlení metodologických východisek, sloužících k jejich zařazení do jednotlivých kategorií je včleněno až do úvodu kapitoly nazvané „Analýza trestné činnosti“.

Mezi šlechtickými kauzami převládaly civilněprávní pře. Jak ukáží následující stránky, vyšší stavy se v charakteru řešených sporů nelišily od ostatních obyvatel Nového Města pražského. Stejně tak největší počet obvinění kvůli nesouhlasu s dědickým řízením není nijak překvapující (celkem 8). S minimálním rozdílem následují dluhy (7 případů), avšak neočekávaná je skutečnost, že právě příslušníci aristokracie stáli na straně žalobců. Tento fakt ovšem lze poměrně snadno objasnit. Předmětem sporu byly

převážně nezaplacené peníze za dodané zboží, které například Smiřičtí nebo Vchynští prodávali měšťanům jako obchodní artikl. Jednalo se o velké množství ryb, sýrů, másla a podobně. Avšak zajímavá je v těchto rozepřích jiná otázka. Případy totiž upozorňují na samostatnost a obchodní zdatnost šlechticů, jež vedly nejen rodinné podnikání, ale také samotné soudní pře.²⁰⁹ Nicméně, ani dluh jako důsledek nesplacené půjčky v neobvyklé konstelaci, kdy šlechtic vystupuje jako věřitel měšťanů nechybí. Jedná se o případ Bohuslava z Kalenic, vystupujícího v konfliktu s řeznickou rodinou Šturmů z Greifenberka.²¹⁰ K civilně právním sporům patřila rovněž vlastnická pře Václava Křineckého z Ronova o určení držitele novoměstského domu.²¹¹ Rovněž tak i kauza Magdaleny z Vartenberka, kvůli útěku poddané, již údajně nevystavila „vejhostní list“.²¹² V knihách svědomí je tedy zachyceno celkem 17 šlechtických sporů spadajících do této kategorie.

Méně početné byly šlechtické kauzy trestněprávní. V celkovém počtu třinácti případů se objevuje pět zaměřených proti majetku, konkrétně čtyři menší krádeže a jedno žhářství. Mezi protagonisty těchto soudních sporů (Kateřina Kořenská z Terešova, Jan ml. z Valdštejna, Diviš z Michalovic) vyčnívá Adam Zápský ze Záp, jehož roku 1588 postihlo nejprve žhářství a následně byl ještě okraden.²¹³ Další tři soudní pře se vztahují k násilné trestné činnosti. Ty ovšem představují výjimku. Kauzy se totiž nedotýkaly přímo žalujícího šlechtice, ale poddaných, které u soudu zastupoval. Bohatý západočeský rytíř Kryštof Markvart z Hrádku tak vystupoval roku 1592 jako zastánce Řehoře Svatby zbitého v novoměstské hospodě U Raků.²¹⁴ Závažnější charakter mají oba zbylé delikty. Jan Hýzrle z Chodů²¹⁵ a purkrabí karlíštejnský Jáchym Novohradský z Kolovrat²¹⁶ v nich hájili zájmy pozůstalých po sedlácích, kteří byli v Praze zavražděni. Oba případy obsahují shodné prvky, na počátku celého problému stály rvačky vyvolané pod vlivem alkoholu.

V pestré paletě sporů samozřejmě nechybí nářky cti a zhanění. Žaloba vztahující se k těmto prohřeškům byla vznesena ve třech případech. První z nich je poněkud odlišná od ostatních. Známý alchymista Bavor ml. Rodovský z Hustířan vznesl roku 1593 obvinění z partyt a pokusu o otravu proti židu Samuelu Mojžíšovi. Spor však pravděpodobně vznikl protože zadlužený šlechtic nemohl splácet půjčku. Z toho důvodu se také pohyboval v rovině

²⁰⁹ Hospodářské strategie a samostatné podnikání raně novověkých aristokratek ukazuje Josef Janáček na příkladu Magdaleny z Lobkovic v knize: Josef JANÁČEK, *Ženy české renesance*, Praha 1987, s. 61 – 81.

²¹⁰ AMP, rkp. 1122, f. 32v. Taktéž Národní archiv Praha (dále jen NA Paha), fond Apelační soud, ortelní manuály, inv. č. 122, sign. 23/286, f. 89r.

²¹¹ AMP, rkp. 1060a, f. 114v, 118r.

²¹² AMP, rkp. 1060a, f. 112r – 113r, 120r

²¹³ AMP, rkp. 1060a, f. 148v – 150v, 153r, 161r, 161v.

²¹⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 307r – 308r.

²¹⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 267r – 269r, 272v, 273r, 275r – 276r.

²¹⁶ AMP, rkp. 1122, f. 241r – 245r.

nářku cti.²¹⁷ Druhá pře již zcela odpovídala běžnému scénáři. Alena Chotická z Tetova si nechtěla nechat líbit slovní urážku od člověka níže postaveného a žalovala ho před městskou radou.²¹⁸ Také zhaněný Mikuláš Velík ze Šonova postupoval stejným způsobem.²¹⁹

Do skupiny trestněprávních deliktů spadají ještě dvě výtržnosti (analýzu klasifikace tohoto deliktu přinese příslušná kapitola). Jan Bunson z Bunsonu řešil konflikt se sousedem, který mu prokopal zeď a vnikl na pozemek. Druhý spor vedl Kryštof Pštros Drastský z Drast, který byl fyzicky napaden, protože měl v Poříčské bráně se svým vozem vjet mezi hnané stádo vepřů.²²⁰

Za ojedinělé lze považovat odhalené cizoložství a následné těhotenství. Rytíř Jan Mutrplos z Tedražic přivedl do jiného stavu blíže nespecifikovanou Salomenu. Po jejím uvěznění s ní vedla soudní spor podvedená manželka Anna rozená Mnětická z Mnětic, avšak milenka postižena šatlavou a předchozím úmrtím dítěte, nezůstala na celý problém sama. Původce problému se totiž zachoval vskutku „rytířsky“ a během soudního sporu jí zastupoval. Jaký dopad mělo jeho jednání na další existenci dosavadního manželství z pramenů nevyplývá.²²¹ Posledním identifikovatelným sporem, v němž figuroval zástupce šlechty, byl neobvyklý případ čarodějnictví. Jaroslav Robmháp ze Suché žaloval svojí služebnou z domu v dnešní Spálené ulici na Novém Městě pražském.²²²

Tuto kategorii kauz řešených před novoměstským soudem uzavírají dva případy, jejichž příčinu se nepodařilo objasnit. V jednom z nich svědci hovoří o tom, že služebník Václava Ludvíkovského Bezdrůžického z Kolovrat varoval písaře před zatčením.²²³ Je otázkou, zda by bylo možné tuto událost z dnešního hlediska hodnotit jako maření úředního výkonu, ale nedostatek informací nedovoluje vytvoření uspokojivé hypotézy. Ještě komplikovanější situace je u druhého sporu, kde zachycené výpovědi nepřinášejí jedinou stopu vedoucí k odhalení skutkové podstaty. Potvrzují jen doručení listu Petru Karlu Holickému ze Šternberka na jeho sídlo v Českém Šternberku.²²⁴

Přehled případů vedených šlechtou na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593 tedy nepřináší žádná neočekávaná zjištění. Nejvíce sporů vyplývalo z majetkoprávních nesrovnalostí. Největší počet dědických pří a dluhů, následovaných trestními delikty, mezi nimiž jsou v čele krádeže společně s urážkami cti, v podstatě kopírují strukturu novoměstské kriminality, jak zevrubně ukáže následující kapitola.

²¹⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 321r – 323r.

²¹⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 232r, 232v, 241v.

²¹⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 344r, 344v.

²²⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 283r, 284r, 286r, 286v.

²²¹ AMP, rkp. 1060a, f. 52r, 64r, 64v. Taktéž rkp. 1122, f. 44v.

²²² AMP, rkp. 1060a, f. 209r – 210r.

²²³ AMP, rkp. 1122, f. 232r.

²²⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 217v.

7. ANALÝZA TRESTNÉ ČINNOSTI

Ústředním tématem této práce je analýza konkrétních deliktů spáchaných na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593. Ke správnému uchopení celého tématu je třeba nejdříve vymezit druhy kriminality a následně je co nejvýstižněji specifikovat. Dosavadní literatura zpracovávající tuto problematiku přináší několik schémat, jichž by bylo možné využít pro zmiňovaný účel. Přestože vykazují určité odlišnosti, jejich autoři se shodují v základním dělení na trestněprávní a civilněprávní delikty. Obtížnější situace nastává při snaze o jejich přesnější diferenciaci.

Nejprve tedy trestněprávní delikty, u nichž existují dvě základní schémata. První vytvořil Jaroslav Pánek ve své práci o hrdelním soudnictví v regionu na pomezí středních a jižních Čech.²²⁵ Avšak právě z důvodu zaměření studie na střední a menší města, převážně agrárního charakteru, není jeho rozdělení vhodné pro Nové Město pražské, které v té době patřilo k nejrozsáhlejším městským aglomeracím na území Čech. To se projevuje obzvláště v případě trestných činů zařazených do skupiny nazvané „Činy proti pozemkové vrchnosti“, zahrnující například lesní, vodní a polní pynch.

Druhou možnost přináší rozdělení navržené Karlem Malým.²²⁶ Přestože autor vycházel zejména z právně historického rozboru zemského práva, je jeho schéma použitelné jako základ pro studium kriminality posuzované podle práva městského. Trestněprávní delikty budou v dalších kapitolách děleny právě podle kategorií vytvořených K. Malým v citované práci následujícím způsobem:

- I. delikty proti osobním právům,
- II. delikty proti zdraví a životu,
- III. delikty proti vlastnictví,
- IV. delikty bezpečnosti a veřejnému pořádku.
- V. delikty proti oficiální ideologii

Za zmínku stojí ještě členění trestných činů v rozsáhlé práci Miroslava Flodra zkoumající brněnské městské právo. Autor vytvořil jedenáct skupin na základě studia jeho vývoje od 13. století do roku 1359. Přes snahu o podrobné rozdělení deliktů se jeho schéma jeví jako příliš komplikované pro zpracování rozsáhlejších analýz kriminality. Takto zjištěné výsledky jsou proto obtížně porovnatelné s dalšími pracemi, které vycházejí převážně z postupů navržených K. Malým nebo J. Pankem, v nichž lze přece jen nalézt určité styčné body. Opomenout nelze ani časový odstup od událostí, které se

²²⁵ Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: Československý časopis historický, r. 32/1984, Praha 1984, s. 712 – 714.

²²⁶ Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1989.

odehrály na konci 16. století v Praze. Z něho pravděpodobně vyplývají odlišnosti v klasifikaci konkrétního protiprávního jednání.²²⁷

Komplikovanější situace je u majetkoprávních sporů, kde dosud neexistují podrobné studie jako v případě trestního práva. Zajímavým pokusem o vyřešení tohoto problému je diplomová práce Lenky Kreuzové, která se pokusila o diferenciaci podle zásad současného práva. Agendu poděbradského soudu tak člení na spory dědické, závazkové a vlastnické s tím, že třetí z nich jsou ještě podrobněji děleny na žaloby revindikační, negatorní a určovací.²²⁸ Další řešení nabízí B. Roedl, jenž civilní spory rozčleňuje na dluhy, dědické spory a pozemkové pře.²²⁹ V následující analýze bylo využito obou nabízených metod s tím, že první dvě kategorie jsou převzaty z citované práce B. Roedla (dluhy, dědické), třetí pak od L. Kreuzové (vlastnické). Avšak ta není dělena podle soudobých pravidel a v širším kontextu zahrnuje všechny druhy vlastnických pří. Třetím druhem sporů objevujících se v novoměstských knihách svědomí jsou případy procesní povahy, což jsou vlastně již zmiňované postranní pře o nárek svědků, výpovědi a námitky proti průběhu řízení.

7. 1. Trestněprávní delikty

Jak vyplývá z nastíněného rozdělení deliktů, chránily kodifikace raně novověkého trestního práva movitý majetek, život, zdraví a čest tehdejších obyvatel města. Přestože nebyly opomíjeny žádné projevy kriminálního chování provinilců, není možné přehlédnout důraz kladený zejména na činy namířené proti soukromému vlastnictví, což nemůže nijak překvapit, obzvláště pokud si uvědomíme, že do této kategorie spadalo i žhářství. Požáry v té době stále ohrožovaly samotnou existenci měst. Dřevo totiž patřilo mezi nejčastěji používané stavební materiály. Závažnost takového jednání dokládají tvrdé tresty hrozící dopadeným viníkům. Následující kapitola bude podrobně analyzovat novoměstské prohřešky proti trestnímu právu, normami předepsané postihy a jejich kontradikci se soudní praxí v českých předbělohorských městech.

7. 1. 1. Delikty proti osobní právům

Spory zařazené do této skupiny vznikaly na základě porušování osobnostních práv obyvatel města. Těmi je myšlena ochrana cti, dobré pověsti, manželství a rodiny. Jaké trestné činy tedy spadají do vymezených kategorií?

²²⁷ Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001.

²²⁸ Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.

²²⁹ Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984, s. 261.

Z jejich charakteru plyne rozdělení na dvě skupiny. V první jsou útoky na čest postiženého, druhou pak tvoří sexuální delikty, k nimž je možné zařadit smilstvo, cizoložství a znásilnění.

7. 1. 1. 1. Nářek a zhanění cti

Tyto delikty z dnešního pohledu patří mezi nejméně závažné. Avšak v době, kdy čest nebyla jen morální hodnotou, ale především právním pojmem, se obrana její zachovalosti stávala nutností i za cenu soudního řízení.²³⁰ Ztráta cti znamenala právní diskvalifikaci, vedoucí k celkovému vyloučení ze společnosti doprovázené například nemožností dispozice s vlastním majetkem. Také městská práva pamatují na tento problém poměrně obsáhlou statí.²³¹ Přesto docházelo k různým urážkám často, dalo by se říci každodenně, a jejich řešení mělo velký podíl v agendě městských soudů.

Původně nebyl delikt nářku a zhanění přesně specifikován. První kodifikaci vymezující jejich hranice přinesla novela zemského zřízení z roku 1530. Mezi nařčení cti řadila následující obvinění:

- 1) ze zrady (tehdy často používaná nadávka zrádce),
- 2) z bezectnosti,
- 3) z úkladného nebo podvodného jednání,
- 4) z nevyvedeného psanství,²³²
- 5) že je z kurvy syn, falešník (podvodník), panchart, kurva
- 6) ze zlodějství.

Ostatní urážky spadaly do skupiny méně závažných provinění označovaných za zhanění.²³³

Stejně tak městské soudy se často potýkaly s problémem klasifikace konkrétních provinění. Porovnání vynesených ortelů jasně ukazuje roztržitost právních postupů. Přesnější diferenciaci obou deliktů buďto vůbec neexistovala, nebo jí stanovili sami konšelé na základě dosavadních zkušeností. Proto nelze považovat za neobvyklé přehodnocení skutkové podstaty, jež vedlo ke změně z nářku cti na zhanění nebo až k úplnému zproštění viny. Surčením stupně závažnosti si častokrát nevěděli rady také poškození, kterým tyto nejasnosti komplikovali správnou formulaci žaloby. Zde se opět objevuje problém uplatňování přílišného formalismu během vedení sporu, jehož porušení mělo fatální důsledky. V Hradci Králové byla roku 1554 odmítnuta žaloba po té, co postižený označil urážky „lhář a zvyjebený lotr“

²³⁰ Karel MALÝ, citované dílo, s. 200 - 201.

²³¹ KOLDÍN, čl. Q XII – Q XXXVI. Nebude-li uvedeno jinak (či upřesněno), vycházejí údaje k řešení sporů o nářek cti z těchto ustanovení městských práv.

²³² Koldín vysvětluje označení „nevyvedený psanec“ takto: „Jsou pak psanci nevyvedení ti, na kteréž by z stavův zločinec nějakou nešlechtnost při trápení svém seznal, a oni jsouce k vejvodu, pořádně obesláni, nestavěli by se, aneb z toho potomně podle práva se nevyvedli“. KOLDÍN, čl. S XXVI.

²³³ Karel MALÝ, citované dílo, s. 204.

za zhanění cti. „Zdvižení pře“ přitom nezpůsobilo přesvědčení soudu o menší závažnosti tohoto trestného činu, ale naopak, klasifikoval jej jako nářek cti. Do sporu nakonec zasáhla tehdejší nevyšší odvolací instance. Výnos apelačního soudu nadávky specifikoval jako „dosti světlé“, protože předcházející rozhodnutí zrušil.²³⁴

Tuto oblast trestního práva ve městech přesně vymezil až Koldínův zákoník, jenž přebral a rozpracoval ustanovení zemského zřízení, vydaného roku 1549.²³⁵ Nářek cti je v něm charakterizován následujícím způsobem: „...nic jiného není, než škodlivé uražení a jako nějaké peské a jedovaté uštknutí, ublížení, vyprázdnění aneb zlehčení jména aneb cizí dobré pověsti“,²³⁶ které se „v přítomnosti aneb nepřítomnosti osobě aneb osobám děje, to jest, jakž Čechové říkáme, že se z ousť v uši komu co aneb o někom bez jeho přítomnosti zle mluví.“²³⁷ Urážky spadající do této kategorie se neliší od ustanovení Zemských zřízení z roku 1530 s tím, že byly doplněny ještě o nařčení ze spoluviny a obvinění panny ze smilstva.²³⁸ Ztrátu cti mohlo způsobit také tvrzení o svedení ženy. Když se totiž prokázalo, že jde o lež, stihl viníka tvrdý trest: „aby mu předkem kus jazyka uřezán a potom on nicméně ven z města na věčnost vypovědán byl; proto, že věc jest ohavná takovými nepravostmi se pochloubati ...“.²³⁹

Jestliže došlo k řešení pře o nářek cti před soudem, byly strany nejdříve vyzvány, aby uzavřely „přátelskou smlouvu“, v níž se mělo vše urovnat dohodou „...proto, neb poněvadž lidské těžkosti i nesnáze prostředkem smluv k upokojení svému přicházejí“. Městská práva tak nabídla aktérům poslední možnost vyrovnání, jenž všechny zúčastněné uchránilo před porušením cti.²⁴⁰ Tato formální dohoda často obsahovala ujednání o povinnosti zaplatit odškodné v obvyklých platebních termínech na sv. Havla a sv. Jiří.²⁴¹ Avšak nezřídka docházelo k následným konfliktům s dalšími obyvateli města, kteří uzavřený spor znovu oživovali. Účastníci pře se tak stávali oblíbeným terčem různých pomluv odkazujících k původním zneuctvujícím prohlášením. Ustanovení Koldínova zákoníku proto obsahovala pojistku chránící jejich znovunabyté dobré jméno. Přistiženému nactiutřači hrozil stejný trest jako odsouzenému provinilci, ale již jen na základě rozhodnutí purkmistra. Postih zostřovalo ještě vypovězení z města, poněvadž se provinil proti dobrým mravům a řádu: „A naposledy, aby

²³⁴ Z. WINTER, citované dílo, s. 815.

²³⁵ K. MALÝ, citované dílo, s. 208.

²³⁶ KOLDÍN, čl. Q XV.

²³⁷ KOLDÍN, čl. Q XVI.

²³⁸ Přestože se Koldínův zákoník stal závaznou a všeobecně přijímanou úpravou městského práva, docházelo i v následujících desetiletích k nesrovnalostem při klasifikaci urážek cti. Také v novoměstských knihách svědomí se roku 1590 objevuje soudní spor specifikovaný jako pře o „slova hanlivá“, přestože se mezi výčtem nadávek objevuje „zvyjebaný zrádce“ spadající do kategorie nářků cti. AMP, rkp 1060a, f. 264v.

²³⁹ KOLDÍN, čl. M XLI.

²⁴⁰ KOLDÍN, čl. Q XIX.

²⁴¹ Lenka KREUZOVÁ, citované dílo, s. 40.

takový v městě trpín nebyl, poněvadžby proti řádu a právu utrhačem a lidským háncím býti se ukazoval, a na těžkosti lidské zoumyslně se nutkal".²⁴²

Nedošlo-li ke smíru a soud prokázal neoprávněnost výroků namířených proti cti žalující strany, musel obviněný odříkat městským právem předepsanou formuli, kterou odprosil poškozenou stranu. Její plné znění vypadalo takto: „*Žeť jsem řeči svou nespravedlivě ublížil, prosím tebe pro Bůh, aby mi to odpustil, neb jsem křivdu učinil, a na tebe jsem lhal*“.²⁴³ To ale nebylo všechno, po splnění této povinnosti následoval trest dvou týdnů vězení provázený ještě prohlášením za osobu „*infamis infamia juris*“. Takto potrestaný člověk zůstal trvale na cti sniženým, přestože provedl nápravu pomocí stanovené průpovědi. V důsledku této skutečnosti nemohl v budoucnu podávat svědectví bez ohledu na charakter sporu.²⁴⁴ Nařčeného soud samozřejmě „*opatřil na cti*“, takže se nadále těšil dobré pověsti.

Existoval však ještě jeden způsob, kterým se mohl obviněný vyhnout soudnímu řízení a trestu – prokázat, že není původcem pomluvy. Pokud tedy včas „*postavil*“ soukupa (tj. člověka od něhož urážlivé řeči slyšel dříve, než je sám na veřejnosti použil), došlo k překvalifikování žaloby.²⁴⁵ Spor byl následně řešen jako pře o soukupství a usvědčenému viníkovi náležel stejný trest jako v případech nářků cti. V knihách svědomí jsou zachyceny výpovědi ke dvěma roztržkám vycházejícím právě z tohoto pokusu obžalovaného o záchranu. Z pochopitelných důvodů jsou ale v kategorii trestných činů proti osobním právům zařazeny samostatně a nikoliv společně s následujícími nářky cti.

Na Novém Městě pražském bylo v letech 1585 až 1593 řešeno 44 sporů týkajících se nářku cti. Výpovědi svědků zaznamenané v knihách svědomí umožňují krátké zamyšlení nad nejčastějšími důvody tohoto poměrně rozšířeného protiprávního jednání. Na jednom z prvních míst mezi příčinami urážek je jednoznačně opilost. Zpravidla se však nejednalo o soudní spory vyvolané hospodskými hádkami. Ty totiž často přerostly v násilné trestné činy, ať již šlo o zbití jednoho z aktérů rozepře, či rvačku za účasti většího množství přihlížejících. Za téměř archetypální vzor nářku cti v kombinaci s nadměrnou konzumací alkoholu lze považovat situaci, kdy se podnapilý provinilec setkal s dívkou či ženou, na níž začal většinou bezdůvodně hanlivě pokřikovat, naraziv na její poctivost.

Přesně podle nastíněného scénáře se choval například Jiřík nádeník, který roku 1588 urazil dceru Hedviky soukenice, o čemž svědci vypověděli následující: „...šel Jiřík užralej domů odněkud, potom uhlídal dceru soukeničinu státi před domem. Poto[m] nadal jí kurev tuplovanejch zlodějskejch a potom řekl, aby vás kurvy sto kop hromů zabilo.“²⁴⁶ Svým chováním nejenže vzbudil pohoršení

²⁴² KOLDÍN, čl. Q XX.

²⁴³ KOLDÍN, čl. Q XVII.

²⁴⁴ KOLDÍN, čl. B LXI.

²⁴⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 821.

²⁴⁶ AMP, rkp. 1122, f. 111v.

přihlížejících, ale současně naplnil skutkovou podstatu nářku cti. K jeho počínání je nutné poznamenat to, že nebyl nijak originální a použil tehdy nejpoužívanější nadávku určenou ženám.

Někdy však prvotní hanlivé pokřiky přerůstaly do podoby sexuálních pobídek a obtěžování. Jak se zdá, někteří výtečníci byli takovýmto chováním vyhlášení po celém okolí. Na Novém Městě pražském k nim koncem 80. let 16. století patřil blíže nespecifikovaný Václav Votava, o němž bylo známo, že „*j[les]t to jeho obyčej, on tak mnohejm měšťkám říká*“. Ve stejném roce jako Jiřík nádeník vtrhnul mezi poklidně obědvající společnost a Magdaléně, která se stala středem jeho zájmu začal projevovat náklonnost oslovením „*kurvičko nehrubě dobrá si pěkná*“, což postižená, přes uklidňování ostatních, nesla velmi těžce. Svými stížnostmi ale jen nahrávala výtržníkovi jehož reakce přibližuje, jak se mezi městským obyvatelstvem rozšiřovaly „drby“ o nejvyšších společenských sférách. Ústně předávané klepy patřily, stejně jako v pozdějších staletích, k oblíbené zábavě širokých vrstev. Zmiňovaný hříšník zacílil až na samotného císaře a svoje narážky hrubě vystupňoval: „*...kdyby císař viděl tvůj šrámek černej, nebylo by potřeba ryb prodávati...kdyby Brandejs uměl pověděti, co j[les]t tam jeho milost císařská děti nadělal, ty si pěkná, k tomu by se hodila...*“. Za povšimnutí stojí ta skutečnost, že jádro citované pomluvy přetrvalo v povědomí až do současnosti. Vše vyvrcholilo větou: „*když nechceš kurvičkou býti, si teda zvyjebaná kurva*“.²⁴⁷ Ta ukazuje na určité odstupňování obou dodnes urážlivých výroků, přičemž první se v provinilcově chápání pohybuje na rozhraní sexuální výzvy a urážky. Teprve po očividném odmítnutí přitvrdil slovník, jenž doplnil o prokazatelně zneucfující výraz.

Druhým častým původcem nářku cti byly špatné sousedské vztahy. Jejich vznik je ale velmi obtížně vystopovatelný. Mohlo za nimi stát mnoho rozdílných faktorů. Objevuje se jak zdánlivě neškodná nešikovnost, při níž došlo ke shození vypraného prádla na zem,²⁴⁸ tak i obvinění z krádeže slepice nebo peřin.²⁴⁹ Zpravidla následovala pravidelná výměna urážek, vzbuzující rozruch v nejbližším okolí. Před městským soudem se pak často nedařilo prokázat prvotního viníka. Městská práva tento problém řešila alespoň částečně. Obsahovala článek nepřipouštějící spory založené na urážlivých slovech pronesených v rámci hádky vzájemně.²⁵⁰

Existovala samozřejmě celá řada důvodů, jenž obyvatele Nového Města přivedly před soud kvůli nářku cti. Především dva reprezentují ty nejrozšířenější. Nicméně i mezi méně běžnými případy se objevuje několik sporů, které je nutné z různých důvodů zmínit. Od roku 1586 byla vedena rozsáhlá pře v níž se objevuje institut „*nevyvedeného psanství*“. Dorota Liderová prohlásila, že pekařský tovaryš Václav Meisnar je psanec. Výpovědi svědků dokládají

²⁴⁷ AMP, rkp. 1122, f. 91r – 92r.

²⁴⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 332v.

²⁴⁹ AMP, rkp. 1122, f. 9r – 9v.

²⁵⁰ KOLDÍN, čl. Q XXVI.

prohlášení mlynářky Doroty, která měla před popravou na šibenici označit bratry Tomáše a Václava Meisnara jako spoluviníky.²⁵¹ Po této události Václav utekl do Benešova a z nářku psanství se „nevyvedl“.

V průběhu pře došlo k setkání sporných stran před novoměstskou rychtou, kde Václav nařkl Dorotu, že spolu s dcerou Marianou zabily dítě „vhozením do záchoda“. Následovala její žaloba pro urážku cti.²⁵² Součástí tohoto konfliktu, táhnoucího se několik let, byla také postraní pře o „zhajování svědků“.²⁵³ K ukončení celého procesu došlo až roku 1589, kdy na základě odvolání rozhodl apelační soud následujícím způsobem: „*Poněvadž jest předešle ortelem naším, z vrchního práva vynešeném, z trojích sobě od rozdílných tří zločinců outrpného vyznání a smrti storzením dotčený Václav Vašek jinak Mejsnar za zjevného psance usouzen, kterémužto psanství aneb outrpnému na něho se roztahujícímu vyznání netoliko neodepřel, ale za tou příčinou i od práva tehdaž odběhlý a maje to z sebe na schválení soudu svěsti a v této při se očistiti, toho jest podle práva neučinil a dostatečně se neočistil. Z těch ze všech příčin pro vyhledání těch i jiných krádeží a nespůsobův na téhož Václava Vaška jinak Mejsnara outrpným práve[m] dokročeno býti má podle práva*“.²⁵⁴

Jiný spor o náрек cti vedený ve stejném roce má s předešlým jeden společný bod. Na trhu došlo ke sporu o koroptví vejce mezi Lucií Havlovou a Marianou Zvoníkovou, přičemž první jmenovaná prohlásila, že ona má „lepší svobodu tu kupovati“, čímž se dopustila jako první zhanění cti. Následovala hádka, při níž došlo k oboustrannému nařčení. Zajímavé je ale opětovné použití tvrzení o zabití dítěte, kdy měla Lucie Havlová spolu se svou matkou „*metat dítě do záchoda*“.²⁵⁵ O tomto trestném činu přímo hovoří také městská práva: „*Taktéž ta zabíjí...kteráž do záchodu, neb studnice aneb jinam svůj plod mece a hází*“²⁵⁶. Je proto otázkou, zda tato urážka reflektuje nařízení městských práv, což by nasvědčovalo poměrně velkému právnímu povědomí obyvatelstva, nebo naopak jde-li o Koldínovu reakci na zkušenosti s tímto zločinem. Rozbor kriminality zachycené v novoměstských knihách ale neprokázal časté užívání tohoto způsobu nářku. V letech 1585 až 1593 se objevuje pouze dvakrát roku 1586. Infanticidium v rovině trestného činu a nikoliv nářku nebo pomluvy bude podrobněji analyzovat kapitola věnovaná násilné trestné činnosti.

Náрек cti jako samostatně řešenou součást jiného sporu reprezentuje případ Matěje Kutý z roku 1586. Ten o Jiříkovi Hraběti prohlásil, že je psanec. Důvodem se stala pře uraženého s Janem Kutou kvůli dluhu. Matěj po obeslání podal na Jiříka ještě žalobu pro krádež železa.²⁵⁷ Jak naznačují svědecké

²⁵¹ AMP, rkp. 1122, f. 30r – 30v.

²⁵² AMP, rkp. 1122, f. 50 r – 50v.

²⁵³ AMP, rkp. 1002, f. 4r – 4v.

²⁵⁴ AMP, rkp. 1002, f. 37r – 37. Taktéž NA Praha, citovaný pramen, inv. č. 122, sign. 23/286.

²⁵⁵ AMP, rkp. 1122, f. 29v.

²⁵⁶ KOLDÍN, čl. N XXXV, odst. III.

²⁵⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 74v – 78r.

výpovědi, patřila tato rodina k problémovým obyvatelům Nového Města. Poslední konflikt, jehož aktérem se stal další její člen. Po té, co Andres Vaniš z Vyšehradu obvinil Víta Kutu z krádeže sedmi loktů sukna, rozhodl vyšehradský soud o povinnosti uhradit nařčenému odškodné. K tomu ale nedošlo a Andres trval na vrácení odcizeného zboží, takže byl uvězněn. Po jeho propuštění pokračoval celý spor před novoměstským soudem.²⁵⁸

Méně závažným poškozením cti bylo zhanění. Takto městské právo kvalifikovalo všechna urážlivá slova nespádající do kategorie nařčení: „*Mimo a vejše nad ta slova jakými koli řečmi aneb slovy jeden druhému ubližoval, jej haněl, dotýkal, potupně k němu aneb o něm mluvil, jméno a pověst jeho dobrou vyprazdňoval, jej aneb rodiče jeho z tohoto světa již sešlé tupil a zlehčoval: to všecko za hanění počteno býti má*“.²⁵⁹ Jak je z citovaného úryvku městských práv zřejmé, zákoník pamatoval rovněž na dobré jméno osob již zemřelých, čímž vlastně chránil čest rodiny jako celku.

Jestliže tedy obyvatel raně novověkého města nechtěl přijít do střetu se zákonem, musel při svém jednání postupovat rozvážně. Ke spáchání deliktu zhanění cti totiž stačilo z dnešního hlediska poměrně neškodně vypadající prohlášení o tom, že někdo je lepší, nebo má lepší právo než jiný měšťan. V teoretické rovině se členové obce neměli vyvyšovat nad nikoho ze svého okolí.²⁶⁰ Stejně tak porušení odkazu na dodržování náboženské svobody vedlo při jeho striktním dodržování k soudnímu sporu.²⁶¹

Výjimku tvořila slova míněná v žertu, pokud se proti nim nikdo neohradil. Jestliže „vtipálek“ nedbal na upozornění a dál pokračoval ve své činnosti, hrozila mu žaloba stejně jako v případech, kdy šlo o jednání myšlené vážně. Při prokázání zlého úmyslu následoval trest pokuty 10 kop grošů českých a jednoho týdne vězení. V úvahu připadalo ještě zostření trestu na tři měsíce vězení jako náhrada za stanovenou pokutu. Přestože se o hanlivých slovech vyřčených během sporu svědci zmiňovali dosti často, šlo většinou o součást závažnějších konfliktů, takže na Novém Městě pražském bylo ve zkoumaném období zachyceno jen pět deliktů řešených jako zhanění cti. Jejich průběh se ale přinejmenším podobá, nebo je shodný s charakterem sporů o nárek cti. Proto není nutné podrobně popisovat jejich příčiny. Jediným rozdílem bývaly konkrétní užitá urážlivá výroky. Objevuje se mezi nimi například již zmíněný obrat „*jsem lepší nežli ty*“, společně s dalšími zostouzejícími výrazy, které však nespádaly do výše popsanych kategorií.

²⁵⁸ AMP, rkp. 1122, f. 32r.

²⁵⁹ KOLDÍN, čl. R I.

²⁶⁰ KOLDÍN, čl. R VII.

²⁶¹ V Koldínových městských právech je přímo řečeno: „*Jeden druhému ku potupě...ani pro víru druhého haněti nemá*“. KOLDÍN, čl. R VI.

7. 1. 1. 2. Cizoložství a smilstva

Jak již bylo řečeno, samostatnou skupinu v kapitole o deliktech porušujících osobní práva tvoří prohřešky proti morálce a rodině. Jejich řešení provázely střety práva církevního a městského. Manželské spory totiž spadaly do jurisdikce konzistoří: „...proto, že v těch přech, kterýžby se manželstva dotýkaly, soudem duchovním rozeznání býváme“.²⁶² Církevní právo nejprve rozhodovalo o podstatě celého sporu. Například u podezření z bigamie nejprve určilo, zda se skutečně jednalo o dvojí manželství nebo „jen“ cizoložství.²⁶³ Teprve potom rozhodoval světský soud o trestu pro usvědčené hříšníky, avšak v případě smírného řešení nesměl vynést hrdelní ortel.²⁶⁴ Všeobecně lze říci, že zákonné normy ohraničující intimní život městského obyvatelstva vycházely z náboženských imperativů.

Velká pozornost byla vždy věnována stíhání cizoložství (adulterium). Koldín, jenž v tomto směru odkazuje na ustanovení římského práva, ho chápe jako porušení cizího lože: „A to cizoložstvo vlastně působí a děje se s ženou kterážby muže svého měla, aneb muže zase, manželku svou vlastní maje, s cizí ženou obýval.“²⁶⁵ Zajímavé je srovnání trestů uložených zákonem a trestů v praxi využívaných. V římském právu se poprvé objevila možnost beztrestně zabít cizoložnou manželku a jejího milence. Lex Julia z roku 18 př. n. l. zmírňuje trest na vyhnanství, císař Konstantin zpřísnil postih na stětí mečem, Justinián naopak nařídil cizoložným ženám doživotní internaci v klášteře.²⁶⁶

Ani městské právo nebylo mírnější. Brikcí nařizuje pro cizoložný pár trest vraždy na kůl, ale pod podmínkou svědectví sedmi důvěryhodných osob. V případě přistižení manželem se opět objevila možnost oba zabít s tím, že posléze musel být přivolán rychtář k ohledání místa činu.²⁶⁷ Koldín zmírnil trest na stětí mečem, avšak ponechal podvedenému manželovi možnost oba provinilce usmrtit.²⁶⁸ Uvedená nařízení vždy více postihovala ženy, k čemuž vedla obava z hrozby nechtěného otěhotnění a následné možnosti „podstrčení“ nepravého dědice. To bylo v tehdejší společnosti chápáno jako krádež rodinného majetku.²⁶⁹

Přes poměrně tvrdé postihy nařízené zákonem byla praxe u městských soudů přece jenom méně drastická. V průběhu 16. a 17. století se setkáváme s širokou škálou trestů. Některé případy skončily dokonce jen přísahou

²⁶² KOLDÍN, čl. C XXXVI.

²⁶³ K. MALÝ, citované dílo s. 231.

²⁶⁴ Z. WINTER, citované dílo, s. 779.

²⁶⁵ KOLDÍN, čl. M XXIX.

²⁶⁶ Jiří TILŠER, *Cizoložství*, in: *Ottův slovník naučný* (dále jen OSN), V. díl, elektronická edice, Zlín 2003, s. 418.

²⁶⁷ BRIKČÍ, kapitola XLI., odstavec II.

²⁶⁸ KOLDÍN, čl. M XXXIX.

²⁶⁹ K. MALÝ, citované dílo, s. 233.

cizoložníka. Například mělničtí provinilci skládali slib „*že se bude postranních žen varovati a své manželky držeti*“. Velmi často docházelo k uložení pokuty někdy doprovázené ještě výpraskem nebo stáním na pranýři. Svíčkařka Pihavá ze Starého Města pražského tak roku 1504 vyvázla jen s pokutou 50 kop grošů českých a jejího milence odsoudili k výprasku. Těžší trest stihl v roce 1517 Annu Jiskrovou z Nového Města, nejdříve ji vyslýchali pomocí útrpného práva, načež došlo k vymrskání z města.

Objevovaly se také méně obvyklé tresty, jejichž cílem bylo veřejné zostuzení cizoložníků. Jakub Žíla z Dobrušky musel roku 1616 „*v síni kostela s chvostištěm (koštětem) přes celé kázání stát a pána Boha za odpuštění hříchů žádat a lidi prosit, aby za něj se k pánu Bohu modlili*“. Nicméně někteří delikventi neunikli hrdelnímu trestu, jako krejčí Václav z Jindřichova Hradce, kterého popravili v roce 1604.²⁷⁰

Přestože se cizoložství bezpochyby dopustilo více osob, před novoměstským soudem řešili osm sporů – hříšníci svoje skutky většinou utajovali, ale nejeden provinilec doplatil na to, že dal průchod ješitnosti a svým milostným dobrodružstvím se mezi přáteli vychloubal, nejčastěji v krčmě u piva či vína. Svojí roli hrála rovněž neopatrnost milenců nebo následné nechtěné těhotenství. Existovaly však i případy, kdy se o vztahu vědělo poměrně dlouhou dobu s tím, že po nějaký čas se nad ním nikdo příliš nepozastavoval. Mezi ně patřila již zmiňovaná pře vedená rytířem Janem Mutrplosem z Tedražic na Cvrčovicích, který měl s blíže nespecifikovanou Saloménou dlouhodobý poměr a nemanželského syna Jana. Tento případ je zajímavý ještě ze dvou hledisek. Jednak šlo o cizoložství, v němž před městským soudem vystupoval příslušník šlechtického stavu a za druhé, svědci vypovídající knihách svědomí dokládají popsání rozdělení soudních pravomocí. Odvolávali se totiž na předešlé výpovědi učiněné před církevním právem. Za všechny hrnčíř Jakub Žemlička: „*Co sem před duchovním právem svědčil paní Anně Mnětický ze Mnětic proti p[anu] Janovi Mutrplosovi manželu jejímu, tolikéž svědčím proti Saloméně věznicí*“.²⁷¹

Druhý případ ukazuje možnost zneužívání postavení pána domu vůči sloužícím. Staroměstský jirchář Petr Svorníček se roku 1586 dopouštěl cizoložství s děvečkou Annou, za což jí platil půl tolaru. O tom, že tak činil i dříve, hovoří ve své výpovědi Mariana Hataška, která potvrzuje jeho snahu s ní „*vobcovati*“ v době, kdy u něj sloužila. Zmiňuje také onen půltolar, jímž se jí snažil přesvědčit.²⁷² Patrně se tak choval i k dalším ženám. Za povšimnutí stojí také to, proti komu vedly manželky proces. Nežalovaly své muže, ale jejich milenky, přestože zejména u Petra Svorníčka je původce celé rozepře nezpochybnitelný. Odpověď nalezneme právě v rozdělení kompetencí

²⁷⁰ Z. WINTER, citované dílo, s. 775 – 780.

²⁷¹ AMP, rkp. 1060a, f. 52v – 53v, 64v – 66r.

²⁷² AMP, rkp. 1060a, f. 53v – 54r.

mezi právo světské a církevní. Po ortelu vyřčeném konzistoří rozhodl městský soud o potrestání posledního účastníka milostného trojúhelníku. Tomu nasvědčuje také první pře, kdy rytíř Jan Mutrplos zastupoval Saloménu proti své manželce.

V protikladu ke sporu rytíře Jana Mutrplosa, jehož vztah byl po určitou dobu veřejným tajemstvím, jsou situace, kdy lidé chtěli zachovat dobrou pověst domu i za cenu vystoupení proti jeho majiteli. Kupříkladu roku 1588 se kožišník Jan Soběslavský zavřel s kuchařkou v pokoji a „učinil s ní skutek“, což nezůstalo utajeno dalším obyvatelům domu. Jak vypověděl kožešnický tovaryš Hans Uhl „...a slyšeli sme všickni tři, že lože vrzalo a ona taky křičela a poto[m] sme nechtěli tomu nic říci, i šli sme nahoru a zbudili sme další tovaryše“.²⁷³ Následně požadovali vstup do místnosti a vyptávali se svého mistra, koho měl v posteli. Po násilné prohlídce spojené s pohružkou přivolání rychtáře objevili kuchařku Káču: „...a vešli sme všickni do komory i našli sme jí tam, stála tam a měla šaty sundaný, že se nemohla po tmě a pojednou oblíci“.²⁷⁴ Ačkoliv přistihli oba cizoložníky při činu, následující události jen dokládají tvrdší postih žen. Rychtář odvedl provinilou do šatlavy a všichni shodně hovořili o tom, že jí „trestali“ protože s ním „líhá“.

Uvězněná si pravděpodobně uvědomovala závažnost celé situace a snažila se hájit tvrzením, že vše proběhlo proti její vůli, což dokládala hlasitým křikem, o němž hovořil tovaryš Hans (k tomu podrobněji v části věnované znásilnění). Nakonec rychtáři Janovi Žlutickému přiznala opakované cizoložství: „Podruhý sem se jí ptal kde j[le]st s ním více líhala. Oznámila, že když sama na jarmarce bejvala. I ptal se[m] se jí kolikrát s ním činiti jměla a ona řekla, že několikrát“.²⁷⁵ Jak příznačný běh událostí, ukazující tehdejší způsob chápání morálních imperativů! Během dalších výslechů se totiž neobjevuje žádná zmínka o výsleších nebo postihu ctíhodného novoměstského kožešnického mistra.

Jak ale na nevěru mužů reagovaly podváděné manželky? Jejich postup se, stejně jako v jiných staletích, lišil v závislosti na povaze a konkrétních možnostech. Již byl načrtnut spor Anny Mnětické, vymáhající potrestání uvězněné Salomény, avšak ten představuje vyvrcholení celé aféry. Zajímavé je rovněž jednání bezprostředně po odhalení mužových záletů. Prameny zachycují nejen odevzdané poslušné ženy, svázané společensko-náboženskými normami. Naopak nezřídka popisují velmi energické výstupy plynoucí z možných pocitů beznaděje. Příklad projevů zoufalství spojeného se zlobou ukazuje vystupování jisté Marty, která roku 1593 v novoměstských ulicích pokřikovala na svého manžela: „...zrádce, co jdeš od kurvy...že jde od tý kurvy

²⁷³ AMP, rkp. 1060a, f. 121r.

²⁷⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 122v.

²⁷⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 129v.

*svodnický šlejřířky, že jest hodna, aby jí utopily nebo upálily...hle zrádce, opět byl u ní a že jest tam psil...“.*²⁷⁶

Ještě rázněji jednala v roce 1593 Lidmila Burdová, která se pro svého manžela vydala přímo do domu jeho milenky: „Ptala sem se jí, paní Kateřino, jestli zde můj manžel u vás a ona pravila, že není...Já sem číhala skoro půl dne na něj. Potom když sem nemohla ho se dočkati, aby sám vyšel, šla sem, hledala sem ho tam sama. Našla sem ho tam, uhodila sem ho mošnou na zádi řka, což tak pane muži, že se přede mnou schováváš...“.²⁷⁷ V zápisech svědecký výpovědí poměrně často vystupují samostatně jednající ženy, jež neváhaly veřejně (a důrazně) vystoupit na podporu svých práv. Knihy svědomí tak pomáhají utvářet lepší představu o postavení raně novověké měšťanky, přičemž úspěšně boří vžité stereotypy. Tyto skutečnosti nacházejí oporu v tvrzení R. van Dülmena, jenž poukazuje na to, že dějiny žen již nelze psát jen z hlediska bezmoci a podřízenosti. Zároveň nastiňuje existenci prostoru v němž mohlo docházet k rozvoji jejich sociální participace.²⁷⁸

Méně závažným prohřeškem bylo v městském právu smilstvo (stuprum), neboli „...kdyžby panna aneb vdova od někoho sprzněna byla. A děje se dobrovolně, to jest, kdyžby panna aneb vdova sama k tomu svolila.“²⁷⁹ Citované nařízení také stanovilo trest, vymrskání z města. Tomu mohla provinit žena zabránit jedině když prokázala, že k pohlavnímu styku svolila pod příslibem brzké svatby. Avšak i v tomto případě docházelo ke střetu práva církevního a světského, neboť tento problém opět spadal do kompetence konzistoří. Přesto městské soudy církevní pravomoci často obcházely, přičemž usilovaly o uzavření sňatku mezi přistiženými hříšníky. Jejich jednání odporující tehdejšímu právnímu zvyklostem vedlo k rušení takto uzavřených manželství v případech odvolání podaného u apelačního soudu. Ten pak uznával zásadu zaznamenanou v knize roudnické konzistoře: „rathuas kostelu a ne kostel rathausu klaněti se má“.²⁸⁰

Koldín při psaní městských práv pamatoval také na možnost nařčení ze smilstva formou udání. Přesto, že se nemuselo vždy jednat o obyčejnou pomluvu, jak názorně ukazuje jednání tovaryšů Jana Soběslavského, neškodila určitá opatrnost. Obviněným hrozil stejný postih jako přistiženým hříšníkům. Řešení celého problému bylo z právního hlediska velmi jednoduché a účelné, leč pro osočené dívky ne vždy příjemné: „Přísežní aneb konšelé jednohokaždého města kdyžby se jim znáti dalo, aneb skrze hodnověrné lidi na ně vznešeno bylo, že by některá panna pod právem jich k obtěžkání aneb k porušení přišla, mohou ji před sebe povolati a ženám poctivým dáti ji v soukromí ohledati.“²⁸¹ Útěchou nevinných

²⁷⁶ AMP, rkp. 1122, f. 303v.

²⁷⁷ AMP, rkp. 1122, f. 301r.

²⁷⁸ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002, s. 76.

²⁷⁹ KOLDÍN, čl. M XXX.

²⁸⁰ K. MALÝ, citované dílo, s. 241 – 242.

²⁸¹ KOLDÍN, čl. MXXXVI.

mohlo být jediné to, že původce jejich ponížení „*vězením aneb jinou pokutou potrescí*“. Současně vydali purkmistr a rada prohlášení o neporušené cti, což se rovnalo právně závaznému aktu.

Stejně jako u cizoložství je zajímavé srovnání teorie a praxe při ukládání trestů. I zde je jejich rozpětí velké. Například v Pardubicích hrozilo provinilcům pouze církevní pokání. Na Novém Městě pražském dostávali na výběr, buď uzavřít manželství nebo zaplatit pokutu. Dále se objevoval pobyt ve vězení a samozřejmě také zákonem předepsané vymrskání z města zostřené ještě vypálením cejchu. Všeobecně mírněji přistupovali soudci k mužům, kterým například v Lounech ukládali veřejně prospěšné práce. Roku 1582 musel jeden z hříšníků od sobotní noci do pondělního rána plnit funkci ponocného na věži.²⁸²

Ani delikt smilstva na Novém Městě pražském samozřejmě nechyběl. V knihách svědomí jsou zachyceny výpovědi k sedmi případům. První z nich demonstruje pro všechny strany nejvýhodnější variantu řešení sporu. Odehrál se roku 1586 v rodině bečváře Jana Všemuráda. Tovaryš Tomáš Břeskvička měl opakovaně pohlavní styk s jeho dcerou a celá pře vznikla, protože nepřejícný kolega pracující u stejného mistra začal po městě roznášet klepy. Vše vyvrcholilo rvačkou. Jan Všemurád proto pohlouvačného tovaryše vyhnal z domu. Podle výpovědí svědků dospěly obě zainteresované strany k dohodě o uzavření sňatku ještě před zahájením soudního procesu.²⁸³ Proč tedy pracovní kolega záměrně škodil? Svojí roli hrála bezpochyby závist, ať již kvůli milostnému vzplanutí nebo vidině budoucího nabytí řemeslnické dílny jako právoplatného dědictví.

Ostatní ženy, jejichž skutky řešil novoměstský soud, již neměly takové štěstí. Roku 1589 se Hedvika šenkýřka snažila po otěhotnění vyhnout postihu právě tvrzením, že k intimním stykům svolila pod příslibem manželství. Z toho důvodu za otce veřejně označila pekaře Jana Lounského, jehož nechala zavřít do šatlavy. Následně chtěla svého milence přimět k sňatku: „...*tu j[es]t Hedvika s sestrou svou přišla k němu do sklepu, tu j[es]t sestra její Janovi Lounskému co chce činiti, chceli jí sobě za manželku vzíti a on pověděl, aby sobě vzala, s kderým se lotrovala a pokoj, aby mu daly.*“²⁸⁴ Není jasné, jestli odmítavý postoj obviněného způsobila právě jeho uvězněním, ale během pobytu v radničním sklepení prohlašoval: „...*kdyby ho byla do vězení nedala, byl by to jináče opatřil, než že j[es]t mu hanbu udělala a bojí se o řemeslo, aby ho nepřipravila.*“²⁸⁵

Mimo vylíčených postupů užívaných při řešení deliktu smilstva spojeného s nechtěným těhotenstvím existovala ještě jedna možnost mimosoudního narovnání. Kodifikace raně novověkých městských práv jí sice přímo neuvádějí, ale praxe bývala stejně jako v jiných kategoriích trestné činnosti

²⁸² Z. WINTER, citované dílo, s. 780 – 781.

²⁸³ AMP, rkp. 1122, f. 35r – 35v.

²⁸⁴ AMP, rkp. 1122, f. 156v.

²⁸⁵ AMP, rkp. 1122, f. 156r.

odlišná od psaného práva. Mezi novoměstskými spory je zachyceno jednání přibližující se institutu „přátelské smlouvy“, využívané v případech spojených s nářkem cti. Přes citlivost těchto událostí (a nebo možná právě proto) je většinou doprovázelo nevybíravé smlouvání o výši odškodného, které zpravidla vedl někdo z příbuzenstva „obtěžkané“ ženy.

Průběh takového jednání přibližují snahy Kateřiny Mistrové, zastupující roku 1590 svojí neterž Dorotu šenkýřku. Aktivní teta přišla k hříšníkovu s výtkou: „...že bych se toho na vás pane Fridrich nenadála, abyšte mou děvečku tak pěkně připravili...a tak že jest obřichatěla“, přičemž jejím cílem bylo přinutit ho k uzavření sňatku. Hříšník neodporoval obvinění z otcovství, ale manželství rozhodně odmítl. Nicméně svůj odpor zakončil otázkou „co chce za to vzít“, čímž oddálil počátek soudního jednání. Následoval uražená reakce, která již pravděpodobně byla součástí neobvyklého „obchodního“ jednání: „...že s hruškami nepřijela, že dražší poctivost, než všecken svět.“ Smlouvání skončilo dohodou o vyplacení jednoho sta kop grošů a předání ložního prádla.²⁸⁶ Výsledná suma nejspíš neodpovídala představám Kateřiny, jež celý spor dohnala až před soud. O jeho výsledku však v pramenech nejsou žádné záznamy. Přesto nastíněný způsob řešení mravnostních deliktů nelze jednoduše přehlédnout, obzvláště protože se podobné snahy objevují rovněž u závažnějších zločinů, jak ukáží následující řádky.

Hypotézu Lenky Černé, která ve své práci uvádí, že smilstvo mohlo být odhaleno jen v případech, kdy žena otěhotněla a včas neuzavřela sňatek, vyvrací případ Jiříka Dršky z roku 1586.²⁸⁷ Ten se svým vychloubáním usvědčil sám. Učinil tak, když v šenku hovořil o svedení Evy, dcery Barbory Zelky. Použil k tomu poněkud nevybíravou formulaci: „...již sem já naší panně sňal kredenc.“²⁸⁸ Ze svědeckých výpovědí je ale zřejmé, že svedená dívka do jiného stavu nepřišla.

Za jeden z nejzávažnějších zločinů ze sexuálního kontextem bylo vždy považováno znásilnění (stuprum violentum, podávenie). První zmínky o tomto provinění se objevují už v Knize rožmberské z přelomu 13. a 14. století.²⁸⁹ Důkazní řízení ale doprovázely složité úkony. Zhruba o sto let mladší dílo Ondřeje z Dubé ukládalo povinnost zjistit, zda nejbližší sousedé slyšeli nějaký křik nebo volání o pomoc. Následoval trojí pŕuhon, což vyplývalo i z Knihy rožmberské a pravděpodobně také ze zvykového práva. Po zahájení soudního procesu musela oběť „rúcho krvavé okázati před úřadem a s ním se tříkrát opověděti ráno, v poledne a k večeru a ta opověď má i před úřade i před pražským purkrabí.

²⁸⁶ AMP, rkp. 1122, f. 177v.

²⁸⁷ Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice*, in: Zpravodaj Historického klubu, č. 1/2, r. 19/2008, Praha 2008, s. 22.

²⁸⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 37v – 38v.

²⁸⁹ K. MALÝ, citované dílo, s. 243.

A to pšovod činiti má tři dni pořád a vždy tak“. Usvědčenému viníkovi náležel trest stětí mečem.²⁹⁰

Stejný trest delikventům ukládal rovněž Brikcí z Licka. Ten přímo v nadpisu čtyřicáté první kapitoly nazvané *„O násilí pannen a paní“* uvádí: *„Násilník, řádně přemožený, má s'at býti“*. Dále upřesnil počty svědků potřebných k prokázání skutku, což opět podmínil křikem znásilněné. Odehrál-li se zločin na venkově, nařizoval výpověď jedné osoby, ve městě požadoval výpovědi dvě. Ale ani to nemuselo stačit k prokázání viny, obžalovaný se totiž mohl očistit pomocí dvou hodnověrných obyvatel města hovořících v jeho prospěch. Jestliže však poškozená nezajistila přesvědčivá svědectví, musela být žaloba podpořena důkazem: *„jakožto ukravená, neb se zedraným rouchem žalovala“*. Nicméně za zcela zásadní považovaly soudy právě prokázání již zmíněného křiku postižené: *„Neb jest-li, že by nekřičela, ale mlčela, zdá se, že k tomu dobrovolně svolovati“*.²⁹¹

Ve sledovaném období využívaný Koldínův zákoník recipoval náležitosti obsažené v předešlé právní úpravě.²⁹² Současně podrobněji rozpracoval ukládané tresty. Potvrdil již dříve nařízené stětí mečem a doplnil ho ještě o vpletení do kola určené osobám bezectným.²⁹³ Negativním prvkem městských práv bylo odepření možnosti podat žalobu znásilněným prostitutkám a ženám považovaným z různých důvodů za nepoctivé.²⁹⁴ Naproti tomu moderním přístupem bylo samostatně řešené znásilnění dítěte. Ve starších normách se totiž tento delikt jako zvláštní kategorie neobjevoval. Přesto ale existují zprávy o tom, že soudy považovaly sexuální násilí páchané na dětech za těžší zločin již dříve.²⁹⁵ Závažnosti provinění odpovídal také trest – lámání kolem a následné vpletení do tohoto obzvláště drastického katovského nástroje. Poprava mečem představovala pro tehdejší justici mimořádnou milost udělovanou zcela výjimečně.²⁹⁶

Případ znásilnění se před novoměstským soudem objevil jen jednou, a to v roce 1590. Svědecké výpovědi až naturalisticky líčí jak k události došlo. Mezi umírněnější popisy patří slova Doroty roušnice, která zopakovala, co jí postižená děvečka Anna Tobiášová řekla o počínání Petra Trávníčka: *„...sám přišel v noci domů a zavolal mne abych ho z zouvala i tak sem učinila a z zuvši ho šla sem zase ležet a on popadl mne na schodích a vzavši mne do komory hodil mne na postel a zahradil mi poduškou ústa abych nekřičela a tak tu j[es]t sobě svou vůli provozoval.“* Z hlediska městských práv vzbuzuje pozornost to, že násilník použil peřinu

²⁹⁰ Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK (edd.), *Výbor české literatury po dobu Husovu II.*, Praha 1957, s. 807 – 808.

²⁹¹ BRIKČÍ, kap. XLI, odst. I.

²⁹² KOLDÍN, čl. M XXXII., M XXXIII.

²⁹³ KOLDÍN, čl. M XXXI.

²⁹⁴ KOLDÍN, čl. M XXXIII, odst. II.

²⁹⁵ K. MALÝ, citované dílo, s. 244.

²⁹⁶ KOLDÍN, čl. M XXXIV.

k utlumení případných protestů poškozené, což mohlo vyplývat ze snahy nevzbudit ostatní obyvatele domu, ale nelze vyloučit ani pokus o záměrné ztížení důkazního řízení. Po činu ještě Annu nutil vyprat zkrvavené ložní prádlo.²⁹⁷

V rámci tohoto sporu se objevují ještě dva zásadní momenty. Prvním byla právy předepsaná prohlídka skupinou vybraných měšťanek, která sloužila jako hlavní důkaz proti Petru Trávníčkovi. Kateřina Hrušková, jedna z přímých účastnic vyšetření vypověděla stručně následující: „...ohledávali sme to děvčátko Mandelíny Tobiášový, jest všechna roztržena“.²⁹⁸ Druhým důležitým okamžikem se stala snaha uvězněného pachatele uzavřít výše popsanou mimosoudní dohodu o finančním vyrovnání. Avšak kvůli závažnosti a surovosti svého činu neuspěl, k čemuž zajisté přispěla také výše nabízené částky – jako náhradu sliboval zaplatit 11 kop grošů! Ortel vyneseny městským soudem prameny neobsahují, ale na základě popisu celého případu je více než pravděpodobné, že viník propadl hrdlem.

U posledního sporu není zcela jasné kam jej přesně zařadit. Pravděpodobně by ale mohl být kvalifikován jako kuplířství (lenocinium).²⁹⁹ Mezi dalšími delikty z této kategorie jsou na Novém Městě pražském zachyceny ještě dva pokusy o vyhrožování („pohruška“), jedno sexuální obtěžování hraničící s nářkem cti a pokus o přinucení chudé dívky uzavřít proti své vůli výhodný sňatek.³⁰⁰ Ostatní závažná provinění, k nimž patřila již zmiňovaná bigamie, krvesmilstvo a sodomie se na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593 neobjevují, je však nutné počítat s faktorem v úvodu práce popsané latentní kriminality.

7.1.2. Delikty proti zdraví a životu

Většina autorů zabývajících se raně novověkou kriminalitou by pravděpodobně nebyla překvapena tím, že násilná trestná činnost vždy zaujímala přední místa statistických přehledů kriminality. Také Richard van Dülmen popisuje každodenní připravenosti k násilí. Následně ale vyvrací existenci obecné permanentní agresivitu lidstva, přičemž současně pochybuje o civilizační teorii Norberta Eliase.³⁰¹ Nevychází však tato komplikovaná situace

²⁹⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 235r – 236r.

²⁹⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 238r.

²⁹⁹ KOLDÍN, čl. N II.

³⁰⁰ Právní kniha Brikcího z Licka obsahuje rovněž ustanovení nadepsané: „K manželství jak i k víře a jiným svátostem nemá nutiti“ v němž zapovídá kohokoliv nutit k uzavření sňatku. Toto rozhodnutí mělo vycházet čistě ze svobodné vůle žen či dívek. BRIKČÍ, kap. XLII, odst. II. Koldínova městská práva ustanovení dále rozpracovávají s tím, že nikdo nemá být ke sňatku nucen, ale naopak svatba se neměla konat bez souhlasu rodičů nebo poručníků. Při porušení zákazu církevní právo manželství nepotvrdilo a provinilci ztratili dědické nároky. KOLDÍN, čl. C XXXIV, C XXXV.

³⁰¹ R. van DÜLMEN, citované dílo, s. 58.

právě z toho, že nejčastěji vyžívaným zdrojem (zcela oprávněně) jsou prameny pocházející ze soudní praxe? Na současného badatele pak mohou působit podobně jako dnešní masmedia hledající senzaci v přehnané prezentaci násilí, čímž u většiny společnosti vyvolávají atmosféru strachu.³⁰² A nepůsobila by naše přítomnost na budoucího historika studujícího písemnosti justice stejně hrůzyplně? Přesto není smyslem těchto řádků marginalizace projevů násilí ve společnosti druhé poloviny 16. století, snaží se jen upozornit na nebezpečí vynášení přehnaně vyhocených odsudků.

7.1.2.1. Domácí násilí

Stejně tak v novoměstských knihách svědomí patří násilné delikty mezi nejfrekventovanější. Některé z nich přitom nelze bezvýhradně zařadit do konkrétní kategorie. Patří k nim zejména manželské spory. Počátky těchto rozepří nejdříve naplňují podstatu prohřešků narušujících rodinný a manželský život, avšak v důsledku jejich vyhrocování postupně přecházejí do skupiny jednání ohrožujícího zdraví. Dnes tomuto chování říkáme „domácí násilí“. Soudní prameny mají ale jeden závažný nedostatek. Ukazují pouze pomyslnou špičku ledovce s tím, že stranou zůstávají případy domácího násilí v prvotních stádiích, kdy se jednalo především o psychické týrání. To většinou nevyvolávalo velkou pozornost, protože nepřekračovalo v soudobém chápání přiměřené chování mužů. Ani v druhé polovině 16. století nebyla situace jiná, jen postavení ženy značně komplikovalo možnosti řešení tohoto problému.

Výše citovaný Richard van Dülmen, autor studie o každodennosti v raném novověku, četnost těchto konfliktů v 16. století velmi podceňuje a zařazuje je na okraj problémů rodinného života. To odůvodňuje nutností spolupráce celého domu kvůli obživě všech jeho členů.³⁰³ Prameny ale ukazují, že toto tvrzení nemusí vždy korespondovat se skutečností. Novoměstský soud v letech 1585 až 1593 řešil šest kauz domácího násilí, z nichž jedna skočila dokonce těžkým poraněním manželky. Jako nejprínosnější pro studium tohoto jevu se ve sledovaném období jeví rok 1586, kdy se odehrály tři případy. Po jednom pak v letech 1588, 1589 a 1591. S jednou výjimkou bude proto k analýze těchto deliktů použito právě událostí z roku 1586.

Koldínova městská práva k tomuto problému přistupovala velmi progresivně. Neopomíjela totiž ochranu ženy jako suverénního právního subjektu, respektive jejího hmotného zajištění. Přestože přímo nepostihovala muže za násilné jednání, jasně stanovila možnost manželky pro „*nekřesťanské manžela svého s ní nakládání...poněvadž jí manžel nesmírným trestáním k tomu příčinu dal*“³⁰⁴ odejít k rodičům nebo přátelům, přičemž při prokázaném

³⁰² Oto NOVÁK – Josef ZAPLETAL, *Kriminologie*, Praha 2004, s. 295.

³⁰³ Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v raném novověku I.*, Praha 1999, s. 56.

³⁰⁴ KOLDÍN, čl. CXLV.

poctivém chování neměla přijít o dosavadní materiální zajištění a nárok na zaopatření při jeho úmrtí.³⁰⁵

Stanovit, jakým způsobem byl trestán manžel, který takto zacházel se svojí ženou, není jednoduché. V případech, při nichž nedošlo ke zjevnému vážnějšímu poranění, nejprve zasahovali sousedé.³⁰⁶ Jejich úkolem bylo urovnat rodinné konflikty domluvou. Takový pokus o vyřešení problému je zachycen roku 1586 ve výpovědích ke sporu mezi Kateřinou Pijavkovou a Řehořem Pospíšilem.³⁰⁷ Neshody začaly nedlouho po svatbě. Novomanžel totiž bezostyšně utrácel vyžehněné peníze: „...a že s lárýněmy statek její utrácí a v verštatě dělati nechce“. Pravděpodobně se nejednalo o nijak neobvyklý jev narušující tehdejší manželské soužití. Brikcího právní úprava na něj pamatovala ustanovením, podle něž mohla žena marnotratníka vyloučit ze správy zděděného majetku.³⁰⁸

V pozadí sporu stála skutečnost, že manželství bylo uzavřeno mezi mladším nemajetným mužem – původně vandrovním tovaryšem a starší ženou (vdovou?) vlastníci dům s řemeslnickou dílnou. Další události naznačují pravé úmysly ženicha: „...a když chtěl aby mu na ten statek zápis udělala ona nechtěla, že j[es]t mrhač, on se s ní pral a pohaněl, a potom když mu zápis udělala opět se s ní pral, aby mu dovolila k prodeji, vyhnal jí kolikráte z domu, v noci kamením po ní házel.“ Kateřina proto využila možnosti stanovené městským právem a přespávala u zmiňované svědkyně. Na základě její prosby došlo k pokusu uspořádat rodinné poměry pomocí dvou sousedů, kteří Řehořovi přednesli manželčinu stížnost. Odpověď, v níž svaluje vinu na svojí ženu, nasvědčuje tomu, že snaha obou měšťanů žádné zlepšení nepřinesla.

Velmi podobné rysy měl i druhý manželský spor. Oproti předešlému ale vykazuje jeden podstatný rozdíl.³⁰⁹ Často podnapilý Matouš Chamtík pravidelně bil svojí ženu Annu Poklopeckou. Ta po nějaké době nechala zamknout dům a odmítla podroušeného manžela pustit dovnitř. Následující scénu, k níž před domem došlo, popisuje Juliána Příbramská: „...a zvonil, a já mu odevřítí nechtěla, řekla sem paní on šelma přišel a on lál jako pes...vzala káme[n] a hodila mu jej na hlavu.“ Vskutku aktivní sebeobrana! Všechny ženy očividně nemusely nečinně snášet projevy domácího násilí. Avšak pře pokračovala i po té, co došlo k rozvodu na základě rozhodnutí konzistoře. Matouš žaloval svojí manželku o obvěnění.³¹⁰ Celý spor rozhodl až apelační soud roku 1588 tak, že peníze vložené ženichem do společné domácnosti musí Anna vrátit.³¹¹

³⁰⁵ KOLDÍN, čl. C XLIV.

³⁰⁶ Srov. R. van DÜLMEN, citované dílo, s. 56.

³⁰⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 51r.

³⁰⁸ BRIKČÍ, kap. XLI, odts. VI. Koldínův zákoník tento problém nijak neřeší, je tedy otázkou, jak k němu městské soudy v praxi přistupovaly.

³⁰⁹ AMP, rkp. 1060a, f. 50r – 50v.

³¹⁰ Závaznou výši obvěnění stanovila městská práva na 150% věna. Tedy kupříkladu proti každým 100 kopám grošů přinesených nevěstou musel ženich složit dalších 150 kop grošů

Z hlediska ohrožení zdraví a života je nejzávažnější třetí zachycená rozepře, u níž lze předpokládat i uložení trestu za násilný čin. Tento složitý případ byl vyvrcholením špatného vztahu Adama Čelakovského k manželce Magdaléně, jíž dlouhodobě tyranizoval.³¹² Svědky doložené bití střídalo další excesy, mezi něž patřilo mimo jiné rozřezání šatů. K vlastnímu zranění došlo ve večerních hodinách na přelomu února a března roku 1586, kdy rodinu navštívil Virgilius malíř. Ten měl Magdalénu za nejasných okolností pobodat. Zarážející je ale chování Adama po té, co se strhl křik. Přihlížející sousedé hovořili o tom, že celou dobu jen nečině sledoval okolní dění. Dokonce odmítal poslat pro bradýře. O jeho chování k ženě vypovídají ještě další dvě skutečnosti. Bránil zatčení malíře Virgilia a podruhně Kateřiny, která měla v nejbližším okolí velmi pochybnou pověst. Také druhý den, když Magdalénu ošetřovala jedna ze sousedek, jí hrubě spílal: „...ted' na tom přísahá[m], aby mne tisíc hromů zabilo, než dvě neděle vejdou, žeť tebe rozsekám, abych měl koňmi smejkán býti, neudělámliť toho ať tvaře boží navěky nevidím.“ Ačkoliv tedy Adam nebyl přímým útočníkem, je jasným spoluvíníkem tohoto trestného činu. Přesto nejsou zachyceny zprávy o jeho uvěznění. Naopak se oba podezřelé snažil z šatlavy vyprosit nebo dokonce vyplatit.

Výjimečnou situací, která vyvolávala všeobecné pohoršení, bylo domácí násilí v opačném poměru, tedy manželka bijící svého muže. Toto jednání naráželo na odpor celé společnosti ze dvou důvodů. Jednak se postižený stal v očích okolí neplnohodnotným členem městské obce, jenž si doma neumí zjednat jemu příslušející autoritu, čímž vlastně snižoval důstojnost všech jejích mužských obyvatel. Za druhé se takto jednající žena protivila náboženským imperativům upravujícím manželské soužití. Novoměstští takovéto události zažili roku 1589, kdy eskalovaly problémy Václava a Mariany Zvoníkových. Již před prvními projevy násilného chování šlo o vyhlášený pár. Kateřina Jadrná o tom vypověděla následující: „Já sem je napomínala, aby spolu dobře byli oni mne někdy uplundrovali že na mně cti za peníz nenechali...“. K vyhrocení situace došlo poté, co chtěl Václav ukázat fyzickou převahu a své ženě uštědřil pohlavek. Následují svědectví již jen dokládají, že si Mariana nenechala nic líbit: „Trefil sem se k tomu, přišed na krám kde žena má sedá a Václav Zvoník vyběhl z domu Václava Mečíře bez klobouku i bez pláště žaloval, že mu žena klíče[m] hlavu ztloukla a krvavil drobet ...“.³¹³

Mužský pohled na týraného manžela ukazuje opovržení nad jeho chováním. U svých sousedů se nešťastník zastání rozhodně nedočkal. Typickou reakcí je svědectví Fridricha Kazdy: „...a já plivnul na zem a řekl sem, by tě kat

(KOLDÍN, čl. C XXXVIII). Jestliže se ale znovu ženil vdovec s doposud neprovdanou dívkou, představovalo věno jednu třetinu obvěnění. Tedy ke každým 100 kopám grošů věna musel přidat 300 kop obvěnění (KOLDÍN čl. C XXXIX).

³¹¹ AMP, rkp. 1002, f. 45r – 46.

³¹² AMP, rkp. 1060a, f. 32v – 37r.

³¹³ AMP, rkp. 1122, f. 144v.

voběsil, dáti se ženou uprati, kdyby my to má udělala já bych jí mlátil by s ní měl hlavu sraziti“. Ani ženy neměly pro jednání své družky pochopení, ačkoliv nejedna z nich měla zajisté nelehký životní úděl. V jejich reakcích vyvstává zřetelný obraz poslušné hospodyně, již bylo proti mysli přičít se svému muži, vycházející mimo jiné i z církevního chápání manželství. Od prostého a smířlivého postoje Doroty Bočkové: „Já jí říkala milá Mariano já taky manžela mám a musím mu poddaná býti“, až k radikálnímu a kárajícímu přístupu Anny Popelářky: „Poto[m] sem řekla Marianě, že se Boha nebojíš a za to v hrdlo nestydiš, tak ho za blázna míti, však by naň více i srát chodila musíš ho za muže míti“.³¹⁴ Stanoviska citovaných svědkyň jsou protipólem k jednání samostatných manželek suverénně hájících svá práva. Je však na základě jejich postojů možné zkonstruovat alespoň základní představu o mechanismech světa raně novověkých žen, případně vytvořit dvě hypotetické skupiny, s odlišným přístupem k řešení životních problémů? Tuto otázku může zodpovědět jen rozsáhlejší analýza pramenů, která by mohla přinést také obrázek o jejich vzájemných postojích či přímo kontradikcích.

7. 1. 2. 2. Mordy a vraždy

Nejzávažnějším zločinem mezi delikty proti zdraví a životu bylo usmrcení člověka, v běžné mluvě souhrnně nazývané mord.³¹⁵ Nic na tom nezměnilo ani přesné vymezení tohoto trestného činu městských právech Brikcího z Licka.³¹⁶ Z nich následně čerpal Koldín, jenž příslušná ustanovení precizoval, přičemž některé převzal téměř doslovně.³¹⁷ Proto bude následující skica normativního přístupu k tomuto deliktu provedena s využitím díla druhého ze jmenovaných autorů.

Městské právo rozeznávalo tři stupně zabití, rozdělené podle závažnosti trestného činu. Nejtěžším z nich byl právě mord, Koldínem rozdělený ještě na „*Homicidium*“ – usmrcení kohokoliv mimo rodinu a „*Parricidium*“ – vztahovalo se na příbuzné. Do této kategorie náležela loupežná či úkladná vražda, travičství, příprava bylinné drogy za účelem vyvolání potratu³¹⁸ a zabití člověka, který se nemohl bránit nebo měl omezenou možnost hájit svůj život. Patřili mezi ně lidé spící, sedící za stolem, koupající se v lázni, hospodář bažící po majetku hosta či podruhů a naopak. Rovněž člověk, který někoho úmyslně ohrozil, eventuálně postřelil ručnicí měl jistotu, že jeho čin bude takto kvalifikován. Mordýřům také příslušel nejtvrdší trest: „*Kterážto taková jest, že mordýř takový oukladný má býti předkem k koni přivázán, potom po ulicích smýkán*

³¹⁴ Tamtéž.

³¹⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 785.

³¹⁶ K. MALÝ, s. 175.

³¹⁷ Srov. např. BRIKČÍ, kap. XXVIII, odst. XI. a KOLDÍN, čl. N XLVI, odst. I., II.

³¹⁸ Z. Winter uvádí mezi bylinami užívanými k vyvolání potratu Řimbabu obecnou, Svlačec (Pupenec) a Yzop lékařský. *Kulturní obraz*, s. 797, pozn. 83.

býti. Kdyžby pak na rozhrání přivlečen byl, od popravci mají mu kolem hnátové zpřerázení býti; on pak jsa roztažen aneb vpleten do kola, má k hrůze a k přestrašení jiných mordérův s týmž kolem vyzdvižen býti.“ Stejný osud stihl také lidi k mordům navádějící, případně velitele skupiny vrahů.³¹⁹ Soudní praxe v podstatě korespondovala s městskými právy. Odsouzený provinilec mohl mluvit o obzvláštním štěstí, pokud mu byl cestou milosti zmírněn trest na stětí mečem.³²⁰ Ačkoliv se na Novém Městě pražském mezi léty 1585 až 1593 odehrálo sedm případů spojených s násilnou smrtí, ani jeden z nich není možné podle tehdejších právních norem označit za mord.

Méně závažná, ale stále za hrdelní zločin považovaná, byla vražda. Tak bylo charakterizováno zabití člověka úmyslné, leč neúkladné, jako například v průběhu hádky: „Ale vražedlník vlastně zove ten, kterýž v půtce, nebolížto z hněvu, v sváru dle pomsty zabíjí.“ Vrahem se stával i ten, kdo měl v úmyslu někoho zabít, ale zločin nedokonal a oběť jen zranil. Provinilce mělo stihnout stětí mečem s výjimkou dětí. Lehčí trest náležel i lidem s mentálním postižením. Rozhodnutí o jejich osudu bylo ponecháno městskému soudu: „Těž také vedle spravedlivého přísežných uvážení pokutou spravedlivou ztrestán bud“.³²¹ Z. Winter uvádí jako nejčastější trest bití doprovázené pobytem ve vězení. Jako protiklad zmiňuje doporučení jihlavského vrchního práva meziříčským z počátku 16. století, kdy měl být dvanáctiletý chlapec za zabití dvou dětí utopen namísto lámání kolem.³²²

Zvláštního postavení při spáchání vraždy ve městě užívali také příslušníci rytířského a panského stavu podléhající zemskému právu. Pod přísahou se měli do dvou týdnů dobrovolně dostavit na Pražský hrad k vyřešení celé kauzy. Zvýhodnění byli i měšťané s dobrou pověstí, kteří mohli zaplatit kauci (základ), čímž se vyhnuli věznění.³²³ Propuštění po složení finanční záruky patřilo v městském právu mezi velmi rozšířené instituce.³²⁴ Otázkou zůstává její výše. Brikcí stanovil závaznou sumu 30 hřiven s tím, že jedna hřivna činila 64 grošů.³²⁵ Koldín jí ponechal na zvážení každého soudu bez závazného předpisu.

Před soudem měli obvinění z vraždy, na rozdíl od mordu, více možností, jak uniknout popravě. Důležitým momentem, na nějž často poukazovali byla nutná sebeobrana, protože „jednomu každému toho se dopouští, aby se svému násilí hájiti a moci násilné svou také odepřít mohl“.³²⁶ U dvou ze sedmi vražd zaznamenaných v novoměstských knihách je zřejmé odvolání na nutnost

³¹⁹ KOLDÍN, čl. N XXVII – N XXX.

³²⁰ Z. WINTER, citované dílo, s. 786.

³²¹ KOLDÍN, čl. N XXVIII – N XXXIII.

³²² Z. WINTER, citované dílo, s. 798.

³²³ KOLDÍN, čl. N XL, N XLI.

³²⁴ K. MALÝ, s. 188.

³²⁵ BRIKČÍ, kap. XXVIII, odst. I.

³²⁶ KOLDÍN, čl. N XLIV, odst. I.

chránit vlastní život. O to se pokoušel Jan Aron, který roku 1587 zabil Bartoloměje Kodydka. Kudálosti došlo po skončení sporu mezi sládky a mlynáři, jenž vypukl během hospodské hádky u obviněného v domě. Zavražděný měl chtít hlavní aktéry rozepře uklidnit, ale není jasné jestli při tom udeřil Jana Arona konvicí s pivem do hlavy. Každopádně svědci potvrdili jeho poranění. Markéta roušnice vypověděla: „...a nebožtík Kodydek šel mezi ně, ale toho já nevím urazil-li jest ho a náš Jan krvavil a řekl, hrome Kodydku, co si mi udělal...“. Naproti tomu Anna manželka mlynáře čipery popsala jak „Nebožtík Kodek zchopivši se z zástolí s konvicí pral ho v hlavu konvicí až mu zprorážel hlavu“.

Následovalo zklidnění situace, čehož Bartoloměj Kodydek využil k odchodu. Rozlíčený hospodář ale popadl sekeru a vyrazil za ním „...a on jest za nebožtíkem Kodydkem s tou sekyrkou a s světlem šel za ním k pivovaru a řekl dohonivši nebožtíka, co si šelmu tu a v tom ťal mu na hlavu vostřím tou sekyrkou...V tom já přiskočil sem k Janovi Aronovi a uchytím mu tu sekyrku pozadu i vytrhl sem mu jí z ruky a zahodil sem jí, a on vzav tu sekyrku zase opět na nebožtíka udeřil...“. Přestože napadený útok přežil, během noci zemřel. Jeho smrtelná zranění vykreslil sladovník Rozlilpivo: „...měl ránu v hlavě do tří prstů z šíří a za uchem bylo znáti jak ho telednicí udeřil o voko měl jedno vysedlý a zčernalý“. Je zřejmé, že tvrzení Jana Arona o nutné sebeobraně nemohlo obstát: „...a to sem učinil, že sem se brániti musil“.³²⁷ Obviněný navíc překročil zákonné nařízení vztahující se k přiměřenosti ochrany vlastního života. Důležitými momenty byl Kodydkův odchod či útěk z místnosti a vytržení sekery z rukou útočníka. Městská práva totiž říkají: „Neb, přišla-li k přetržení sváda aneb půtka, a pod tím jeden by na druhého sáhl a jej zabil, již ten ne za ochránci zdraví svého při právě, ale za vraha počten bude“.³²⁸ Lze jen litovat, že prameny neobsahují i vynesení ortel, jenž by umožnil jeho srovnání s literou zákona. Při snaze o jeho identifikaci nepomohly ani písemnosti apelačního soudu. V ortelních manuálech je k roku 1592 zachycena jen kusá informace potvrzující předešlý výrok.³²⁹

Výpovědi k druhému případu, který se udál roku 1588, zavedou badatele za hradby Nového Města pražského, konkrétně do Hrdlořez a Malešic.³³⁰ Místem činu bylo nejbližší okolí původní vesnice vymezené ulicemi Horní Hrdlořezská a Českobrodská nedaleko Střední policejní školy ministerstva vnitra. Hlavním aktérem sporu byl Jan Novák z Malešic,

³²⁷ AMP, rkp. 1122, f. 241r – 245r.

³²⁸ KOLDÍN, čl. N XLIV, odst. II.

³²⁹ NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály, inv. č. 124, sign. 23/288.

³³⁰ Malešice byly novoměstskou poddanskou vsí již od roku 1528, ale v roce 1547 byly po neúspěšném povstání zkonfiskovány Ferdinandem I. Roku 1549 vesnici vrátil, ale ponechal si jí jako královský majetek. Do svobodné držby je novoměstským odprodal až Rudolf II. v roce 1584. Hrdlořezy v 16. st. náležely ke špitálu sv. Pavla před Poříčskou branou. kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, Praha 1988, s. 50.

který chodil do hrdlořezské krčmy. Právě při jedné její návštěvě došlo k inzultaci čeledí malešického dvora, po níž z hospody utekl. Chtěl tak zabránit dalším komplikacím, protože problémy měly charakter dlouhodobější zášti ze strany útočníků. Pivem posílněná skupina agresorů naneštěstí neměla v úmyslu zanechat projevů šikany: „...a ten nebožtík s svejmi tovaryši hnali se za Janem Novákem s dobytými kordy a kamení zbírali mluvice, podťte již hle šelma Novák jde i běželi za ním...“. Zanedlouho ho dostihli, ale nepočítali s tím, že napadený má střelnou zbraň, kterou je ochoten použít: „...i tam nalezše ho Jana Nováka prali ho a on nevěda sobě co činiti i musil ručnicí vystřelit a brániti se.“³³¹

Rozdíl mezi oběma kauzami je patrný. Městský a po něm i apelační soud potvrdil oprávněnost postupu Jana Nováka, ale poněkud překvapivě nevyužil citované klauzule městských práv, podle níž měl být zcela zproštěn viny. Rozsudek zachycený v ortelních manuálech apelačního soudu mu ukládal trest tří měsíců vězení o chlebu a vodě, společně s doživotním zákazem nošení zbraně pod pokutou 30 kop grošů.³³² S ohledem na popsany postup justice je pravděpodobné, že spor nebyl klasifikován jako přiměřená sebeobrana, ale došlo k uznání zabitého za „počátek“, tedy původce sporu, který svým chováním vyprovokoval následující události.³³³ Případ je proto vhodnou ukázkou dalšího možného způsobu obhajoby, jejímž cílem byla záchrana viníkovy života.

Hypotézu o upřednostnění „počátku“ před sebeobranou při zhodnocení jednání Jana Nováka podporuje podobnost s mělnickým soudním nálezem z roku 1576, kdy řezník Tobiáš v krčmě poněkud neurvale upozornil jistého Fučíka, že oplzlými písněmi pohoršuje své okolí. Způsob jeho výstrahy – hození konvice, zpěváka popudil natolik, že mu jejími zbytky podřezal žíly. Soud tehdy uznal, že Tobiáš dal svým chováním příčinu k tomuto jednání. Vraha proto odsoudil k půlročnímu žaláři o chlebu a vodě, navíc zostřenému přikováním. Následovalo ještě roční vypovězení z města. Vdově náleželo peněžité odškodnění ve výši 50 kop grošů míšeňských. Stejně tak čáslavského provazníka Jízdného, který zabil jistého Rybu z Turnova, uznali za nevinného. Přesto kvůli ohrožení pořádku skončil na měsíc v kládě, opět jen o chlebu a vodě.³³⁴ Nelze si nevšimnout, že městské soudy, i když uznali nutnou obranu nebo počátek, často „pro velikost skutku“ přikročili k potrestání obžalovaného. Ten se vyhnul popravě, ale čekalo ho kratší či delší věznění spojované s omezením stravy. Často následoval ještě finanční postih nebo dočasné vypovězení.³³⁵ Vysvětlení je nasnadě. Provinilec podle tehdejšího práva sice nespáchal vraždu, ale ohrozil bezpečnost ve městě, přičemž překročil zaběhlý

³³¹ AMP, rkp. 1060a, f. 118v – 120v.

³³² NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1588 – 1589, inv. č. 123, sign. 23/287, f. 27r, 27v.

³³³ KOLDÍN, čl. N XLVIII.

³³⁴ Z. WINTER, *kulturní obraz*, s. 788.

³³⁵ K. MALÝ, s. 185.

úzus soužití jeho obyvatel. Zodpovědní představitelé se touto cestou vědomě snažili chránit celou společnost před vybočujícími anomáliemi.

Samostatnou tvrdě postihovanou skupinu mezi zločiny proti životu tvořila vražda novorozence (infanticidium).³³⁶ Jednalo se převážně o venkovský fenomén postihující mladé neprovdané ženy ze sociálně nejslabších vrstev populace, které často řešily závažné existenční problémy.³³⁷ Je pravděpodobné, že právě raně novověká společnost přispěla k významné kriminalizaci tohoto deliktu, neboť ve středověkých Čechách panovala při jeho posuzování určitá benevolence.³³⁸ Od první třetiny 16. století právní kodexy nařizovaly drakonické tresty. Trestní řád Karla V. (Constitutio criminalis Carolina) z roku 1532 ukládal vraždícím rodičkám zahrabání za živa a následné „probití“ kůlem. Jen ve výjimečných případech povoloval utopení. Daniela Tinková v citované práci upozorňuje na to, že zákoník postihoval jednu specifickou skupinu obyvatelstva – svobodné ženy a vdovy. Dále uvádí téměř doslovnou recepci tohoto článku Pavlem Kristiánem z Koldína. Odkazuje na paragraf N XXXV jeho městských práv.³³⁹ Uvedené nařízení však takovouto formulaci neobsahuje. Ve třetím odstavci pouze souhrnně informuje o trestnosti žen v souvislosti s úmyslnými potraty a infanticidiem. Rovněž neuvádí popsany způsob potrestání. Zahrabání za živa bez následného probodení kůlem podle něj náleželo všem ženám provozujícím kouzelnictví a travičství.³⁴⁰

Není pochyb o tom, že infanticidium bylo pokládáno za hrdelní zločin, ale uvedený trest je pro české země z normativního hlediska poměrně problematický. Chybí jeho ukotvení v tehdejších zákonících. Neobjevuje se nejen v městských právech, ale ani redakce zemských zřízení z let 1549 a 1564 o něm nehovoří. Tuto skutečnost poznamenává rovněž Jaroslav Čechura, který přímo říká: „...rozsudky, jež většinou pocházely z dílny Apelačního soudu na Pražském hradě, rozhodně nebyly vyhlášovány podle toho kterého paragrafu či článku Koldínova zákoníku městského práva, případně Constitutio Criminalis Josephina“.³⁴¹ Otázkou zůstává, co bylo základem pro vynesení nemilosrdného ortelu. Odvolání na starší zvykové právo je v přímém rozporu s tvrzením D. Tinkové o shovívavosti k vraždám novorozenců v předešlých staletích. Rovněž další autoři si s tímto problémem ne vždy věděli rady, například Z. Winter uvádí ve spojitosti s infanticidiem zahrabání za živa a odvolává se přitom na citovaný paragraf P XXIV městských práv.³⁴² Stejně tak jindy velmi

³³⁶ K metodologickému vymezení tohoto pojmu blíže: Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004, s. 313.

³³⁷ Tamtéž, s. 318.

³³⁸ Tamtéž, s. 313.

³³⁹ Tamtéž, s. 315.

³⁴⁰ KOLDÍN, čl. P XXIV.

³⁴¹ Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita každodennost v raném novověku*, Praha 2008, s. 129.

³⁴² Z. WINTER, s. 797.

detailní K. Malý téma v podstatě odbyl sdělením, že Koldín delikt klasifikoval jako zabití.³⁴³

Snad jedině ustanovení P XXIII Koldínova zákoníku představuje mlhavou stopu. Říká totiž, že: „Jsou mnohé jiné viny a lidská provinění, kterážto nemohou všeska vyslovena býti, a na kterýž žádných jistých pokut právy uloženo není...k trestání přivedena býti mají vedle spravedlivého soudcův při jednomkaždém právě uvážení.“ Ve spojení s míněním J. Klaboucha o oblíbenosti přebírání zahraniční praxe,³⁴⁴ nabízí ne zcela přesvědčivou odpověď v podobě akceptace cizozemského precedentu v českých zemích.

Historické prameny přesto dokládají, že zahrabání za živa a probodení kulem bývalo v případech vražd novorozenců běžně ukládaným trestem.³⁴⁵ Zároveň poukazují na změnu, k níž docházelo od první třetiny 17. století. Až do té doby soudci rozhodovali zcela jednoznačně a ortel byl vykonán bez jakékoliv úlevy. Od 30. let 17. století je možné zaznamenat rozšíření udělování milosti odsouzeným ženám. Kat je nejprve setnul mečem. Na tuto praxi ukazují například černé knihy buchlovského loveckého práva. V letech 1569 a 1595 si Kateřina z Traplic a Kedra Polka ze Žádovic vyslechly stejný rozsudek: „A více nic nevyznala, a tak jest za své zlé skutky smrt vzala a jest zahrabána a kolem probita“.³⁴⁶ Naproti tomu Bohunce Hladké z Habrovan (1633) a Mandě Mikové z Tupes (1636) byl již trest zmírněn.³⁴⁷ Stejně postupoval v následujících desetiletích velkobítešský soud, před nějž se mezi léty 1640 až 1684 dostaly tři matky vražednice, jak zachycuje soudní výrok vyneseny v kauze Juliány z Krokočina: „Však má jakožto bezbožná a nevážná osoba a plodu svého mordírka mečem sřata a do země od popravního mistra zahrabána bejti, a tak konec života svého zlého vzíti, a to vše z milosti práva“.³⁴⁸ Také řada dalších rozsudků pocházejících z činnosti městských soudů v 17. století dokazuje, že toto ulehčení osudu životem těžce zkoušených mladých žen nelze považovat za vzácnost.³⁴⁹

Soudní písemnosti zachycují ještě jeden zásadní moment. Představitelé měst si s ohledem na komplikovanost některých případů nejednou nevěděli rady a žádali Apelační soud o právní ponaučení. Jak taková korespondence vypadala ukazuje mladší případ Roziny Broukové, řešený roku 1700 v Novém

³⁴³ K. MALÝ, s. 176. Z dalších prací je třeba zmínit práci o jagelonských Čechách, v níž se Josef Macek rovněž odvolává na ustanovení *Constitutio criminalis Carolina*. Josef MACEK, *Jagellonský věk v Čechách III.*, Praha 199, s. 196.

³⁴⁴ J. KLABOUC, citované dílo s. 263.

³⁴⁵ Způsob provedení tohoto trestu popsal Jiří Klabouch. Odsouzená byla posazena do vykopaného hrobu, obložena kopřivami a bodláky, zahrabána a následně jí byla probodnuta kulem. Tamtéž, s. 264.

³⁴⁶ Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Brno 1976, s. 48.

³⁴⁷ Tamtéž, s. 187, 190.

³⁴⁸ Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA – Edmund KNESL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979, s. 80.

³⁴⁹ D. TINKOVÁ, citované dílo, s. 315.

Bydžově.³⁵⁰ Přípis z „apelací“ v úvodu shrnul čin a nařídil druhý výslech: „Opatrní přátelé milí, dali jsme sobě hrdelní otázku Rozyny Broukové pro podezřelost zahubení svého neřádně nabytého plodu...I nejsouce Corpus Delicti náležitě vyzdvíženo. Pročež ty osoby, který to mrtvé dítě neb kostí od něho, jenž od psů sežráno býti mělo, viděli jak vyhlíželo, a zdali nějaké znamení na něm spatřiti mohli. Na předcházející přísahu slyšeti, Inquisitku na teď přiložené otázky examinírovati, a souložníka jejího do arestu vzíti“. Z písemností je patrné, že prvoinstanční soud v tomto případě sloužil jako vyšetřovací orgán, který všechny zaznamenané výpovědi odesílal na Pražský hrad, kde nadřízená stolice buď rovnou vynesla ortel nebo požádala o doplnění dalších informací. Nicméně tento úřední postup je spojen právě s dobou v níž došlo k řešení provinění R. Broukové. Na konci 16. a počátku 17. století vystupovala městská justice daleko autonomněji.

První strohá otázka z předepsaného seznamu zněla: „Rozyno, pověz pravdu, jak jsi tvé dítě o život připravila?“. Apelační radové nepředpokládali, že by se obviněná ihned přiznala, další dotaz totiž zněl: „Darmo zapíráš, neb jsi proto naschvál tvé těhotenství a porod utajila, abys plod zahubiti mohla, pověz jak jsi s tím dítětem zacházela?“. Následovala poučka „Bude-li vždy popírati, tázati se má...To se tobě věřiti nemůže, ty jsi to dítě zaškrtila, aby neplakalo, a do vrby položila, aby se snadno nenašlo, tak abys prozrazena nebyla“. Poslední dva body už znějí spíše jako obvinění: „Poněvadž si dítěti pupíčku nezavázala, sama od něho do světnice odešla a tam dítě ležeti nechala, tak jsi ho bezelstně buď nejprve hned zaškrtila, a neb krví se zadusiti nechala, a nápodobně“ a nakonec již jen přísné: „Tím obmyslem dítě tam ležeti nechala, jenom aby zahynulo“. Rozina se s nepřehlédnutelnou dávkou naivity hájila neznalostí všech náležitostí spojených s porodem: „Já jsem pupíčku dítěti nevázala, já jsem nevěděla, a tak jsem od něho odešla, nezaškrtila.“, což ovšem nebylo žádnou vzácností.³⁵¹

Na konci výslechů obviněné a svědků je zachycena ještě přímá konfrontace s otcem dítěte, což je také jev, který vyšetřování infanticidia často doprovázel. Během krátkého rozhovoru označila převedeného cizoložníka za původce svého neštěstí. Na otázku „Znáš-li Rozyno tohoto člověka?“ odpověděla bez rozmýšlení „Znám, říkají mu Karel, s ním jsem sobě ten plod uhonila“. Mlynářský tovaryš Karel tvrdošíjně popíral, že by vůbec Rozinu znal. Ta se nenechala zviklat a v závěru protokolu po konstatování vyslychajícího „Rozyno, on tomu odpírá“, přešla do protiútku: „Nemůžete Karle zapřít, přišli ste domů opilý.“ Pak pokračovala přímo k úřadu: „Když jsem jemu perinu přinesla, nemohu jinačeni říci nežli, že on se mnou vinen jest. Bylo to o masopustě, však jsem ho od toho času neviděla“. Tedy jedna z poměrně typických masopustních „lásek“, která měla bohužel tragické následky.³⁵²

³⁵⁰ SOKa Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov, inv. č. 145.

³⁵¹ D. TINKOVÁ, citované dílo, s. 319 – 320.

³⁵² Tamtéž.

V duchu specifikace infanticidia jako zločinu převážně venkovských žen se nese i jediný případ zaznamenaný ve studovaných knihách svědomí. Jeho aktérkou byla roku 1587 Markéta z Nupak, poddaná Albrechta Rousa z Vražkova.³⁵³ Před novoměstský soud se dostala na základě ustanovení zemských zřízení. Jestliže totiž neměla vrchnost provinilé osoby právo popravu, musela žalobu uplatnit v nejbližším (královském) městě, které tuto pravomoc mělo.³⁵⁴ Odhalení zločinu je ukázkou fungování mechanismů raně novověké společnosti jako orgánu sociální kontroly.³⁵⁵ Markéta na sebe upozornila sama křikem při porodu, což na malé vsi nemohlo uniknout pozornosti. Nupackému rychtář Jíříkovi vše sdělila jeho manželka: „*Trefilo se, ležel sem na loži i poslali po mne, manželka má mi oznámila, že tam Markéta, souseda našeho dcera křičí k živýmu Bohu a pokoje sobě nedá.*“ Kvůli důvodnému podezření poslal ženy ze vsi „...*aby vohledaly, co toho bylo nebo nebylo*“. Jejich zjištění potvrdilo předešlé domněnky: „...*pak ony mi správu daly, že by po dítěti stonala...*“. Markéta ale zapírala a tvrdila, že jí macecha otrávila kaší. Po uvěznění byla podrobně vyšetřena, přičemž výpověď Anny z Nupak popisuje také jednu z užívaných metod – zjištění mléka v prsou:³⁵⁶ „*Když sem já přišla s jinejmi ženami rychtářka ujala jí za prs...*“. Avšak obviněná se doznala až po napomínání macechy: „*Když již pak v vězení byla i šla sem k ní s sousedkami, předkládajíc jí, aby se přiznala, že sou ty báby kderý tomu rozumějí, a košili našly všecko poznaly, již ty nemůžeš a není možná tobě zapřítí.*“ Součástí jejího přiznání je také informace o snaze zahladit stopy. Stejně jako Rozina Brouková o sto třináct let později pohodila dětské tělíčko psům: „...*a když se jí ptaly, kde by to dítě děla, ona že řekla, ptejte se Havrana, a říkají psu Havran.*“ Další užívanou možností likvidace představovala prasata, o nichž venkovanky věděly, že stráví všechno včetně kostí.³⁵⁷

Za nejméně závažnou formu usmrcení člověka považovala městská práva „*zabití z příhody*“, o čemž svědčí tresty udělované soudy za neúmyslné zabití z nedbalosti. V jejich pravomoci bylo uvážit, zda bude dostačující finanční vyrovnání s poškozenou stranou nebo jestli bude viník vypovězen z města.³⁵⁸ Aby nedocházelo ke zneužívání tohoto nařízení, vymezuje Koldínův zákoník činy, které již nebylo možné považovat za nedbalost. Na pozoru se musel mít i lovec používající střelnou zbraň, což je příklad v právech přímo uvedený. Pokud by totiž na málo frekventovaném místě zastřelil člověka, kterého před tím viděl, nebo dokonce neuposlechl varování dalších osob,

³⁵³ AMP, rkp. 1122, f. 61r – 62r.

³⁵⁴ K. MALÝ, citované dílo, s. 190.

³⁵⁵ L. ČERNÁ, citované dílo, s. 11.

³⁵⁶ Dalším krokem bývalo posouzení vzhledu břicha a vnitřních orgánů. D. TINKOVÁ, citované dílo, s. 317.

³⁵⁷ Tamtéž, s. 320.

³⁵⁸ KOLDÍN, čl. N XLV.

neminulo ho stíhání pro vraždu.³⁵⁹ Stejně tak dopadl člověk bezdůvodně střílející v ulicích města, a to i v případech, kdy mohl mít dojem, že v jeho nejbližším okolí nikdo není.³⁶⁰

Na Novém Městě pražském není tento delikt mezi svědeckými výpověďmi zachycen. Přesto nelze s ohledem na možnost mimosoudního finančního mimosoudního vyrovnání jednoznačně říci, že by k podobné události nedošlo. Peněžitá náhrada jako způsob odškodnění příbuzných se objevuje jak při neúmyslném zabití, tak i v případech prokazatelných úmyslných vražd. Pokud pozůstalí svolili, existovaly dvě možnosti jak uzavřít tuto takzvanou „smlouvu o hlavu“. Buďto cestou soukromé dohody zprostředkované ubrmanem (rozhodčím), nebo na základě soudního nálezu.³⁶¹

Kolik stál viníka lidský život? V průběhu 16. století se částka průběžně zvyšovala. Zákonem daná taxa za úmyslné zabití sedláka měšťanem činila 300 kop grošů českých náležející vrchnosti. Z nich mělo být následně uhrazeno manželce a dětem, případně nejbližším přátelům 200 kop. Ustanovení ale platilo jen když nešlo o „nešlechtnost“, což ovšem Koldín blíže nevysvětluje.³⁶² Za stejný zločin, ovšem spáchaný mezi obyvateli města se požadovaná suma pohybovala nejčastěji mezi 40 až 150 kopami grošů míšeňských. Trest většinou doprovázely další sankce. V Plzni roku 1554 zaplatil kovář Václav za „hlavu“ Tůmy Vokouna 40 kop míšeňských grošů. K tomu mu bylo uloženo pokání, dále musel nechat odsloužit šest mší v kostele, kde oběť pochovali (ke každé náleželo dodat deset liber vosku) a na místě činu vyzdvihli smírčí kříž. Přesně o padesát let později stála pardubického mlynáře Jiřího Pokorného vražda 150 kop grošů míšeňských, společně s deseti týdny pobytu ve vězení. Usmrcení člověka z nedbalosti zpravidla provázely mírnější postihy, jako například určitý počet odsloužených mší, pokání, opatření vosku nebo zhotovení smírčího kříže.³⁶³

Možnost finančního vyrovnání od počátku 17. století ustupovala z praxe a Obnovené zřízení zemské z roku 1627 jej výslovně zakazuje: „A bylo-li by pak to kde za právo, žeby toliko pro všetečně spáchaný mord pokuta peněžitá uložena byla: poněvadž proti Božským právům čelí, to se od Nás dokonce zdvihá, kazí a v nic obracuje“.³⁶⁴ Ze starších zákoníků zůstala zachována jen náhrada škody příbuzným zabitého, eventuálně žalobci, jestliže vrchnost nepostavila obviněného před soud v určeném termínu, což ovšem nemělo nahrazovat vlastní trest.³⁶⁵

³⁵⁹ KOLDÍN, čl. N XLVI, odst. II.

³⁶⁰ KOLDÍN, čl. N XLVII.

³⁶¹ K. MALÝ, s. 179.

³⁶² KOLDÍN, čl. N XLII, odst. I. a II.

³⁶³ Z. WINTER, 795 – 796.

³⁶⁴ Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské*, Praha 1888, odst. T X, s. 536 – 538.

³⁶⁵ Tamtéž, odst. T XX, T XXVIII, s. 544, 546.

7.1.2.3 Napadení, rvačky, ublížení na zdraví

„...i viděl sem že jles]t Jiřík Živnůstka vyskočil z domu a měl tulich dobytej v ruce, kderým pobodl paní Mandalénu hospodyní naší, manželku Jana Ryšavýho i vyskočil za ním pan Jan Ryšavý manžel její a řekl k Jiříkovi Živnůstkovi, och zrádče však si ji probodl i uhodil ho kamenem...to se stalo dobře li pamatuji budou tři neděle a jest pobodena v krk, prsty se jí krčí ani choditi nemůže, než podle stolu drže se co dítě a jakž se stolu pustí tak se zvrže.“³⁶⁶

Popsaný konflikt z roku 1588, tak jak ho vylíčil očitý svědek, je vpravdě typický scénář kriminálního chování, s nímž bylo možné se setkat v ulicích raně novověkých měst. Po výměně ostřejších slov zpravidla jeden z účastníků sáhnul po zbrani. V tomto případě byla terčem dokonce žena, jejímž zastáncem se vzápětí stal manžel, který nelenil a ranou kamenem do hlavy agresora zpacifikoval. V jeho konání je možné vystopovat nejen snahu ochránit svojí choť, ale rovněž obsahuje relikv ve středověku hojně rozšířené a využívané krevní msty jako nápravného prostředku v duchu zásady „oko za oko, zub za zub“. Je nad slunce jasné, že tento způsob zjednání spravedlnosti vedl spíše k rozšíření konfliktu, což mohlo mít u rozvětvenějších rodin fatální následky.³⁶⁷ Obzvláště mezi šlechtou se tak rozšiřovaly opovědi, dlouholetá vzájemná nepřátelství či soukromé války. Proto docházelo ke snaze nahradit nelítostné vyřizování účtů zavedením dostatečné náhrady poškozeným formou dohody o finančním vyrovnání, stejně jako v případech usmrcení člověka

Nejstarší právní knihy obsahovaly jen stručné rozlišení několika tříd poranění podle závažnosti. Řád práva zemského (Ordo iudicii terrae) ze 14. století postupoval ještě podle zásad krevní msty, ale zaměřil se na činy spáchané před králem nebo zemským soudem. Šlo tedy o vyčleněný fragment násilné trestné činnosti, chápaný jako veřejnoprávní provinění proti autoritě panovníka nebo zemského soudu. Ostatní skutky ohrožující zdraví člověka zůstávaly čistě privátní záležitostí a stíhání pachatele nadále vymezovaly zvykové obyčeje. Stejně tak tomu bylo i ve Vladislavském zřízení zemském.³⁶⁸

Obě zásadní zpracování městských práv v 16. století považovala násilné trestné činy za věc soukromou s výjimkou provinění, na něž se vztahovala ustanovení o výtržnostech, která Koldín doslovně převzal ze zemských zřízení

³⁶⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 155r.

³⁶⁷ K. MALÝ, citované dílo, s. 162.

³⁶⁸ K. MALÝ v citované práci na straně 162 a 163 uvádí příklady z Knihy rožmberské rozeznávající v odstavcích 97 – 100 rány modré, otvůřité, siné a krvavé. Dále pak zmrzačení – zchromnutí, oslepení a uřezání jazyka. V případech zmrzačení nařizuje trojí půhon a ordál rozžhaveným železem, přičemž u běžného poranění stačil jeden půhon a přísaha žalobce, zmrzačení vyžadovalo půhon trojí. Ordo iudicii terrae nařizuje v odstavci 35 následující řešení: „Kdyžby rovný rovnému podle urozenie před králem neb před plným súdem dal políček, a s tiem popaden byl: tehdy ten, jemužto dán políček, má jemu dáti zase dva, v každé líce jeden a pěstí v nos. Hermenegild JIREČEK (ed.), Codex iuris Bohemici II/2, Praha 1870, s. 219.

vydaných roku 1549.³⁶⁹ Ty však spadají do jiné kategorie, takže se jejich charakteristice bude podrobně věnovat kapitola o deliktech proti veřejnému pořádku.

S ohledem na zákonné ukotvení nové kategorie trestných činů vyvstávají komplikace se správným zhodnocením celé řady deliktů. Městská práva totiž obsahují ustanovení, která jsou ve vzájemné kontradikci. Jasně hovoří odstavce zařazující jakékoliv násilné jednání mezi věci soukromé. Avšak také nařízení věnované výtržnostem pojímá dva paragrafy zaměřená na stejnou oblast kriminality.³⁷⁰ Z dnešního hlediska je proto specifikace těchto sporů velmi obtížná. Soudy patrně rozhodovaly na základě místních zvyklostí, takže k osvětlení celého problému by bylo zapotřebí pečlivého rozboru většího počtu ortelů spojených s tímto tématem.

Zařazení mezi soukromoprávní záležitosti přímo dokládají výše zmíněná nařízení Koldínova zákoníku, v nichž jsou označeny za „*vestupky vim privatam*“. Způsob jejich řešení se odvíjel právě od této klasifikace. Provinilec měl v šatlavě setrvat po dobu, než s tím „*kohož zbil, zranil, zsekal, ochromil aneb zupoličkoval, o to všecko domluvil.*“ Nebo-li dokud neuzavřel dohodu o dostatečném peněžitém odškodnění. Těžkosti mohly nastat pokud poškozený nenacházel společnou řeč s obviněným. Tehdy přecházela smírcí povinnost na soud, jenž měl násilníka na základě řádných ručitelů (rukojmích) propustit z vězení a do dvou týdnů rozhodnout o výši náhrady. Nicméně odsouzený nemusel disponovat částkou potřebnou k urovnání pře. Na tyto případy pamatovala městská práva zásadou „*Luat in corpore, qui non habet in aere.*“ Podle ní náležel násilníkovi, který byl v „platební neschopnosti“, přiměřený trest vězení.³⁷¹

Nyní obraťme pozornost k výši odškodnění ukládaného soudy. Není možné hovořit o všeobecně užívaných sazbách za určitý druh poranění. Městské rady si je určovaly samy. Nejdříve několik příkladů k nejméně závažným proviněním. V Kolíně roku 1556 zaplatil Jan Zákoník za dva pohlavky tři kopy grošů českých. Naproti tomu v Českém Brodě o dva roky později přišel Jana Košťála jeden pohlavek na 25 kop grošů českých. Po dalších padesáti letech v roce 1612 nezaplatil pražský lékař Samuel za stejný prohřešek více. Stál ho 50 kop grošů míšeňských, avšak trest byl ztřeštěn dvěma měsíci vězení. Ani známý právník Brikcí z Licka se nevyhnul trestu za to, že roku 1537 udeřil Barboru Kantorovou. Uhradil jí odškodné 10 kop grošů českých. Rovněž u závažnějších deliktů se výše pokuty liší v závislosti na místě, kde k činu došlo. Zlomená kost stála hříšníka přibližně 20 až 50 kop grošů českých a nejtěžší úrazy, mezi něž patřilo useknutí ruky nebo postřelení, bývalo oceňováno 70 až 100 kopami grošů českých.³⁷²

³⁶⁹ ZZKČ, s. 323 – 324.

³⁷⁰ KOLDÍN, čl. N XIX – NXX.

³⁷¹ KOLDÍN, čl. S XI – S XVI.

³⁷² Z. WINTER, citované dílo, s. 799 – 804.

Na Novém Městě pražském předstihují fyzické útoky i nadmíru rozšířené nářky cti. Čtyřicet devět zaznamenaných případů je řadí na první místo mezi trestněprávními delikty. V celkovém pořadí jsou na místě druhém ze dědickými spory. Jejich vysoký počet umožňuje vysledovat základní typologické rozdělení. Nejméně závažné a nebezpečné byly útoky bez použití zbraně. Ty se obešly bez vážnějších zranění, většinou skončilo u boulí a modřin. Kritičtější situace nastala pokud některý z aktérů konfliktu sáhnul po kameni, dřevěném klacku či přímo zbrani. Následky představující širokou škálu různých poranění završovaly excesy spojené kupříkladu s uťatými prsty. Za třetí samostatnou kategorii lze považovat rvačky v krčmách, mezi jejichž příčinami se zpravidla objevovala nadměrná konzumace alkoholu.

Nejméně nebezpečné jednání ukazuje pohledek uštědřený v roce 1588 nám již dobře známým Janem Aronem soukeníkovi Ondřeji Jihlavskému.³⁷³ Zdá se, že probíhající soudní spor kvůli vraždě Bartoloměje Kodydka ho nepoučil a nebyl na překážku při dalším kriminálním jednání. Teprve v šatlavě si uvědomil, že druhá žaloba by mohla dosavdní jednání zkomplikovat, pročež k postiženému poslal své známé s prosbou, aby mu odpustil. Současně však nadále vyhrožoval zbitím, což doprovázel ještě svéráznou exhibicí: „...když se dostal do vězení přísáhl pánu Bohu jakž toho vězení prázen bude, že toho Ondřeje Jihlavskýho soukeníka kde koli lépe upere nežli prvý a taky sem viděl že se on Jan Aron odkrejoval před vězni a ukazoval oud a hanbu svou.“ Ze svědeckých výpovědí vyplývá, že soukeníka nakonec přesvědčili: „...a Ondřej soukeník dal jim tu od[pověď] že Janovi Aronovi na žádnou těžkost státi nebude a že to všecko mimo sebe pouští.“ Za připomenutí stojí, že stejné sklony jako Jan Aron prokazoval rovněž Mates nožíř v českokrumlovské šatlavě. Původ jejich chování lze vysvětlit projevem sexuální deviace v důsledku extrémních podmínek, kdy popsané jednání fungovalo jako přetlakový ventil uvolňující napětí.³⁷⁴

Schéma méně závažné násilné trestné činnosti nemuselo vždy vypadat tak, jak ukazuje předcházející případ. Před soud se mohl dostat i hospodář, který neúměrně bil nejen svojí manželku, ale také ostatní ženy v domě (podruhně, čeleď). Takovéto jednání v omezené míře nepředstavovalo žádnou vzácnost, neboť jak píše Richard van Dülmen, pán domu, který si neuměl udržet autoritu a prosadit svojí vůli býval pohanou pro celé okolí. Na druhou stranu ale neoplýval neomezenou pravomocí tělesně trestat,³⁷⁵ takže se při překročení pomyslných hranic přípustného chování nevyhnul postihu. Novoměstskou ukázkou neadekvátního fyzického týrání byl šenkýř Matěj Klatovský, o jehož chování vypovídali svědci roku 1593.³⁷⁶ Cílem hospodářovy

³⁷³ AMP, rkp. 1122, f. 90r, 90v, 96r.

³⁷⁴ Blíže k tématu exhibicionismu: Roger KENNEDY – Nicola ABEL-HIRSCH – Brett KAHR, *Témata psychoanalýzy II.*, Praha 2002.

³⁷⁵ R. van Dülmen, citované dílo, s. 56 – 57.

³⁷⁶ AMP, rkp. 1060a f. 341r, 341v.

agresivity se stala podruhně Dorota. Po návratu domů jí nejprve dal tři pohlavky, protože si s jeho manželkou nalila džbánek piva, přičemž obě projevíly sklony k „nepřístojnému“ chování: „...a byli veselí i počela Dorna s šenkýřkou spolu hráti i když spolu hráli, tehdy ta šenkýřka se schovala za mne a Dorna jí hledala“. Následně odeslal Dorotu spát s odůvodněním, že nemá co pohledávat mezi hosty. Ta přes protesty opravdu odešla, ale svým nesouhlasem vyprovokovala další útok: „Po té šla tato Dorota do své komory i nevím co jest tam mluvila a hospodář náš Matěj dvakráte na ní dvíře vyrazil a mordoval tam a bil nenáležitě.“

Nepřekvapí, že fyzický útok Matěje Klatovského byl dostačující k podání žaloby. Co však zaráží, je lhostejnost přihlížejících. Svědek Petr Kámen hovořil o volání, které slyšel po příchodu do šenku: „A já zatluku tak ona křičí, pane Petře nedejte mne mordovati, pro pána Boha vás prosím.“ Zřejmě prosbám o pomoc nepřikládal přílišnou důležitost a jen se zeptal, co hospodáři provedla. Ačkoliv odpovědí mu bylo zvolání: „Nic sem mu neudělala“, vypil nerušeně svoje pivo. Současně však pozoroval běh dalších událostí: „Potom on se s ní opět pere a napravši se jí, strčil jí do komory a zamekl jí“, což ho nevyvedlo z míry. Výpověď stroze ukončil větou: „Potom sem šel.“ Jeho jednání plynulo právě z chápání hospodáře, jako nejvyšší domácí autority s pravomocí trestat provinění proti zaběhlým pořádkům podle vlastního uvážení. Problémem bylo nastavení hranice přiměřeného postupu, za níž by už ani sebeoprávněněji rozčilený pán domu neměl zajít.

Konfliktů řešených „jen“ pomocí vlastní síly nebylo mnoho. Většinou se některý z účastníků sporu snažil ozbrojit, čímž chtěl získat převahu nad protivníkem. První nezřídka využívanou zbraní byl ze země narychlo sebraný kámen. Takové jednání je výpověďmi doloženo při hádce mezi Janem Rohožníkem a Dorotou Vávrovou: „To v paměti mám když ona lála nebožtíkovi Rohožníkovi řekla, neber mi můjho, nelup mne s sirotky mejmi i tu Jan Rohožník uhodil k ní kamenem.“³⁷⁷ Daleko nebezpečnější bylo, když došlo k útoku s použitím pracovního náčiní. Za obzvláště vhodnou pomůcku považovali pachatelé kladivo nebo sekeru. V těchto případech již šlo o život, jako při zbití Markéty Jeruzalémské jejím švagrem Matoušem Liškou roku 1589.³⁷⁸ Proč k němu došlo není jasné, ale surovost celého skutku dnešního badatele poněkud zaskočí: „...a Matouš Liška vyšed z svého domu i šel za ní Markétou s kladivem i tu dohonil jí kde škopek stál i udeřil jí tím kladive[m] a ona se hned převrhla pak jí pral tím kladivem když ležela.“ Následky útoku realisticky popsal bradýř Jakub Plechšmíd, který poraněnou léčil a mohl tak fungovat jako soudní znalec odhadující závažnost trestného činu na základě vyšetření postižené: „a když sem to zbití ohledal, našel sem, hlavu měla oteklou a v ní tři díry...i tu sem rány její vázal a ona omdlela i položili sme jí na lavici až zase okřála i půjčil sem jí lucerny ona šla

³⁷⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 47.

³⁷⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 213r, 214.

domů, potom ležela doma...a měla otlučenou hlavu že jí od lbi kůže odevstala." Nejen u vyličené kauzy vyvstane po přečtení svědeckých otázka směřující k fyzické odolnosti tehdy žijících lidí. Mnoho závažných ran způsobených rozličnými zbraněmi by i s pomocí současné lékařské vědy méně zdatný jedinec stěží přežil. Přitom v raně novověkých soudních aktech nejsou podobná líčení žádnou vzácností.

Zbraně v pravém slova smyslu, a ne jen náhodně využitě nářadí, doprovázely celou řadu násilných deliktů. Samozřejmě, že důsledky bývaly vždy dosti tristní, jak ukazuje mimo jiné citace zařazená na úvod této kapitoly. V rukách útočníků se objevovaly snad všechny myslitelné chladné bodné zbraně jako nože, tulichy (dýky), rapíry či kordy. Poranění způsobená ručnicí v této kategorii trestných činů proti zdraví a životu nemají místo, neboť, jak plyne z městských práv, úmyslné postřelení člověka bylo kvalifikováno jako vražda.

Poměry panující v městském vězení barvitě vykresluje událost z roku 1586, kdy Jan Špalek hodil nožem po spoluvězni poté, co mu podtrhl stoličku: *„...a on vzal stoličku, maloval jeleny i vstavši, nechal tý stoličky tu státi a Jan Špalek přišedši sedl na tu stoličku a tak hleděl tuze na ty jeleny a Jiřík Libcer douc mimo něho podrazil nohou tu stoličku pod ním i sedl na řiť na zemi a vstavši maje nůž v rukou i hodil tím nožem Jiříkovi Libcerovi do nohy.*“³⁷⁹ Zjevně tedy nepřiměřená reakce na schválnost provedenou možná z dlouhé chvíle, k čemuž odkazuje i ono známé kreslení po zdech, jehož pozůstatky je možné nalézt jak na zdech současné architektury, tak i v chodbách šlechtických sídel (Pernštejn, Český Krumlov atd.) nebo měšťanských domů a radnic.

Během napadení docházelo také k závažným úrazům, které oběť poznamenaly na celý život. Roku 1591 se odehrál v okolí dnešní ulice Ve Smečkách noční střet, jenž mimo jiné odkazuje na problémy s městskou mládeží, která pod vlivem alkoholu způsobila rodičům nejednu starost.³⁸⁰ Václava Jistebnického s manželkou napadl Václav Pecnář a společně s tovaryšem Machem mu usekl dva prsty. Původce konfliktu se liší podle toho, či svědci vypovídali (což ovšem nebylo nijak neobvyklé). Poškozený v doprovodu své ženy se údajně vracel domů z návštěvy a při setkání s pozdějším útočníkem ho slušně pozdravil, avšak ten již v tu chvíli odpovídal dosti neurvale. Reakce manželů ukazuje právě na nižší věk agresora: *„Manželka Václava Jistebnického ozvala se jim Václave Pecnáři i ty Machu, co z sebe děláte, však vás i vaše rodiče známe, proč nemáte v pokoji jíti, však vám žádnéj nic neubližuje.*“ Postavení V. Pecnáře v rodině potvrdil i koníř Matěj Macek, který mu druhý den v krčmě vyčetl jeho chování: *„...aby posedával doma a po noci nechodil a paní materi starosti nečinil“.* Zcela jasný průběh konfliktu narušila jediná výpověď, podle níž měl být V. Pecnář nejprve uražen: *„...a oni řekli to de ras a pacholek*

³⁷⁹ AMP, rkp. 1122, f. 38r.

³⁸⁰ AMP, rkp. 1122, f. 210r – 211r, 218v, 219r.

jeho“. Leč zůstala osamocená, pročez nelze předpokládat, že by měla proti převaze výroků hovořících ve prospěch V. Jistebnického větší šanci na úspěch.

Dosavadní příběhy jsou spojeny s menším počtem účastníků a šlo spíše o napadení nebo kratší konflikt ukončený po jednom rozhodujícím útoku. Specifická situace nastala, jestliže původní hádka přerostla v potyčku, do níž se nakonec zapojila většina přihlížejících. Bezpochyby nejrozsáhlejším konfliktem byla rvačka v Široké ulici (dnešní Jungmannova). Jedním z jejích hlavních protagonistů se stal rychtářův písař Jan Žlutický.³⁸¹ Následující soudní proces probíhající roku 1586 řešil přiměřenost jeho zákroku. I úřední osoby totiž musely dbát na míru použité síly. Při prokázané neúměrnosti zásahu, případně jeho bezdůvodnosti jim hrozilo stíhání jako jiným pachatelům.³⁸² Celý problém vyvolal opilý kočí, jenž v domě u Labouňských obtěžoval hosty místního šenku.³⁸³ Následovala výměna názorů s hostinským a jeho ženou, na něž vytáhl nůž. Během tohoto sporu přišel ke zranění na čele, ale ani on sám nevěděl, kdo mu ho způsobil. Proto odešel „*pro právo*“, ale když nemohl nikoho konkrétního označit, rozhodl Jan Žlutický, také vzhledem ke kočího opilosti, o zatčení. Následně došlo na ulici k potyčce, při níž písař použil palčátu jako donucovacího prostředku. Přestože ho o výtržníka zlomil, nestačil jej pacholek spoutat. Následovala bitka, které se na obou stranách účastnili přihlížející měšťané a také kumpáni původce problému. Kočí využil vzniklého zmatku k útěku. Jak je vidět, ne vždy stačila autorita zřízenců vykonávajících policejní dozor ke zklidnění hrozícího sporu. Právě naopak, jejich činnost mohla vzbuzovat antipatie, bez ohledu na pravomoci představitelů práva.

Stejně jako jinde, nebyla ani na Novém Městě pražském nouze o násilnou trestnou činnost. Těžiště ale představovaly spíše méně závažné spory, doprovázené různými poraněními, někdy také s trvalými následky. Překvapit může poměrně nízký počet vražd a absence mordů, zde je ale na místě otázka, jestli se všechny kauzy dostaly na stránky knih svědomí, jak ukáže porovnání novoměstských písemností s agendou apelačního soudu. Na závěr je třeba dodat, že součástí těchto deliktů bývaly také motivy spojené s majetkovou kriminalitou.

7.1.3. Delikty proti vlastnictví

Delikty namířené proti movitému i nemovitému vlastnictví, chápané z trestněprávního hlediska, zahrnují několik základních kategorií. Tři z nich se objevují v novoměstských knihách svědomí. Jsou to krádež neboli „*zlodějství*“, žhářství a podvod. Dalšími dodnes známými druhy kriminality byly loupež společně s lichvou. Naopak, již zapomenuté provinění označovali

³⁸¹ AMP, rkp. 1122, f. 41v – 44r, 45v – 49r.

³⁸² K. MALÝ, citované dílo s. 166.

³⁸³ Dnes dům č. p. 734 v Jungmannově ulici.

tehdejší právníci jako moc – násilné vyhnání právoplatného majitele z jeho statku.³⁸⁴ Četné soudní prameny ukazují jako nejběžnější překročení zákona v této skupině krádež. Knihy svědomí zachycují její široké spektrum od těch nejdrobnějších (švestky, máslo) až po opravdu závažné (dobytěk, velký obnos peněz).

7.1.3.1 Krádeže

Základní charakteristika pojmu krádež v městských právech se nijak zásadně neodlišuje od dnešního chápání tohoto trestného činu. Koldín říká: „*Krádež jest lstné dotýkání věci cizí movité, kteréž působí a děje se bez povolení pána té věci, k nabytí jakéžkoli zisku z požívání jejího.*“ a dodává, že jde o porušení přirozeného práva: „*Čeho sobě nechceš, nečiň i jinému*“ i božích příkázání: „*Nepokradeš*“. Při jejím posuzování záleželo také na tom, jestli byl pachatel přistižen při činu nebo u něj našli kradené předměty. Pokud se tak stalo, dopustil se „*zjevného zlodějství*“. V opačném případě šlo o „*krádež tajnou*“, která musela být dokázána svědky.³⁸⁵ Po zavedení Koldínova zákoníku toto rozlišení nemělo větší význam, za obě následoval trest smrti oběšením. Avšak ve starší Brikcího úpravě na této klasifikaci závisel život pachatele. Jestliže byl obviněn z „*tajné krádeže*“ člověk užívající dobré pověsti a neměl dostatečné alibi, bylo zapotřebí sedmi svědků, kteří by ho usvědčili.³⁸⁶

Stejně jako v případech zabití člověka reflektovali oba autoři městských práv věk provinilců. V příslušných paragrafech proto nařizovali odlišné zacházení s nezletilými. Již Brikcí z Licka stanovil hranici 15 let pro plnou trestní odpovědnost za tento delikt. To odůvodnil tím, že „*...člověk v tom věku plně rozumu neužívá, ani mezi dobrým a zlým muož dostatečně rozeznati.*“³⁸⁷ Za krádež hrozil dětem výprask metlou. S menšími úpravami přejal jeho ustanovení i Koldínův zákoník, který zvýšil věk, od něhož bylo možné pachatele oběsit, na 18 let. Jeho nařízení se však týkalo jen chlapců, u dívek zůstal nezměněn. Současně vynechal původně stanovený trest a přikázal soudcům zvážit „*...jiné náležité trestání pro takové škodné vejstupky.*“

Další polehčující okolností měla být také výše způsobené škody a dobrá pověst. Při drobnějších přestupcích se oběšení pokládalo za nepřiměřené. Brikcí uvádí jako trest pro poprvé přistiženého zloděje výprask u pranýře (pardus) spojený s pokutou: „*...že by proto nebyl hoden šibenice: tehda zaplatě ten šacuňk, za pokutu rychtářovu a za provinění k slůpu přivázán jsa, metlami skrovně mrskán bud*“.³⁸⁸ Zaměřil se tedy na přísnější postih recidivistů. Koldín o čtyřicet let později nařízení převzal s tím, že je rozšířil o zohlednění výše spáchané škody:

³⁸⁴ K. MALÝ, citované dílo s. 114 – 115.

³⁸⁵ KOLDÍN, čl. P I – P III.

³⁸⁶ BRIKČÍ, kap. XXV, odst. II.

³⁸⁷ BRIKČÍ, kap. XXV, odst. XXI.

³⁸⁸ BRIKČÍ, kap. XXV, odst. XVI.

*„Avšak soudcové, nebyl-li veliký vzatek aneb krádež, mohou pokutu zmenšiti, aby ne pro všelijaký vzatek aneb krádež měl hned člověk hrdla zbaven býti“.*³⁸⁹ Navíc obviněným požívajícím dobrého jména umožnil s odvoláním na staroměstské právo očištění přísahou.³⁹⁰

Městská práva uváděla rovněž okolnosti, které považovala za přitěžující. Výrazně horší pozici měl zloděj dopadený v noci mimo městské hradby. Poškozený ho mohl na místě zabít. Obzvláště krutý trest nařizoval Koldín nenechavcům přistiženým *„žeby po vinicích, zahradách, chmelnicích štěpí vysekával, reflinky aneb fázary vytahoval a jiným podobným bylinám, z nichž lidé púžitkův očekávají ubližoval, škodil a je hubil: takovému oči bez milosti vyvrženy a vyloupeny býti mají“*. Usmrcení nebo zmrzačení ve spojitosti s předešlými paragrafy nemělo být nijak stíháno, následovala pouze povinnost složit částku dva haléře za zabitého.³⁹¹ Tato nelítostná ustanovení jsou pravděpodobně pozůstatkem dřívějšího chápání krádeže jako trestného činu, stíhaného na základě soukromé iniciativy. Minimální obnos, který měl být složen, představoval symbolické výkupné zabraňující krevní mstě.³⁹²

Postihované samozřejmě bylo i napomáhání ke zločinu (*„fedrování“*). Ať již se jednalo o poskytování úkrytu, materiálního vybavení nebo přímo pomoc během krádeže – hlídání, které mělo zabránit nečekanému vyrušení zloděje. Všem usvědčeným pomocníkům náležel stejný postih jako přímým pachatelům.³⁹³ Rovněž tak překupníci, jejichž jedinou šanci na záchranu představoval paragraf P XVI Koldínova zákoníku. Ten jim umožňoval svalit vinu na soukupa, člověka od něhož inkriminované zboží koupil. V souvislosti s vyšetřováním trestné činnosti je to podruhé, kdy městská práva umožňovala tento způsob obhajoby. Soukup tedy nemusel být jen autorem konkrétní pomluvy nebo prodejcem odcizených předmětů. Spíše šlo v tehdy užívané terminologii o všeobecně chápaného původce, jehož zapříčiněním se obyvatel raně novověkého města dostal do střetu se zákonem.

Poslední nadějí pro zatčeného byl sám poškozený. Ten mohl rozhodnout o jeho životě prohlášením, že mu na *„těžkosti nestojí“*, čímž projevil ochotu k finančnímu vyrovnání. Jeden z nich, již zmiňovaný doktor Christian Bort, který zažil spíše loupežné přepadení, ale jeho spor je zařazen mezi krádeže. Městská práva totiž jako loupežníky kvalifikovala jen lidi okrádající u silnic, přičemž je nazývala podle jejich způsobu číhání na pocestné jako *„nákeřníky“* nebo *„zákeřníky“*. Ačkoliv byl postižený v noci okraden třemi podnapilými řezníky, spokojil se s touto možností.³⁹⁴

³⁸⁹ KOLDÍN, čl. P IV, odst. II.

³⁹⁰ KOLDÍN, čl. P IX, taktéž K. MALÝ, s. 154.

³⁹¹ KOLDÍN, čl. P XVIII – P XX.

³⁹² K. MALÝ, citované dílo, s. 155.

³⁹³ KOLDÍN, čl. P VI.

³⁹⁴ Viz. pozn. 56.

Rozšířenost podobné praxe nejen na Novém Městě pražském dokládají rovněž písemnosti z jiných regionů. Roku 1588 řešili soudci buchlovského lesního práva případ, kdy Šebesta Kožura z Buchlovic v opilosti ukradl 16 zlatých Jírovi Urbanovi z Jalubí. Avšak poškozený prohlásil, že: „*na těžkost a bezhrdlí tomu Šebestovi nastupovati nechce, toliko aby mu jeho navraceno bylo.*“ Hřišník na základě přímlov otce, přátel a rytíře Pertolda Plachého z Voděrad (velehradský úředník) nakonec vyvázl pod podmínkou navrácení odcizené částky a postavením rukojmích, kteří za něj slíbili: „*Že se pak...proti Jírovi Urbanovi pokojně všelijak chovat chce a podobný věci se dopouštěti nikdá nechce.*“ Závazek představoval velkou zátěž, protože při jeho porušení následovala pokuta 200 kop grošů. Soudní výrok dokládá funkčnost vzájemné sociální kontroly, na níž úřad bezpochyby spoléhal při snaze zajistit v budoucnu dodržování pravidel. Svými statky se za uvedenou nemalou částku uvázalo celkem osm příbuzných, společně s deseti dalšími sousedy pocházejícími z Buchlovic.³⁹⁵ Delikvent tak byl pod neustálým dohledem obyvatel vsi, v jejichž zájmu bylo aby složený závazek dodržel, neboť hrozil nebezpečný zásah do existenčních jistot.

U další kauzy z roku 1586, kdy Kateřina Šebková, jež byla majitelkou domu na Novém Městě, několikrát okradla své sousedy o dřevo, látky, košile a nářadí, je zarážející až naivní způsob výmluv. Ačkoliv nepochybně věděla o trestnosti svého chování, neměla očividně připravené žádné vysvětlení, kterým by se mohla zbavit podezření. Několikrát dokonce otevřeně přiznala, komu některé věci vzala. Snad právě proto postižená Anna Kočková netrvala na hrdelním trestu. Otázkou je, jakou měla naději na vyplacení odškodného.³⁹⁶ U dvou předešlých případů je možné nalézt společného jmenovatele v konzumaci alkoholu, pod jehož vlivem došlo ke spáchání zločinu. Kateřina Šebková ale ke krádežím přistupovala zcela jinak. Využívala jich jako obvyklého způsobu „zásobování“ domácnosti, v čemž jí podporoval i manžel dodávající věrohodnosti některým výmluvám.

Postupy soudů opět ukazují na velké rozdíly mezi teorií a skutečností. Již Rožmitálská právní kniha, přebírající nařízení Švábského zrcadla, přináší tresty reflektující závažnost deliktu. Jestliže ztráta poškozeného nepřesáhla pět šilinků, stihlo provinilce jen mrskání metlami. Pozoruhodným způsobem rozhodovali pardubičtí soudci v 60. a 70. letech 16. století, kteří věnovali velkou pozornost důvodu vedoucímu k odcizení potravin či menšího obnosu peněz. Jestliže se přistiženému podařilo prokázat zoufalou životní situaci a nutnost obstarat jídlo pro svojí rodinu, vyvázl bez trestu. Stalo se tak i roku 1568, kdy Jíra z Vysokého Chvojnína ukradl 4 kopy grošů. Při zatčení měl u sebe již jen polovinu peněz, ale propustili ho, protože dokázal, že za zbytek koupil rodině

³⁹⁵ Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976, s. 57 – 58.

³⁹⁶ AMP, rkp. 1122, f. 51r – 53v.

chleba.³⁹⁷ Existovala rovněž praxe propouštět viníka z řad poddaných, jestliže došlo k dostatečné náhradě škody vrchností,³⁹⁸ avšak studium justiční agendy ukazuje, že by bylo chybou jeden z rozšířených jevů doprovázejících raně novověké soudnictví generalizovat (což ovšem platí i u mnoha dalších nařízení tehdejších zákonů). V přímém protikladu jsou knihy buchlovského lesního práva z let 1567 až 1607 zachycující 10 krádeží spáchaných poddanými. Jediná udělená milost se týkala posaného případu Šebesty Kožury z Buchlovic. Zbylých devět skončilo popravou. Většinou oběšením nebo stětím mečem. Jen k roku 1607 jsou zaznamenány dvě ojedinělé exekuce končící zardoušením („*zachrťoušením*“) odsouzeného.³⁹⁹

Společně se třemi již uvedenými kauzami bylo na novoměstské radnici souzeno nebo alespoň výpověďmi zaznamenáno celkem 35 krádeží či vloupání, které je možné rozdělit do pěti základních kategorií. Patří mezi ně peníze – 1 tolar, 2 zlatý, větší množství drobných částek a jeden případ, kde se objevuje zajímavý popis tehdy užívaných mincí a jejich vzájemné poměry; potraviny – máslo, sýry, mouka, kroupy, krupice, ovoce, máslo, švestky, chleba; živá zvířata – vepř, beran, kráva; oblečení – klobouk, čepice, kabát a konečně skupina zahrnující více druhů různých užitkových předmětů – putna, konvice, stříbrný knoflík, zbraně, sukno. Není však účelné (a z důvodu rozsahu ani dost dobře možné) popisovat všechny události týkající se tohoto druhu kriminality. Proto budou vylíčeny dva poměrně rozsáhlé případy, které se odehrály v ulicích a domech Nového Města pražského. Jejich výběr má prakticky doložit nejen popsaná zákonná nařízení, ale i chování pachatelů, společně s někdy překvapivými postoji poškozených.

První z nich řešil soud roku 1589, kdy byla zatčena podruhně Johanka pradena, kvůli okrádání svého hospodáře Jindřicha Řečického a jeho ženy Veruny.⁴⁰⁰ Zlodějka pocházející z Loun přišla do Prahy jako zcela nemajetná. Záhy si získala důvěru Jindřicha i Veruny Řečických, takže jí velmi důvěřovali, ačkoliv je další obyvatelé domu upozorňovali na její chování: „...a táž jistá Johanka tu taky byla s námi u pana Jindřicha v podruží. A byla nuzná s dětmi svými a neměla žádných šatů chodících, krom lehacích šatů měla. Potom paní Veruna manželka páne Jindřichova uvěřila jí půl štůcky barchanu na mantlík. Pak lidem právala a dříví sobě brávala z dřevnice pa[na] Jindřicha Řečic[kýho]...táž jistá Johana v hrubém džbánu nosívala sobě víno ze sklepu pana Jindřicha Řečický[ho] a píjivala je v pokoji i v komoře s kejm se jí dobře líbil...paní Veruně sem o škodách co jim ona činí oznamovala a oni mi toho věřiti nechtěli a tak jí potom mnoho věřili, že jí i pro peníze a jiné potřeby do svého sklepu poslali a pouštívali“. Jak je patrné, za projevenou náklonnost se Johanka svým domácím příliš neodvděčila a když jí nechali

³⁹⁷ Z. WINTER, citované dílo, s. 809 – 811.

³⁹⁸ Tamtéž, s. 812.

³⁹⁹ Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976, s. 47 – 129.

⁴⁰⁰ AMP, rkp. 1122, f. 128r – 131r, 148v – 149v. Popsané události se odehrály již roku 1588, avšak soudní řízení bylo vedeno až v roce následujícím.

uvěznit, neustále tvrdošíjně zapírala, což doložil čtvrtní hejtman Blažej Stav: „...i tu se jí ptá přede mnou má li co v své komoře, anby bylo pa[na] Jindřicha Ředčického a ona se jest velice zapřísahala pánu Bohu, že tam pan Ředčický svého v komoře její ani za malej peníz nevejda, přitom se hrdla odsuzujíc a má li co tam to, že j[es]t její.“

Její pravá tvář vyšla najevo až po úředním zapečetění komory a sepsání veškerého majetku. Seznam odcizených věcí (zejména peněz) byl nade vši očekávání dlouhý. Shodli se na něm mimo jiné i dva svědci, kterým inventarizace náležela jako úřední povinnost. Byl to jmenovaný čtvrtní hejtman společně s městským rychtářem Janem Žlutickým: „Tu se hned našli tři košile p[ana] Daniele bratra pana Jindřicha Ředčického a poto[m] našli se čepice popelící a tu se paní Veruna ozvala že j[es]t její a pan Jindřich jí poznal pot[om] čepec kuchařčin, těž se k ně[mu] znala...peníze sem našel pod postelí mezi dřívím sto č[t]lyřidceti a šest kop 6 grošů...a groš pozlacený s ouškem v váčku. Tu j[es]t pan Jindřich promluvil, to ten groš, když pochovávaly jeho milost císařskou císaře Ferdinanda, dal sem jej sobě pro parádu sobě pozlatiti a neměl sem ho několik neděl“. K tomu ještě několik grošů upevněných na provázku. Johanka se tedy opravdu činila, aby vylepšila svojí životní situaci! Za pozornost však stojí poslední položka seznamu, mince na šňůrce. Jejich hodnotu vyčíslila Dorota Apsolonka velmi zajímavým způsobem: „...šest grošů s oušky, jeden platil třidceti šesti grejcarů, druhej v deseti grejcarích s andělem, třetí holej v XII grejcarích, čtvrtěj dudek, pátej osm grejcarů coby Marie stály, šestej s točeným ouškem uherskej českéj groš“. Toto svérázné ocenění by si jistě zasloužilo podrobný numismatický rozbor, ale nelze přehlédnout také postřeh, s nímž dokázala při krátkém pohledu rozpoznat všechny mince. Navíc nezaváhala při určení ceny vůči ostatním platidlům, byť z dnešního hlediska v podstatě nesrozumitelně.

Několik let novoměstské obyvatele okrádala také Anna Blažková, páchající trestnou činnost převážně v prostoru ohraničeném Karlovem a Podskalím, kde žili většinou lidé zařaditelní do středních a nižších sociálních vrstev.⁴⁰¹ Vyhýbala se tak lokalitám obývaným nejbohatšími městskými elitami, jako bylo dnešní Karlovo náměstí nebo přilehlé ulice, ale minimálně jednou svůj akční rádius rozšířila i na Staré Město. Konec její kariéry učinily dvě žaloby podané roku 1592 Simeonem Kohoutem z Lichtenfeldu a Pavlem Šetelem z Ruprštorfu. Tedy představiteli zámožnějších erbovních měšťanů, kteří měli ve vytčené oblasti vinice nebo zahrady.

Vypovídající jasně hovořili o tom, že její trestná činnost nespočívala jen v náhodných krádežích a některé delikty vykazují známky promyšleného plánu. Za její nejméně závažný skutek je možné považovat krádeže ovoce, které následně prodávala na ulici. Když se kupující podívovali, kde k nim přišla, nezaváhala s odpovědí: „Na jedný poustce jich znamenitě mnoho leží, až hřích po nich šlapati“. Později dokonce tvrdila, že je dostala právě od žalujícího Pavla

⁴⁰¹ AMP, rkp. 1122, f. 251r – 254r.

Šeteleho. Následovala závažnější provinění, z nich plyne, že její specialitou bylo vykrádání domů. Nejbarvitěji její skutky vyličil poškozený Šimon Vačkář plavec. Ve své výpovědi zachytil celý postup, jehož zlodějka pravidelně využívala. První přípravná fáze se odehrála takto: *„Ona pověděla že jest s ní přišla Blažicková, aby šli někde na procházku na Karlov, budou li moci kde do kterého domu přijíti, že tam lidi doma nebejvají, že bejvají na polích. Dala mi bílej peníz na žemličku, budou li kde na nás psi štěkati, abychom jim po kusu metaly a měla v mošně hák plaveckej velkej. Okazovala mi kterak budou mítí zámek stočiti tím hákem.“*

Následovalo typování vhodného objektu potvrzované více svědky: *„...a on[a] Anna stála proti domu paní Švikový...a druhá stála v uličce jdoucí mezi vinice. Ona pravila, chodila sem, abych vohledala ten dům, chceme jej od paní Švikový najíti. Pak hleděly na ty vinice, pravily děti, že jich doma není, že na vinici nosí nějakou břídlíci neb hnuj.“* Pak došly až k obydlí Šimona Vačkáře a přesvědčily jeho dítě, které bylo samo doma, aby je pustilo dovnitř: *„Přišly k domu dvě ženy a zvonily. Pachole jim odevřelo, ony se ptaly kde jest otec, ono povědělo, že plave a matka že jest na poli. Ony mu pověděly, že se k nám budou stěhovati, že matka přijde hned domů z pole. Dali mu kejar, aby jim piva přines hořkého a bílej peníz na svátek, i než se pachole vrátilo stočili mi zámek od komory a podruhyni mý druhej. Vzali mi kalioty, ženě pláštěk, cejchu z peřiny, truhlici vyloupaly, nenašli v ní než 40 vajec s tykvicí.“*

Zlodějky svým postupem po krádeži výrazně přispěly k rychlému odhalení. Odcizené šatstvo vzápětí prodaly v místě svého bydliště, což nebylo daleko od místa krádeže: *„Potkám jednoho žebravého, on nese mý kalota a já se ho hned chytím, kde jest je vzal. On pověděl že jest mu je žena koupila od ženy známý.“* Jak píše J. Čechura, jedná se o pozoruhodný jev tehdejší majetkové kriminality a dokládá jej pro venkovské prostředí první poloviny 18. století.⁴⁰² Patrně šlo o fenomén hojně se vyskytující v souvislosti s raně novověkou trestnou činností nezávisle na hustotě a charakteru osídlení. Je otázkou, zda by bylo možné nalézt uspokojivou odpověď pomocí studia projevů mentalit městského či venkovského obyvatelstva.

Šimon Vačkář po objevení ukradených kalhot neváhal a donutil žebrákovu manželku, aby ho dovedla k ženě, jež je prodávala. V reakci překupnice je mimo krátké zapírání možné zaregistrovat snahu o záchranu pomocí městskými právy uznané obhajoby, označila soukupa: *„...našli sme jí doma a ona hned ukázala, že je má od ní. Od ní sem je koupila a já se jí voptal, kde jest vzala. Ona pověděla, vím žeť sem jich tobě neukradla. A já sem řekl zvyjebená lotryně, ukradla si a ještě při tom několik kusů a ona pověděla že je od Blažkovy“.* To jí ovšem příliš nepomohlo. Rozzlobený plavec poslal „pro právo“, takže zakrátko už sledovala další průběh šetření z šatlavy. Ještě před uvězněním ale oznámila, že hlavní díl viny nese Blažková: *„On jí vzal a ona zase dala právo na Blažkovou“.* Další rychtářovo jednání je praktickou ukázkou obvyklého postupu při zatčení

⁴⁰² J. ČECHURA, citované dílo, s. 72.

podezřelé osoby: „Pan rychtář nenalezši jí doma zapečetil jí komoru. Ona přišedši k panu rychtáři, ptala se na příčiny zapečetění. On pověděl, že skrze žádnou jinou, než skrze vaše zlodějství a v tom jí kázal do vězení vzíti.“

Ačkoliv byly popsané činy dostatečným důvodem k oběšení, jak prorokoval i sám rychtář: „Mluvil jim, kurvy zlodějské, budete vyseti“, nestalo se tak. Okradený na poslední chvíli (snad pod dojmem rychtářovi pohružky) změnil své rozhodnutí a prohlásil: „Já sem řekl, můj milý pane rychtáři, já mám chudej měšec, když budu míti svůj všeco zouplna, nestojím o to abych je měl dáti oběsit.“ Svojí výpověď zakončil prohlášením, s nímž by pravděpodobně souhlasilo celé široké okolí: „Není než lotryně zlodějská, o ní nevím jináče mluvit.“ Zlodějka Blažková protentokrát vyvázla, ale nijak jí celý případ nepoučil. V knihách svědomí vypovídali další čtyři svědci, které okradla. Přesto se na základě přímlov poškozených ještě několikrát dostala z vězení. Mezi dalšími proviněními vyžaduje z normativního hlediska pozornost nedovolené odřezávání roubů na vinici Vojtěcha Aleše. Připomeňme znovu literu zákona: „žeby po vinicích, zahradách, chmelnicích štěpí vysekával...takovému oči bez milosti vyvrženy a vyloupeny býti mají“. Nestalo se jí nic: „Potom přived jí domů, pravila, že nic neřezala, pána Boha se v tom dokládala, klekla, spjala ruce, prosila mne, abych jí tý těžkosti nečinil a do vězení nedával, nejvejš pro pána Boha, že žádný škody neudělala a klamala furd, upřímně musím pověděti. A já sem jí pustil“. Avšak po zjištění škod majitel vinice nejspíše unáhleného milosrdenství litoval: „...znamenitou škodu mu udělala.“

Převážná většina výpovědí popisuje jednotlivé krádeže, někdy také reakce poškozených, ale jen jeden krátký záznam odhaluje pravděpodobnou příčinu této rozsáhlé trestné činnosti. Byl jí manžel obviněné, který nenaplňoval tehdejší představy o šetrném hospodáři: „...a manželu svému mluvila, zvyjebená šelma, snadnoť jest pěkně choditi a píti když na lidech vyhlává a na tebe nakládám a to mu mluvila.“ Šlo tedy o povaleče propíjejícího rodinný rozpočet? Nelze to vyloučit. A mohly takovéto existenční potíže zavést Annu na scestí zločinu? Rovněž na tuto otázku není možné odpovědět jednoznačně záporně. Objevuje se však ještě další otazník, konkrétně nad nečekaně shovívavým přístupem okradených. Vzhledem k tomu, že zlodějčina špatná pověst neunikla pozornosti mnoha obyvatel Nového Města pražského žijících v dotčené oblasti, nemusela zůstat utajena ani její špatná rodinná situace. Přístup postižených by pak mohl být vysvětlen jako projev soucitu s nešťastným osudem bližního.

Podrobně analyzovaný případ Anny Blažkové jen potvrzuje dosavadní poznatky vyplývající ze studia novoměstských knih svědomí a závěry dalších autorů zabývajících se raně novověkou kriminalitou. Při trestné činnosti není možné bezmyšlenkovitě vycházet z nařízení tehdy platných právních norem.⁴⁰³

⁴⁰³ Tamtéž, s. 103.

7.1.3.2. Faleš (podvod)

Podvody v městském právu podrobněji vymezil až Koldín: „*Crimen falsi, faleš veliká, kteráž se působí, když pravda lstně a podvodně v lež se proměňuje.*“⁴⁰⁴ Následující čtyři odstavce citovaného paragrafu tuto charakteristiku rozvádějí tak, aby bylo zřejmé k jakým proviněním se nařízení vztahuje. Na prvním místě je uvedeno vydávání křivého svědectví společně s odmítnutím výpovědi po přijetí peněz od žalované strany. Následovalo falšování listin úpravou dosavadního textu či přímo vpisováním textu nového (jako příklad je uvedena změna závěti), neoprávněné užívání cizí pečeti, šizení na váze, vydávání se za osobu vyššího stavu a podplácení soudů. Za obzvláště závažný zločin bylo považováno falšování („kažení, zlehčení“) mincí. „*Skutkem, kdož minci falšuje, mince stříže, ujímá, so šadvoseru ji dává, aneb grošův i všelijaké jiné mince ustruhuje...aneb falešné mince odbejvati pomáhá.*“ Odsouzeným proto měl být ukládán velmi přísný trest. Na rozdíl od jiných podvodníků jim hrozilo upálení.⁴⁰⁵ Nařízení Koldínova zákoníku odráží pozornost, kterou této problematice věnovala zemská zřízení.⁴⁰⁶ Rovněž panovníci svými výnosy dokazovali o jak důležitou otázku z celozemského hlediska šlo. Kupříkladu mincovní řád Ferdninda I. z roku 1561 obsahuje odstavce nařizující kontrolu platidel, přičemž penězokazcům ukládá trest smrti bez možnosti udělení milosti, zpřísněný ještě konfiskací majetku.⁴⁰⁷

Raně novověká města jako významná centra obchodu trpěla obzvláště podvody, jichž se dopouštěli nepoctiví kupci, kteří na trzích šidili zákazníky pomocí nepoctivých měr. Obzvláště u přespolních však nemuselo vždy jít o nekalý úmysl, na vině mohla být i nejednotnost měrných systémů nezřídka rozdílných město od města. Proto také každý obchodník, který neměl v úmyslu okrádat kupující, nejprve navštívil radnici, kde měli uložené vzory aktuálně

⁴⁰⁴ KOLDÍN, článek O V, odst. I.

⁴⁰⁵ Tamtéž, odst. II – V.

⁴⁰⁶ VZZ, odst. 454, s. 232.

⁴⁰⁷ „I ačkoli takové probování, zvláště pak pro uvarování falše a podvodův, potřebné bude, však proto se to přihází, že při mincování i jináč všelijací obmyslové, fortelové a oklamání jedni druhých se dějí, by pak i toho probování se neužívalo, jako že někteří zlatých a stříbrných mincí ujímají, lehčí, ostříhují, přelívají, vyvažují, překontrfetují a jináč nenáležitě s tím nakládají i z země ven, hledajíce v tom svého zisku, vozí: protož ustanovujeme a tomu konečně chceme, aby takové lidé, ježto mince lehčí, ostříhují, přepalují, šmelcují, přelívají, vyvažují, na zisk mění aneb jakžkoli falšují, na hrdle i statku podle jednoho každého provinění bez milosti a odpuštění trestáni byli a žádný aby v té věci šanován nebyl; jakož pak všem vrchnostem ve všem království našem Českém, aby na takové falešníky a osoby podezřelé, ježto minci falšují, přepalují a kazí, zvláštní pozor měly, a kteréhož by postihly, ku právu daly, poroučeti ráčíme. Pakli by se to našlo, že by komu co takového přehlídly a o tom neoznámily, tehdy ten nebo ti nám pokuty dvě hřivny čistého zlata skrze to propadnouti mají.“

České sněmy, svazek III. (1558 – 1573), č.30[online], HTML ed., [citováno 26. 1. 2010]

<http://www.psp.cz/eknih/snemy/v030/1561/t003001.htm>

používaných loktů nebo strychů.⁴⁰⁸ O srovnání na celozemské úrovni měl v polovině 16. století snahu i sněm, jenže jeho usnesení celou situaci ještě více znepráhlednila. Roku 1549 sice došlo k dohodě, aby: „...v tomto království jednotajná míra, totižto: obilní rybní, loket, váha i jiné všelijaké míry a váhy byly“,⁴⁰⁹ k čemuž Z. Winter dodává, že mělo jít o míry pražské.⁴¹⁰ Přesto však bylo o pět let později znovu povoleno užívání regionálních měřidel: „...což se mír obilných neb jakýchžkoli jinajch, též také váh a loktuov dotýče, že se z předešlého svolení o tom tímto sněmem propouštíme, tak aby při starých měřách, vahách a loktích, jakž v kterém místě a kraji od starodávna toho užívali, ještě užívati mohli. Avšak obilná míra aby se štrajchovala krom ovsu.“⁴¹¹ Je tedy patrné, že po celé sledované období panovala nepřehledná situace, což mohlo znepráhlednit život i nejednomu počestnému prodejci.

Na trzích proti nepoctivcům zasahovali správci tržiště („tržní, tržnej“), často v doprovodu rychtáře. Jejich úkolem bylo kontrolovat prodávané zboží, které při zjištěných nedostatcích zabavovali. Vlastní trest zpravidla představovala peněžitá pokuta. Do tohoto schématu zapadá první ze dvou zjištěných novoměstských pří. Vedl jí roku 1585 Mikuláš Donát, zastupující pekařský cech, proti Dorotě Liderové.⁴¹² Obžalovaná prodávala podměrečný chleba, což pravděpodobně poznali další pekaři, protože povolali tržního: „...i zavolala mne skrze posla svého paní pekařka jakožto tržního...a když sem s nimi byl p[ro]ti mostku kde ty chleby prodávali podle nožířských krámcův...i poručili mi, abych nůši postavil a kladl do ní chléb, a sami taky pomáhali nebo věděli a znali či mají chléb bráti.“ Cechovní mistři se tedy očividně dokázali sjednat pořádek ve vlastních řadách. A co zabavené bochníky? Jejich další osud po kontrolním převážení je velmi zajímavý. Kromě několika kusů odnesených k purkmistrovi za účelem důkazního řízení, jich většina skončila v šatlavě jako vězeňská strava: „...že byl chléb velmi malý a poslali se mnou služebníka svého i podělili sme vězňův“. Tento moment je poměrně zásadní pro studium podmínek tehdejšího vězeňství, do jehož dosavadních výsledků vnáší zcela nový prvek. Avšak zatím jej nelze prohlásit za všeobecný trend ani na Novém Městě pražském druhé poloviny 16. století, kde je doložen pouze v jediném případě.

7.1.3.3. Žhářství

Opravdovou hrozbu pro raně novověká města představovaly požáry, které se zpravidla rychle šířily ulicemi plnými slámy, přeskakovaly

⁴⁰⁸ Z. WINTER, citované dílo, s. 438.

⁴⁰⁹ České sněmy, svazek II. (1546 – 1557), č.204 [online], HTML ed., [citováno 25. 1. 2010], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/1549/t020401.htm>

⁴¹⁰ Z. WINTER, citované dílo, s. 437.

⁴¹¹ České sněmy, svazek II. (1546 – 1557), č.240 [online], HTML ed., [citováno 25. 1. 2010], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v020/1554/t024001.htm>

⁴¹² AMP, rkp. 1060a, f. 7r.

po doškových střeších a zachvacovaly hromady dříví určeného k vytápění domů. Raně novověké prameny přinášejí mnohdy hrůzná svědectví o velkých ohních, jenž za sebou zanechávaly vypálené čtvrti a četné lidské oběti. Časté opakování takovýchto pohrom vyličil i Z. Winter v rozsáhlém přehledu, kde téměř statisticky vypočítal, kolikrát mezi léty 1500 až 1600 hořelo v nejvýznamnějších městech českých zemí.⁴¹³

Město obklopené hradbami s několika málo branami, jindy skýtající pocit bezpečí před vnějšími útoky, se během krátkého času mohlo proměnit ve smrtelnou past. Dochované zprávy vykreslují tyto až apokalyptické představy v ještě jasnějších konturách. Jednou z tragedií první poloviny 16. století, která snad nejvíce zasáhla povědomí tehdejších lidí, byl požár Mostu. Události, přestože jsou zachyceny narativními prameny, lze po věcné kritice interpretovat jako zcela zničující pro celé město. U jejího zrodu stála pravděpodobně neopatrnost při vaření spojená se suchým větrným počasím jara roku 1515, v jehož důsledku se oheň nečekaně rychle šířil ulicemi: „...a během dvou hodin shořelo celé město, kostely i kláštery. V té době bylo zrovna veliké povětrí, takže i kdyby nehořelo, měli by lidé co dělat s tím větrem.“ K vysokému počtu obětí přispěla právě panika způsobená nedostatečným množstvím únikových cest. Svým dílem patrně přispělo prolomení mostu přes městský příkop kvůli přetížení davem: „A kolik lidí se udusilo, mužů, žen i dětí, kolik se jich utopilo a potlouklo, když se hrnuli ven z města branou a při té tlačenci se pod nimi prolomil most a lidé padali do příkopu.“ Počet obětí snad ani není příliš nadsazený, osudného dne zahynulo okolo čtyř set lidí.⁴¹⁴ Podobnou situaci, přestože ne tak tragickou, zažili v Čáslavi roku 1522, kde se ne jeden nešťastník snažil zachránit skokem z hradeb.⁴¹⁵

Městské rady samozřejmě dělaly všechno proto, aby podobným událostem předešly. Vznikaly protipožární a policejní řády, které měly za úkol co nejvíce zefektivnit snahu o včasnou likvidaci požáru, čímž by zamezily popsáním tragediím. Na Malé Straně v roce 1515 vydali konšelé, možná přímo pod vlivem mostecké tragedie nařízení, podle něž měl ten, u něhož začalo hořet okamžitě přivolat sousedy k hašení. Pokud by bylo zřejmé, že je oheň nevladatelný, následovala povinnost neprodleně odstranit střešní krytinu na sousedních domech. Účel tohoto nařízení je zcela zřejmý, omezit možnost rozšíření plamenů do okolí.⁴¹⁶

⁴¹³ Na mysli měl větší požáry, které často přinesly zkázu celému městu. Drobnější vzplanutí, které se podařilo včas lokalizovat a uhasit byly na denním pořádku. Jako příklad uvedl Hradec Králové – vyhořel 6x; Klatovy – v letech 1520 až 1586, celkem 9 požárů; Jihlava – v letech 1513 až 1551, celkem 7 požárů. Z. WINTER, citované dílo, s. 218.

⁴¹⁴ Jaroslav PORÁK – Jaroslav KAŠPAR (edd.), *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980, s. 389.

⁴¹⁵ Z. WINTER, citované dílo, s. 220.

⁴¹⁶ Přesto se právě v tomto pražském městě roku 1541 rozhořel požár, jenž měl nedožrnné důsledky pro celé království. Kromě toho, že lehla popelem velká část Malé Strany zasáhl oheň Hradčany a nakonec i na samotný hrad, kde shořely až na několik málo výjimek celé zemské desky. Mikuláš Dačický z Heslova tuto událost zachytil ve svém díle nazvaném Paměti:

Roku 1523 následovala pražská instrukce ukládající čtvrtním hejtmanům, setníkům a padesátníkům dohlížet na to, aby byl v každém desátku (čtvrtní okrsek) určen dům ke skladování potřebných pomůcek (háky, žebříky). Po vzniku požáru měli tito dobrovolní policejní úředníci společnými silami přispět k hašení. Mimo jiné instruovali příslušné desátníky – každý dostal zvláštní úkol, obstarat potřebné náčiní, rozhánět přihlížející, zabránit rabování. Nedílnou součástí povinností představovala každoroční kontrola komínů.⁴¹⁷

Úkolem předešlých odstavců bylo ukázat, proč patřilo žhářství k těm nejnebezpečnějším trestným činům. Nešlo jen o poškození cti, majetku či zdraví jednotlivce, ale naopak, tento projev kriminálního chování ohrožoval stovky lidských životů a v podstatě samotnou existenci města. Tehdejší právní úpravy proto věnovaly postihu úmyslného založení požáru velkou pozornost. Jak tedy zněla zákonná definice paliče? Koldín ho specifikoval následujícím způsobem: „Žhář aneb palič ten jest, kterýž zo umysla aneb z jakýžkoli jiných příčin bud' v svém vlastním statku aneb v lidském cizím oheň klade, aby tím lidem škodil“. Postihovaný však podle něj neměl být jen dokonáný čin, ale i vyhrožování, které sankcionoval stejným způsobem: „Jednostejnou pokutou jakožto zjevný žháři a paličové ztrestán bude“.⁴¹⁸ V tomto bodě se rozchází ze staršími Brikcího právy, která obžalovaným z pohružky pálením umožnila očistění pomocí sedmi věrohodných svědků. Rovněž konkrétní trest náležející usvědčeným delikventům specifikují přesněji: „...ten ohněm sjíti má.“⁴¹⁹ Naproti tomu Koldín všeobecně konstatoval: „A hrozní skutkové hroznými pokutami se trestčí“.⁴²⁰ Pravděpodobně tak vyjádřil souhlas s tehdy rozšířeným upálením.

Trest smrti oběšením příslušel lidem, kteří prokazatelně rabovali v době, kdy ostatní hasili. Přihlížejícím, kteří se odmítli připojit ke společné snaze uhasit požár, což byla jejich povinnost: „...aby mladí i staří, mužského i ženského pohlaví o to se vši pilností se snažili, aby hned rychle takový oheň uhasili“, měl rychtář (případně čtvrtní hejtman, setník, padesátník nebo desátník) nejprve uštědřit výprask a potom je odvést do vězení: „...a takových předkem kyjem, potom i vězením potrestati mohl.“ Samozřejmě, že existovala i možnost nedbalosti vedoucí ke vzniku ohně, což sice nemělo důsledek v podobě hrdelního trestu,

„Ve čtvrtek před památkou Seslání Ducha sv. na apoštoly vyhořel hrad pražský sv. Václava všecek, kostely všeckny, zvonové se slili, hrobové svatých a čisté mnohé drahé věci, dcky zemské všeckny a všeckna stavení krom Černé věže a Daliborky, též Hradčany všeckny kromě sedmi domův, též Menší Město pražské pod týmž hradem pražským; sotva ho třetí díl zůstal. A ten oheň vyšel jest z domu pana Ludvíka z Kutnštejna (Gutštejna – pozn. autora) v Menším Městě pražském a odtad všeckno jiné jse zapalovalo. A vyšel ten oheň v hodinu dvacátou, při čemž také něco lidí uhořalo. Stala jse i škoda veliká království Českému“.

Mikuláš DAČICKÝ z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 26. 1. 2010], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam7-1.html>

⁴¹⁷ Václav Vladivoj TOMEK, *Dějiny města Prahy VIII.*, Praha 1891, s. 330 – 331.

⁴¹⁸ KOLDÍN, čl. O XV – O XVI.

⁴¹⁹ BRIKČÍ, kap. XXIX, art. I – II.

⁴²⁰ KOLDÍN, čl. O XVI.

ale bylo na zvážení městské rady, jakým způsobem naloží s původcem neštěstí.⁴²¹

Žhářství bylo jedním z mála trestných činů u nějž zpravidla docházelo ke shodě teorie s praxí. Upálení je totiž možné považovat za zcela standardní výsledek soudního řízení.⁴²² Výjimečně jsou doloženy i jiné varianty usmrčení provinilce. Většinou však nesměřovaly k milosti, jež měla trest ulehčit, šlo spíše o projev momentální „kreativity“ soudců. Například roku 1548 založil blíže neidentifikovatelný Barabáš velký požár v Jihlavě. Po přiznání na mučidlech si vyslechl tvrdý ortel. Nejdříve mu před radnicí kleštěmi vyrvali maso z prsou, následovalo utržení prstů v ulici, kde spáchal svůj zločin, ale zemřel až na popravišti – přivázali ho k šibenici a rozdělali kolem něj oheň, v němž musel běhat.⁴²³ Není jasné zda byl nakonec upálen nebo spíše udušen kouřem.

Odlišnou formu trestu smrti vykonaného na žháři popisují rovněž novoměstské knihy svědomí. Roku 1588 před soudem stanul Šimon mlynář, obžalovaný Adamem Zápským ze Záp kvůli navádění k založení požáru na jeho statku v Dubči.⁴²⁴ Důvodem byl dluh jedné kopy grošů! Jak vypověděl běchovický mlynář Matěj, prohlásil: „...*třebas ho hrom zabil i s tou kopou grošů, hodit' mu se to, s tím odemne odešel*“, patrně připravovat pomstu. Zakrátko přemluvil dubečského ovčáka Martina, aby zapálil statek svého pána (jako odměnu přislíbil kabát!). Oheň se skutečně rozhořel a napáchal nemalé škody: „...*hořel ovčín, kravský chlívy, dvě maštale a k tomu mnoho sen a slámy a pět sousedů poddaných vyhořelo*.“

Odhalení viníka následovala vzápětí. Odvedli ho na kolodějský hrad k Václavovi Homutovi z Harasova, kde prodělal útrpný výslech.⁴²⁵ Ondřej Pechatej ze vsi Stupic barvitě vylíčil jeho průběh, který ukazuje, že ani přiznání nezbavilo zatčeného útrap. Mučili ho dokud se nepřiznal, následně pak zjišťovali jestli někoho neosočil neprávem: „...*i vyznal na trápení že j[es]t zapálil mezi ovčincem a kravínem, a když byl tázán proč to udělal i vyznal, že ho na to navedl Šimon mlynář, že mu řekl kabát dáti. I byl mnoho napomínán, není-li pravda, aby ho na svou duši nebral a on vždy na tom stál, že j[es]t ho na to navedl. I když byl sundán z žebříku, předce na něho Šimona pravil, potom[m] ho zase dali na žebřík. I když ho kat ztáhl, napomínali ho aby Šimona mlynáře na svou duši nebral, a když ho kat pátil, on hlasem křičel, auve, mlynář, mlynář*.“ S ohledem na běžně ukládaný trest mohl mluvit o štěstí, byl odsouzen ke stětí mečem. Těsně před exekucí vzal Šimona

⁴²¹ KOLDÍN, čl XX – XXIII.

⁴²² V knihách buchlovského lesního práva se objevuje dvakrát, roku 1610 (Pavel z Tučap) a v roce 1613 (Václav Ticháček). Rovněž Z. Winter v citované práci přináší několik příkladů upálení žhářů.

⁴²³ Z. WINTER, citované dílo, s. 228.

⁴²⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 148v – 150v, 153r.

⁴²⁵ Polovina kolodějského panství patřila Václavovi Homutovi v letech 1588 a 1589. Následně podíl koupil Jaroslav Smiřický, který oba díly zcelil. August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České XV.* (dále jen *Hrady*), elektronická edice, Praha 2000XV., s. 202.

mlynáře „na svou duši“, což se rovnalo vůbec nejtěžšímu možnému obvinění: „...a již klečel...oznámil, co sem prový vyznal, to [les]t tak a na tom umírám. I tu hned sřat.“ Samozřejmě, že následovala druhá žaloba na usvědčeného mlynáře, jeho osud ale dochované prameny nezachycují. Je až udivující, jak nízká dlužná částka zrodila myšlenku na jeden z nejtěžších hrdelních zločinů.

Druhé žhářství, jímž se museli novoměstští konšelé zabývat je datováno k roku 1593. Tehdy vyhořely domy třech bohatých nákladníků,⁴²⁶ Tomáše z Radkova, Simeona Kohouta z Lichtenfeldu a Václava Vodolanského, společně s jedním menším stavením.⁴²⁷ Obviněn byl Pavel Kadaňský, který údajně vyhrožoval pomstou za to, že Anežka Vodolanská ukryla jeho manželku poté, co jí těžce zranil („posekal“) kordem: „...aby jí Kateřinu do té její pronajaté komory zsekanou přijal. A tu bradýř, aby jí hojil, že se obává, zůstala-li by v svém domě, aby jí on Pavel do konce nezmordoval“. Již tehdy násilník vyhrožoval pomstou, avšak nebylo zcela zřejmé, zda dům Vodolanských opravdu zapálil, neboť informace kolovala mezi lidmi při hašení jako jeden z možných důvodů: „...hlasitě vůbec mluvili, to hle vinopal pod Slovany jako ženu zsekal, tenť jest jim posloužil nebohejm, nebo říkával a hrozil, že se bude mstíti.“ Avšak hovořilo se i o tom, že oheň vznikl kvůli zmiňované nepozornosti při vaření: „...že by se mělo u nás zapáliti máslo v kuchyni“. Sám Pavel Kadaňský hledal původ v pálení alkoholu.

Jelikož proti obviněnému, který neustále popíral svojí vinu, svědčily spíše nepřímé důkazy, měl být podroben útrpnému výsledku. Rozhodnutí konšelů bezpochyby ovlivňovala všeobecně uznávaná nebezpečnost tohoto trestného činu, kterou nepřímo potvrzovala výpověď malostranského rychtářského písaře Jana Boršice, jenž ho zatkl. Při popisu předání pravděpodobného žháře novoměstským říká: „Potom, když poklopem nahoru puštěn...“, což ukazuje na umístění v nejtuzším podzemním vězení, určeném obzvláště nebezpečným zločincům. Nedostatek důkazů nakonec rozhodl. Po odvolání proti rozhodnutí o užití tortury zamítl apelační soud žalobu v plném rozsahu: „Strana první nemá právních a dostatečných potahů, pro kderěž by Pavel Kadaňský outrpnému právu podán býti jměl, neprovozují. Z té příčiny Pavel Kadaňský se od takové žaloby osvobozuje a z vězení na dostatečný zápis propuštěn býti má.“⁴²⁸

⁴²⁶ Nákladník byl vlastně podnikatel investující do určitého oboru, například do těžby nebo vinařství (nákladník hor viničných). Hojně rozšířenými byli nákladníci zabývající se pivovarnictvím. Ti pocházeli převážně z řad právovarečných měšťanů, kteří si v jednom domě zřídili společný pivovar, do nějž najímali potřebný odborný personál. Sami pak zajišťovali odbyt a zásobování surovinami. Proto také nepatřili mezi řemeslníky, ale náleželi k obchodníkům. Tato činnost patřila v raně novověkých městech mezi vysoce výnosné a častokrát vedla k výraznému zlepšení sociální pozice v městské obci. K bohatým novoměstským nákladníkům zabývajícím se vařením piva na konci 16. století patřil i univerzitní profesor Marek Bydžovský z Florentina (1540 – 1612).

⁴²⁷ AMP, rkp 1060a, 335r – 337v; rkp. 1122, 306v– 309v, 310v – 311v, 315v, 317v.

⁴²⁸ NA Praha, fond Apelační soud, ortelní manuály 1593 – 1595, inv. č. 125, sign. 23/289.

7.1.4. Delikty proti právnímu řádu, bezpečnosti a veřejnému pořádku

Trestné činy, které je možné zařadit do této kapitoly, měly původ ve sporech týkajících se soukromých práv v oné době žijících lidí. Svojí podstatou ale představovaly útok proti právnímu řádu a tím pádem také veřejnému zájmu městských obcí.⁴²⁹ Novoměstský soud řešil v letech 1585 až 1593 čtyři druhy takovýchto deliktů – výtržnost, výboj („*vejboj*“), sousedské spory, zneužití pravomocí (veřejného činitele). Poslední ze jmenovaných deliktů byl již podrobně analyzován v kapitole o činnosti městských rychtářů, proto se mu následující řádky nebudou věnovat, ačkoliv z hlediska struktury celé práce právě do této části patří.

7.1.4.1 Výtržnost

O nesrovnalostech spojených s kvalifikací výtržnosti již bylo pojednáno v rámci kapitoly analyzující násilnou kriminalitu. Problémem však nejsou jen ustanovení městských práv, ale i jejich srovnání se soudní praxí. Výše uvedený Briek z Licka k tématu nijak nepřispěl, což je vcelku pochopitelné, protože poprvé se jím zabývala až zemská zřízení z roku 1549. Jejich ustanovení později převzal v plném znění Koldín, který za základní identifikační znak tohoto trestného činu považoval zlý úmysl pachatele bez důvodné příčiny. Následně potrestání ponechal na úsudku jednotlivých soudů: „...*bud' učiněn rozsudek podle spravedlivého soudcův uznání a velikosti skutku vejtažného.*“⁴³⁰ Přesnější charakteristika rozdělená do sedmi paragrafů městských práv i zemských zřízení je následující:

- útok na cizí majetky, jehož účelem bylo způsobení škody,
- bezdůvodné vytažení zbraně, přímí útok se zbraní nebo násilí a poranění bez prolití krve („*suché rány*“),
- bezdůvodné poranění zbraní („*zsekání*“) nebo pronásledování se zbraní v ruce,
- bezdůvodné úmyslné sražení s koně,
- přepadení posla (případně zbití) spojené s krádeží listin a jejich neoprávněným otevřením,
- zbití nebo vyhrožování protistraně v soudním sporu – pokud došlo k obvinění násilníka, musel soud nejprve vyřešit tento spor a pak teprve pokračovat v původní při,
- neoprávněné užívání cizích pozemků.⁴³¹

⁴²⁹ K. MALÝ, citované dílo s. 165.

⁴³⁰ Tamtéž, s. 89.

⁴³¹ KOLDÍN, čl. N XVIII – NXXIV; Taktéž ZZKČ 1549, Q 14 – Q 20, s. 323 – 324. Podobné vymezení problematiky K. MALÝ, s. 89.

Osm výtržností zaznamenaných na Novém Městě pražském je výmluvným příkladem nejednotnosti raně novověké justice. Pravidla užívaná ke klasifikaci tohoto deliktu patrně vycházela spíše z praxe jednotlivých soudů než z předchozích zákonných nařízení. S městskými právy proto výrazněji korespondují pouze dva případy.⁴³² U prvního jsou však na místě určité výhrady. Jeho aktérem byl měšťan Jakub Tymer, jemuž o Letnicích roku 1592 (17. 5.) zaplavila povodeň maštale s koňmi: „...voda přiběhla do domu Jakuba Tymera do maštale i stáli ty polští koni tam jakéhos pána i stáli tam koni v vodě takměř do břicha.“⁴³³ Zoufalý majitel domu neměl jinou možnost, než probourat zeď do zahrady svého souseda. Protože to nestačilo, nařídil své čeledi vykopat na cizím pozemku odtokovou strouhu. Tím se ale jeho vlastník Jan Bunson z Bunsonu cítil poškozen a podal žalobu pro výtržnost, což mu umožňoval Koldínův zákoník (článek N XVIII) : „Kdož na čí grunty přišel, aneb přijel, aneb na místě svém vyslal, a na těch gruntech jakou škodu učinil na čemžkoliv ještě by těch gruntů v držení, v užívání, ani pánem jich nebyl“. Námitkou proti takovéto kvalifikaci jeho činu je nedostatečně prokázaný zlý úmysl, který vyvrací i další postup obžalovaného: „...a na zejtrí kázal nám zase tu stružku prstí zahraditi jakby kdy prový bylo“. Rozhodujícím faktorem proto měla být absence jednání směřujícího ke způsobení škody.⁴³⁴ Nedostatek pramenů ale neumožňuje doložit, zda-li soud nakonec celý spor za výtržnost opravdu považoval.

Další konflikt je z hlediska právní klasifikace jednoznačnější. V jeho průběhu se na obou stranách objevují činy, které překračují některé ze zákonných nařízení. Dějištěm byla Poříčská brána, kde měl roku 1592 Kryštof Pštros Drastský z Drast vjet vozem mezi stádo vepřů hnané proti směru jeho jízdy.⁴³⁵ Následoval střet s pasáčkem během něhož použil bič, což ovšem nezůstalo bez odezvy: „...a v tom to pachole Titrichovo neuctivě ku panu Kryštofovi mluvílo, viselče nejezd' mi mezi vepře, ale ani srsti se nedotklo těch vepřů. A pan Kryštof proti tý řeči mrštil bičem, a pachole to obrátivši se, mrštil pana Kryštofa žilou mezi voči.“ Připomeňme vytažení zbraně a útok s jejím použitím jako jednu z položek seznamu výtržností. Po tomto excesu vstoupil do hry přímo majitel prasat Matouš Titrich, který během hádky prohlásil: „...srazím tě s těch koní“. Přestože šlo jen o výhružku, mohlo jít o další důvod k podání žaloby. Na závěr ještě Kryštof dostal pohlavek: „A od toho pohlavku pan Kryštof měl líce modrý do čtyř neděl.“ Přestože při druhém útoku nedošlo k použití zbraně, není možné vyloučit, že zjevné nekrvavé poranění způsobila již první rána vedená žilou (žezlem, palcátem). Na rozdíl od pře Jakuba Tymera je tento konflikt přímo

⁴³² Proto bylo při snaze o jejich identifikaci nutné obrátit pozornost k formálním náležitostem záznamů v knihách svědomí. V případech výtržnosti se tato skutečnost promítla do stylizace záhlaví, které vždy končilo slovy: „o vejtržnost“, po nichž následovala již jen datace.

⁴³³ AMP, rkp. 1122, f. 249v – 250r.

⁴³⁴ K. MALÝ, citované dílo, s. 90.

^A AMP, rkp. 1122, f. 283r – 284r, 286r – 286v.

přeplněn momenty, které naplňují skutkovou podstatu výtržnosti podle ustanovení městských práv.

Zbylých šest rozepří má blíže spíše k jiným kategoriím trestné činnosti, přesto ale obsahují i momenty naplňující podstatu výtržnosti. Tři z nich by bylo vhodné zařadit spíše k násilné kriminalitě, konkrétně napadení, leč beze zbraně. Roku 1589 se popral Matouš Račinský s Janem Vlašimským. Oba nejprve popíjeli pivo a pak začali hrát karty: „*Když se prali i zvolali na mne a já přiběhl a Jan Vlašimský seděl na Račinským a já uchytil ho v půly i strhl sem ho...*“.⁴³⁶ O rok později se „*na pití*“ u Jana Mendíka odehrál další spor, který má přece jen blíže k výtržnosti, při útoku použil Samuel Žlutický cínovou konvici: „*...i Samuel hned popadši konvici za jinejm stolem uhodil na Kumstata ní...*“.⁴³⁷ Na místě je však otázka, jestli mohli soudci akceptovat cínovou konvici jako zbraň ve smyslu článku N XIX městských práv: „*Kdoždy s pomocníky svými, aneb sám svou osobou, zoumyslně kdekoli na kohokoli braně své dobil, aneb touž braní naň vyhodil, chtě jem uškoditi...*“. Jako pravděpodobnější se ale jeví užití druhé části citovaného nařízení: „*...aneb, že by jeden druhého bil, by pak neokroavil, aneb suchými ranami jeden druhého ubil, nemaje k tomu hodné příčiny*“. Ta odkazuje na suché rány s tím, že je chápe jako nekrvavá poranění způsobená zbitím, přičemž není jasné, zahrnuje-li jen útok s užitím tupé zbraně (kyje, palcáty apod.), nebo jestli počítá v rámci výtržnosti i s obyčejným napadením pěstí. Tento problém neobjasňují ani citovaná nařízení tehdejších zákoníků.

Třetí výtržnost se odehrála roku 1592 mezi Janem ml. Příměnským a Janem Berounským.⁴³⁸ Ačkoliv šlo o příbuzné, jeden druhému zakázal navštěvovat jeho dům: „*...řekl mu pan Jan hospodář můj, víš li ty Jene že sem tobě dům zapověděl*“, načež na něj vytáhl vidle. Spor nakonec přerostl ve rvačku. Je tedy pravděpodobné, že důležitým momentem pro zhodnocení případu představovalo pro soudce právě ohrožování vidlemi. Pokud ne, spor opět poukazuje na problém, který čeká historika při snaze o co nejpřesnější uchopení tématu, neboť některé rvačky vykazují zcela shodné znaky, včetně místa konfliktu, vytažení zbraně a různých druhů poranění, přičemž některé z nich byly chápány jako výtržnost, jiné pak jako „běžná“ násilná trestná činnost.

Ještě více problematickým při snaze o zařazení konkrétního trestného činu mezi výtržnosti se jeví konflikt z roku 1591, kdy Jan Jelenovský vyhrožoval Magdaleně, manželce Jana Dačického, že: „*...jí dá oběsiti i s tím jejím lotrem mužem i s těmi pankharty*“.⁴³⁹ Je zřejmé, že došlo spíše k verbálnímu útoku, jenž zcela korespondoval s trestnými činy proti cti. Stejně tak zbylé dva případy podobně vybočují a mají blízko k „*vejboji*“. Z důvodu možnosti jejich porovnání s jediným zachyceným deliktem spadajícím mezi „*kvalty, outoky a vejboje*“

⁴³⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 215r.

⁴³⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 257r.

⁴³⁸ AMP, rkp. 1122, f. 260r – 206v.

⁴³⁹ AMP, rkp. 1122, f. 226v – 227r.

budou zařazeny do následující části kapitoly, analyzující projev kriminálního chování, který je pro současný trestní řád neznámou kategorií.

7.1.4.2. Výboj

Přestože K. Malý pokládá výboj za zvláštní druh výtržnosti,⁴⁴⁰ je v této práci chápán jako samostatná kategorie trestného činu, což vychází z díkce Koldínova zákoníku, který od sebe oba delikty odděluje. Navíc se, na rozdíl od výtržnosti, objevuje již v nejstarších právních dílech. Kniha rožmberská sice přesně nespecifikovala jeho skutkovou podstatu (ta byla pravděpodobně dobře známá na základě zvykového práva), ale popsala jak postupovat při podání žaloby. Nařizovala „opověď“⁴⁴¹ nejpozději do dvou týdnů, přičemž poškozený tak mohl učinit sám nebo v zastoupení: „*Plen, výboj i vše, což právo opoviedati, to móż opoviedati poslem svú škodu, ač chce, neb sám ten, jemuž sě stala škoda*“. K oznámení tohoto zločinu měl poškozený závazně užít věty: „*Učiněna mi škoda*“, posel pak: „*Opoviedá pán mój svá škodu*“.⁴⁴²

Větší pozornost tomuto deliktu věnovala městská práva. Jak vymezila skutkovou podstatu výboje? Oba autoři se od sebe nijak výrazně neodlišují, proto nyní dostane opět slovo Koldín, jehož práce je z dnešního hlediska lépe strukturovaná a pochopitelněji formulovaná: „...*kdokoliv na dům aneb jiné obydlí druhého zbrojně s ručnicí, s kuší, s mečem aneb s jakoukoliv jinou zbraní, k ourazu lidskému se vztahující...dveře na něho vyrazil...na něho zavřeného se dobýval; aneb vskoče nadále s braní do domu, hospodáře a čeládku jeho roval, bil, poličkoval, sekal, mordoval...by pak od takového jeho bití aneb zranění žádný neumřel, pokutou hrdla ztracení...ztrestán bud*“.⁴⁴³ Brikcí původně konkretizoval trest smrti na „*má sřat býti*“ a umožnil na místě nepřistíženému obviněnému očištění pomocí přísahy třech důvěryhodných lidí, případně jednoho přísežného.⁴⁴⁴ Postatou výboje byl tedy ozbrojený útok na zamčený dům s tím, že nedošlo k usmrcení člověka. Velký důraz kladly soudy právě na překonání (vyražení, rozsekání) dveří, nebo snahu zasáhnout někoho skrze nějaké „*díry*“. Existovaly však i výjimky, které nebylo možné považovat za výboj. Patřilo mezi ně vniknutí do neuzamčeného domu, přestože během něho došlo ke zranění další osoby nebo pokud šel manžel pro svojí ženu, jestliže ta před ním utekla k otci či jiným příbuzným. Rovněž tak rodiče domáhající se vstupu k dětem či hospodář za čeledí nemuseli mít obavy z trestnosti svého jednání.⁴⁴⁵

⁴⁴⁰ K. MALÝ, citované dílo, s. 91 – 93.

⁴⁴¹ Pokud chtěl někdo podat žalobu kvůli násilnému trestnému činu, musel nejdříve zajistit potřebné důkazy, k čemuž musel provést opověď – přivolat sousedy na místo činu a požádat soud o vyslání zřízence k ohledání. J. KLABOUCH, citované dílo, s. 156.

⁴⁴² Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex iuris Bohemici II/2*, Praha 1870, s. 86 – 87.

⁴⁴³ KOLDÍN, článek N XI.

⁴⁴⁴ BRIKČÍ, kap. XXXI, odst. I.

⁴⁴⁵ KOLDÍN, čl. N XII – N XIV.

Jediný výboj souzený na Novém Městě pražském se odehrál roku 1588, kdy Polák Jonáš Melzer zaútočil na dům Václava Přehýšovského z Přehýsova, protože údajně okradli o peníze. Druhým a pravděpodobně zásadnějším motivem mohlo být také to, že Johana dcera Václava Přehýšovského nechtěla splnit tajně učiněný příslib manželství: „...taky mluvil, že on jí musí za manželku míti nebo se zabije a nebo jí poseká...aby mu jistotně slíbila, že jináče neučiní, než že mu prový připověděla, aby se s ním oddala, aby otec i matka nevěděli.“⁴⁴⁶ Zhrzený a možná i okradený milenec nejprve vyhrožoval na ulici: „On měl tulich, tu mluvil: kdo koli z toho domu od p[ana] Václava Přehýšovského vyjde, buď vinej nebo nevinej, že se mstíti bude“. Později se s přispěním dalšího Poláka Erazima dostal dovnitř: „...ten Jonáš sháněl se za dcerou Johankou vyrazil dvíře dvoje na ní...a chtěl jí udělati šrám...a on běže za ní pích korde[m] tak, že znamení na dveřích zůstává a mne také uřal i potom přišel večír i uhodil paní matku...kamene[m] a přísahal se [plánu Bohu že sobě pokoje nedá, leč někoho z nás v to[m] domě zabije, aby se mstil.“ Potom obsadil přízemí, čímž držel v šachu všechny obyvatele domu: „...tu sou vejboje činili až do 8 hodin na noc a z nás žádnéj dolů nesměl, neb měl ručnici...že někoho z nás zastřelí i vešel poto[m] do sklepu...a vrata lámal.“ Tento téměř melodramatický příběh je v podstatě učebnicovým příkladem výboje, který zcela naplňuje literu tehdejších zákonů.

Nyní ještě ke zbývajícím dvěma výtržnostem, jež se svým charakterem blížily výboji. Ani jedna z nich však nedosáhla takových rozměrů jako předešlý případ. Svědky prvního konfliktu z roku 1591 byli ponocní držící hlídku poblíž křižovatky dnešních ulic Panská a Na Příkopech. Ve tmě znenadání zaregistrovali opilce, který hodil kámen na dveře domu významného měšťana Lukáše Tunského z Turnperku. Po krátké honičce byl výtržník přemožen, identifikován jako Jan syn mečíře Fojta, čtvrtní hejtman mu zabavil kord jímž ohrožoval okolí a poslal ho domů vyspat.⁴⁴⁷ Poslední zachycená výtržnost vykazovala přeci jen znaky závažnějšího kriminálního činu. Roku 1591 rozčilený Simeon Bouknar v důsledku sporu s Jiřím Plstnařem vnikl do jeho domu, nikoliv však zamčeného, a surově zbil jeho dítě: „...trefil sem se k tomu an Simeon Bouknar vskočil do domu pana Jiříka Plstnaře. Pak já nevím proč a co jest mu to pachole ublížilo. I pral to pachole pěstí v hubu, až mu z nosu i zoust krev tekla a šlapal po něm, a kdyby mne nebylo a dcery páně Jiříkovi, byl by to pachole zabil a udávil“. Nakonec ho vyhnala matka dítěte, přestože sama utřžila nepříjemnou ránu do hrudníku.⁴⁴⁸ Útočnickovo jednání stálo očividně na hranici výboje, ale nedošlo k naplnění jeho zásadního znaku, překonání uzamčených dveří. Proto je také příkladem toho, že při studiu historické kriminality je nutné dbát zvýšené pozornosti na každý detail zachycený výpověďmi a zároveň

⁴⁴⁶ AMP, rkp. 1122, f. 112v – 113v.

⁴⁴⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 273r.

⁴⁴⁸ AMP, rkp. 196v, 198r, 201v.

vše neustále porovnávat jak s normativy, tak i s dalšími prameny zachycenou soudní praxí.

7.1.4.3 Útoky proti veřejnému pořádku – sousedské spory

Rozličné hádky a urážky mezi sousedy patřily ke koloritu každodennosti raně novověkého města. Jednalo se především o méně závažné delikty policejního charakteru, jejichž jádro spočívalo v dlouhodobějším pravidelném narušování poklidného soužití v celém okolí.⁴⁴⁹ Na druhou stranu nezřídka docházelo k eskalaci celého konfliktu, který přerostl v závažnější spor. Ten pak doprovázelo kriminální chování naplňující skutkové podstaty již popsanych trestných činů. Jejich účastníci převážně skončili před soudem pro výtržnost, zbití nebo zranění, ale nelze vyloučit ani možnost, že se stali vrahy. Z toho důvodu novoměstští soudci rozhodovali jen čtyřikrát v případech, které zůstaly rušením veřejného pořádku (nočního klidu), bez vážnějších následků.

Tyto spory mívaly zpravidla totožný průběh. Na počátku stála nesrovnalost narušující zaběhlé pořádky v konkrétní ulici, které vedly od počátečních dohad, přes urážky až k vzájemnému napadání, jak se stalo i ve vyhrocené rozepři Magdaleny Prasátkové a Havla Hluchého roku 1586: „...a ten Jíra chtěl naň do komory kamením házet, já sem ho prosila, aby toho nedělal.“⁴⁵⁰ Vzhledem k mnoha shodným znakům provázejícím jednání zneprátelených stran byl vybrán jeden symptomatický příklad, jehož pomocí je možné demonstrovat, jak se podobné události odehrávaly.

Hlavní postavou celé pře byl městský písař Václav Vztekly, který provozoval vinný šenk, jehož hosté údajně rušili klidný spánek obyvatel okolních domů.⁴⁵¹ Mezi ostatními druhy kriminality zachycenými v knihách svědomí vystupuje tento případ do popředí ze dvou důvodů. Prvním jsou svědci. Nikde jinde není tak zřetelné jejich rozdělení na dva tábory, s nadsázkou by se dalo říci „domáci a hosty“. Je nepochybné, kdo mluvil ve prospěch majitele šenku, samozřejmě jeho návštěvníci. Výpovědi příznivců Václava Vzteklyho se všechny nesou ve stejném duchu, avšak nejvýstižněji vše formuloval doktor Jan Polikomský: „...mezi jinejmi dobrejmi poctivejmi lidmi stavu rytířského i městskýho bejvali sme při truňku vína veselí s bázní boží a nikdá sem žádných neřádů buď slovy nebo skutkem, cožby bylo proti pánu Bohu dobré pověsti i lidem býti mohlo nespátril a také svým časem sme se od něho vzešli...co jiného mluvit, než že sou se k nám se vši uctivostí chovali jako poctivý a dobří lidé.“

Naproti tomu lidé z okolí šenku, obtěžovaní bujarým veselím hostů, hovoří jinak. Události nám opět nejlépe přiblíží svědecká výpověď. Velmi realistický popis situace nadiktovala městskému písaři Kateřina hrnčířka:

⁴⁴⁹ K. MALÝ, citované dílo s. 96.

⁴⁵⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 23v.

⁴⁵¹ AMP, rkp. 1060a, f. 58r – 62r.

„...vo masopustě nemohli sme pokoje míti, houdli, tancovali, stříleli, pokoje nedali, já tehdá ležela v šesti nedělích a někdo vystřelil před naším domem dvakrát z ručnice, já skočila s postele...zvolala sem na svýho hospodáře, domnívala sem se, že se někdo na nás dobyl. A tancovaly obě najednou v noci matka s jedný strany a dcera z druhý (manželka a dcera Václava Vztekého) a točili se a jestli kdo dobrej, ať nám zabrání veselu býti, pak ted' ve čtortek bylo, přišla sem s trhu, oni tam houdli a tancovali, že víno šenkují a někdy nešenkují. A houdli tam do šesti hodin ode dvou, pak na ulici tulich házeli, jeden pravil zabím se pro vás panno Bětuško, zabím“. Tato událost nebyla ojedinělá a jak se zdá, podobné nepokoje se opakovaly pravidelně. Přesto asi nejnebezpečnějším jevem se stala střelba na ulici, při níž se rozjaření návštěvníci trefovali, byť možná neúmyslně, do nejbližších oken. Jak již bylo zmíněno výše, na toto jednání pamatovala také městská práva v odstavcích věnovaných vraždám.

Do čela skupiny odpůrců se postavila kožišnice Anežka Hříbková, majitelka protilehlého domu. Ta je také příčinou druhého důvodu, proč tato pře vyčnívá mezi ostatními spory. Jako hlavní protagonistka obtěžovaných nelenila a často slovně napadala členy rodiny Václava. Svědectví popisující její aktivitou přinášejí zajímavý přehled dobových nadávek. Ty jsou samozřejmě zachytitelné i u dalších soudních sporů, ale tento případ přináší jejich až nečekanou koncentraci. Přesto není možné hovořit o deliktu nařčení či zhanění cti, protože rodina písaře Vztekého si nenechala nic líbit, takže i na hlavu Anežky se sneslo nespočet urážek. Jak bylo výše uvedeno, vzájemné nadávky zamezovaly možnosti podat žalobu.

Často se mezi nimi objevovala tehdy velmi rozšířená urážka „šelma“. Mezi nadávky určené zejména mužům patřilo oblíbené úsloví „lotr, zrádce, zloděj“, často doplňované o spojení s některým běžně užívaným postihem delikventů. Často se objevují „lotři od šibenice vyprošení“ nebo „zrádci z města vymrskaní“. K ženám zpravidla směřovaly nadávky poškozující čest narážkami na jejich nevázaný pohlavní život. Nejuniverzálnějším výrazem užívaným k tomuto účelu bývalo různými způsoby modifikované slovo „kurva“. Existovalo mnoho dalších nadávek, přičemž nejedna z nich byla spojována se zvířecími vlastnostmi, jako například „pes voblezlej“, jiné znějí téměř neškodně až přátelsky, mezi nimi je nejvýraznější oslovení „lotříku lehkomyslnej“ a naopak do dnes urážlivé slovní spojení „polib mě v řiť“. Zajímavá je také existence nadávek, které mají v současnosti nejasný obsah. Například Mariana manželka Václava Vztekého označila sousedky rozebírající útěk její dcery Alžběty za „brusný štychny“ a přestože význam můžeme odvodit z kontextu celé situace, je jen spekulací hledat původ těchto slov v řemeslnickém prostředí.

7.1.5 Delikty proti ideologii – čarodějnictví

„Proto hříšná žena díky své přirozenosti rychleji zakolísá ve své víře a následně se rychleji zřekne víry, což je kořenem čarodějnictví“⁴⁵²

Skupinu trestných činů proti ideologii, zahrnující jak provinění proti panovníkovi, tak i proti církvi, zastupuje na Novém Městě pražském jediný případ čarodějnictví. K tomuto tématu existuje rozsáhlá literatura analyzující problematiku z různých úhlů pohledu, patří mezi ně například sociální aspekty. Genderové hledisko přináší otázku, proč mezi obviněnými převládaly ženy a právní historie posuzuje normativní východiska procesů. Výsledky dosavadních výzkumů přivedly Richarda van Dülmena k vyslovení pochybnosti o představě čarodějnických honů jako jednotného inkvizičního postupu, přičemž poukázal na nutnost zohlednění regionálních specifik.⁴⁵³ To jsou také důvody, proč si tato kapitola neklade ambice být podrobnou studií všech myslitelných otázek týkajících se čarodějnictví, ale jen souhrnem několika základních informací o teorii a praxi postupu raně novověké světské justice v českých zemích. Stranou zůstávají církevní hlediska, neboť přesahují rámec této práce.

Koldín se v městských právech věnuje čarodějnictví jen velmi zběžně, konkrétně jedním odstavcem nazvaným *„Magia sive sortilegium, to jest čarodějnictví a všelijaká jiná kouzla“*. Mužům usvědčeným z tohoto zločinu hrozil trest upálení nebo stětí mečem, ženám rovněž upálení nebo zahrabání za živa.⁴⁵⁴ O něco více informací ke skutkové podstatě je uvedeno v části věnované mordům: *„...jed skupující, lidem ho dávají, studnice nakažují, rozličnými kouzly lidi suší, dobytky jich moří...“*, čemuž předcházelo ještě ustanovení o bylinnými odvary vyvolaných potratech.⁴⁵⁵ Proto je zřejmé, že městské právo považovalo za zcela zásadní prvek ohrožení života.⁴⁵⁶ Docházelo tak k prolínání dvou kategorií trestné činnosti. Odlišnosti oproti sousedním zemím, zejména německému prostředí, dokazuje shovívavější přístup soudů k různým pověrám. Taktéž J. Klabouch dospěl k závěru, že existovaly tři stupně trestů, rozdělené podle závažnosti čarodějnictví. Upálení měli být ti, kdo způsobili škodu na základě smlouvy s ďáblem, nebo se „prokazatelně“ oddali zlému duchu s nímž obcovali. Jestliže šlo jen o pověrečné žehrání, hádání a ježdění na kozlu, avšak bez dokázané smlouvy s pekelnými silami mělo následovat stětí mečem. Nejmní postih dopadl na ty, kteří nespáchali žádné škody,

⁴⁵² Iacobus SPRENGER – Henricus INSTITORIS, *Malleus Maleficarum – Kladivo na čarodějnice*, Jitka Lenková (překl.), Praha 2006, s. 123.

⁴⁵³ Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002, s. 53.

⁴⁵⁴ KOLDÍN, čl. O II.

⁴⁵⁵ KOLDÍN, čl. N XXXVI.

⁴⁵⁶ K. MALÝ, citované dílo, s. 45.

přičemž nebylo možné prokázat spolčení s ďáblem, příslušelo jim vymrskání z města (na základě čeho byly tedy tyto osoby odsouzeny? – pozn. autora).⁴⁵⁷

Tolik k teoretickému vymezení přístupu světských soudů. Pro pozorné čtenáře by už nemělo být překvapením, že praxe se stejně jako ve většině ostatních kategorií kriminality odchylovala. Je nutné dodat, že většinou ku prospěchu obviněných, které místo popravy čekalo poměrně krátké věznění nebo úplné osvobození. Kupříkladu roku 1595 byla obžalována z dlouholetého provozování kouzel Rozina Jakoubková ze Zásmuk (okr. Kolín), avšak na prosby a přimluvy jí propustili. V nedaleké Kouřimi odsoudili o čtyři roky později člověka u něhož našli lidskou kost, což považovali za neklamný znak čarodějnictví, k týdennímu pobytu v šatlavě.⁴⁵⁸

Nelehkou situaci tehdejších soudců v případech čarodějnictví komplikoval právě střet se světem lidových pověr, jimž koneckonců sami podléhali. Tyto zvyky byly často doprovázeny různými rituály, takže nezasvěcený pozorovatel snadno uvěřil představě o provozování nekalých kouzel. Podobnou zkušenost učinila roku 1595 chudá venkovanka Barbora Drslíčka ze Žádovic, když se pomocí „kouzla“ snažila zlepšit zdravotní stav své krávy. Svědci jí spatřili, jak nabírá vodu ze dvou studní ve vsi a ještě z mostu. Následně přinesla domů ocet, který ráno před východem slunce přidala společně se žhavými uhlíky do nádoby s vodou a pomocí „zelin“ zvíře omývala. Tím vzbudila podezření, které vedlo až k podání žaloby jejím pánem Bernardem Janourem ze Strachnova. Závěr celého procesu na konkrétním případě opět ukazuje obezřetný postup soudů. Výrok o zproštění viny zněl takto: „...nýbrž chtějíc sobě po mlazení hovádka svého opatřiti lékařstvím, totiž vodami a zelinami spomáhala, obávajíc se jako chudá žena, aby tož hovádko neodešlo. Nic se tu k škodám lidským při ní nenachází...“⁴⁵⁹

Někdy však ke střetu se zákonem stačila neopatrná věta, což zažila v roce 1592 Anna Vašíčková z Kostelce, kterou z čarodějnictví obžaloval Jiřík Hampala, protože prohlásila: „...že by tvý krávy byly jako volové v brzkým časi.“ Ani v tomto případě, kdy panovala obava ze zaříkávání dobytka, nenašli soudci dostatek důkazů jasně prokazujících vinu: „poněvadž to Jiřík Hampala žádným svým svědomím hodnověrným prokázati nemůže“⁴⁶⁰

V rovině lidských pověr a bujně představivosti přisuzující člověku nadpřirozené schopnosti se pohybuje také jediná čarodějnice, jež stanula před novoměstským soudem roku 1589.⁴⁶¹ Byla to Kateřina, šafářka Jaroslava Robmhápa ze Suché na miškoveckém hospdářství, kterou její pán předal k nejbližšímu hrdelnímu právu. Obyvatelé hospodářské usedlosti jí vinili z několika nadpřirozených zlých skutků. Nejprve měla před odchodem

⁴⁵⁷ J. KLABOUCH, citované dílo, s. 265.

⁴⁵⁸ Z. WINTER, citované dílo, s. 784.

⁴⁵⁹ Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*. Brno 1976, s. 88 – 90.

⁴⁶⁰ Tamtéž, s. 75.

⁴⁶¹ AMP, rkp. 1060a, f. 209r – 210r.

ze statku zavinit hromadné onemocnění čeledi: „...tu se hned čeládky panský drahně roznemohlo i vtekli, někderý sem sám očima patřil“ (šlo o konzumaci nevhodných potravin, jako například zapařených hub, záměnu nebo pokus o otravu?). Po té, co jí dal rychtář do želez se přihlížející pozastavovali nad jejím pohrdavým chováním: „...a já se jí optal, nu šafářko těžkoliť bude a ona mi dala za od[pově]d', bude li mi těžko, zdali já sobě nepolehčím. I padlo mi to na mysl a já o tom paní oznámil“. Celou událost pravděpodobně doprovázela prudká letní bouře (svědecké výpovědi jsou v knize svědomí datovány ke 23. 8., vše se tedy odehrálo nedlouho před tím), jež roznítla představivost svědků těchto událostí: „...to sme očitě spatřovali, že nad ní d'áblové létali v spůsobu ohně a to více nežli dva nebo tři já sem jak živa jich více neviděla“. Další dvě výpovědi tuto událost vykreslují jako šafářčinu výhružku obyvatelům vsi: „...i viděla sem an příšery lítaly co oheň činí, co by plachtu rozestřel, tak byl blesk až hrozno bylo a bylo se čeho strachovati“, přičemž údajně směřovala hlavně k zasahujícímu rychtáři: „...a v to[m] nad tím dvorem rychtářovejm i přes ves lítalo nětco vohnivýho“. Přitěžujícím důkazem se stal také váček zatčené obsahující zvířecí chlupy, červené korálky a „tříštičky od panského vozu“, což v očích tehdejších lidí dokazovalo provozování rituálů sloužících ke škodě pána obce.

Avšak je třeba říci, že šafářka nejspíš nebyla zcela nevinná, přinejmenším v tom smyslu, že za obvinění z čarodějnictví si alespoň částečně mohla svým chováním sama. Její odchod z Miškovic totiž doprovázel spor s Jaroslavem Robmhámem, jehož manželce Magdaleně Klenovské z Ptení vyhrožovala: „...ze dvora přišla ku paní nahoru a tu mluvila, než tomu deset nedělí mine, že na ní všichni spomenou“, což opakovala i před dalším svědky, jak dokládá služebná Magdalena. Není nic překvapujícího na tom, že si obyvatelé vsi dali její slova dohromady s nezvyklým onemocněním několika čeledínů a řádním přírodních živlů, které následovalo nedlouho po těchto událostech. Úvahy o snaze dodat váhu svým slovům pomocí bylin, které způsobí nevolnosti a otoky sice patří mezi čisté spekulace, ale tuto možnost nelze vyloučit.

Ať už byla Kateřinina vina jakákoliv šlo jí opravdu o život. Svědci nehovořili jen o poměrně nevinných pokusech léčit dobytek s pomocí pověr nebo neopatrném vyjadřování připomínajícím zařikávání. Souhrou okolností vypadala jako člověk ovládající magické síly, které navíc používá ke škodě jiným lidem. Tím naplnila ustanovení městských práv akcentující právě ohrožení zdraví a života (lidí i užitkových zvířat). Prameny bohužel neobsahují informaci o tom, jak novoměstský soud nakonec rozhodl. Nelze proto říci, zda jí zahrabali za živa, upálili, nebo jestli přece jen vyvázla s mírnějším trestem. Především popsané kauzy čarodějnictví však dovolují úvahu o tom, že jí nemusel stihnout trest smrti. Všeobecně pro české země platí „osvícenější“ přístup k této problematice (s výjimkou známých velkolosinských událostí) než

v sousedním německém prostředí, kde podobné případy tvořily významné procento soudních sporů.⁴⁶²

7. 2. Majetkoprávní spory

Největší podíl na agendě městských soudů v raném novověku měly majetkové pře, ať již šlo o nesplacené dluhy nebo závěť, proti níž se ohradila část dědiců, případně věřitelé zesnulého. Avšak ve srovnání s trestněprávními kauzami stály vždy poněkud stranou badatelského zájmu. Na rozdíl od kriminálních případů totiž neposkytují příliš pestrý studijní materiál spojený s nejrůznějšími druhy násilí od obyčejného pohlavku, přes rvačky, sexuální delikty až k mordům. Spory dotýkající se především vlastnictví obyvatel raně novověkého města ale nemusí sloužit jen k vytváření statistických přehledů o jeho hodnotě (což by ostatně v mnoha případech ani nebylo možné). Přinášejí také mnoho vhledů do každodenního života. Kupříkladu v rámci dědického řízení ukazují nejen bolest nad ztrátou blízkého člověka, ale i radost z náhlého dědictví a nelítostné konflikty mezi příbuznými, kteří se cítili závětí zkráceni na svých právech.

Také na Novém Městě pražském v letech 1585 až 1593 jednoznačně převládaly. První místo v celkovém pořadí zaujímaly dědické spory, jichž bylo 57, následovalo 32 dluhů (5. místo) a 23 vlastnických pří (6. místo).⁴⁶³ Avšak úloha soudů byla jiná než u trestněprávních deliktů. Cílem procesu nebylo odhalení viníka spojené s uložením trestu, ale ve sporném (rozhodčím) řízení určit, komu přísluší nemovitost nebo finanční obnos. O pozornosti, kterou dobové právo věnovalo těmto problémům, svědčí přímo ustanovení Koldínova zákoníku, jejichž rozsah je ve srovnání s trestněprávními delikty podstatně větší. Jako vhodný příklad slouží část věnovaná vraždám a mordům, tvořící celkem 12 odstavců. Naproti tomu dluhy se zabývá 52 nařízení, testamenty pak dokonce 89 předpisů.

7. 2. 1. Dědické spory

Právo sepsat poslední vůli, nazývanou „*kšaft*“, patřilo mezi důležité výsady měšťanů. První testamenty se začaly objevovat u nejbohatších patricijských rodin na konci 14. století, ale jejich rozšíření přineslo až století následující.⁴⁶⁴ Toto privilegium potvrzovala i Svatováclavská smlouva ve čtrnáctém odstavci s podmínkou, že šlo o majetek spadající pod městský

⁴⁶² R. van DÜLMEN, citované dílo, s. 55.

⁴⁶³ Převahu majetkoprávních sporů v dalších městech dokládá také B. Roedl. Podle jeho analýzy převažovaly v 80. letech 16. století v Žatci i Lounech. Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: *Folia historica Bohemica* 7, Praha 1984, s. 261.

⁴⁶⁴ F. HOFFMAN, citované dílo, s. 166.

šos.⁴⁶⁵ Také autoři městských práv velmi dobře chápali, jak velké komplikace mohou přinést spory plynoucí ze závětí, jejichž obsah byl nejasně formulován. Proto Koldín upřesnil a podrobněji rozpracoval nařízení, přejatá ze starší úpravy Brikcího z Licka.⁴⁶⁶ Závěť specifikoval takto: „Kšaft jest poslední vůle lidské spravedlivé uložení a nařízení. Aneb jest jistý konečný a jako poslední úmysl o tom, cožby aneb jakby kdo chtěl co po smrti své míti...“⁴⁶⁷

Kdo a za jakých podmínek mohl „kšaftovat“ podrobně informuje právní naučení staroměstské rady žateckým přísežným, zahrnuté Koldínem do městských práv. Jestliže dotyčný užíval „zdravého rozumu a paměti dobré“ a zajistil dva až tři hodnověrné svědky, směl učinit ústní nebo písemnou poslední vůli. Za nejvhodnější byla považována přítomnost purkmistra nebo konšelů. Proto mezi jejich povinnosti patřilo bezodkladně vyslyšet žádosti nemocných či umírajících o účast při „pořízení statku svého“. Avšak stačili i důvěryhodní sousedé, ale toto řešení se doporučovalo jen když vážný zdravotní stav nesnesl jakýkoliv odklad. V případě písemného provedení zůstával testament po zpečetění uložen buď přímo na radnici nebo u jednoho ze svědků.

Přesto „ne každý může podle práva kšaftu činiti“. Odkazovat nesměly děti žijící se svými rodiči. Věková hranice byla stejná jako u plné trestní odpovědnosti, chlapci 18 let a dívky 15 let věku. Výjimku měli jen dospělí synové, kteří již vlastním přičiněním získali majetek, s ním pak mohli nakládat podle svého uvážení. Rovněž tak dívky, které se vdaly před dosažením dospělosti. Důležitou roli hrála i psychická a fyzická způsobilost. Jednoznačně omezovala mentální zaostalost nebo náhlé pomatení mysli. O něco lepší podmínky měli lidé hluší a němí, jimž práva ukládala povinnost napsat závěť vlastní rukou. Pokud tak učinili, nemohl proti jejich poslednímu pořízení nikdo vznést žádné námitky.

Kdo mohl být svědkem závěti již bylo řečeno. Koldín však neopomenul vyjmenovat osoby, jež z této činnosti vyloučil. Šlo o děti, ženy, služebnictvo, čeledě, lidi hluché, pomatené a nepoctivé. Svůj zákaz vztáhl i na duchovní s rázným odůvodněním: „Proto, že kněžím nenáleží v statky světské se plésti...Neb jim duše lidské, a ne statky pomíjející spravovati a péči o ně míti náleží.“ Tento paragraf vyznívá mimo jiné jako odsudek kněžích za jejich postoje.

Přísná pravidla platila i pro publikaci testamentu po smrti odkazujícího. Pokud šlo o písemnou závěť, dostavili se svědci před purkmistra, kde po jejím přečtení stvrdili obsah. Potom opustili místnost a následně mohli vstoupit právoplatní dědici, neboli „nápadníci“, které purkmistr seznámil s obsahem „kšaftu“, čímž začala běžet šestitýdenní lhůta určená k přednesení odporu či „přípovědi“ – nároku na pohledávky pozůstalé po zesnulém. Vzněl-li někdo

⁴⁶⁵ ZZKČ, s 96.

⁴⁶⁶ BRIKČÍ, kap. LXVI., odst. I. – XXVI.

⁴⁶⁷ KOLDÍN, čl. D XLII.

námitku proti poslední vůli, musel do dvou týdnů pohnat ostatní dědice před soud. Jinak jeho nárok propadl.⁴⁶⁸ Důležitou součástí dědického řízení byl také „šacuňk“, při němž došlo k sepsání a ocenění majetku zemřelého. Jeho průběh nastínil Ambrož Roček, vypovídající roku 1586 ke sporu Beneše Finka: „...a v tom umřel a já co pozůstalo nádobí jiného šatstva a jiných svršků, to sem já dal po smrti jeho i manželce jeho zinventovati a kázal spečetiti a byl při tom pan Pavel Kamarýt a písař Vít Lhota.“⁴⁶⁹ Na základě takto vzniklého inventárního seznamu pak měli vyplatit pozůstalé.

Dědické pře zachycené v novoměstských knihách svědomí zcela převyšovaly všechny ostatní kategorie zaznamenaných případů. Celkový počet (57) představoval 15,8% soudní agendy. Mezi aktéry těchto sporů se objevuje nejvíce zástupců šlechty a představitelů městských elit, což je s ohledem na to, že právě oni oplývali nejrozsáhlejšími majetky, vcelku pochopitelné. Za charakteristickou kauzu, v níž se angažovaly výhradně vyšší stavy, lze považovat soudní řízení z let 1587 až 1588.⁴⁷⁰ Vedli ho poručníci dětí Lidmily Vratislavové z Vřesovic, jimiž byli císařští radové Jan Vřesovec z Vřesovic a Kryštof Vratislav z Mitrovic, společně s chlumeckým hejtmanem Jiříkem st. Vratislavem z Mitrovic (svázání blízkými rodinnými vztahy), proti roztockému pánu Davidovi Boryňovi ze Lhoty.⁴⁷¹ Předmětem konfliktu se stal novoměstský dům jeho zasnulého bratra Zdislava Boryně.

Předvolaní svědci hovořili o dvou důležitých momentech z hlediska městského práva. Jednak popsali hojně rozšířené potvrzování příbuznosti, které hrálo důležitou roli při podání odporu proti „kšaftu“: „To pamatuji více méně od čtyřicíti let, že sem to slejchal, že pa[n] David Boryň a pan Zdislav Boryň jsou vlastní bratři jednoho otce a jedný matere...a slejchal sem od nebožtíka p[ana] Zdislava, že sou sobě vlastní bratři a tak taky sobě psávali“. Druhým bylo zapečetění celého domu rychtářským písařem z důvodu provedení „šacuňku“ po podání „přípovědi“ Davidem Boryněm: „...byl sem při tom když páni byli z rady vysláni (vybraní konšelé) a písař rychtářův k pečetění někderých pokojův nebožtíka pana Zdislava Boryně.“ Výpověď pokračovala líčením podrobností spojených s porušením úřední pečeti Janem Vřesovcem: „V tom byl jest tam pan Jan Podsetickej Vřesovec, dal ho pan Boryně k sobě zavolati a mluvil mu to má li tu co v tom pokoji svým, aby sobě pobral a on pověděl, že není potřebí, že on si pečeť odtrhá. Potom po někderým času přišel sem tam zase se pánem a pečeti byly odtrhaný od pokojův a pán se ptal, kdo jest je odtrhal a hospodář pověděl, že pan Jan Podsetickej.“ Přestože nerespektoval městská práva, neměl jako šlechtic příliš velké obavy z hrozícího postihu, i když se jednalo o šosovní dům. Ještě v roce 1588 řešil apelační soud odvolání kvůli procesním záležitostem. Jeho ortelní

⁴⁶⁸ KOLDÍN, čl. E I – E VIII.

⁴⁶⁹ AMP, rkp. 1122, f. 31r – 31v.

⁴⁷⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 100v, 104r, 105r, 136r – 137v.

⁴⁷¹ Základní biografické údaje jmenovaných jsou zařazeny do kapitoly o identifikovatelných osobách vystupujících v knihách svědomí.

manuály ale neobsahují bližší informace k výsledku celého sporu. Přinášejí pouze zjištění, že byly zamítnuty námitky proti dosavadnímu průběhu řízení.⁴⁷²

Mezi nešlechtickými dědickými spory vyniká rozsáhlé soudní řízení o pozůstalost rektora pražského vysokého učení Petra Codicilla z Tulechova (zemřel v roce 1589). Účastníky pře, která svým průběhem výrazně překračovala obvod novoměstských hradeb, byli nejen pozůstalí příbuzní, ale i několik představitelů tehdejších intelektuálních špiček. Ti po publikaci testamentu podali dohromady deset přípovědí. Můžeme je rozdělit na čtyři týkající se zájmů soukromých osob a šest ve prospěch univerzity jako instituce. Z rodinného kruhu vzešly požadavky od poručníků dětí již zemřelého staroměstského kancléře doktora Matouše z Tulechova, bratrance Petra Codicilla.⁴⁷³ Nároky dokládali především blízkým příbuzenstvím doprovázeným vynikajícími přátelskými vztahy: „...*pan mistr Petr Codicilli jmenoval pana doktora Matouše, někdy Kancléře Starého Města praž[ského], bratre[m] svejm...a to za krevního přítele a on zase p[an] doktor bud' v přátelským jich sjíti neb v posedění a neb také v psaní, když mu jaké kdy odsílal, bratre[m] nazýval.*“ Za ještě zásadnější považovali odpůrci ústní příslib nemocného rektora, pravděpodobně nedlouho před smrtí: „...*když mu posílala paní kanclérka jísti po děvečce, chodívala s dětmi a on nebožák, toť bude toho dom[u] hospodyně.*“ Avšak právní relevanci tohoto jednání mohli soudci snadno zpochybnit, nesplňovalo totiž podmínky nařízené právy při „*kšaftování*“. Zjevná je zejména neúčast důvěryhodných svědků, nejlépe z řad konšelů.

Druhou odpůrkyní byla Kateřina z Tulechova, schovanka bratrů Jakuba a Petra Codicillů.⁴⁷⁴ Ta nepatřila přímo k rodině, což dokládají slova zesnulého rektora: „*Nejsme přátelé žádní krevní...*“, pronesená během rozhovoru s pedelem Janem, ale rovněž ona spoléhala na to, že jí přijali mezi své nejbližší. Za to ovšem nezůstala nic dlužna a nezištně se starala o své dobrodince před smrtí. Nejprve během morové rány (1585) ošetřovala rodinu Jakuba Codicilla, aniž by sama projevila strach z nemoci: „...*a ona j[es]t dobré paměti syny všecky i dceru téhož p[ana] Jakuba Kodicilla i p[aní] Kateřinu Kodicillovou, manželku jeho, opatrovala v nemoci jejich v tu ránu Boží morovou, i při smrti jich přítomna byla.*“ Poté pečovala o domácnost Petra Codicilla, jemuž stejně jako jeho příbuzným prokazovala milosrdenství až do posledních chvil: „...*a když zvěděla, že se nebožtík roznemohl, že ho našla tak v nečistotách, plakala a naříkala, a vzala své šaty z do[mu] svého a nesla je tam ku panu mistru a jeho v těch nečistotách, aby neležel opatřila.*“ Také jí se dostalo mlhavého příslibu budoucí odměny, což mohlo vést k přesvědčení o oprávněnosti nároků na podíl z dědictví.

Pozadu nezůstávali ani sedlčanští příbuzní, Anna manželka Matěje Říhy (bratr kancléře Matouše) a její dvě děti Lidmila a Matouš.⁴⁷⁵ Ty ale před soudem

⁴⁷² NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1588 – 1589, inv. č. 123, sign. 23/287, f. 115r.

⁴⁷³ AMP, rkp. 1122, f. 165r – 168v.

⁴⁷⁴ AMP, rkp. 1122, f. 160r – 164r.

⁴⁷⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 227r – 227v.

zastupoval majitel města Jakub Krčín z Jelčan, který nelenil s připojením vlastní přípovědi.⁴⁷⁶ Zdůvodnění jeho nároků je přinejmenším zajímavé. Spočívalo ve zpochybnění řádného výhostu Petra Codicilla, což dokládal dopisem Jindřicha z Lobkovic, který roku 1560 městské radě výslovně zakázal propouštět sirotky z poddanství (rodiče bratrů údajně zemřeli poměrně brzy): „...pan Jindřich z Lobkovic dobré paměti v zástavě, když držeti ráčil město Sed[il]čany se vším příslušenství[m], léta 1560 psaní rychtáři a konšelů[m] činiti ráčil jedno z strany sirotek, aby obojího pohlaví mužského i ženského registra se psali a podle toho jich spravedlnosti, aby vyhledali a žádného z města nepropouštěli.“ Zároveň pomocí svědků vyvrátil možnost samostatného rozhodování konšelů o tom, kdo získá výhost nebo naopak městské právo. Odvolával se přitom na jednání městské rady s Vilémem z Rožmberka o potvrzení dosavadních výsad: „Tehdy sme při jeho milosti pánu o to jednali (1580) skrze své suplikací při těch svobodách a privilegií milostivě a laskavě opatrovati ráčil i oznámeno, že mi těm privilegiím nerozumíme na se vztahují, a že vejslovně toho se v nich nezdržuje, abycho[m] od předně jeho milosti páně takové obdarování měli, že bycho[m] se mohli svobodně propouštěti i přijímati“. Posouzení otázky, co vlastně sedlčanská privilegia obsahovala přesahuje rámec této práce, ale i jako účelový argument mohlo toto tvrzení docela dobře posloužit.

Dalších šest přípovědí podali představitelé univerzity kvůli majetku, který zůstal v rektorově držení. Vysoké učení jako celek („rektor, děkan, mistři, bakaláři, studenti“) postrádalo 10 kop a 20 grošů českých císařské berně z poddanských vsí Radkova u Táboru, Děčan a Semče – obě poblíž Lovosic. Zástupci koleje Národa českého se domáhali poplatků z Děčan ve výši 41 kop grošů míšeňských. Marek Bydžovský z Florentina jako probošt koleje krále Václava si nárokoval 118 kop grošů gruntovních peněz z Doubku a Mečír, zvláště pak univerzitní knihy přenesené do domu Petra Codicilla.⁴⁷⁷ Výčet pokračuje Janem Adamem Bystřickým, který z funkce probošta koleje Věch svatých požadoval blíže neurčenou sumu 42 kop a 47 grošů⁴⁷⁸ a Václav Posthumius Bydžovský (bratr Marka Bydžovského) nespecifikovanou částku, patrně za vyučování dětí v koleji Věch svatých.⁴⁷⁹ Ze seznamu položek požadovaných odpůrci testamentu je patrné, že spor byl víc než komplikovaný. Přestože už v roce 1591 vydal apelační soud rozhodnutí o zamítnutí všech přípovědí, trval ještě dlouhých sedm let.⁴⁸⁰

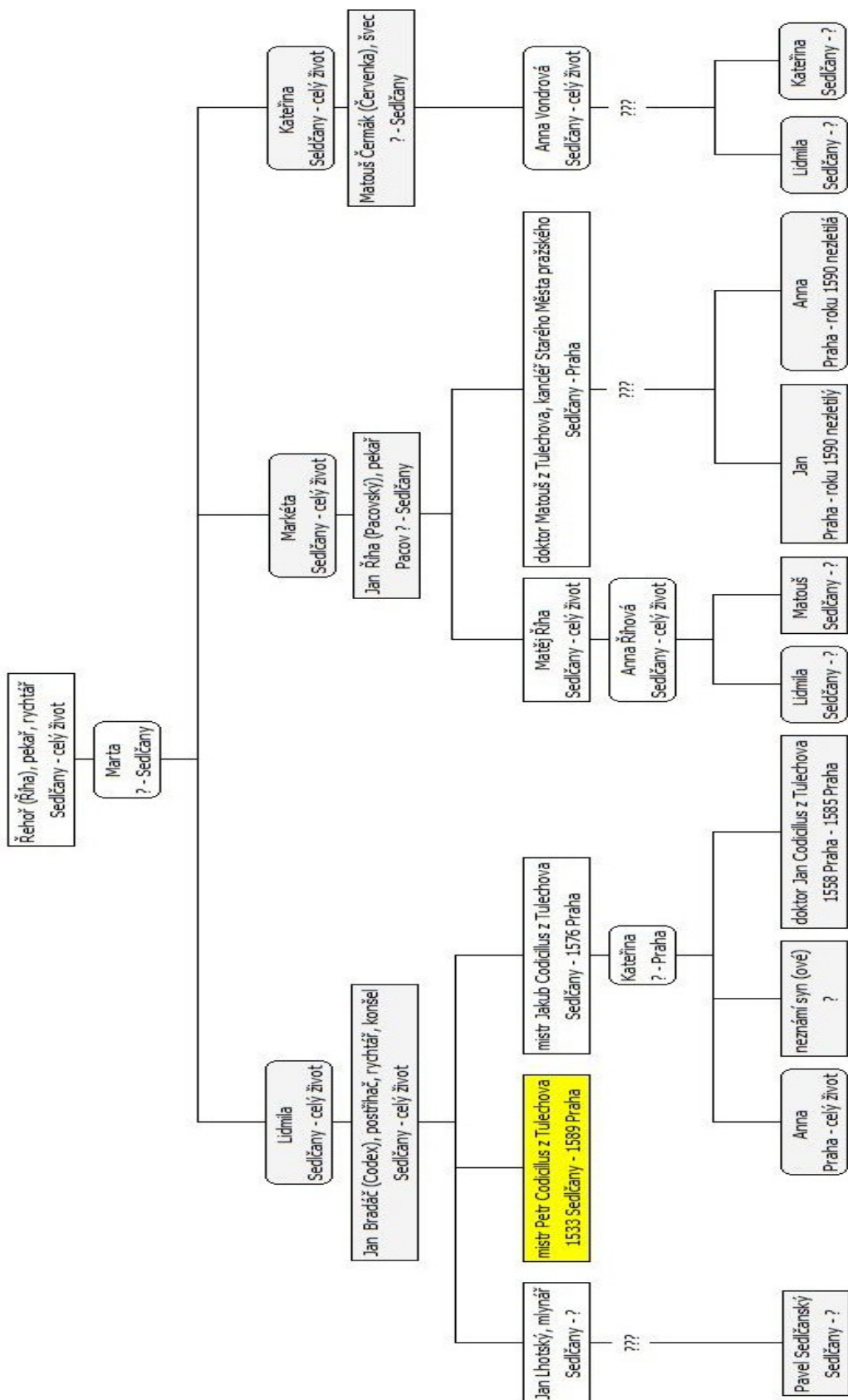
⁴⁷⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 224r – 227r.

⁴⁷⁷ AMP, rkp. 1060a, f. 219v – 223r.

⁴⁷⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 228r – 229r.

⁴⁷⁹ AMP, rkp. 1122, f. 169r – 171v.

⁴⁸⁰ NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1590 – 1593, inv. č. 124, sign. 23/288, f. 90r.

Rekonstrukce příbuzenských vztahů rektora pražské univerzity Petra Codicilla z Tulechova zpracovaná na základě výpovědí v novoměstských knihách svědomí.

Složité a neradostné spory odehrávající se čistě v rodinném kruhu ukazuje dědická pře Doroty Poříčské, pozůstalé po Janovi Poříčském, která zastupovala zájmy jejich nezletilého syna Simeona.⁴⁸¹ Důvodem bylo porušení institutu „svěření“ nazývaného „fideikomis“ nebo „svěření k věrné ruce“.⁴⁸² Evě Nekmířské, sestře Jana Poříčského, odkázala babička 450 kop grošů českých, ale jejich matka Kateřina Sedláková je zpronevěřila a „vložíla do živnosti“, jak sama otevřeně přiznávala. Navíc většinu majetku odkázala svému synovi Janovi. Eva proto obeslala Dorotu a zahájila s ní soudní řízení. Ta při snaze uhájit majetek ve prospěch svého syna narazila na problém spočívající v postavení vdovy, která nebyla oprávněna nakládat s majetkem za nezletilého syna Simeona, jestliže jí závěť neustanovila za „mocnou poručníci“. Proto také apelační soud roku 1587 rozhodl, že není kompetentní k právním úkonům, jelikož existovali purkmistrem ustanovení a v knihách zapsaní poručníci.⁴⁸³

Samozřejmou podmínkou, nutnou pro uznání závěti, bylo její dobrovolné sepsání „...kšaftové na svobodné vůli člověka každého až do nejposlednější hodinky záležitosti.“⁴⁸⁴ Přestože se tato okolnost zdá nezpochybnitelná, existovaly výjimky, jak ukazuje spor Štěpána Vodňanského s úředníky záduší svaté Trojice pod Slovany. Jeho manželka Dorota odkázala roku 1586 dvě stě kop grošů právě tomuto kostelu, ale jak vyplývá z dalších okolností, bylo její rozhodnutí ovlivněno přemlouváním Marty Klicmarky, která to ve své výpovědi sama potvrdila. Také ostatní svědci shodně popsali, jak se vše odehrálo. Například Lidmila Dobřichovská prohlásila následující: „...nutila jí aby dělala kšaft...ale aby z toho raději k záduší učinila.“ Odkaz církevní instituci nepředstavoval nic neobvyklého, ale Dorota žádala krátce po sepsání závěti o její zničení. Marta Klicmarka přes slib, že tak učiní, neudělala nic, takže testament zůstal v platnosti. Tento okamžik byl také ústředním tématem celého sporu.

7. 2. 2. Dlužnické spory

Peníze a dluhy, téma doprovázející lidstvo po celá staletí. S ohledem na rozšířenost nesplácení závazků se městské rady vždy snažily tento nešvar postihovat. Proto také využívaly hojných precedentů. Patřil k nim i staroměstský nález z roku 1338, který potvrdil, že: „věřitel dlužníka zmocniti se může“, přičemž rychtář měl provinilce držet v železech o suchém chlebu a vodě. Staropražská práva z 15. století upřesňovala délku pobytu dlužníků

⁴⁸¹ AMP, rkp. 1060a, f. 23r – 30v.

⁴⁸² Koldín svěření specifikuje takto: „...slove to, cožby od kšaftujícího ustanovenému od něho dědici aneb tomu, komuž by kšaftem statek po smrti náležeti měl, z zvláštní důvěrnosti poručeno a jako svěřeno bylo, aby někomu třetímu na čas jistý takového statku postoupil, jemu ho dochoval a jej potomně statku aneb spravedlnosti té držitelem a pánem udělal.“ KOLDÍN, článek F IV.

⁴⁸³ AMP, rkp. 1002, f. 42r – 43r.

⁴⁸⁴ KOLDÍN, čl. D LII.

v městské šatlavě na tři dny, po jejichž uplynutí následovalo předání do domácího vězení k věřiteli.⁴⁸⁵ Tato právní norma pamatovala i na jídelníček uvězněných. Denně měli dostávat dvě teplá jídla, hrách s masem k obědu a zelí s masem k večeři, což mohli zapít pintou piva. Samozřejmě nechyběl ani dostatek chleba. Současně platil zákaz žalářování v temných studených prostorách. Podobně informovali hradečtí radu města Litomyšle roku 1534: „*Chudý vězeň dlužný má chován býti tak, aby nebyl trápen hladem, ani zimou, ani tmou.*“ O dodržování popsanych pravidel je možné vcelku oprávněně pochybovat.

Přestože docházelo k postupnému zákazu domácího vězení kvůli dluhům, udrželo se v praxi ještě poměrně dlouhou dobu. Zejména města užívající magdeburské právo nechtěla upouštět od osvědčeného donucovacího prostředku, jak dokládá spor z roku 1571, kdy Pražané nařizovali litoměřickým: „*Žádnému se toho nedopouští, aby s dlužníkem svým podle své vůle zacházeti měl, nébrž žalářové domácí se zapovídají*“. Avšak pro chudé dlužníky, kteří se nemohli z vězení vyplatit, ani uhradit pohledávku jiným majetkem, neznamenal toto nařízení přílišnou úlevu. Rovněž Koldín domácí vězení odmítal a ve svých městských právech jej přímo zakazoval.⁴⁸⁶ Nicméně s ohledem na nutnost zákroku proti některým neplatičům akcentoval výkon vazby z moci úřední. Na druhou stranu zamezil zbytečnému zneužívání „stavuňku“ v nařízeních upravujících způsob jeho provedení.

Jak měl tedy věřitel, který již nedoufal v návrat svých peněz, postupovat? Nejprve musel sestavit „*ohradní psaní*“, které odeslal městské radě (právu). Na základě tohoto listu obdržel neplatič výzvu uhradit požadovanou sumu do dvou týdnů. Jestliže ve stanovené lhůtě nedostal svým závazkům, odvedl ho rychtář do vězení. Lépe na tom byli místní lidé s dobrou pověstí, pro ty existovala možnost postavit ručitele nebo složit přísahu, v níž slíbili, že budou odvádět část svého výdělku na umoření pohledávky. Ostatním obyvatelům města a přespólním se šatlava nevyhnula.⁴⁸⁷ V případech nemajetných dlužníků však nezřídka nastal problém s jejich stravováním. Je pochopitelné, že věřitelé se na něm odmítali podílet, což ale vedlo ke hladovění uvězněných. Například nymburští konšelé psali roku 1560 žádost o radu apelačnímu soudu, protože „*Nemaje peněz, u vězení se drží a hladem mře,*

⁴⁸⁵ Staropražská práva jsou součástí souboru právních pravidel Starého Města pražského v rukopise nazvaném „*Kusové z listů a z práv Velikého Města pražského*“. Ten se skládá ze dvou částí, první přináší tzv. Soběslavská práva, domnělá privilegia knížete Soběslava II. V druhé je pak staroměstské právo. Rukopis jako celek vznikl pravděpodobně před polovinou 15. století. Autorem byl patrně staroměstský písař Mikuláš z Humpolce, který vypracoval celkem čtyři redakce. Nejdůležitější je redakce třetí vydaná po roce 1455, která sloužila jako oficiální sbírka právních předpisů Starého Města pražského. B. HAVRÁNEK – J. HRABÁK (edd.), citované dílo, s. 415.

⁴⁸⁶ „*Žalářové i všelijaká domácí vězení v městech, v městečkách, kdež rád a právo jest, ano i ve všech, kdež rychtář a konšelé nařízení jsou, se zapovídá.*“ KOLDÍN, článek G V.

⁴⁸⁷ KOLDÍN, čl. L XVII – LXX.

a Pavel jeho stravou neopatruje.“ Ani smrt hladem nelze vyloučit, naopak nemilosrdný přístup některých věřitelů k vězňům to jen dokazuje. Kupříkladu v Roudnici nad Labem roku 1533 zavřel rychtář do šatlavy Matěje Rendu kvůli nesplaceným 100 kopám grošů. O nepřiměřeně tvrdém postupu vypovídala před komorním soudem staroměstská sousedka Poláčková: „...on nebožtík Renda seděl ve dne v noci, až ho umořili; a když jednali o to, aby ho z vězení vyjednali, tehdy Nedovařil pravil: nevyjednávajte ho, než musí tu seděti do té smrti, a aby král přijel nebo čert z pekla.“⁴⁸⁸

V praxi tak stále přetrvávalo upřednostňování příkazů věřitele, které mnohdy vedlo až ke zcela nelidskému zacházení s vězni. Přesto je nutné poznamenat, že obzvlášť výrazné excesy nebyly vždy tolerovány, což dokládá předešlá roudnická kauze, kde nakonec komorní soud potrestal zodpovědné roudnické činitele šatlavou. Ani Koldínova městská práva nepřinesla výrazné změny, i když se snažila alespoň omezit délku trvání stavuňku na šest týdnů. Během nich měl dlužník (ať již uvězněný, či na ručitele nebo přísahu propuštěný) možnost podat proti němu odpor a označit jej za „nepořádný“.⁴⁸⁹

Uvržení dlužníka do šatlavy ale nepředstavovalo jedinou možnost, jak problém řešit. Existoval právy garantovaný postup chránící pohledávky věřitelů. Základ každé půjčky představoval dlužní úpis zvaný také „šuldbrýf“ nebo „list hlavní“, jenž nezřídka obsahoval sankci pro případ nesplacení požadované sumy. Pokud došlo k problémům, měl tento závazný dokument zajistit možnost vymáhání peněz bez nutnosti podání žaloby. Prvním možným východiskem byl „zápis“ učiněný před purkmistrem: „Jakoukoli pokutu dlužník zápisem na sebe aneb statek svůj věřiteli svému uvede, podle toho zůstaven bude.“ Jeho vzorovou formulaci uvádějí městská práva: „Jan, osobně stoje v radě před panem purkmistrem a radou, přiznal se, že jest dlužen dluhu pravého a spravedlivého sto kop grošů českých Václavovi a jeho dědicům i budoucím, kteroužto jmenovanou sumu má jemu dáti a zaplatiti na den svatého Havla nejpro příštího, aneb ve dvou nedělích potom konečně. Pakliby tomu dosti neučinil...slíbil jest on Jan, a zápisem tímto slibuje svou čest a víru, postaviti se sám do vězení na rathauze...a odtud vyjítí nemá, lečby povinný dluh zaplatil“. Jak je patrné, šlo o nejmírnější způsob řešení celé situace, který zavazoval k úhradě pohledávek v daném termínu. Z dnešního hlediska je na místě srovnání se „splátkovým kalendářem“, chránícím před zásahem exekutorů.

Zápis nemusel dlužníka vystavovat jen hrozbě uvěznění. Dalším často užívaným způsobem bylo ručení nemovitostí (tato skutečnost se zpravidla uváděla už v dlužním úpise). Zabavení domu jako náhrada za nesplacené peníze se nazývala „zvod“. Koldín pro tento způsob řešení stanovil přísná pravidla, jež měla zabránit případným konfliktům. Věřitel musel nejprve

⁴⁸⁸ Z. WINTER, citované dílo, s. 826 – 830.

⁴⁸⁹ KOLDÍN, čl. L XXI.

dlužníka obeslat před soud a požadovat exekuci majetku. Pokud konšelé shledali pohledávku za oprávněnou, vyslali rychtáře, jenž převzal klíče od domu a odevzdal je novému držiteli. Provedení tohoto úkonu následně zaznamenal do městských knih.

To ovšem neznamenalo, že věřitel mohl s domem libovolně nakládat. Městská práva mu nejprve ukládala povinnost ročního pronájmu. Teprve když zisk nestačil na uhrazení pohledávky, směl nemovitost prodat s tím, že částku přesahující výši dluhu vyplatil původnímu majiteli. Dědičná držba domu připadala v úvahu jen, pokud tak stanovil zápis, a to přesně danou formulací: *„Nedal-li by a nezaplatil-li dlužník věřiteli svému na jistý a určitý čas, aby se mohl v grunt dlužníka dědičně uvázati.“* K ní se však vázala ještě jedna důležitá podmínka, mít městské právo nebo o něj do roka požádat (důležitou roli hrála povinnost platit všechny náležité poplatky). Pokud by tak vlastník neučinil, musel nově nabytý majetek prodat.⁴⁹⁰

Ukázkou tohoto způsobu řešení nesplaceného dluhu jsou dva novoměstské soudní spory. V prvním proti sobě roku 1586 stáli příslušníci nobilitované novoměstské řeznické rodiny Šturmů z Greifenberka s Bohuslavem z Kalenic.⁴⁹¹ Na základě svědeckých výpovědí ale nelze určit skutkovou podstatu případu. Jediný svědek, řezník Pavel Muchta, totiž dosvědčuje jen, že list s rodinným *„genealogiem“* psal již zesnulý Jan Šturm. Až na základě studia ortelních manuálů apelačního soudu je možné doložit, že Šturmové předložili odpor proti zvodu na dům za nesplacených 75 kop grošů českých.⁴⁹² Druhý konflikt stojící mezi dědickou a vlastnickou pří se odehrál mezi léty 1589 až 1591 v rodině rytířské Loubských z Lub.⁴⁹³ Nepříliš majetným bratrům Ladislavovi, Janovi a Fridrichovi odkázal jejich bezdětný strýc Adam vsi Zalužany a Myslín, společně s domem v Mikulandovic ulici na Novém Městě pražském.⁴⁹⁴ Ovšem jejich další strýc Kryštof nemovitost dlouhodobě užíval, pročež jí odmítal předat novým oprávněným majitelům. Ladislav neváhal využít možnosti zvodu, přičemž se nechal do domu uvést rychtářem Janem Žlutickým: *„Toho sem povědom že sem pana Ladislava a Jana vlastní bratry Loubský do domu pana Kryštofa Loubského uvedl, oni mi zaplatili za mou práci“.* Dalším jednáním pak nenechal nikoho na pochybách, kdo je v domě pánem: *„...až tento rok když se mladí páni uvedli do toho domu, tu mně hned klíče vzali od domu a jiného hospodáře uvedli do domu a přivedli zámečníka a v hořejším panským pokoji dali zámek přidělati“.* Ale ani Kryštof neotálel, nechal z domu odvézt nábytek: *„...a on pan Kryštof Loubský poddanýmu svýmu rozkázal z toho domu vynositi stoly židli a jiné věci.“* Následovalo podání

⁴⁹⁰ KOLDÍN, čl. G I., G II.

⁴⁹¹ AMP, rkp. 1122, f. 27r.

⁴⁹² NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1585 – 1588, inv. č. 122, sign. 23/286, f. 2r.

⁴⁹³ AMP, rkp. 1122, f. 138v, 142r.

⁴⁹⁴ NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1590 – 1593, inv. č. 124, sign. 23/288, f. 118r.

odporu k městskému soudu, ale apelační soud roku 1591 potvrdil předešlé rozhodnutí, takže se Kryštof musel vzdát všech dosavadních nároků.

Další často využívanou možností, jak pohledávku zajistit bylo „rukojemství“. Pojmenování vzniklo ze způsobu, jakým „rukojmě“ uzavíral dohodu s věřitelem: „*A slove rukojemství, jako rukou zavázání k dosti něčeho učinění. Nebo od starodávna to bývalo, kdož se rukojmím za koho stavěl, že se dosti učinění věřiteli rukou svou zavazoval*“. Postavení tehdejších ručitelů se nijak zvlášť nelišilo od současných pravidel. Jestliže dlužníci nespláceli své závazky, museli za ně požadovanou částku zaplatit. Teprve potom následovala možnost peníze vymáhat soudní cestou. Koldín ale jejich odškodnění podmínil dodržováním všech náležitostí spojených s tímto postavením. Pokud by kvůli nedbalosti či přímo „*nestání v právu*“ prohráli při, ztratili nárok na jakékoliv finanční vyrovnání.⁴⁹⁵

Zajímavou ukázkou užití institutu rukojemství jsou tři novoměstské případy z roku 1586. Na základě svědeckých výpovědí je možné určit povahu půjčky, při níž byla přítomnost ručitelů nutná. Šlo o obchodní transakce, kdy mělo být za větší množství odebraného zboží zaplacené až po jeho prodeji. Tyto soudní spory přinášejí mimo jiné vzhled do podnikání žen z řad raně novověké šlechty. První z nich, Anna Vchynská ze Zahrádky na Nehvizdkách, zastupuje stav rytířský. Žalovala Jeronýma Novodomského pro dluh za 56 sýrů (jeden za 16 bílých grošů), jenž nesplatila Dorota Romanka.⁴⁹⁶ Průběh jednání popsal Jiřík Vlasák, podruh z domu Anny Vchynské: „...i přišla do domu paní Anny Vchynský Dorota Romanka s Jeronýmem Novodomským, kderež slíbil paní Vchynský za tu Dorotu Romanku za sejry“, načež jí bylo vydáno požadované zboží. Transakci zajišťoval „šuldbrýf“ v podobě řezané cedule, k čemuž nabádala městská práva: „*Tehdy věřitel skrze ceduli řezanou...bude moci k vyplacení základův a k zaplacení dluhu půjčeného dlužníka napomenouti, ulože mu jistý čas, a přinejmenším dvě neděle pořad zběhlé*“.⁴⁹⁷

Ve zbylých dvou půjčkách vystupovaly věřitelky z panského stavu. Obě pocházely z významných českých rodů, byly to Marie z Martinic na Dymokurech a Kateřina Smiřická z Házmburka. Jejich pře měli několik společných rysů – rozsah, délku trvání, odvolání. Spor, který vedla první ze jmenovaných, měl zajímavý vývoj. Zpočátku šlo o dluh 135 kop a 40 grošů českých za ryby odebrané manžely Marianou Vaníčkovou a Mikulášem Formanem ze sádek v Dymokurech. Během soudního procesu zastupoval poškozenou vyhlášený řečník Václavem Nosem z Vojkovic, jenž od ní měl k tomuto účelu zpečetěnou plnou moc. Nespolehlivý právník ale celou při ztratil kvůli nedbalosti: „*Kderýžto Václav Nos, jakž toho správa jest, majíce v radě ke dni termínovanému se postaviti toho jest neučinil a tak tedy o víš psanou sumu svým*

⁴⁹⁵ KOLDÍN, čl. J IV, J IX.

⁴⁹⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 53v.

⁴⁹⁷ KOLDÍN, čl. H XXVII.

ku při nepostavením její milost paní jest připravil.“⁴⁹⁸ Spor pokračoval i po vynesení rozsudku, ale v poněkud jiné konstelaci. Václav Nos stanul na lavici obžalovaných kvůli pochybením, jichž se dopustil během předešlého soudního řízení. Celý konflikt trval neuvěřitelných 10 let. První záznamy se vztahují k roku 1583, ale skončil až po třech odvoláních k apelačnímu soudu v roce 1593.⁴⁹⁹

Podnikatelské aktivity jednoho z nejvýznamnějších šlechtických rodů předbělohorských Čech přibližuje spor Kateřiny Smiřické. Jejím dlužníkem byl Jan Kuta, který ze statků Kbely, Uhříněves a Kolovraty odkoupil 193 sýrů (jeden za 15 bílých grošů) společně se sedmi tunami másla (jedna za 6 kop grošů).⁵⁰⁰ Určení celkového množství odebraného zboží není snadné. Jednou z možností je chápání výrazu tuna jako jednotky objemu ryb, která měla činit 122, 24 litrů.⁵⁰¹ Avšak někdy se tohoto označení používalo také pro blíže nespecifikovanou bečku nebo sud.⁵⁰² Každopádně šlo o velké množství potravin za 374 kop grošů českých. Avšak Jan Kuta neoplýval přílišnou spolehlivostí, neboť ručitelé Jiřík Hrabě a Jan Příbramský zanedlouho litovali svého slibu: „*To sem slýchal několikráte od Jiříka Hraběte říkával, jedině aby mu pán Bůh pomohl toho rukojemství za Jana Kutu prázen býti, že nechce dokud živ za Jana Kutu slibovati více.*“ Zároveň odmítli dostát vysokému závazku, což vedlo ke konfliktu s věřitelkou. Přestože prvoinstanční městský soud oba zprostil povinnosti pohledávku uhradit, podnikavá Kateřina Smiřická nechtěla připustit nezanedbatelnou ztrátu. Podala proto odvolání k apelačnímu soudu, který rozhodl v její prospěch.⁵⁰³

Ručitelé po publikaci rozhodnutí apelačních radů navštívili Kateřinou Smiřickou, na její tvrzi v Klučově nedaleko Českého Brodu,⁵⁰⁴ s úmyslem potvrdit své závazky. Věřitelka je ale nepřijala, neboť měla obavy z morové nákazy, kvůli níž v předešlém roce opustila Prahu. Komunikace probíhala pomocí Marty, šafářky klučovského dvora: „*Když přišli Hrabě s tím jistým druhým do Klučova do krčmy, i paní mne tam poslala, že jich tu nechce míti, aby někam jinam šli, že bylo v mor...i tu mne prosili, abych paní řekla, že prosí co se dotýče rukojemství toho za Kutovou, že bude všecko vypraveno, aby se paní s nimi více neráčila poháněti...že mi za to chceme v rukojemství státi pod všechny svůj statky.*“ Oba zjevně neměli jinou možnost, než svému závazku dostát. Jenže dlužník s vyrovnáním pohledávky nespěchal a pravděpodobně jí ani splatit nemohl.

⁴⁹⁸ AMP, rkp. 1060a, f. 88r.

⁴⁹⁹ AMP, rkp. 1002, f. 147r – 147v.

⁵⁰⁰ AMP, rkp. 1060a, f. 39r – 39v, 41r – 41v, 44r, 47r – 47v, 48v – 49r, 55r – 56r.

⁵⁰¹ Bohumír ROEDL, *Svědectví morového času*, s. xlvii.

⁵⁰² Adolf KALNÝ, *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993, s. 99.

⁵⁰³ NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1585 – 1588, inv. č. 122, sign. 23/286, f. 78r, 78v.

⁵⁰⁴ Klučovskou tvrz pocházející pravděpodobně z poloviny 13. st. koupil Jaroslav Smiřický ze Smiřic od Ferdinanda I. v roce 1558 jako součást kosteleckého panství. Starou tvrz přestavěl v menší jednopatrový renesanční zámek čtverhranného půdorysu. kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, Praha 1989, s. 196.

Dorota Horská, která poškozeným „rukojmím“ přislíbila částku 200 kop grošů a nechala se před purkmistrem zapsat jako garant pro zbytek požadované sumy, prohlásila: „...co ste vy jim velikou těžkost učinili...oni nemají žádných peněz...“. Díky jejímu zásahu mohl Jan Kuta opustit novoměstské vězení, ale nezabránila soudnímu sporu, který běžel až do roku 1588.⁵⁰⁵

Ze třiceti dvou novoměstských dlužnických sporů bylo zmíněno jen několik vybraných, jenž měly doložit zažité postupy obvyklé při jejich řešení. Ostatní soudní pře spadající do této kategorie nijak nevybočují z vymezených mantinelů. Není proto účelné, a z důvodu jejich rozsahu ani dost dobře možné, je všechny podrobně analyzovat.

7.2.3. Vlastnické spory

Ačkoliv je název této skupiny sporů podobný deliktům proti vlastnictví ve smyslu trestněprávním, měla většina z nich původ v nesrovnalostech plynoucích z držby nebo prodeje nemovitostí, převážně pak městských domů. Přesto je jejich přesná klasifikace poměrně složitá. Svědecké výpovědi totiž zpravidla přinášejí jen stručný popis průběhu obchodní transakce, bez jakékoliv zmínky o konkrétním problému, z něhož by mohla plynout soudní pře. Výmluvnou ukázkou takovéhoho zápisu v knihách svědomí je prohlášení Matěje Strakonického z roku 1591: „Přišel ke mně Šimon Hrneck a dožádal se mne, abych s ním šel na smlouvu, že má tržiti dům od Jana Višňovýho a tak sem učinil. I vytržili sme ten dům za IIII^c kop. I^c XX kop má mu zavdati při zápisu a placení na svatého Jiří nejprve příštího. Tak podle zápisu Višňovýho, jakž on sám platil. Potom litkup na to pili.“⁵⁰⁶

Podobná svědectví očividně nepomohou při snaze odhalit skutečné příčiny soudních sporů. Nastiňují však obvyklé postupy doprovázející prodej nemovitého majetku. Jedním z nich bylo v citované výpovědi zmíněné složení zálohy nazývané „závdavek, arra, boží peníz“, nebo-li „litkup, aby svědek byl trhu pořádného, a prodavač v něm státi povinen byl.“⁵⁰⁷ Šlo tedy vlastně o rezervaci prodávaného domu. Současně dokládají rozšířený zvyk stvrzení obchodu společným zapitím smlouvy pivem či vínem v krčmě, pro něž existovalo téměř prozaické pojmenování „popeněžní pivo“. Běžněji se ale objevovaly formulace „otkup pili“ nebo „litkup pili“.

Na základě studia příslušných ustanovení městských práv se u některých sporů přece jen podařilo vystopovat pravděpodobný zdroj konfliktu vedoucího až před soud.⁵⁰⁸ S jejich pomocí je možné provést praktickou ukázkou nejčastěji porušovaných zákonných nařízení upravujících

⁵⁰⁵ AMP, rkp. 1002, f. 24r – 24v.

⁵⁰⁶ AMP, rkp. 1122, f. 237v.

⁵⁰⁷ KOLDÍN, čl. G XLI, odst. II.

⁵⁰⁸ K analýze okolností týkajících se prodeje nemovitostí byl využit Koldínův zákoník, který přejal a podrobně rozpracoval předešlou Brikcího úpravu. Srovnej BRIKČÍ, kap. XXI, ods. I – XI.

obchod nemovitostmi. Zcela zásadním prohrěškem byl prodej více zájemcům najednou. Takto se roku 1590 zachoval Jiřík Danda, který po nabití zletilosti převzal od poručníků dům stojící v novoměstské ulici Ve Smečkách.⁵⁰⁹ Nejprve ho přenechal za 50 kop grošů českých Janu Mratínskému s tím, že závdavek bude činit 20 kop. Stejně tak ho přislíbil Anně Berounské, která ale nabízela jen 70 kop grošů míšeňských. Tím ovšem čilý prodejce neskončil. S dalšími dvěma kupujícími se domluvil na 100 kopách grošů míšeňských, tedy na stejné sumě jakou nabízel J. Mratínský. Ten však pravděpodobně z transakce odstoupil. Nakonec nemovitost získal Jiřík Kord za domluvenou částku 100 kop.

Na odpor se mu postavila Anna Berounská. Jenže ta promeškala čas k podání protestu před městskou radou, takže dům skutečně připadl J. Kordovi: „...a já jí řekl, poněvadž si se vohlásila a do rady s námi nevstoupila, veta j[es]t.“ Přesto manžel neúspěšné kupující neuznal tento argument, neboť uzavřela dohodu s Janem Dandou dříve než nový majitel nemovitosti. Následovalo podání důvodné žaloby. V čem spočívala oprávněnost jeho postupu osvětlí Koldínův zákoník. Odstoupení od smlouvy z důvodu pozdější výhodnější nabídky totiž přicházelo v úvahu jen když si prodávající tuto možnost předem vymínil.⁵¹⁰ Svědci a účastníci transakce však o ničem podobném nehovoří. Jestliže se novoměstský soud držel litery zákona, mělo toto nepřiliš čestné jednání prodávajícího postihnout pokutou 25 kop grošů českých, společně s potvrzením nároku Anna Berounské na spornou nemovitost.⁵¹¹

Měšťané nekupovali jen jednotlivé domy, zahrady a vinice, ale i mimopražské hospodářské dvory. V rámci zemědělské usedlosti existovalo bezpochyby ještě více možností, jak nového majitele ošidit. Téměř „učebnicovým“ příkladem bezskrupulózního chování byly činy Kašpara Lukše z Luftnštejna, staroměstského měšťana držícího úřad rybníčního písaře komorního panství Přerov nad Labem.⁵¹² Když roku 1587 prodával Jakubovi Kellovi statek ve Svěpravicích (dnes součást Horních Počernic), nedodržel hned několik ustanovení městských práv. Při domluvě konkrétních podmínek nejprve pominul věcné břemeno spočívající v platbách k zaduší dolnopočernického kostela: „...jmenoval devět krav a o těch dvou kravách, kderěž k záduší do Počernic náležejí žádný zmínky j[es]t neučinil...a platiti se má každého roku libra vosku“, což samo o sobě stačilo k podání žaloby. Došlo totiž k porušení prvního odstavce paragrafu G XXXVIII Koldínova zákoníku, jenž o finančních závazcích svázaných s nabízenou nemovitostí říká: „Ty všeckny prodavač kupujícímu světle a patrně, prvé nežli by trh se vykonal a mezi nimi zavřel, povinnen jest oznámiti...“. Druhá část příslušného článku obsahovala rovněž sankci, podle

⁵⁰⁹ AMP, rkp. 1122, f. 175v – 176v.

⁵¹⁰ KOLDÍN, čl. G XLIII, odst. II.

⁵¹¹ KOLDÍN, čl. H IV, odst. II.

⁵¹² AMP, rkp. 1060a, f. 105v – 107r.

níž musel původní držitel poškozenému nahradit všechny náklady vynaložené k uspokojení zamlčených pohledávek.

Závažnějším prohřeškem bylo porušení uzavřené dohody o prodeji statku, jenž měl na nového majitele přejít i s úrodou ovoce, rybami a dobyt看em. Ani jednoho se kupující nedočkal. Jeho údiv nejspíš neznal mezí. Svědci totiž popsali suverénní počínání Kašpara Lukše, který bez nejmenších výčitek vylovil rybník, sklídl úrodu jablek a společně s krávami nechal vše odvézt do přibližně 20 kilometrů vzdáleného dvora v Krči. Navíc ještě vyměnil pluhu ze Svěpravic za podstatně horší náčiní pocházející z krčského statku. Je až překvapivé, s jakou samozřejmostí přehlížel předem sepsaný inventář obsahující podrobný popis vybavení prodávané hospodářské usedlosti.

K Lukšovu počínání se vztahuje několik zákonných ustanovení. Za zcela zásadní je nutné považovat přejítí všech výnosů i škod na kupujícího ihned po uzavření obchodu: *„Jakžby trh mezi prodavačem a kupcem pořádně se vykonal, tehdy hned užitek i škoda tohoto gruntu aneb statku na kupujícího se vztáhne, by pak ještě kupec v držení gruntu a statku tohoto nevešel.“*⁵¹³ Pokud si prodávají přece jen chtěl za statku něco ponechat, musel požadované věci přesně vymezit ve smlouvě (ať již vybavení nebo úrodu).⁵¹⁴ V analyzovaném případě ale původní majitel projevil jen velmi umírněné nároky oproti tomu, co všechno nakonec nechal odvézt: *„...a vymínil sobě p[an] Kašpar jednu kopu strychův vovsa“*. Takovéto překročení pravidel mělo mít z hlediska litery zákona jediný výsledek, zrušení celé transakce a navrácení všech investovaných prostředků. Naopak ve prospěch obžalovaného prodejce hovořila zásada: *„což přibito hřebem bylo, to kupujícímu náleží“*.⁵¹⁵ Pomoci mu mohlo ještě nařízení městských práv, které v případě prodeje obilím osetého pole přiříkalo úrodu původnímu majiteli: *„...grunt samý holý při kupujícím zůstaň“*. Patrná je určitá kontradikce s předešlými paragrafy a není proto zřejmé, kterému z nich by soudci dali přednost. Leč rozhodující slovo příslušelo prvotní dohodě, podle níž sporný majetek náležel Janu Kellovi.

Vlastnické soudní spory nemusely souviset jen s přímými okolnostmi prodeje domu. Mohly se dotýkat rovněž vložení převodu na nového majitele do městských knih. Tento akt, k jehož vykonání stanovil Koldín roční lhůtu, byl zákonitou podmínkou, bez níž městské úřady neuznávaly transakci za právoplatnou: *„...proto, že všelijací trhové gruntův městských jinak k pořádnému stvzení nepřicházejí...“*.⁵¹⁶ Je zřejmé, že se jednalo o přímého předchůdce současného zápisu do katastru nemovitostí.

⁵¹³ KOLDÍN, čl. G XLII, odst. I.

⁵¹⁴ KOLDÍN, čl. G XLIII, odst. I.

⁵¹⁵ KOLDÍN, čl. H V.

⁵¹⁶ Koldínova práva obsahují rovněž vzorové formulace zápisu do městských knih. První se vztahuje k platbě v hotovosti: *„Jan Rotleb koupil sobě, Kateřině manželce dědicům svým dům ležící mezi domy Pavla Pežolta a Zigmunda Pytle oboustranně (moci sobě k změnění tohoto zápisu pozůstaviv – upravuje Koldín, článek G L, pozn. autora) od Buriana Jednorozce za sto kop grošů českých*

V praxi proti převodu domu nejčastěji vystupovali příbuzní, kteří se cítili ošizeni. Jejich postoj nacházel oporu v městských právech, která s odvoláním na staré obyčeje ustanovila „...aby krevní toliko přátelé v trhy rodičů svých vkračovati mohly...“, avšak jen když byly předmětem sporu statky zděděné po předcích. Odpůrce tak opravňovala vstoupit do celé transakce s tím, že mohl za předem stanovenou cenu nemovitost přednostně odkoupit. Jiná situace panovala, nešlo-li o majetek zděděný, ale během života koupený. Tehdy neexistoval žádný zákonný nárok opodstatňující podobný postup.⁵¹⁷ K takovéto roztržce mezi otcem a synem došlo i na Novém Městě pražském.⁵¹⁸ Roku 1592 prodal Lukáš Načeradský dům, v němž bydlel i jeho syn jirchář Jan Lukášek s manželkou Evou, aniž by je o tom informoval. Zdá se, že jeho postup vyvolal neurvalou odezvu, neboť u Václava Vraždy si stěžoval: „...že sem ti dům svůj prodal, musil sem před ním z domu jíti.“ Vskutku neobvyklé rodinné vztahy! Z výpovědi však není zřejmé, jakým způsobem prodejce nemovitost nabídl.

Existovala i řada dalších příčin, z nichž mohla vlastnická pře vyplynout. Častým důvodem k podání žaloby byl spor o hranice užívaného pozemku, v městském prostředí nejčastěji zahrady náležející k domu. Výpovědi vztahující se k těmto případům zpravidla jen věcně shrnuly údaje o tom, kdo, kdy a za jakých podmínek inkriminovanou nemovitost koupil (nebo její část odprodal apod.). Podle nastíněného scénáře postupovali roku 1591 svědci předvolaní k osvětlení nejasností kolem majetku rady komorního soudu Štěpána Střely z Rokyc v Křížalovské ulici (dnešní Panská) na Novém Městě pražském.⁵¹⁹ Správce jeho křivsoudovského panství potvrdil, že již Jindřich Střela, otec současného držitele, koupil dům „...tak jakž zápis v knihách městských ukazuje i stou zahrádkou, kderáž podle toho domu po levý ruce hned od cesty až ke zdi Kbelskejch na skrze přesevšicek dvůr byla a nikdá žádnýho přehrazení jest v ní nebylo z ouplna a cela k tomu domu jest byla, a o tom nic nevím aby k ní pan Jindřich Střela komu to přehrazení dáti a nebo prodati měl.“ Právě zmiňovaná zahrada se stala příčinou konfliktu s Adamem Zápským ze Záp, jenž si jí nárokoval, přičemž k jejímu získání neváhal užít násilí.⁵²⁰

Ve stejném roce jako předešlé události se odehrál zajímavý vlastnický spor vybočující z řady událostí zachycených v novoměstských knihách. Konflikt vznikl kvůli neprozřetelnému slibu, který dal v opilosti Jan z Proseče svému sousedovi Janu Hostouňskému jinak řečenému Pečeně, když k němu

pražských, z ouplna a docela zaplacených, k jmění, držení a k dědičnému vládnutí tím vším právem, jakž on Burian sám měl, držál a vládl.“ Při prodeji na splátky byla tato skutečnost do zápisu doplňována takto: „Jemužto zaval padesáte kop grošů českých. Ostatek pak takto platiti má etc. A peníze penězům rukojmí sou.“ KOLDÍN, čl. G XLVI, G XLVII, G XLIX.

⁵¹⁷ KOLDÍN, čl. H XX, H XXI.

⁵¹⁸ AMP, rkp. 1060a, 290r, 296r.

⁵¹⁹ AMP, rkp. 1122, f. 211v.

⁵²⁰ NA Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály 1593 – 1595, inv. č. 125, sign. 23/289, f. 129r – 129v.

přišel na víno: „...kázal sobě žejdlík vína dáti za ten stůl vsedši mezi nás, připil panu Janovi Pečeňovi a pan Jan Pečeně odpověděl, že píti nemohu a on pan Jan z Proseče řekl panu Janovi Pečeňovi, prosím vás pane Jene píte se mnou, dám vám jeden dům a on pan Jan optal se ho, kderej mi dát dáte, a on pan Jan Pečeně řekl, ten kderej podle (vedle – pozn. autora) tebe jest...Já jej tobě z lásky dávám a kdeří tu koli sedí, hned sobě osvěč, jináčť učiniti nechci.“ Jeho počínání vzbudilo velké pozdvižení, ale štedrý dárcer stál za svým: „Potom sem slyšela, že sou se pánu Janovi z Proseče z toho daru všickni děkovali a na to mu připíjeli a on přijímal a splňoval.“ Svůj postoj začal měnit, až když se k ostatním přidali dva obzvláště vážení návštěvníci, rytíř Chval Protivínský z Pohnání ubytovaný v domě Jana Hostouňského a příslušník panského rodu Oldřich Kavka z Říčan. Po té, co druhý ze jmenovaných začal uhlem na zeď kreslit, kde budou nové spojovací dveře, prohlásil: „Počkejte páni milý, ještě sem do konce nedal, až dám, budeteli toho při mně hledati, tehdy mu jej dám.“ Nepočítal však s tím, že se oba ihned zastanou svého hostitele: „...a oni mu pravili, že již dal a že to jináč býti nemůže.“

Po vystřízlivění si pravděpodobně celou věc rozmyslel a odmítl dům předat, což mělo za důsledek podání žaloby obdarovaným sousedem. Do vzniklého soudní pře se rázně vložila také Apolena z Jenštejna, žena Jana z Proseče, která tvrdila, že její choť učinil slib, až když ho úmyslně opili. Tato aktivita u něj vyvolala nečekaný obrat v chování. Začal mít strach o svojí čest, kterou ohrožovalo jak porušení daného slibu, tak i postoj manželky. Hrozilo, že ho okolí bude vnímat jako muže bez domácí autority, jemuž žena nepřiměřeně zasahuje do rozhodování. Stejný názor s ním sdílel i jeho bratr Vojtěch Had z Proseče: „...řekl bratře, co si připověděl, učiň tomu dosti a nebud' lhářem.“ Tím nejenže popíchl Apolenu k dalším protestům, ale navíc povzbudil Jana z Proseče k ráznému jednání, takže ten jí důrazně okřikl a dal jednoznačně najevo, komu přísluší řešit majetkové záležitosti rodiny: „...herež, herež, daroval sem, co jest tobě po tom, však máš jiných domů dosti, já se dobře s panem Janem srovnám, jest můj dobrej přítel a soused“.⁵²¹ Přesto však ve sporu pokračoval, neboť ani on nechtěl kvůli neuváženému slibu přijít o jeden ze svých novoměstských domů. Okolnosti tohoto konfliktu rovněž nepřímo odkazují na pojmání cti, jako jednoho z nejdůležitějších faktorů tehdejšího života.

7. 3. Spory procesní povahy a nezařaditelné pře

Ani Novému Městu pražskému se nevyhnuly spory procesní povahy, nazývané „postranní pře“. Ve sledovaném období let 1585 až 1593 jich bylo celkem 19. Důvody jejich vzniku se již zabývala kapitola o průběhu soudního procesu, takže nyní můžeme obrátit pozornost k pokusu načrtnout jejich základní typologii. První a pravděpodobně nejrozšířenější kategorii představuje nařčení z křivého svědectví. Tímto způsobem obvinil roku 1586 Fridrich

⁵²¹AMP, rkp. 1122, 238r – 239r, 240r.

Poříčský Dorotu, manželku Václava Kasalického z Kaštic. Její matka ale nařčení vyvracela, což dokládala nepřítomností dcery na Novém Městě pražském v době, kdy mělo být falešné svědomí sepsáno: „*O svatým Jakubu rok minul, kdy bejvá jarmark v Litoměřicích. Ty časy sepsali to falešný svědomí, má dcera Dorota Kasalická tam byla na jarmarce, nebyla doma.*” Za povšimnutí stojí rovněž události doprovázející soudní řízení. Zástupci protivné strany vyvíjeli nátlak na Dorotu a žádali po ní přiznání, čímž samozřejmě porušovali zákonná nařízení: „*...po masopustě pominulým šenkovali sme víno i přišel k nám Fridrich P[o]říč[s]ký s tím falešným svědomím...chtěje, aby se dcera má k tomu falešnému svědomí přiznala. Ona ho pěkně odbejvala, proč se má k tomu svědomí přiznávat, poněvadž o tom nic neví. A když se pak tak s týžmiž na ní o to svědomí domlouval, ona popadla žejdlík naň, chtěje ho jím uhoditi a to sobě naň Fridricha P[o]říč[s]kého lidmi osvědčovala, páni milý bud' vám to svědomo, že teď před ním nemohu žádného pokoje míti. Chce, abych mu se k jakýmusi falešnému svědomí přiznávala, o kderejmžto já nic nevím. Potom mu řekla aby šel z domu...*”⁵²² Nicméně jak se zdá, toto ovlivňování účastníků sporu zůstalo nepovšimnuto.

Odpor nemusel směřovat jen proti obsahu výpovědi. Druhou možností, jak zkomplikovat soudní při, bylo vznesení protestu na základě pochybné pověsti svědka. Do zorného pole se tak opět dostává pro tehdejší společnost zásadní otázka porušení cti, tentokrát zaměřená na právní způsobilost takto stigmatizovaných lidí. Je příznačné, že dva novoměstské spory odkazující k tomuto problému, jsou svázány se zpochybněním výpovědí žen z důvodu jejich nepočetného života. Roku 1587 přišla před soudem na přetřes otázka nemravného chování Anny Dobřichovské, která svědčila ve prospěch Štěpána Vodňanského.⁵²³ Předvolané ženy shodně hovořily o situaci, kdy ještě neprovdaná Anna přišla do jiného stavu „*...v zahradě u domu, tu jest se dítěte dopustila a nepoctivě se chovala*“. Hřích z mládí ale zůstával v povědomí okolí po celou řadu let: „*...an se za panenství dobře nechovala, bodejť lepší nebyla*“. Sama si to pravděpodobně příliš nepřipouštěla, protože neočekávala, že její minulost poslouží jako jeden z možných způsobů zvrácení průběhu procesu: „*...že to neškodí, aby ona jemu svědomí vydala a pravila, co se páni o mý hříchy starají, zdaž mi je odpustí.*” „Páni“ by je možná tolerovali, nemohli však pominout procesní náležitosti.

Mravní poklesek z mládí ještě připouštěl polemiku o tom, je-li svědkyni možné uznat. Naproti tomu osud Anny Slánské, vyvedené roku 1593 katem Horskou branou z města, již nedovoloval diskuzi.⁵²⁴ Tento zneuctvující akt jí naprosto diskvalifikoval nejen společensky, ale také v rovinně právní způsobilosti. Přesto se z knih svědomí dobře známý Jan Kuta pokusil její

⁵²² AMP, rkp. 1060a, f. 65v.

⁵²³ Soudní spor Štěpána Vodňanského proti úředníkům záduší kostela sv. Trojice pod Slovany byl popsán v kapitole věnované dědickým sporům na straně 138 Navazující procesní pře je zachycena v novoměstské knize svědomí, inv. č. 1060a, f. 98v, 100r.

⁵²⁴ AMP, rkp. 1122, f. 325v, 326r.

výpovědi využít ve sporu s rychtářem Janem Žlutickým. Přitom již záhlaví sporu ukazuje na zbytečnost jeho snahy: „...k té při, kdež činiti o nečtení svědomí Anny Slánské, katem vyvedené...“. Postranní při, jako součást většího soudního řízení, ukazuje obvinění z neodpovídání na žalobu, které roku 1586 navázalo na dlužní spor o 90 kop a 50 grošů mezi Janem Cirylllem a Jáchymem z Techenic.⁵²⁵

Mezi zápisy v knihách svědomí se objevuje také 38 případů, které nebylo možné zařadit do žádné z vytýčených kategorií. Důvodem se stala absence jakékoliv informace o podstatě konkrétního sporu, nebo činnosti z níž by vyplynulo porušení tehdejších zákonů. V jednom z nich vystupuje roku 1586 významný lékař, astronom a profesor pražského vysokého učení, doktor Tadeáš Hájek z Hájků, o němž Anna Šturmová vypověděla jen to, že finančně a materiálně podporoval „krevní přítelkyni“ Annu Mandelkovou.⁵²⁶ Zde je třeba malý exkurz do raně novověké právní terminologie. Z dnešního hlediska šlo o příbuznou, ale toto pojmenování neoznačovalo všeobecně všechny členy rodiny. Náleželo jen těm: „...kteříž ne krevností, ale prostředkem řádného manželství spojení a spřátelení sou.“ Naproti tomu „krevní přátele“ popisují městská práva takto: „...krevnost jest jako jednota a svazek jedné krve a osob z jednoho kmene pošlých...“⁵²⁷ Patřičné vysvětlení nepřinesli ani svědci hovořící ve prospěch Marka Košťála, vystupujícího ve stejném sporu. Ti pouze potvrdili úmrtí kuchaře Řehoře v adventním čase roku 1585.

V ostatních nespecifikovatelných sporech hovoří svědci o mnoha událostech, které doprovázely život v raně novověkém městě. Kupříkladu posel Urban Moravec dosvědčil roku 1589 doručení listu, jehož adresátem byl Petr Karel Holický ze Šternberka. Jasnější není ani soudní pře vzniklá z toho, že si Jiří Marek nechal pozlatit pečetidlo. O skutkové podstatě těchto případů se lze jen dohadovat.

⁵²⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 82r.

⁵²⁶ AMP, rkp. 1122, f. 27r.

⁵²⁷ KOLDÍN, čl. F XVI.

8. VÝZNAMNÉ A IDENTIFIKOVATELNÉ OSOBY OBJEVUJÍCÍ SE VE SPORECH

Jedním z nejzajímavějších momentů studia života ve městě na základě pramenů k dějinám kriminality je setkání s velkým počtem jeho tehdejších obyvatel takřka „z očí do očí“. Někteří patří mezi známé osobnosti, jako například Tadeáš Hájek z Hájku a další po sobě nezanechali jinou stopu než právě zápis v knize svědomí. Přesto, že i ti druzí, mezi nimiž je zastoupena většina městského obyvatelstva, by si jistě zasloužili stejnou pozornost, jako jejich významnější současníci, není v silách dnešního badatele zjistit více, než o sobě vypověděli oni sami.

Proto se v poslední části této práce představí jen ti obyvatelé Nového Města pražského, kteří se nějak zapsali do jeho dějin. Ať už to byli představitelé panského stavu, jenž si zde zakoupili nemovitost, rytíři, nobilitovaní měšťané, univerzitní vzdělanci nebo představitelé městské samosprávy a jejich pomocníci.

8. 1. Jako sporná strana

8.1.1. Kniha inv. č. 1060a

Anna, manželka Jáchyma z Těchenic

Srov. Jáchym z Těchenic. Svědčila v dědickém sporu řešeném s Janem Starým koželuhem v letech 1585 a 1586 na foliích 3r, 4v, 49v.

Betengl (Wettengel) z Najenperku, Kryštof

Původně obchodník ze Starého Města pražského. V roce 1582 koupil za 12 600 kop Boruhrádek (Bolehrádek, Borohrádek) ve východních Čechách, roku 1587 získal ještě celé rychnovské panství. O rok později ještě dvůr a pivovar Dobřínov. Jako staroměstský měšťan ale nemohl svobodně nakupovat deskové statky. Byl proto obeslán k zemskému soudu, přičemž mu hrozila ztráta těchto majetků. Nakonec se mu v roce 1590 podařilo císaře písemnými omluvami přesvědčit k tomu, aby mu jeho prohřešky odpustil.⁵²⁸ Z toho jasně vyplývá, že nebyl příslušníkem rytířského stavu. Naproti tomu v berním seznamu hradeckého kraje z roku 1600 je uváděn jako příslušník rytířského stavu s 625 poddanými, což ho řadilo mezi nejbohatší pozemkové vlastníky ve východních Čechách. Předstihli ho pouze Smiřičtí, Třčkové, město Hradec Králové a opat břevnovského kláštera.⁵²⁹ Jiří Hás ve stati věnované šlechtě na rychnovsku píše o povýšení Kryštofa Betengla do šlechtického stavu v roce 1582, což odporuje zmíněnému sporu kvůli neoprávněné koupi

⁵²⁸ A. SEDLÁČEK, *Hrady II.*, s. 35, 187.

⁵²⁹ *České sněmy, svazek X. (1600 – 1604), listina 49* [online], HTML ed., [citováno 20. 5. 2009], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v100/1600/t004900.htm>

deskových statků.⁵³⁰ Jako nejpravděpodobnější se jeví tvrzení Augusta Sedláčka, že v tomto roce nobilitován byl, ale jen Říšskou kanceláří, takže jeho povýšení nebylo platné pro České království.⁵³¹ Zemřel 31. července 1602. Vystupuje roku 1585 v dlužním sporu proti Tobiaši Nejedlému z Vysoké na foliích 9v, 10r a v roce 1587 v dlužním sporu na foliu 103r.

Boryně ze Lhoty, David

Rytířská rodina pocházející ze vsi Lhota na Žatecku. David byl nejstarším synem prokurátora Jana Boryně ze Lhoty na Míkovcích.⁵³² V roce 1541 zdědil polovinu vsi Zeměchy. Následně odkoupil od bratrů Petra a Jana ves Lobec a tvrz Míkovice. Roku 1542 získal ještě Debrno, Mínice a Lešany, kde se v zápětí projevil jako nesmlouvavá vrchnost. Avšak majetkové spory měl i s dalšími bratry Jiříkem a Zdislavem. Pro účast na povstání proti Ferdinandovi I. došlo roku 1547 k přeměně jeho statků na manství. Přesto po deseti letech získal úřad hejtmána Slánského kraje.⁵³³ Při výkonu této funkce získal poměrně rozsáhlé finanční prostředky, takže roku 1565 koupil panství Roztoky, k němuž se váže zpráva o přepadení a vyloupení tvrze v roce 1590. Při něm mělo dojít také k fyzickému napadení a zbití samotného Davida Boryni, snad také proto kvůli tvrdému zacházení s poddanými. Mikuláš Dačický z Heslova ve svých pamětech píše následující: „*Pan David Boryně, člověk bohatý, přitom náramně skoupý a skrbný, vydrancován a obloupen jest v sídle svém od zlodějův tejných a nepovědomých, jenž že i v larvách byli pro nepoznání jich; k tomu od nich i zeprán a stlučen, že sotva živ zůstal. Řeč byla, že jse jemu to stalo od pacholkův robotných, s nimiž a s čeládkou že ukrutně nakládaje, za mzdu jich platiti nechtěl.*“⁵³⁴ Zemřel pravděpodobně nedlouho po této události v první polovině 90. let 16. století. Vystupuje roku 1587 v dědickém sporu o dům na Novém Městě pražském, který pozůstal po jeho bratrovi Zdislavu Boryni ze Lhoty proti poručníkům dětí po Lidmile Vratislavové z Vřesovic, a to Janu Podsetickému z Vřesovic, Kryštofovi Vratislavovi z Mitrovic a Jiřímu st. Vratislavovi z Mitrovic. Folia 100v, 104v, 105r.

z Cimperka, Brikcí

Vyhlášený pražský zvonař. Narodil se pravděpodobně mezi léty 1530 až 1535. Pocházel ze zvonařské rodiny. Jeho otec Ondřej Pražský spolupracoval na výrobě některých zvonů pro chrám sv. Víta. Před založením vlastní zvonařské huti v letech 1550 až 1552 (první samostatně ulitý zvon) sbíral

⁵³⁰ Jiří HÁŠ, *Šlechtické rody na Rychnovsku*, in: Heraldika a genealogie 1 – 2/2001, ročník XXXIV, Praha 2001, s. 11.

⁵³¹ August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II.* (dále jen ČMH II.), reprint, Praha 1997, s. 368.

⁵³² A. SEDLÁČEK, *Boryně ze Lhoty*, in: OSN, díl IV., s. 420.

⁵³³ A. SEDLÁČEK, *Hrady VIII.*, s. 256 – 257.

⁵³⁴ Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 16. 6. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam13-2.html>

zkušenosti v Německu a Polsku. Roku 1571 koupil dům v Široké ulici – dnešní Jungmannova a získal predikát „z Cimperka“. Do nových prostor přenesl také svojí dílnu, kde pokračoval ve výrobě zvonů, kostelních cimbálů, křtitelnic a náhrobních desek. V Novém Městě pražském požíval velké vážnosti, mezi léty 1585 a 1587 byl prokazatelně členem městské rady, přičemž také zasedal na zemských sněmech.⁵³⁵ Zemřel na mor v roce 1599. Roku 1592 vystupuje v komplikovaném sporu o náрек cti. Folia 277r – 289v, 293r – 294v. Roku 1585 svědčí také ve sporu o neodpovídání na žalobu mezi Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým. Folia 3r – 4v. Vypovídá i v knize 1122 jako svědek nářku cti a rvačky mezi novoměstskými kotláři, která se stala roku 1588. Folia 115r – 116r.

Bydžovský z Florentina, Marek

Syn novobydžovského měšťana Václava Moravce, narodil se roku 1540. Po získání bakalářského titulu roku 1559 působil v týnské škole. V roce 1567 získal profesorské místo na Karlově koleji, kde vykládal Aristotelovy a Ciceronovy spisy. Roku 1570 byl zvolen děkanem, následně ještě v letech 1574, 1576, 1580, 1584. Po smrti Petra Codicilla z Tulechova vykonával rektorský úřad (dále také v letech 1590 – 1591, 1594 – 1596, 1602 – 1603). Současně působil jako probošt koleje krále Václava. Svým sňatkem s bohatou vdovou Kateřinou Slivenskou v roce 1604 způsobil velké pobouření, protože tuto událost předem neoznámil, jak bylo jeho povinností. Celou situaci zkomplikoval tím, že do nového bydliště na Novém Městě pražském nechal odnést z koleje účty, manuály a úřední registra. Soudní spor, který tím vyvolal se vlekl až do roku 1610. Od své svatby byl novoměstským měšťanem, od roku 1606 členem desetipanského úřadu a o dva roky později zasedal v městské radě. Zemřel 16. září 1612. Místem jeho posledního odpočinku byla dnes již neexistující kaple Božího těla na Dobytčím trhu (Karlovo n.).⁵³⁶ Objevuje se roku 1590 v dědickém sporu o majetek Petra Codicilla z Tulechova jako zástupce zájmů koleje krále Václava. Folia 221v – 222v.

Bystřický, Jan Adam

Pocházel pravděpodobně z Býkovce u Počátek. Jeho jméno původně znělo Jan Adami. Příjmení přijal od matky rozené Bystřické z Bochova. Po ní také roku 1599, se svolením Rudolfa II., zdědil predikát „z Bochova“. Na pražskou univerzitu přišel v roce 1571 z žatecké školy. O dva roky později se stal bakalářem a následně také správcem městské školy v Sušici. V letech 1579 až 1581 působil na týnské škole v Praze. Od roku 1583 působil na univerzitě jako probošt Karlovy koleje. Po delších jednáních souhlasil v roce

⁵³⁵ OSN, *Brikcí z Cimperka*, IV. Díl, s. 679.

⁵³⁶ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNÍČ – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I.*, Praha 1966, s. 244.

1586 s převzetím funkce probošta koleje Všech svatých, kam ale přešel až roku 1588. V jejím čele vedl boj proti arcibiskupovi, který jí chtěl předat jesuitům. Současně byl také děkanem filosofické fakulty. Od 16. listopadu 1600 do své smrti dne 20. října 1602 zastával úřad rektora. Jeho pohřeb v kapli Božího těla vyvrcholil protijesuitskou manifestací za účasti 17 kněží, žáků, učitelů, literátů a velkého množství Pražanů.⁵³⁷ Vystupuje roku 1590 v dědickém sporu o majetek Petra Codicilla z Tulechova jako zástupce zájmů koleje Všech svatých. Folia 228r, 228v.

Codicillus z Tulechova, Petr

Petr Codicillus nebyl žalující stranou, ale vzhledem k rozsahu dědického sporu o jeho majetek je zařazen do tohoto přehledu. Narodil se 24. února 1533 v Sedlčanech, kde byl jeho otec Jan Codex jinak Bradáč postríhačem. Studoval na pražské univerzitě klasické jazyky u Matouše Collina a hvězdářství pod vedením Jana Hortensia. Bakalářský titul získal 2. listopadu 1552. Od roku 1551 pomáhal při vyučování v soukromé škole Matouše Collina a o dva roky později působil jako správce městské školy v Žatci. V letech 1555 až 1558 studoval ve Wittenbergu přičemž se věnoval překladu Husových kázání do latiny. Po návratu do Prahy se stal správcem školy u sv. Jindřicha na Novém Městě. 1. října 1561 došlo k jeho přijetí mezi profesory pražského vysokého učení. Od té doby vykonával mnohé úřady. V letech 1564 – 1566 děkan, 1572 – 1573 a 1582 – 1589 rektor. Současně zastával také proboštsví na několika kolejích (Karlova 1562 – 1563, Nationis 1583 – 1587, Všech svatých 1577 – 1587, krále Václava 1587 – 1589). Jako duchovní písař dolní konzistoře se podílel také na přípravě české konfese. Zemřel před předáním rektorátu Markovi Bydžovskému z Florentina 29. října 1589. Během života shromáždil rozsáhlý majetek o něž se vedly soudní pře až do roku 1598.⁵³⁸ Jejich část zachycují roku 1590 novoměstské knihy svědomí. V rukopise 1060a je na foliích 219v–229r a v knize 1122 ho zachycují folia 158v – 171v.

Cyrellus, Jan

Bratr Václava staršího Cyrilla, který od roku 1565 zastával úřad písaře Nového Města pražského. Majestátem ze 7. dubna 1588 získali oba bratři přídomek „z Kyršfeldu“ (viz. Václav Nekmírský).⁵³⁹ Vystupuje ve sporu o „dosti nečinění smlouvě“ s Jáchymem z Těchenic na foliu 67r.

⁵³⁷ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I.*, Praha 1966, s. 43.

⁵³⁸ Tamtéž, s. 380 – 381.

⁵³⁹ Tamtéž, s. 523.

z Grynfeldu, Jan Horský

Majestátem z 10. listopadu 1578 mu bylo společně s Václavem Pražákem a Janem Lešanským povoleno užívat erb a přídomek „z Grynfeldu“.⁵⁴⁰ Objevuje se také v podobě „z Grünfeldu“.⁵⁴¹ Vystupuje roku 1586 v dědickém sporu předaném apelačnímu soudu na foliu 49r. Vypovídá také ke sporu Jana Cyrilla s Jáchymem z Těchenic na foliu 67r, 78r a roku 1590 zastupuje Dorotu čeledína při žalobě pro napadení na foliích 245r, 245v. Roku 1588 figuruje jako svědek v rozepři Václava Nosa z Vojkovic a Václava Kohouta z Lichtnfeldu a nářek cti. Folio 116r.

z Házmburka, Kateřina Smiřická

Dcera Jana Zajíce z Házmburka na Budyni a Markéty Münsterberské.⁵⁴² V roce 1555 se provdala za Jaroslava Smiřického ze Smiřic (1513 – 1597). Do smrti v roce 1604 držela panství Uhříněves (k níž patřily ještě Koloděje), Vinoř a Kbely.⁵⁴³ V knize svědomí se objevuje v souvislosti s rozsáhlým sporem o úhradu dluhu vedeným od roku 1586, ke kterému se vztahují výpovědi na foliích 39r – 39v, 41r – 41v, 44r, 47r – 47v, 48v – 49r, 55r – 56r. Spor pokračoval ještě v roce 1597 na foliích 93r – 94r, 95v.

Holický ze Šternberka, Petr Karel

Syn Václava Holického ze Šternberka a Marie z Říčan. Po otcově smrti roku 1576 se ujal za nezletilé sirotky Petra Karla a Oldřicha správy dědictví jejich strýc Otakar ze Šternberka, který je na žádost Viléma z Rožmberka také přijal do opatrovnictví. Později byli jmenováni další spoluporučníci, z nichž je znám Jan ze Šternberka, jenž převzal výchovu obou sirotek. Mezi Šternberky krátce na to vznikly neshody týkající se správy svěřeného panství, takže Otakar nakonec předal svěřené povinnosti. Po dosažení dospělosti okolo roku 1580 převzali bratři otcovský majetek, ale Oldřich nedlouho po té zemřel. Petr Karel se tak stal jediným držitelem Českého Šternberka. Nicméně panství náležející k hradu se v předešlé generaci zmenšilo o Lešno, patřící na základě dědického rozdělení strýci Otakarovi. Tuto ztrátu nahradil roku 1596 příkoupem bývalého arcibiskupského města Trhový Štěpánov s Dalkovicemi a v roce 1603 přibyli ještě Černovice. Jinak poměrně úspěšnou správu popsaného panství poznamenaly spory se sousedem Václavem Čejkou z Olbramovic na Kácově, vyvolané neplněním smluv o společné údržbě hraničních mostů a cest.⁵⁴⁴

⁵⁴⁰ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s.578.

⁵⁴¹ Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, reprint, Brno 2005, s. 75.

⁵⁴² A. SEDLÁČEK, *z Hasenburka*, in: OSN, XI. díl, s. 932.

⁵⁴³ A. SEDLÁČEK, *Smiřický*, in: OSN, XXIII. díl, s. 513.

⁵⁴⁴ A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 78 – 79.

Petr Karel Holický vykonával úřad krajského hejtmána a během svého života se dvakrát oženil. Poprvé se Sidonií z Gutštejna, s níž měla syna Oldřicha a po její smrti roku 1603 si vzal Annu z Donína, které odkázal Trhový Štěpánov a Dalkovice. Zemřel 28. září 1608.⁵⁴⁵ Vystupuje roku 1589 v nejasném sporu na foli 217v.

Hýzrle z Chodů, Jan

Jméno rytířské a později panské rodiny z Loketska, která patřila k rodům užívajícím stejné erbovní znamení (rybu přehnutou v polovici těla) – z Aichu, Winklerů, Raussengrünerů, z Kynšperka, z Plikenštejna, z Těšetic. V té době se její jméno vyskytuje také v německé podobě Hisserlein.⁵⁴⁶ Jan byl synem Bernarda Hýzrleho a Magdaleny z Belvic. Okolo roku 1564 zdědil po Albrechtovi Hýzrlovi Cholupice a Velké Popovice (tehdy zvané Adamovice nebo Adamovy Popovice). V roce 1587 odkoupil od poručníků sirotka po svém zavražděném synovci Adamovi Hýzrlovi statek Kunratice.⁵⁴⁷ Na Novém Městě pražském vlastnil dům na rohu Karlova náměstí a Žitné ulice, v místech, kde byl později postaven kostel sv. Ignáce. Po jeho smrti roku 1596 si zmiňovaný dům nechala jeho manželka Zuzana ze Šenfeldu vložit do městských knih.⁵⁴⁸ Kunratice, Cholupice a Velké Popovice zdědil Jindřich Michal Hýzrle, který je vzápětí prodal. Roku 1591 zastupuje svojí podanou, vdovu Evu z Kunratic v soudním sporu vedeném kvůli vraždě jejího manžela. Folia 267r – 269r, 272v, 273r, 275r, 275v, 276r.

Hýzrle z Chodů, Mikuláš

Syn Erazima (Asmana) Hýzrle z Chodů, jehož otec Mikuláš st. Hýzrle získal před polovinou 16. století Kunratice (dnes součást Prahy). Na kunratickém panství v té době nestálo žádné obyvatelné panské sídlo. Nový hrad založený Václavem IV. byl již zříceninou a tvrz ve vsi měla brzy následovat jeho osud. Není zcela jasné, jestli se Mikuláš st. rozhodl k jejím opravám nebo dal přednost výstavbě nového obydlí. Po jeho smrti roku 1556 majetek přešel na nezletilé vnuky Mikuláše a Adama – jejich otec již pravděpodobně nežil. Panství spravovala macecha obou dětí Magdalena z Křešfova. V roce 1571 dosáhl Mikuláš plnoletosti a požadoval postoupení rodinného majetku, k čemuž došlo o dva roky později. Každý z bratrů tak získal půlku Kunratic a Třtěna, ale roku 1574 si podíly vyměnily. Mikuláš od té doby sídlil na Kunraticích a Adam spravoval Třtěno (pravděpodobně ves poblíž Loun). Z dalších Mikulášových osudů je známo jen velmi málo. Někdy mezi léty 1574 až 1586 přenechal Kunratice svému bratrovi, který byl v roce

⁵⁴⁵ OSN, ze Šternberka-Holičtí, XXIV. díl, s. 779.

⁵⁴⁶ Martin KOLÁŘ, *Hýzrle z Chodů*, in: OSN, XI. díl, s. 1065.

⁵⁴⁷ A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 217, 234.

⁵⁴⁸ František RUTH, *Kronika královské Prahy III.* (dále jen *Kronika*), Praha 1904, s. 1190.

1586 zavražděn sedláky.⁵⁴⁹ Další zpráva o jeho vlastnictví je z roku 1588, kdy koupil nepříliš vzdálenou tvrz v Psárech, avšak tu o rok později opět prodal Sibyle Berkové.⁵⁵⁰ V roce 1590 figuruje v dědické sporu na foliích 265r – 266v.

Chotická z Tetova, Alena

Dosud neznámá příslušnice rodiny Tetourů z Tetova. Na základě výpovědí v knize svědomí je možné říci, že šlo o nevýznamnou členku této rodiny, která se postupně sžívala s městským prostředím, kde bydlela v nájmu. O tom hovoří Anna Straková z Nového Města pražského ve své výpovědi následujícím způsobem: „...když paní Alena Chotická kderá ty časy u Václava Paši v domě jeho naproti mně bytem byla...“. Avšak zároveň ještě neztrácela povědomí o své stavovské příslušnosti, což jasně vyplývá ze stejného svědectví: „...mluvila šelmo potvornice, vytřesuť ty hrušky a zviš co sme my stavu rytířského, nevíš-li potvornice, aby zacházel se svou rovní ne s stave[m] rytířský[m] a dám tě do vězení a musíť mi tam do mý vůle seděti a nedám ho šelmy ven pustiti“.⁵⁵¹ Představuje tak velmi rozšířenou vrstvu postupně chudnoucí šlechty stěhující se v raném novověku do měst, v nichž nakonec úplně splynula s ostatním obyvatelstvem. Vystupuje roku 1590 ve sporu o náрек cti na foliích 232r, 232v, 241v.

Kasalický z Kaštic, Václav

Rodina Kasalických pocházela původem ze Zibohlav (dnes část Kolína). Není úplně jasné, od kdy začali používat přídomek „z Kaštic“. August Sedláček uvádí Jana Kasalického z Kaštic od roku 1533.⁵⁵² Naproti tomu Martin Kolář udává rok 1541.⁵⁵³ Osobu vystupující ve sporu by bylo nejspíš možné ztotožnit se synem zmiňovaného Jana Kasalického (zemřel 1560), jenž po svém strýci zdědil dvůr ve Zibohlavech. Vystupuje roku 1586 v procesním při na foliích 65v – 66r. Svědčí také v knize 1122 ve sporu o odpírání svědomí Dorotou Kasalickou na foliu 41v.

Krčín z Jelčan, Jakub

Jeden z nejslavnějších českých rybníkářů. Syn Jakuba Krčína z Jelčan a Kateřiny Čejkové z Olbramovic. Narodil se roku 1535. Po neúspěšných studiích působil u Viléma Trčky z Lípy, odkud přešel do borovanského kláštera. V roce 1561 vstoupil do služeb Viléma z Rožmberka, u nějž zahájil svojí kariéru v úřadu krumlovského podpurkrabí. Vzhledem ke svým

⁵⁴⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 234.

⁵⁵⁰ Tento údaj o prodeji Psár uvádí A. Sedláček v citované knize na s. 214. Naproti tomu je možné nalézt informaci o prodeji Psár roku 1592 Václavovi Homutovi z Harasova. kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, Praha 1988, s. 156.

⁵⁵¹ AMP, rkp. 1060a, f. 241v.

⁵⁵² A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 467.

⁵⁵³ M. KOLÁŘ, *Kasalický*, in: OSN, XIV. díl, s. 15.

schopnostem byl již o rok později purkrabím a těšil se velké oblibě u rožmberského vladaře. Od roku 1569 vykonával úřad regenta všech jeho panství. V rámci této funkce pozdvihl celé hospodářství a budoval nová vodní díla. Z jeho největších prací je možné jmenovat rybníky Svět, Rožmberk a takzvanou Novou řeku odvádějící přebytečnou vodu z Lužnice do Nežárky. Odměnou za své cenné služby získal v roce 1577 dvůr Leptáč od Viléma z Rožmberka. Na jeho místě vybudoval sídlo nazvané Nový Leptáč, které vladaře zaujalo natolik, že ho s Krčínem vyměnil za Sedlčany a Křepenice, kde si následně postavil renesanční zámek nazvaný „*Nový hrádek Krčínov*“. Regentské povinnosti zastával až do roku 1589. Následně se úspěšně věnoval správě svých majetků. Byl dvakrát ženatý, přičemž o jeho první manželce Dorotě Slepíčkové se tvrdí, že šlo o třicet let starší ženu. Druhý sňatek uzavřel roku 1588 s Kateřinou Zelendárovou z Prošovic, s níž měl do roku 1601 šest dcer.⁵⁵⁴ Zemřel roku 1604, ale přesné datum a místo úmrtí není známo. Kvůli jeho tvrdosti při vedení hospodářství se brzy rozšířily pověsti o jeho spolčení s ďáblem a černé magii. Objevuje se roku 1590, jako zástupce svých podaných ze Sedlčan, v dědickém sporu o majetek Petra Codicilla z Tulechova na foliích 224r – 227v.

Křinecký z Ronova, Jan

Panská rodina náležející k rozrodu Ronoviců. Jejich předek Jan z Ronova získal v 60. letech 15. století Křinec nedaleko Nymburka, po němž se jeho potomci začali psát. Jan Křinecký byl synem Adama Křineckého z Ronova na Ujkovicích z ledecké větve rodu a Markéty z Adlaru. Společně se třemi bratry prodal po smrti svého otce roku 1567 Ujkovice Jindřichovi z Valdštejna na Dobrovici.⁵⁵⁵ Sám patřil mezi nevýznamné členy rodiny, takže o jeho osudech a majetku není téměř nic známo. Jen na základě výpovědi v knihách svědomí lze říci, že v letech 1587 a 1588 mu patřila tvrz a ves Bošice – dnes část obce Svojsice nedaleko Kouřimi.⁵⁵⁶

Lhotský z Koberovic, Václav

V roce 1596 získali Václav Lhotský, Matouš Nefestyn a Mikuláš Brodský predikát „z Koberovic“. Pravděpodobně tento přídomek získali po vymření rodiny nobilitované Vladislavem Jagellonským roku 1506.⁵⁵⁷ Václav Lhotský byl roku 1588 úředníkem na Komorním Hrádku, který v té době patřil Janovi z Valdštejna. Do svých služeb ho převzal také jeho syn Adam ml. z Valdštejna a po té, co roku 1601 k Hrádku přikoupil tvrz Mrač, zastával stejnou funkci na nově získaném panství.⁵⁵⁸ Roku 1588 zastupoval Magdalenu z Vartmberka,

⁵⁵⁴ A. SEDLÁČEK, *Krčín z Jelčan*, in: OSN, XV. díl, s. 103.

⁵⁵⁵ A. SEDLÁČEK, *Hrady X.*, s. 342.

⁵⁵⁶ AMP, rkp. 1060a, f. 114v, 118r.

⁵⁵⁷ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 541.

⁵⁵⁸ A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 100.

manželku Jana z Valdštejna ve sporu z Tomášem Sílou z Nového Města pražského, kvůli přechovávání podané bez „vejhostního listu“. Folia 112r – 113r, 120r.

Lukáš Lukšan z Luftnštejna, Kašpar

Staroměstský měšťan a rybníční písař přerovského panství. Byl nobilitován listinou ze dne 13. února 1577, kdy dostal predikát „z Luftnštejna“. Rudolf II. mu 2. září 1596 polepšil erb a přidomek rozšířil na „Lukšan z Luftnštejna“.⁵⁵⁹ Za manželku měl Lidmilu rozenou Kohoutovou z Lichtenfeldu, jež mu věnem přinesla známý dům „u Vejvodů“ na Starém Městě pražském.⁵⁶⁰ Vystupuje roku 1587 ve sporu s Jiřím Kellem z Menšího města pražského o neplnění smlouvy při prodeji statku. Folia 105v – 107r.

Leptějová z Vozerovic, Lidmila

Rytířská rodina Leptějů z Vozerovic pocházela ze stejnojmenné vsi nedaleko Sedlčan, kde její příslušníci sídlili ještě před polovinou 16. století. Lidmila byla manželkou Václava Litoměřického (Mastýřovského, Maštěrovského), bohatého měšťana Nového Města pražského. Po jeho smrti v roce 1587 zdědila čtyři domy na Novém Městě pražském a znovu se provdala za úředníka královské komory Matěje Jizbického z Jizbice. Vystupuje roku 1588 v dědickém sporu s poručníky dětí pozůstalých z prvního manželství.⁵⁶¹

Markvart z Hrádku, Kryštof

Západočeská rytířská rodina pocházející z Hrádku u Sviňomaz nedaleko Stříbra. Kryštof byl synem Šebestiána Markvarta z Hrádku (1538 purkabí Karlštejnský) a Anny z Ebrnic.⁵⁶² Po otcově smrti roku 1562 získal jako dědictví půlku hradu Bělá, druhou pak držel jeho bratr Jiří.⁵⁶³ Když v roce 1568 zemřel jeho bezdětný bratr Linhart, vznikl mezi pozůstalými Kryštofem, Jiřím, Janem a Vilémem spor o tvrz Nekmír. Nakonec jí získal Jan, jehož panství se skládalo ještě z Rozvadova, Úněšova, Klenovic, Mostic, Hubenova, Lhotky a pustých Štěpánovic. Krátce na to zahynul v Uhrách Jiří a skončil Vilém. Jejich majetky – Únějovice, společně s půlkou Bělé připadly také Janovi. Ten opustil méně reprezentativní sídlo v Nekmíři a přestěhoval se ke Kryštofovi na Bělou. Po jeho smrti roku 1590 přešel celý jeho majetek na Šebestiánova posledního žijícího syna Kryštofa.⁵⁶⁴

⁵⁵⁹ Michal FIALA, *Tři studie k české renesanční heraldice – znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526 – 1618 ve světle salbuchů*, in: Heraldická ročenka 1994, Praha 1994, s. 27.

⁵⁶⁰ F. RUTH, *Kronika II.*, s. 832.

⁵⁶¹ Antonín TRUHLÁŘ, *Jizbický z Jizbice*, in: OSN, XIII. díl, s. 568.

⁵⁶² A. SEDLÁČEK, *Markvart z Hrádku*, in: OSN, XVI. díl, s. 870.

⁵⁶³ A. SEDLÁČEK, *Hrady XIII.*, s. 123.

⁵⁶⁴ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Západní Čechy*, Praha 1985, s. 228 - 229.

Kryštof proslul jako vzdělaný právník. Sloužil mnoho let v armádě a za vlády císaře Rudolfa II. býval často pověřován členstvím v poselstvech. Proto také započal z přestavbou hradu Bělá na reprezentativní sídlo. V rámci stavebních úprav nechal mimo jiné nad novou bránu vsadit alianční znak s nápisem: *"Markwart z Hrádku na Běly - Maruše Markwartová z Račina na Běly"*. Kromě toho zahájil nákladnou rekonstrukci kostela, kterou dokončil až jeho syn Diviš. Před rokem 1594 koupil od Karla Kokořovce z Kokořova městečko Všeruby a vesnici Kokořov, čímž se z něj stal nejbohatší rytíř Plzeňska. Zemřel roku 1595 a jeho syn zdědil zboží čítající 465 osedlých, 5 far a 41 mlýnských kol.⁵⁶⁵ V roce 1593 zastupuje své podané ve dvou sporech o zhanění a „vejtržnost“. Folia 307r – 308r, 311r.

z Martinic na Štěpanicích a Dymokurech, Marie

Manželka Zdeňka z Valdštejna z lomnické větve rodu. Společně začali budovat nové sídlo v Horní Branné, kam přesunuli správu panství z již nevyhovujícího hradu ve Štěpanicích. Po smrti svého muže v roce 1574 sama dostavěla zámek, na kterém později žil její syn Vilém. Avšak ten zemřel již v roce 1594. Marie následně přenechala smlouvou z 10. dubna statky Štěpanice, Zábrdovice a Bříství nejbližším příbuzným Adamovi mladšímu z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou a bratrům Vilémovi, Vokovi a Heníkovi z Valdštejna. Sama si „na dožití“ ponechala tvrz Dymokury.⁵⁶⁶ Na Starém Městě pražském vlastnila „Hynkovský dům“ v nároží dnešních ulic Dlouhá a Dušní.⁵⁶⁷ Zemřela roku 1606. Vystupuje v dlužním sporu na foliích 87r – 88v. Spor byl řešen v letech 1583 až 1593.

Mnětická z Mnětic, Anna

Manželka Jana Mutrplosa z Tedražic. Pravděpodobně pocházela ze zemanské rodiny držící Mnětice – dnes součást Pardubic. První zprávy o Mněticích pocházejí z poloviny 13. století, ale tvrz je zmiňována až roku 1474. Prameny informující o rodu Mnětických v 16. st. jsou bohužel nedostačující k určení příbuzenského vztahu Anny Mnětické k dalším nositelům přídomku „z Mnětic“, ale je možné se domnívat, že byla spřízněna s Jiříkem z Mnětic, který v roce 1500 prodal tvrz Mnětice městu Chrudim.⁵⁶⁸ Případně také z Mikulášem Mnětickým z Mnětic, uváděným k roku 1528 v úřadu hejtmána náchodského panství.⁵⁶⁹ Vystupuje ve sporu proti svému cizoložnému manželovi. Folia 52r, 64r – 64v. Další výpověď je také v knize 1122, folio 44v.

⁵⁶⁵ Jana RICHTEROVÁ, *Hrad Bělá*, in: Zapomenuté hrady, tvrze a místa 8., Plzeň 1996.

⁵⁶⁶ A. SEDLÁČEK, *Hrady V.*, s. 226 – 242.

⁵⁶⁷ OSN, *Praha*, XX. díl, s. 433.

⁵⁶⁸ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, s. 306, Praha 1989.

⁵⁶⁹ Josef LUDVÍK, *Smíšené zprávy historické o Náchodu*, in: Časopis českého museum, 8/1834, sv. 1., Praha 1834, s. 85.

Nejedlý z Vysoké, Tobiáš

Václav Nejedlý z Hradce Králové získal jen pro svojí osobu erb a predikát z Vysoké od Krále Vladislava Jagelonského. Majestátem z roku 1537 mu bylo povoleno přijmout k erbu své syny.⁵⁷⁰ Další příslušníci této rodiny žili převážně v Hradci Králové, kde často zastávali významné úřady, například Jindřich (Hendrych) Nejedlý byl od roku 1559 císařským rychtářem. Rodinné majetky tvořily převážně tvrze a vsi v okolí města (Plotiště, Urbance, Praskačka apod.).⁵⁷¹ Tobiáš Nejedlý pravděpodobně jako jediný člen rodiny opustil hradecké zázemí a žil na Novém Městě pražském. Za manželku měl Martu s Olšan, s níž vlastnil v letech 1573 – 1577 dům ve Spálené ulici.⁵⁷² Během svého života se oženil nejméně dvakrát, po roce 1589 tak získal s blíže neidentifikovanou vdovou po svém příbuzném Petrovi Nejedlém vesnici Urbance nedaleko Hradce Králové. Zemřel roku 1620. Vystupuje roku 1585 v dlužním sporu proti Kryštofovi Betenglovi z Najenperka na foliích 9v, 10r.

Nekmírský z Kyršfeldu, Václav

Sladovník Václav Nekmírský s manželkou Evou Sedlákovou koupil v roce 1575 za 400 kop grošů českých dům v ulici Na dláždění – dnešní dům č. p. 1000 v Hybernské ulici.⁵⁷³ Majestátem ze 7. dubna 1588 mu byl spolu s Jiřím Nýslem, bratry Janem a Václavem Cirillem, Václavem Hlavou a Bartolomějem Šlechtou udělen erb a povoleno užívat přídomek „z Kyršfeldu“.⁵⁷⁴ Není jasné, jestli novoměstský senátor Václav Nekmírský z Kyršfeldu uváděný roku 1598 byl totožný se svým jmenovcem vystupujícím v knize svědomí. Václav Nekmírský se objevuje roku 1586 v rozsáhlém dědickém sporu s Dorotou Poříčskou o dům po Janovi Poříčském na foliích 23r – 30v.

Nos z Vojkovic, Václav

Původem vladycká rodina, u které není znám původ. Poprvé se vyskytuje až v tituláři z roku 1543.⁵⁷⁵ Václav Nos patřil mezi významné novoměstské řečníky. Roku 1586 vystupuje ve sporu s Marií z Martinic kvůli zanedbání povinností při vedení soudního sporu. Na foliích 87r – 88v, 98v. Objevuje se také o rok později v knize 1122 na foliu 70r, kde se účastnil sporu o nárek cti vedený Václavem Kohoutem z Lichtenfeldu. Soudní pře pokračovala ještě v roce 1588 na foliu 111v, 115r – 116v.

⁵⁷⁰ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 540.

⁵⁷¹ Antonín RYBIČKA, *Královéhradecké rodiny erbovní*, Praha 1873, s. 26, 27.

⁵⁷² F. RUTH, *Kronika III.*, s. 976.

⁵⁷³ Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Hybernská ulice I.*, in: PSH XX, s. 149, Praha 1987.

⁵⁷⁴ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 435.

⁵⁷⁵ Tamtéž, s. 545.

Ornys z Lindperku, Matouš

Narodil se okolo roku 1526. Příjmení Ornys je pravděpodobně pořečtělá podoba jména Pták nebo Ptáček. Matematické a zeměměřičské vzdělání získal na zahraničních univerzitách. Po návratu do Prahy kolem roku 1550 sloužil v mezních rozepřích. Současně pracoval pro urozené osoby. Tak se mu podařilo proniknout ke dvoru Ferdinanda I. Ten mu majestátem, vydaným z roku 1562, udělil erbovní list a predikát „z Lindperka“. V roce 1570 získal úřad zemského měřiče v království českém, který zastával až do své smrti. Pracoval zejména pro zemské desky a královskou komoru (panství Pardubice, Chlumecko, Poděbrady, Kolín, Lysá nad Labem, Brandýs nad Labem, Benátky nad Jizerou). Zemřel roku 1600 v Praze.⁵⁷⁶

Poříčská, Dorota⁵⁷⁷

Od roku 1568 byla spolumajitelkou domu č. p. 1033B v Hybernské ulici, který roku 1540 koupil její manžel, kožišník Jan Poříčský.⁵⁷⁸ Po smrti svého manžela se nejpozději v roce 1588 znovu provdala za Simeona Redlfestera z Vildrštorku⁵⁷⁹, služebníka při komorní buchhalterii a později císařského hejtmana v Brandýse nad Labem.⁵⁸⁰ Zemřela před rokem 1596, kdy se Simeon Redlfester znovu oženil. Vystupuje ve sporu o dědictví po svém manželovi s Václavem Nekmířským z Kyršfeldu v roce 1586 na foliích 23r – 30v.

Robmháp ze Suché, Jaroslav

Původně měšťanská rodina z Českých Budějovic. Přídomek „ze Suché“ začali používat po té, co Franěk Robmháp získal roku 1383 tvrz Suchá u Hluboké nad Vltavou. Jaroslav byl synem Jindřicha Robmhápa ze Suché na Bohdanči a Kateřiny Pšovlcké z Moukodě. Vlastnil nevelký statek Miškovice (dnes městská část Praha 9 – Čakovice) a novoměstský dům stojící ve Spálené ulici (později nazývaný Šmerhovský). Za ženu si vzal Magdalenu Klenovskou ze Ptení,⁵⁸¹ s níž měl dceru Veroniku. Před novoměstským soudem vystupuje v neobvyklém sporu týkajícím se čarodějnictví.⁵⁸² Folia 209r – 210r.

⁵⁷⁶ Josef PETŘÍK, *Zeměměřičství a zeměměřiči v 16. a 17. století*, in: *Zeměměřič 12/2002*, Praha 2002.

⁵⁷⁷ L. Lacinger v novoměstském místopise uvádí jména Jan Kolínský a Dorota Kolínská. Jméno v podobě Dorota Poříčská lze nalézt nejen v knize svědomí, ale také v novoměstské knize apelací z let 1588 – 1617. AMP, rkp. 1002, f. 13r – 14r.

⁵⁷⁹ Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Hybernská ulice I.*, in: PSH XX, s.160 – 165, Praha 1987.

⁵⁸⁰ AMP, *Knihy apelací 1588 – 1617*, rkp. 1002, f. 13r – 14r.

⁵⁸¹ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 300.

⁵⁸² A. SEDLÁČEK, *Robmháp*, in: OSN, díl XXI., s. 864.

⁵⁸² F. RUTH, *Kronika III.*, s. 979.

Rodovský z Hustín, Bavor ml.

Rodina pocházela z obce Hustířany nedaleko Hradce Králové. V průběhu 15. století se rozdělila na několik větví – Záruby, Rodovské, Bukovské, Chvalkovské, Mokrovouské.⁵⁸³ Bavor Rodovský (*1526) byl synem Jan st. Rodovského a Anny ze Šelndorfu. Pravděpodobně šlo o člověka velmi nadaného, protože již v mládí nabyt dobrých znalostí v chemii, matematice, astronomii a ovládl latinu, aniž by navštěvoval některou z evropských univerzit. Roku 1566 koupil ze zděděného majetku tvrz v Radostově u Nechanic, kde se také usadil. Své znalosti ale obrátil k tehdy velmi módnímu oboru – alchymii, jíž se začal náruživě věnovat. Za několik let tak zadlužil celý majetek u novobydžovského lichváře Arona Munka. S jeho přičiněním se roku 1573 dostal do vězení pro dlužníky na Pražském hradě, z něhož se mu nakonec podařilo v roce 1575 s vydatným přispěním Viléma z Rožmberka vyplatit. Avšak jeho manželka Voršila ze Šelndorfu ho i se synem opustila. On sám pak působil v alchymistických dílnách Vilémových. Nicméně již roku 1578 se přestěhoval do Prahy, přičemž lze předpokládat jeho činnost ve službách Rudolfa II. Během svého pražského působení bydlel nejprve na Poříčí, později v domě na rohu dnešní Národní třídy a Jungmannovy ulice. Poslední léta života trávil převážně u dalšího velkého přívržence alchymie, Jana Zbyňka Zajíce z Házmburka na Budyni nad Ohří, kde také zemřel.

Rok jeho úmrtí není zcela jasný, neboť v literatuře se objevuje rozmezí let 1591 až 1600. S jistotou lze říci, že žil ještě roku 1593, kdy vystupuje jako sporná strana před novoměstským soudem kvůli sporu, který pravděpodobně vycházel z jeho zadluženosti. Pře vedená s židem Mojžíšem Spěvákem obsahuje obvinění z partyt a pokusu o otravu.

Po celý život se věnoval také literární tvorbě a překladatelství.⁵⁸⁴ Z jeho prací je třeba připomenout mimo jiné díla: „*Alchimie česká*“, „*Kniha o dokonalém umění chemickém*“; filozoficky zaměřené spisy „*O Hermesově filosofii, to je požeňnaném kameni filosofickém*“ nebo „*Řeči filosofické o kameni filosofickém*“ a pro širší vrstvy určenou kuchařku „*Kuchařství, to jest knížka o rozličných krmích, kterak se užitečně s chutí strojiti mají*“. Zmiňovaná soudní pře je řešena na foliích 321r – 323r.

z Těchenic, Jáchym

Jáchymův otec Matouš z Těchenic přišel do Prahy z Vodňanska. Působil jako řečník u městského soudu, čímž si získal věhlas. Předpokládalo se, že Jáchym ho bude následovat a proto se v roce 1581 zapsal na pražskou

⁵⁸³ A. SEDLÁČEK, z *Hustířan*, in: OSN, XI. díl, s. 928.

⁵⁸⁴ K dalším životopisným údajům Bavora Rodovského z Hustířan:

A. SEDLÁČEK, *Rodovský z Hustířan*, in: OSN, XXI. díl, s. 881.

Miroslav VOLÁK, *Z dějin Rodova* [online], in: Zpravodaj Smiřic 1/2004, Smiřice 2004 [citováno 19. 6. 2009], <http://www.smirice.cz/zprav3.php?id=13&ide=148>

F. RUTH, *Kronika I.*, s. 190.

akademii. K roku 1591 je uváděn jako „*orator ad judicia Regni Bohemie*“ a v roce 1594 se zúčastnil obléhání Rábu. Po návratu pokračoval v právnícké činnosti jako advokát. Zemřel 9. 3. 1620. Proslul jako vynikající znalec práva a obratný řečník. Avšak byl vyhlášen také svým alkoholismem v jehož důsledku spáchal mnoho výtržností, násilností vedoucích k těžkému ublížení na zdraví a dopustil se dokonce vraždy. Trestům se však vyhnul, snad právě díky známostem spojeným s velkou oblibou v právníckých kruzích.⁵⁸⁵ Vystupuje roku 1586 ve sporu o neodpovídání na žalobu s Janem Cyrilem. Folio 82v.

z Turnperku, Lukáš Tunský

Člen rady Nového Města pražského. Majestátem z 11. února 1576 mu bylo povoleno spolu s měšťany Janem Kuklou, Mikulášem Dačickým a Kašparem Unrurem používat přídomek z Turnperku a erb.⁵⁸⁶ Vystupuje roku 1591 ve sporu o výtržnost na foliu 273r. Vypovídá také roku 1586 ke sporu Jana Círylla a Jáchyma z Těchenic na foliích 67r, 78r.

z Vartmberka, Magdalena

Druhá manželka Jana z Valdštejna. Roku 1574 koupila Ostředek a od smrti svého manžela v roce 1576 spravovala jako poručnice synů Adama a Karla Komorní Hrádek. Mezi tím se také podruhé provdala za Jana z Lipého na Moravském Krumlově. Vystupuje roku 1588 jako žalující strana ve sporu z Tomášem Sílou z Nového Města pražského, kvůli přechovávání podané bez „*vejhostního listu*“. Folia 112r – 113r, 120r.

Velík ze Šonova, Mikuláš

Jiří Velík obdržel roku 1527 společně s Janem Šonovským, Václavem Vicenou, Vitem a Janem Štikou, Jiřík Mydlinek a Janem Bachovským erb a přídomek „ze Šonova“. Vlastnil majetek na Menším Městě pražském společně se dvory v Oldřichovicích a Kmetiněvsi. Zemřel roku 1568. Měl tři syny z nich nejvýznamnějším byl Izaiáš, berní písař na Pražském hradě.⁵⁸⁷ Mikuláš je dosud neznámým členem rodiny, pravděpodobně šlo o bratra nebo syna zmiňovaného Izaiáše Velíka. Vystupuje roku 1593 ve dvou případech způsobených zhaněním a „*vejbojem*“. Folia 344r, 344v.

Vchynská ze Zahrádky na Nehvizdkách, Anna

Rytířská rodina „ze Zahrádky“ je na tvrzi v Nehvizdkách poprvé doložen roku 1528, kdy jí vlastnil Jiří Bylanský ze Zahrádky. Posledními známými mužskými potomky rodu na nehvizdské tvrzi jsou Jan a Jiří

⁵⁸⁵ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě V.*, Praha 1982, s. 338.

⁵⁸⁶ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 604.

⁵⁸⁷ A. SEDLÁČEK, *Velík ze Šonova*, in: OSN, XXVI. díl, s. 521.

ze Zahrádky v roce 1556.⁵⁸⁸ Další údaje se vztahují až k létům 1591 – 1594. V té době jsou jako majitelé panství připomínáni bratři Jan, Jiří, Vilém a Jaroslav Vchynští z Vchynic.⁵⁸⁹ Proto je pravděpodobné, že Anna Vchynská přinesla tvrz v Nehvizdkách jako věno jednomu z bratrů Vchynských, případně jejich otci Bohuslavovi, u kterého není známo, jaké statky měl v držení. Anna Vchynská vystupuje roku 1586 v dlužním sporu s Jeronýmem Novodomským na foliu 53v, 73v.

Vratislav z Mitrovic, Jiří starší

Syn Jana Vratislava z Mitrovic a Adličky z Chudenic. Patřil k újezdské větvi rodu. Jiří starší zdědil okolo roku 1580 polovinu Drahoňova Újezda s tvrzí, dvorem a kostelním podacím, společně s vesnicemi Pliskov, Jejičná, Cekov, pustými vesnicemi Terešovem, Němčevicemi, Písečnicí a Kotrbovským mlýnem. Tento majetek prodal v roce 1585 Ladislavovi staršímu z Lobkovic na Zbiroze za 8 500 kop míšeňských.⁵⁹⁰ Ve stejném roce již vykonával úřad hejtmana komorního panství Chlumec nad Cidlinou, kde se také roku 1587 oženil s Mandalenou Vřesovcovou, rozenou Vančurovou z Řehnic, která vlastnila ves Humburky.⁵⁹¹ Není jasné, jestli tímto sňatkem získal i zámek Jeřice, ale pravděpodobnější je, že se jeho majitelem stal až po roce 1591. Spor – viz. Jan Vřesovec.

Vratislav z Mitrovic, Kryštof

Syn Václava Vratislava z Mitrovic ze skřípelské větve rodu. Po roce 1578 se oženil s Alenou Pušovou z Michlsdorfu, která mu roku 1580 odkázala Lochovice.⁵⁹² V roce 1598 koupil s bratrem Jiřím od Bohuslava z Malovic rozsáhlé panství Protivín s tvrzí za 60 000 kop míšeňských. Byl císařským radou a karlštejnským purkrabím za rytířský stav. Zemřel bezdětný 18. ledna 1612 ve svém domě v Praze.⁵⁹³ Spor – viz. Jan Vřesovec

Vřesovec z Vřesovic na Doubravské Hoře a Podsedicích, Jan

V knize svědomí se jeho jméno objevuje v podobě Jan Podsetický z Vřesovic. Syn Albrechta Vřesovce a Barbory Beřkovské ze Šebířova. Byl královským radou a v letech 1592 až 1603 purkrabím kraje hradeckého. Následně také vykonával úřad nejvyššího lovčího a purkrabího karlštejnského. Za manželku měl Barboru Malovcovou z Malovic. Zemřel 26. března 1605

⁵⁸⁸ A. SEDLÁČEK, *ze Zahrádky*, in: OSN, XXVII. díl, s. 374.

⁵⁸⁹ A. SEDLÁČEK, *Kinský*, in: OSN, XIV. díl, s. 240,.

⁵⁹⁰ A. SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České VI. - Podbrdsko* elektronická edice, Praha 2000, s. 267.

⁵⁹¹ A. SEDLÁČEK, *Vratislav z Mitrovic*, in: OSN, díl XXVI., s. 1002.

⁵⁹² Tamtéž.

⁵⁹³ A. SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České VIII. - Podbrdsko* elektronická edice, Praha 2000, s. 238.

na Karlštejně.⁵⁹⁴ Vystupuje roku 1587 jako jeden z poručníků společně s Jiřím starším Vratislavem z Mitrovic a Kryštofem Vratislavem z Mitrovic v dědickém sporu o dům na Novém Městě pražském, který pozůstal po Zdislavu Boryňovi ze Lhoty proti Davidovi Boryňovi ze Lhoty. Folia 100v, 104v, 105r a v roce 1588 pokračuje na foliích 136r – 137v.

Vzteklý, Václav

Písař Nového Města pražského. Zikmund Winter uvádí příjmení v podobě Steklý. Vystupuje roku 1586 ve sporu vedeném pro rušení pořádku před jeho domem, ve kterém šenkoval víno. Folia 58r – 62r, 63r – 64v.⁵⁹⁵

Škrétová z Vodolína, Anežka

Druhá manželka Jan Škréty Šotnovského ze Závořic, který byl roku 1559 přijat za měšťana Starého Města pražského. Ten během života získal velký majetek (tři domy, dva mlýny, dvě vinice) a zasedal v městské radě. Měli spolu pět synů a dvě dcery. Jan Škréta zemřel roku 1587 a Anna se znovu provdala za Lavína z Otenfeldu. Zemřela roku 1603.⁵⁹⁶ Vystupuje roku 1592 v dědické při na foliích 300r, 300v, 302r – 303v

Štěch, Jan

Příslušník plaveckého cechu sídlícího v pražském Podskalí. Velmi často dodával dřevo pro potřeby rožmberského hospodáře v Praze.⁵⁹⁷ Vystupuje ve sporu o kšaft se Štěpánem Vodňanským na foliu 74r. Vypovídá také jako svědek Kateřiny Smiřické z Házmburka na foliu 46r. Objevuje se rovněž ve sporu Jiříka Dyndy s Janem Kabešem na foliu 9r.

Zápský ze Záp, Adam

Syn Oldřicha Zápského ze Záp po němž zdědil tvrz a panství Dubeč. Za manželku měl Mariánu z Harasova. Roku 1585 přikoupil ves Stupice a 1588 Kyje. V roce 1607 odkázal majetek stejnojmennému vnukovi, jenž se svojí milenkou Annou Kaprštejnovou, rozenou z Greifenfelsu, zavraždil roku 1625 nedaleko Hrdlořez jejího manžela apelačního radu Jana Daniela Kapra z Kaprštejna. Tento hrdelní zločin měl velkou odezvu v tehdejší společnosti, takže se něm zmiňuje mimo jiné i Mikuláš Dačický: *„V kraji Kouřimském zamordován jest také zrádně a nešlechtně v cestě na koni jedoucí, střelením k němu z ručnic, pan Daniel Kapr, Jeho Milosti císařské přední sekretář, od Adama Zapského, v témž kraji obejavajícího, a pomocníků v tom jeho, což hned brzo jest vyjeveno, a on Zapský vězením arestován, i N., manželka téhož Daniele Kapra, Němkyně, kteráž*

⁵⁹⁴ A. SEDLÁČEK, z Vřesovic, in: OSN, díl XXVI., s. 1023.

⁵⁹⁵ Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892, s. 72.

⁵⁹⁶ František HARLAS, *Kréta*, in: OSN, XXIV. díl, s. 652.

⁵⁹⁷ Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604 – 1609)*, in: PSH XXXI, Praha 2000, s. 102.

že veda život bezbožný a nešlechtný, že ten mord s týmž Zapským nastrojila... V Praze po vyhledání mordu nad panem Danielem Kaprem sekretářem spáchaného odsouzení jsou hrdel N., manželka téhož pana Kapra, a Adam Zapský, frejír její. Ona pak, jsa z vězení vyvedena, jest metlami mrskána a v rynku Starého Města pražského mečem sřata, v ten pátek 30. dne měsíce Januarii, ledna; Zapský milosti vyhledával, ale nic neobdržel, ale také mečem trestán asi v témdni po ní na hradě pražském; popravec netrefil jeho krk a do půl hlavy jemu vřal. Takhle paní Venus svým dvořanům platí.“⁵⁹⁸ Adam st. Zapský vystupuje roku 1588 ve dvou sporech. V prvním proti mlynáři Šimonovi kvůli žhářství na foliích 148v – 150v, 153r. Druhý je veden kvůli krádeži sýrů a másla v sychrovské krčmě (dnes již jen pomístní název Sychrov se dochoval v názvu autobusové zastávky poblíž Horních Počernic směrem na Nehvizdy), folia 161r, 161v. Výpovědi k druhé při pokračují ještě v dalším roce na foliích 163v – 164v.

Žlutický, Matouš

Císařský rychtář Nového Města pražského. Není jasné od kdy vykonával tento úřad. Poprvé je zmiňován roku 1585 v knize svědomí 1060a na foliu 1r. Ve funkci setrval do roku 1590. S manželkou Annou z Popic vlastnil pivovarský dům v nároží Vodičkovy ulice a Václavského náměstí. Jako účastník obecného sněmu konaného od 7. listopadu do 7. prosince 1586 byl společně se Brikcím z Cimperka zvolen zástupcem Nového Města pražského do komise, která měla podle sněmovního usnesení „O zbytečnosti v šatstvu“ řešit přiměřené oblékání obyvatel království českého protože: „...obyvatelé tohoto království k nemalé škodě ano i s ublížením jmění a statků svých na šaty chodící i jiné skvostnosti a daremné věci příliš veliký náklad činí, skrze což veliké sumy peněz z tohoto království se vynášejí...“.⁵⁹⁹ Nelze prokázat jeho příbuzenské vztahy k Janovi Žlutickému, rychtářskému písaři a později městskému rychtáři Nového Města pražského. Zemřel před rokem 1603, kdy se vdova po něm znovu provdala za příslušníka rodiny Šviků z Lukonos.⁶⁰⁰ V celém sledovaném období vystupuje z titulu své funkce v řadě sporů jako zástupce císaře.

8.1.2. Kniha inv. č. 1122

Bezdrůžický z Kolovrat, Václav Ludvíkovský

Syn Vladislava Bezdrůžického z Kolovrat ze středoklucké větve rodu a Marie Magdalény Bořitové z Martinic. Po otcově smrti roku 1575 se poručnictví ujala jeho matka. Dospělosti dosáhl roku 1590, kdy převzal polovinu zámku a panství Buštěhrad k němuž náleželo 9 vsí, 3 pusté vsi,

⁵⁹⁸ Mikuláš DAČICKÝ Z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 16. 6. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam14-1.html>.

⁵⁹⁹ *České sněmy, svazek VII. (1586 – 1591)*, č. 49 [online], HTML ed., [citováno 20. 5. 2009], <http://www.psp.cz/eknih/snemy/v070/1586/t004902.htm>

⁶⁰⁰ F. RUTH, *Kronika III.*, s. 1120.

1 mlýn, pustá tvrz Močidlany a pustý dvůr Dříň. K dědictví patřil ještě Kolovratský dům v dnešní Voršilské ulici na Novém Městě pražském.⁶⁰¹ Ve stejném roce se oženil s Marií Zbyňkou, dcerou nejvyššího hofmistra Ladislava st. z Lobkovic. Součástí svatebních oslav byl také velký turnaj na Hradčanském náměstí, jehož se měl účastnit arcikníže Arnošt, bratr Rudolfa II. Václav Ludvíkovský zemřel roku 1601. Svému nedospělému synovi Vladislavu Absolonovi zanechal zadlužené panství, které museli poručníci zanedlouho prodat Janovi Novohradskému z Kolovrat. Došlo tak opět ke spojení obou polovin Buštěhradu. Sirotkovy zůstaly jen Středokluky.⁶⁰² Vystupuje roku 1591 v nejasném sporu na foliu 232r.

Bílský z Kaříšova, Jan, Alena a Johana

Rytířská rodina píšící se podle vsi Kaříšov u Sobotky. Zmiňovaní členové rodu byli dětmi Václava Bílského, který roku 1559 prodal spolu s bratry zboží Kamenice. Jan Bílský je uváděn jako poslední majitel svobodných statků, ostatní vlastnili již jen šosovní majetky.⁶⁰³ Ze zápisů v knize svědomí vyplývá, že Václav Bílský měl dva domy na Novém Městě Pražském.⁶⁰⁴ Jeden z nich byl pivovar se sladovnou v ulici Dláždění (dnešní Hybernská) poblíž Horské brány, ten je pravděpodobně předmětem dědického sporu mezi sourozenci na foliích 146r – 147r. Jan Bílský ho v roce 1589 prodal Václavovi Diblíkovi z Votína a lze předpokládat, že jeho sestry proti této transakci vznesly námitky.⁶⁰⁵

Bunson z Bunsonu, Jan

Na původ Jana Bunsona existují v literatuře dva názory. L. Lacinger v novoměstském místopisu ho označuje za klatovského rodáka.⁶⁰⁶ Naproti tomu František Millner-Milhauz v článku otištěném ve Sborníku jednoty starých českých rodů v Praze tvrdí, že do Čech přišel z Lucemburska společně s Petrem Millnerem z Milhauzu, jehož dceru Mariánu si později vzal za manželku.⁶⁰⁷ V Praze působil ve službách císaře jako ingrosátor větších desek zemských. Rudolf II. mu roku 1596 konfirmoval šlechtictví udělené Ferdinandem I. jeho předkům, což potvrdil sněm roku 1599, kdy byl přijat do rytířského stavu.⁶⁰⁸

⁶⁰¹ F. RUTH, *Kronika III.*, s. 1077.

⁶⁰² A. SEDLÁČEK, *Hrady VIII.*, s. 270.

⁶⁰³ A. SEDLÁČEK, *Bílský z Kaříšova*, in: OSN, IV. díl, s. 72.

⁶⁰⁴ AMP, rkp. 1122, f. 146r

⁶⁰⁵ *České sněmy, svazek VII. (1586 – 1591)*, č. 249 [online], HTML ed., [citováno 5. 6. 2009], <http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/snemy/v070/1589/t024900.htm>

⁶⁰⁶ L. LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století*; Na Příkopě I., in: PSH XXIV, Praha 1991, s. 138.

⁶⁰⁷ František MILNER-MILHAUZ, *O šlechtictví sekretáře Jana Millnera z Milhauzu a nové objevy o Millnerech*, in: Sborník jednoty starých českých rodů v Praze, roč. V., č. 3-4, Praha 1934, s. 36.

⁶⁰⁸ *České sněmy (1595 – 1599), svazek IX., úvod* [online], HTML ed. [citováno 8. 6. 2009], <http://www.snemovna.cz/eknih/snemy/v090/1599/uvod.htm>

Ve stejném roce získal po smrti Benjamína Kutovce z Úrazu úřad hofrychtěře věnných měst.⁶⁰⁹

Na Novém Městě pražském koupil roku 1585 za 900 kop českých grošů dům na rohu ulic Na Příkopě a Panská, k němuž patřila rozlehlá zahrada průchozí do ulice V cípku. Svůj majetek dále rozšiřoval a v roce 1595 získal stavení sousedící se zadní částí zahrady za 65 kop českých grošů. To následně upravil jako příslušenství k přednímu domu.⁶¹⁰ Roku 1613 koupil od Jana Bohuslava z Těmic tvrz Doubravice nad Úpou, ale ještě téhož roku zemřel. Jeho manželka jí hned následující rok prodala.⁶¹¹ Pražský dům odkázala nedlouho před smrtí v roce 1625 Alžbětě Polyxeně Odkolkové z Dobročovic.⁶¹²

z Grynfeldu, Václav Pražák

Pocházel z Chlumce. V Praze zastával devatenáct let úřad deklamátora desk zemských. Užíval stejného přídomku a erbu jako Jan Horský z Grynfeldu. Zemřel 10. listopadu 1606. Jan Campanus se o něm zmínil ve sbírce *Anni lethiferi* z roku 1607.⁶¹³ Vystupuje roku 1586 v dlužním sporu s Janem Vojtkovským na foliu 21v. Je také žalující stranou roku 1589, kvůli nářku cti a napadení sekerou. Folia 155r – 156r. Další soudní při způsobenou nařčením vedl také roku 1593 s Annou Hřebečskou. Folia 310r, 312 – 315v. Z ní vzešel ještě postraní spor zachycený na foliích 316r – 317r, 319r – 322v.

Hájek z Hájku, Tadeáš

Narodil se v roce 1525 v Praze. Studoval ve Vídni, Bologni a Miláně. Od roku 1553 byl představený Karlovy koleje. Později působil jako profesor pražské univerzity. V roce 1554 odbržel erb a povolení používat přídomek z Hájku. V 60. letech 16. století se stal osobním lékařem Maxmiliána II. a od roku 1593 zastával úřad protomedika království Českého. Zemřel 1. září 1600 v Praze.⁶¹⁴ Vystupuje roku 1586 v nejasném sporu na foliu 27r.

Holec (Holeček) z Karlovy Hory, Bohuslav

Matyáš Holeček a Jan Srna získali povolení psát se „z Karlovy Hory“ roku 1535.⁶¹⁵ Příbuzenský vztah mezi nimi a Bohuslavem Holcem není zcela jasný. Jmenovaný účastník soudní pře vlastnil v blíže neurčeném období dům

⁶⁰⁹ Mikuláš DAČICKÝ z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., [citováno 16. 6. 2009], <http://texty.citanka.cz/dacicky/pam14-1.html>

⁶¹⁰ L. LACINGER, Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Na Příkopě I., in: PSH XXIV, Praha 1991, s. 139.

⁶¹¹ A. SEDLÁČEK, *Hrady II.*, s. 74.

⁶¹² F. RUTH, *Kronika II.*, s. 886.

⁶¹³ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 239.

⁶¹⁴ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě II.*, Praha 1966, s. 247.

⁶¹⁵ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 440.

v Bartolomějské ulici na Starém Městě pražském.⁶¹⁶ Vystupuje roku 1593 ve sporu týkajícím se prodeje domu. Folia 325r – 327r.

Chotouňský z Chotouně, Jindřich

Majestátem z 30. dubna 1556 bylo bratrům Janovi, Jiřímu, Pavlovi a Šimonovi Chotouňským povoleno užívat přídomek „z Chotouně“ a erb.⁶¹⁷ Jejich příbuzenský vztah k Jindřichovi není zřejmý. Z výpovědí v knize svědomí vyplývá, že vlastnil dům na Novém Městě pražském. Roku 1585 vystupuje ve sporu týkajícím se zbití s Janem Žitavským a jeho manželkou. Folia 10v – 12v, 13v, 14r. Objevuje se také roku 1588 v rozepři Václava Nosa z Vojkovic a Václava Kohouta z Lichtenfeldu o nárek cti. Folio 116r.

Jindrovský z Bučina, Jan ml.

Písař dvorské kanceláře. Do šlechtického stavu byl povýšen v roce 1587.⁶¹⁸ Vystupuje roku 1592 v rozsáhlém sporu týkajícím se výtržností, nářku cti a rvačky. Folia 266r – 278v.

Kafuňková z Řehnic, Markéta

Dcera Adama Vančury z Řehnic na Újezdci a Lidmily Pešíkové z Komárova. Po smrti svého otce roku 1578 zdělila část statku zvaného Starý Újezdec. Druhý díl Nový Újezdec s nově postaveným dvorem připadl její matce.⁶¹⁹ Vdala se za Zikmunda Kafuňka z Chlumu, který byl posledním příslušníkem v Čechách usazené větve saské rodiny z Kaufungen. Ten roku 1584 prodal tvrz Chotěřiny orlickým Švamberkům a s manželkou sídlil na tehdy již znovu spojeném Újezdci.⁶²⁰ Zemřela pravděpodobně roku 1603, kdy Újezdec zdědil Adam Mstidruh Chlum z Chlumu.⁶²¹ Vystupuje roku 1591 v dlužním sporu s Anežkou Ouličnou z Vlčího. Folia 228v, 229r, 234r, 234v.

z Kalenic na Chřešřovicích, Bohuslav

Byl úředníkem královny při deskách zemských. Zdědil polovinu tvrze v Chřešřovicích a druhou získal sňatkem s Annou Radkovicovou z Mírovic. Podruhé se oženil s Marianou z Tetova. Z obou manželství měl čtyři syny, Jindřicha, Oldřicha, Bohuslava a Jáchyma. Zemřel v roce 1600.⁶²² Vystupuje roku 1586 ve sporu se Šturmy z Greifenberka na foliu 32v.

⁶¹⁶ F. RUTH, *Kronika III.*, s. 1176.

⁶¹⁷ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 453.

⁶¹⁸ Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, reprint, Brno 2005, s. 104.

⁶¹⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady X.*, s. 343.

⁶²⁰ M. KOLÁŘ, *Kafuňk z Chlumu*, in: OSN, XIII. díl, s. 743.

⁶²¹ A. SEDLÁČEK, *Chlum z Chlumu*, in: OSN, XII. díl, s. 253.

⁶²² M. KOLÁŘ, *Kalenicové z Kalenic*, in: OSN, XIII. díl, s. 785.

Kohout z Lichtenfeldu, Jiří

Bratr Simeona Kohouta z Lichtenfeldu. Vystupuje roku 1592 jako sporná strana ve sporu s Jiříkem Mirotickým, vedeném kvůli rvačce a poranění poblíž Rakovníka. Folia 258v, 265r.

Kohout z Lichtenfeldu, Simeon

Syn Jana Kohouta z Lichtenfeldu z Rakovníka. Narodil se okolo roku 1570 na Novém Městě pražském. Studoval práva, pravděpodobně na pražském vysokém učení a svojí kariéru zahájil jako novoměstský písař. Později vykonával úřad císařského rychtáře, přičemž se proslavil jako výborný právník. Díky svým schopnostem nakonec dosáhl úřadu apelačního rady. Velké úcty požíval také jako mecenáš Karlovy univerzity a defensor konzistoře.⁶²³ S postupným rostoucím věhlasem přišel i sociální vzestup, takže na sněmu roku 1604 byl jmenován jedním z nejvyšších zemských berníků za rytířský stav,⁶²⁴ ale o tom, že by vlastnil svobodné statky, není nic známo. Z jeho majetkových poměrů je doložena pouze koupě vyhlášené hospody „u Podušků“ na Karlově náměstí č. p. 319/9 od Pavla Podušky za 2200 kop míšeňských. Dům stál na jeho spodní straně a býval průchozí do Psí ulice (dnešní Václavská).⁶²⁵ Dále mu patřila vinice u Motolského potoka v Košířích na úpatí kopce Věneček – přibližně v prostoru mezi dnešními ulicemi Vrchlického a Na Věnečku.⁶²⁶ Roku 1622 došlo ke konfiskaci jeho vlastnictví, avšak toto rozhodnutí se dotklo již jen dědiců, Simeon Kohout zemřel v průběhu povstání, během cesty s poselstvím do Osmanské říše.⁶²⁷ Vystupuje roku 1592 ve sporu s Annou Blažkovou kvůli krádežím ovoce. Folia 251r – 253v. Téhož roku podal samostatnou žalobu ke rvačce poblíž Rakovníka, již se zúčastnil společně se svým bratrem Jiřím. Folia 258r, 264v, 265r, 265v. V roce 1593 je jedním z účastníků pře o žhářství. Folia 306v – 309v, 310v – 311v, 313r, 315v, 317r, 317v.

Kropáčové z Krymlova, Jan, Šebestián, Anna

Rodina pocházející ze Starého Města pražského. Prvním pravděpodobným předkem rodu byl krejčí Václav Kropáč, žijící na počátku 15. století v Železné ulici. Další členové rodiny se věnovali stejnému řemeslu. Patřil mezi ně zámožný Vavřinec, nebo Hynek, který roku 1496 koupil dům na Uhelném trhu. Jeho syn Jan stál jako schopný finančník a obchodník se sukrem u zrodu pozdějšího rodinného bohatství. Roku 1541 dosáhl

⁶²³ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě Rukověť III.*, Praha 1969, s. 55.

⁶²⁴ *České sněmy, svazek X. (1600-1604)*, č. 445 [online], HTML ed., [citováno 15. 6. 2009], <http://www.psp.cz/cgi-bin/ascii/eknih/snemy/v100/1604/t044500.htm>

⁶²⁵ F. RUTH, *Kronika II., III.*, s. 527, 1188.

⁶²⁶ F. RUTH, *Kronika II.*, s. 849.

⁶²⁷ Tamtéž, s. 527.

nobilitace, při níž získal přídomek „z Krymlova“. Zemřel po roce 1546. Nástupcem v čele rodiny byl Zikmund Kropáč, jenž otcovský majetek dále úspěšně rozšiřoval, nejen sňatkem s bohatou Salomenou Prunarovou. Jmenovaným sourozencům vystupujícím v dědickém sporu s Václavem Kbelským zanechal po své smrti roku 1584 deskový statek Letky, čtyři domy v Praze, stejný počet vinic, sklepy v kotcích, mlýn u Šítkovského jezu na levém břehu Vltavy a velkou peněžní hotovost.

Poslední předbělohorskou generaci Kropáčů tvořili čtyři Zikmundovi děti. Dcery Dorota (zemřela neprovdaná roku 1628) a Anna (manžel Václav Bohemický, zemřela roku 1605) se nijak významně nezapsali do rodinných nebo pražských dějin. Jinak tomu bylo u jeho synů Šebestiána a Jana. Oba získali základní vzdělání u bakaláře Martina na partikulární škole při kostele sv. Martina ve zdi, na něž navázali úspěšným univerzitním studiem. Zprvu nadějnější Šebestián, který záhy patřil mezi úředníky záduší sv. Martina nečekaně zemřel roku 1589.⁶²⁸ Poslední žijící člen rodiny Jan tak získal obrovské dědictví, což ho zařadilo mezi nejbohatší pražské měšťany. Svůj majetek ještě znásobil v roce 1602 sňatkem s Magdalenou Streitovou, pocházející z rodiny patřící k naprosté špičce staroměstské elity. Celý život zastával prestižní úřady a patřil mezi štedré mecenáše. Zemřel jako poslední nekatolík v rodinně okolo roku 1613.

Jeho synové Zikmund a Jan patřili již ke katolické menšině, což je zachránilo od pobělohorských konfiskací. První ze jmenovaných se navíc roku 1622 sňatkem s Lidmilou Kateřinou, dcerou sekretáře Fabricia z Rosenfeldu a Hohenfallu přiblížil k nejvyšším příčkám společenského žebříčku. Přesto lze říci, že jimi se zlatá éra rodu Kropáčů z Krymlova začal pomalu uzavírat.⁶²⁹ Dědická soudní pře vedená v roce 1593 je zachycena na foliích 328v – 330r.

Litoměřický, Václav

Bohatý novoměstský měšťan Václav Mastýřovský (Maštěrovský), jinak Litoměřický. S manželkou Lidmilou z Vozerovic měl syny Jana, Pavla a Václava. Před smrtí odkázal své manželce Lidmile z Vozerovic čtyři domy na Novém Městě pražském. Zemřel v roce 1587. Vdova se podruhé provdala za úředníka královské komory Matyáše Jizbického, který získal majestátem z 19. srpna 1592 přídomek „z Jizbice“ i pro nevlastní syny.⁶³⁰ Vystupuje roku 1586 v nejasném sporu s Martinem Petržílkou a jeho manželkou na foliích 39v – 40r.

⁶²⁸ Za pravděpodobnou, ale nedoloženou příčinu jeho smrti je považován mor.

⁶²⁹ Jan KILIÁN, *Kropáčové z Krymlova – z bohatých měšťanů pauperizovanými rytíři*, in: PSH XXXV, Praha 2007. s. 79 – 87.

⁶³⁰ Antonín TRUHLÁŘ, *Jizbický z Jizbice*, in: OSN, XIII. díl, s. 568. Kerbu Jizbických A. EDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 460.

Loubský z Lub na Řenči, Kryštof

Syn Viléma Loubského z Lub na Zalužanech a Kateřiny z Hořovic. Měl bratry Jana, Adama, Chvala a Mikuláše. Z dědického podílu koupil od svého švagra Jiřího Markvarta z Hrádku tvrz Řenče na Plzeňsku, kde sídlil od roku 1571. Za manželku měl Veroniku Markvartovou z Hrádku. Jeho syn Jáchym Ladislav po něm zdědil Řenče a přikoupil k ní okolní vsi.⁶³¹ Vystupuje roku 1589 ve sporu týkajícím se zvodu na novoměstský dům se svými synovci Ladislavem, Janem, Fridrichem a Hynkem. Folia 138v, 141v.

Loubský z Lub, Ladislav, Jan, Fridrich, Hynek

Synové Chvala Loubského z Lub (bratr Kryštofa Loubského), který vlastnil pouze jeden dům v Mirovicích. Roku 1568 přikoupil ještě jeden od rychtáře Nůny za 432 kop míšeňských, ale ani po třech letech jej nebyl schopen doplatit, takže ho postoupil zpět synovi původního majitele. Zemřel roku 1571 a jeho manželka Anna z Bukovan se znovu provdala za Erazima Gyntera. Bratři po otci zdědili jeho skromný majetek, avšak bezdětný strýc Adam Loubský jim odkázal dům v Mikulandské ulici na Novém Městě pražském, Zalužany a Myslín, kde se také usadili. Před rokem 1597 zemřeli bez potomků Ladislav a Fridrich. Zalužany tak přešli na Jana, který se roku 1609 oženil s březnickou Zuzanou z Lokšan. V roce 1623 přišel v rámci rozsudku za účast na povstání o všechnen majetek. Poslední zprávy o něm jsou z roku 1628. Nejmladší bratr Hynek odkoupil v roce 1595 tvrz Myslín od Fridricha a e stejném roce prodal Janovi svůj podíl na Zalužanech. O rok později získal ještě Plíškovice, Bor, Strážišťe a Lhotku za 8 500 kop míšeňských, přičemž byl také vlastníkem domu v Mirovicích. Majetek se mu podařilo významně rozšířit roku 1610, kdy jeho manželka Anna Kavková z Řičan, rozená Dejmová ze Stříteže, získala od svého syna z prvního manželství Štěkeň nedaleko Strakonice. Zemřel v roce 1614.⁶³² Bratři vystupují roku 1589 ve sporu týkajícím se zvodu na zděděný novoměstský dům se svým strýcem Kryštofem Lubským. Folia 138v, 141v.

Lucinus Helikoniades z Helikonu, Karel

Dosud neznámý příbuzný Pavla Lucina Helikoniada z Helikonu pocházejícího z Tábora a jeho syna Theofila. Pavel získal roku 1546 bakalářský titul a po krátkém působení v Praze se vrátil do rodného města. Později žil v Jindřichově Hradci, přičemž vždy zastával významná místa v městské správě. Měl tři syny, avšak ani jeden z nich se nejmenoval Karel. Nejvýznamnějším z nich byl Theofil narozený roku 1574 v Táboře. Ten po vzoru svého otce úspěšně studoval v Praze.⁶³³ Jak vyplývá z předešlého textu, patřila tato rodina

⁶³¹ A. SEDLÁČEK, *Loubský*, in: OSN, XVI. díl, s 368.

⁶³² Miloslav VOLF, *Drobná šlechta v Mirovicích před třicetiletou válkou*, Pelhřimov 1940.

⁶³³ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě III.*, Praha, s. 214.

k městským elitám. Svědecké výpovědi v dědickém sporu jejího neidentifikovatelného člena popisují mimo jiné i majetkové poměry. Ten podal roku 1592 přípověď na majetek po Saloméňě, manželce Kašpara Albrechta z Lebentalu, protože jeho žena jí půjčila „...koberce tureckýho na stůl, pět prstenů zlatých, kožichu oděvacího mužskýho sukнем pošítyho, nožnic stříbrných, pět kusů perných šatů, dvou prostěradel, dvou cejch velkejch a malou jednu, sukně ženský kanavacový a mantlíku šamlatů bez vody, cínového nádobí tři mís velikých, jedný malý, tři konvic, jedný velký, půl pinty a v žejdlík, talířů nepamatuji, tři nebo čtyři a rauchy dítěti s černejm vyšíváním a fěrtuchu kanavacovýho a druhého bílýho z mřeží a peřiny jedný. Ta zůstává zastavena v Židech a tak půjčila jí nebožce koflíku stříbrnýho pozlacenýho a pásu taky stříbrnýho.“⁶³⁴ Soudní pře vznikla protože Saloména zmiňované předměty zastavila a zemřela dříve, než je stačila vrátit. Folia 246v, 247r.

Macák z Ottenburku, Daniel

Původně bohatá patricijská rodina z Opavy. Jako nobilitovaný měšťan užívající erb, ještě bez predikátu, vystupuje již v roce 1552 Jan Macák. Přídomek „z Ottenburku“ a erb získali Jan, Jakub a Daniel Macákové od Rudolfa II. 20. října 1580. Roku 1533 koupili zmiňovaní bratři část vsi Sudice v třebomsko-sudickém výběžku, kterou však v roce 1557 prodali Petrovi Oderskému z Lideřova.⁶³⁵ Daniel Macák se nejspíš věnoval finančnímu podnikání, což bylo nejpravděpodobnější příčinou jeho majetkového vzestupu. Například město Opava mu za půjčku muselo v roce 1577 zastavit dvůr Otice, který nebyl vyplacen ještě roku 1589. Někdy v letech 1579 nebo 1580 si dokonce mohl koupit menší panství Kravaře, k nimž patřila ještě ves Kouty (dnes část Kravař).⁶³⁶ Zemřel po roce 1591, kdy se jako sporná strana účastnil dědického soudního sporu na Novém Městě pražském – folio 227v.

z Michalovic, Diviš

Původně měšťanská rodina z Žatce. Majestátem z roku 1554 bylo povoleno bratrům Petrovi a Bohuslavovi používat erb s přídomem „z Michalovic“. Bohuslav zastával významné úřady v městské správě. Během své kariéry získal poměrně rozsáhlý majetek, takže si v roce 1571 koupil dnes již neexistující ves Ervěnice (dříve Rvenice) a téhož roku byl přijat do rytířského stavu. S manželkou Kateřinou Rubínovou ze Lvovic měl několik synů. Mezi nimi také Bohuslava popraveného roku 1621 na Staroměstském náměstí a Divíše. Po jeho smrti v roce 1577 došlo k rozdělení majetku mezi syny. Diviš je zmiňován jako držitel poloviny Rvenic až v roce 1586 s tím, že druhý díl

⁶³⁴ AMP, rkp. 1060a, f. 246.

⁶³⁵ Všichni tři se pravděpodobně dožili poměrně vysokého věku, obzvláště uvažíme-li, že alespoň jeden z nich musel před koupí vsi dosáhnout dospělosti, což ho opravňovalo k právním úkonům a obchodním transakcím.

⁶³⁶ Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, Brno 1991, s. 767.

mu odprodal roku 1589 bratr Bohuslav.⁶³⁷ Zemřel zadlužený roku 1609. Vystupuje v roce 1592 ve sporu proti svému služebníkov, jenž ho okrádal. Folio 247v.

Novohradský z Kolovrat, Jáchym

Syn Hynka Novohradského z Kolovrat. Během svého života zastával významné úřady. V letech 1575 – 1577 a 1593 – 1597 byl prezidentem české komory a mezi léty 1578 – 1599 purkrabím karlštejským. Během působení v druhém z úřadů se proslavil stavební činností na Karlštejně.⁶³⁸

Svůj majetek rozšiřoval nejen svatbou s Annou Bezdrůžickou z Kolovrat, která mu zapsala Košátky a polovinu Buštěhradu,⁶³⁹ ale také finanční pomocí Rudolfovi II. Roku 1593 císař nařídil, aby mu bylo jako pojištění dluhu 66 000 kop grošů míšeňských zapsáno do zemských desek panství Locket, avšak v tomto případě není jasné zda-li se tak opravdu stalo.⁶⁴⁰ Naproti tomu o dva roky později získal jako zástavu za 24 000 kop grošů českých panství Mělník zkonfiskované Jiřímu z Lobkovic.⁶⁴¹ Vzhledem k poměru mezi zmiňovanými mincemi, je možné, že se jednalo o stejnou půjčku.

Zemřel v roce 1600 a jeho syn Jan Novohradský po něm zdědil poměrně rozsáhlý majetek skládající se z poloviny Buštěhradu, který koupí druhé části od poručníků Viléma Ludvíkovského Bezdrůžického z Kolovrat spojil, Košátek a do roku 1605 zástavně drženého Mělníka.⁶⁴² V letech 1591 a 1592 zastupuje před soudem svojí podanou Markétu pekařku z Pečic v případě vraždy jejího syna novoměstským měšťanem Janem Aronem. Folia 241r – 245r.

Ornius z Paumberka, Jan

Bratr kancléře a později purkmistra Starého Města pražského Matyáše Ornía. Oba bratři získali 8. září 1546 predikát „z Paumberka“.⁶⁴³ Jan zastával úřad perkmistr hor viničních měst Pražských. Po svém bratrovi zdědil polovinu dvorce s věží (zvanou Bašta) a vinicí, založeného Zající z Házmburka v místech dnešní ulice Na hrádku.⁶⁴⁴ Vystupuje roku 1590 v dědickém sporu na foliích 173r – 174r.

⁶³⁷ A. SEDLÁČEK, z *Michalovic*, in: OSN, XVII. díl, s. 277

⁶³⁸ A. SEDLÁČEK, z *Kolovrat*, in: OSN, XIV. díl, s. 600.

⁶³⁹ A. SEDLÁČEK, *Hrady VIII.*, s. 269 – 270.

⁶⁴⁰ *České sněmy, svazek VIII. (1592 – 1594)*, č.77 [online], HTML ed., [citováno 12. 6. 2009], <http://www.snemovna.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t007700.htm>

⁶⁴¹ *České sněmy, svazek IX. (1595 – 1599)*, č. 22 [online], HTML ed. [citováno 12. 6. 2009], <http://www.snemovna.cz/eknih/snemy/v090/1595/t002200.htm>

⁶⁴² A. SEDLÁČEK, z *Kolovrat*, in: OSN, XIV. díl, s. 600.

⁶⁴³ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 73.

⁶⁴⁴ OSN, *Praha*, XX. díl. s. 465.

Ouličná z Vlčího, Anežka

Roku 1594 koupila za 1150 kop míšeňských dům v dnešní Spálené ulici od ovdovělé Lidmily z Velemyslovsi. V 17. století se pak nazýval „u Ouličných“, později „U Vlků“. ⁶⁴⁵ Vystupuje roku 1591 jako obviněná v dlužním sporu s Markétou Kafuňkovou z Řehnic na foliích 228v, 229r, 234r, 234v.

z Paumberka, Václav

Syn mistra Nikodéma staršího Chotěbořského z Paumberka. Narodil se kolem roku 1563. V letech 1580 a 1581 studoval ve Zhořelci. Později přešel na univerzitu v Altdorfu. Po ukončení studií se vrátil do Prahy, kde působil jako celní správce a člen desetipanského úřadu. Po smrti Daniela Adama z Veleslavína v roce 1599 se s Janem Křížem stal poručíkem jeho dětí. Celý život podporoval vzdělání, zejména však Jilskou školu v Praze. Zemřel 5. února 1608. ⁶⁴⁶ Vystupuje ve sporu proti Kateřině Šebkové kvůli krádežím na foliích 51r – 53v.

Posthumius Bydžovský, Václav

Bratr Marka Bydžovského z Florentýna. Místo jeho narození není přesně známo, ale pravděpodobně to bylo ve Sloupně nebo jiné vsi v okolí Nového Bydžova na panství Jana Kludského z Libodřic na Sloupně. V letech 1565 – 1566 převzal od svého bratra řízení týnské školy a 7. srpna 1566 získal bakalářský titul. V roce 1570 byl rektorem školy u sv. Jiljí v Praze. Studoval též na univerzitách ve Wittenbergu a v Lipsku. Po návratu do Prahy učil v Karlově koleji. Roku 1575 získal společně s Markem Bydžovským predikát „z Florentýna“. V témže roce vyučoval na škole v Žatci, kde spolupracoval s Jakubem Strabonem. Dne 8. října 1576 se stal mistrem na pražské univerzitě. Od té doby působil jako rektor na dalších pražských školách. Začátkem roku 1578 byl také učitelem v konviktu dětí vyšších z stavů na koleji Všech svatých. Oženil se s Ludmilou Mikulandskou a v roce 1579 získal městské právo na Starém Městě pražském. Jeho poslední známý spis pochází z roku 1616, ale datum úmrtí není známé. ⁶⁴⁷ Vystupuje roku 1590 v dědické při o majetek Petra Codicilla z Tulechova na foliu 169r knize 1060a. Svědčí také k připovědi Jana Adama Bystřického na foliu 229r a v knize 1122 na foliu 164r.

Přeštický ze Šorfnberka, Jiří

Významný pražský řečník. V roce 1590 se jako příznivec pražské akademie účastnil investitury probošta koleje krále Václava. Univerzitu zastupoval při vedení soudních sporů. Zemřel 12. dubna 1607. Byl pohřben

⁶⁴⁵ *Kronika III.*, s. 974.

⁶⁴⁶ Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s.114.

⁶⁴⁷ *Tamtéž*, s. 231.

v kostele sv. Jiljí na Starém Městě pražském.⁶⁴⁸ Přestože vystupoval jako uznávaný právník, měl při výkonu advokátní praxe mnoho problémů spojených s porušováním městských práv a profesní etiky. Z výpovědí v knize svědomí vyplývá, že v několika případech nejprve nabídl své služby jedné sporné straně, nechal si zaplatit a po zjištění všech potřebných informací v soudním sporu zastupoval protistranu nebo jí alespoň za úplatu informoval o krocích, které proti ní budou podniknuty. Důsledkem tohoto jednání byl mimo jiné zákaz činnosti u pražské konzistoře. Současně se objevují obvinění ze sedlání a úmyslného založení požáru v Žebráku.⁶⁴⁹ Roku 1587 vystupuje ve dvou sporech. Na foliích 59v a 60r vypovídají svědci ke při o soukupství s Matoušem Walkmberským z Walkmberku. Druhý případ se týká právě zmiňovaných problémů porušování povinností řečníka. Folia 64v – 68r, 79v. Také v knize 1060a vede roku 1591 soudní při s Václavem Stříbrským o nářek cti. Folio 274v.

Pštros Drastský z Drast, Kryštof

Rodina Drastských pravděpodobně náležela k nižší šlechtě.⁶⁵⁰ Její členové Jan a Matěj Drastští drželi v roce 16. století ves Drasty nedaleko Klecan. Na základě výpovědí v knihách svědomí je možné tvrdit, že Kryštof Pštros byl jejich příbuzným. Roku 1592 totiž vlastnil přinejmenším část této vesnice.⁶⁵¹ Avšak A. Sedláček uvádí, na základě zemských desek, jako kupce nedalekých Klecan Jiřího Vchynského z Vchynic, který se roku 1562 psal „na Drastech“.⁶⁵² Je tedy otázkou, jestli šlo o dočasnou, například zástavní držbu, nebo o rozdělení statku Drasty na dvě poloviny. Kryštof Pštros vystupuje roku 1592 ve sporu vyvolaném výtržností. Folia 283r – 284r, 286r, 286v.

z Řehnic, Magdalena Kaplířová, Eliška Pecingarová, Jiřík Vančura

Sestry Magdalena a Eliška (manžel Mikuláš starší Pecingar z Bydžína) byly dcery Jiříka Vančury z Řehnic na Valečově. Ten měl ještě další čtyři dcery a osm synů – Adama, Mikuláše, Václava, Hynka, Zikmunda, Bedřicha, Markvarta a Jiřího.⁶⁵³ Poslední dva jmenovaní figurují také ve výpovědích svědků. To dokazuje, že potvrzení příbuznosti objevující se v knize svědomí bylo součástí rozsáhlejší dědické pře mezi jmenovanými sestrami a jejich

⁶⁴⁸ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 269.

⁶⁴⁹ AMP, rkp. 1122, f. 64v – 68r.

⁶⁵⁰ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s- 582, 583.

⁶⁵¹ Mezi svědky v soudním sporu Kryštofa Pštrosova vypovídá Magdalena, šafářka z Drast, která jej nazývá svým pánem: „ ...tohoto léta 1592, když žita žali, jeli sme odsud z Prahy Poříč[s]kou branou, byl nějaký svátek a pachol[le] Titricha Mamlasa hnalo vepře z města a já řekla panu Kryštofovi Štrosovi pánu svému ...“.

AMP, rkp. 1122, f. 283v.

⁶⁵² A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, 274 – 276.

⁶⁵³ A. SEDLÁČEK, *Vančura z Řehnic*, in: OSN, XXVI. díl, s. 384,.

synovcem. Jiřík Vančura z Řehnic na Lhoticích, syn Václava a pozdější hejtman boleslavského kraje (zemřel 1610), se přes protesty svých tet ujal v roce 1584 majetku po strýcích Jiřím a Markvartovi. Šlo o poměrně rozsáhlé panství vytvořené oběma bratry spojením statků Studénky, Nasedlnic, Kosmonos a několika menších vsí.⁶⁵⁴

Otázkou zůstává, proč se pře objevuje také v novoměstské knize svědomí. Jediným možným vysvětlením je, že součástí sporného majetku byly také nemovitosti v Praze. O konkrétním majetku Vančurů z Řehnic na Novém Městě pražském se pro léta 1580 – 1604 nepodařilo nalézt žádné informace. Nicméně v roce 1579 prodal Markvart dům č. p. 36A v Široké ulici (dnešní Jungmannova) za 210 kop grošů českých a v roce 1604 koupil Jiří dům č. p. 37 na dnešní Národní třídě.⁶⁵⁵ Proto nelze vyloučit, že i mezi těmito léty v Praze vlastnili další nemovitosti. Všichni tři jmenovaní vystupují roku 1586 jako sporné strany na foliu 25v.

Střela z Rokyc, Štěpán

Rytířská rodina pocházející ze Slezska. Štěpán byl synem Jindřicha Střely z Rokyc, který od Jindřicha Kekule ze Stradonic získal roku 1550 zpustlý hrad a město Křivsoudov, avšak jen do zástavní držby. Po otcově smrti v roce 1564 převzal rodinný majetek a roku 1577 se mu podařilo vymoct u Rudolfa II. změnu statutu panství na dědičné vlastnictví. Následně vybudoval ve městě nový zámek s poplužním dvorem.⁶⁵⁶ Své statky rozšířil ještě o Čechtice, pro něž v roce 1582 získal právo čtyřech výročních trhů. S manželkou Saloménou Vančurovou z Řehnic měl syna Jindřicha, dcery Johanu (manž. Jiří ml. z Gersdorfu na Cholticích) a Annu Marii (manž. Bernard z Hochauzu na Bašti). Císařský rada Štěpán Střela z Rokyc zemřel 9. prosince 1593 v Křivsoudově.⁶⁵⁷ Vystupuje roku 1591 ve sporu o zahradu náležející k domu v Křížalovic ulici (dnes Panská ul.) na foliu 211v.

Šturmové z Greifenberka, Jan, Václav Urban a Anna

Původně měšťanská rodina z Nového Města pražského. Prvními známými příslušníky byli řezníci Jan a Ondřej Šturmové, vlastníci dům ve Spálené ulici. Majestátem z 25. května 1564 jim bylo společně s Janem Zbytkem, Ambrožem Chotěborským, Jiříkem Březským, Janem Albínem, Vitem Šprinclem a Jiřím Klaudyánem povoleno užívat přídomek z Greifenberka.⁶⁵⁸ Jmenovaní sourozenci byli dětmi Jana Šturma po němž zdědili dům ve Spálené

⁶⁵⁴ A.SEDLÁČEK, *Hrady zámky a torze České X. – Boleslavsko*, elektronická edice, Praha 2000, s.136.

⁶⁵⁵ L. LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského* – in: PSH XXXI, s. 262 - 295, Praha 2000.

⁶⁵⁶ kol., *Hrady, zámky a torze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, Praha 1989, s. 230.

⁶⁵⁷ A. SEDLÁČEK, *Střela*, in: OSN, XXIV. díl, s. 229.

⁶⁵⁸ Josef TEIGE, *Šturm*, in: OSN, XXIV. díl, s. 818. K erbů Šturmů blíže A. Sedláček, *ČMH II.*, s. 356 – 357.

ulici. Ten prodali roku 1588 Janu Milivenskému ze Šonova za 525 kop českých grošů.⁶⁵⁹ Vystupují roku 1586 ve sporu proti zvodu na dům s Bohuslavem z Kalenic na Chřešřovicích na foliu 32v. Anna Šturmová vypovídá také k případu Tadeáše Hájka z Hájku na foliu 27r.

z Tedražic, Jan Mutrplos

Původně vladycká rodina z Tedražic u Sušice. Rytíř Jan Mutrplos držel tvrz Cvrčovice nedaleko Brandýsa nad Labem. Nejspíš se svojí manželkou Annou Mnětickou měl dva syny, Václava a Mikuláše. V roce 1564 postavil ve Cvrčovicích nový kostel.⁶⁶⁰ Podle svědeckých výpovědí v něm roku 1586 nechal u zdi vedle kazatelny pohřbít svého nemanželského syna Jana.⁶⁶¹ Zemřel po roce 1586. Poslední zmínka týkající se rodu Mutrplosů je v tituláři z roku 1589. Vystupuje roku 1586 ve sporu se svojí manželkou Annou Mnětickou z Mnětic na foliu 44v. Spor je řešen také v knize 1060a na foliích 52r, 64r, 64v.

z Turova, Vít Zahrádka

Majestátem z 25. května 1584 byl společně s Tymotejem Loukou připuštěn k erbů registrátora desk zemských Jana Jahodky z Turova. Jeho potomci žili v Praze až do 18. století.⁶⁶² Vystupuje ve sporu společně s Václavem Pražákem v roce 1586 na foliu 21v.

z Ruprštorfu, Pavel Šetele

Majestátem z 19. listopadu 1588 získal společně s Jiřím a Václavem Humlem, Václavem Svíčkou a Alexandrem Dvorským erb, jenž doplňoval přídomek „z Ruprštorfu.“⁶⁶³ Vlastnil dům se zahradou na parcele mezi Klimentskou a Petruskou ulicí.⁶⁶⁴ Vystupuje roku 1592 ve sporu s Annou Blažkovou kvůli krádeži ovoce. Objevuje se také jako svědek ve dvou sporech v knize 1060a. Roku 1586 vypovídal ve prospěch Václava Nekmířského na foliu 24r a v roce 1590 svědčí k soudní při mezi Tomášem Vránou a pražskými pekařskými cechy. Folio 258v.

z Valdštejna, Jan ml.

Syn Albrechta ml. z Valdštejna (zemřel před rokem 1543) z hostinsko-bradlecké větve rodu.⁶⁶⁵ Po otci zdědil Tuří, které po dosažení dospělosti roku

⁶⁵⁹ F. RUTH, *Kronika III.*, s. 973.

⁶⁶⁰ A. SEDLÁČEK, *Hrady XVI.*, s. 177.

⁶⁶¹ AMP, rkp. 1060a, f. 64r.

⁶⁶² A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 455.

⁶⁶³ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 619.

⁶⁶⁴ F. RUTH, *Kronika II.*, s. 837.

⁶⁶⁵ OSN, z *Valdštejna*, XXVI. díl, s. 337.

1567 prodal Václavovi z Valdštejna na Lomnici za 10 000 kop míšeňských.⁶⁶⁶ Za získané peníze koupil v roce 1574 tvrz a panství Kyšperk ve východních Čechách. Jeho manželka Kateřina Andělka z Ronova mu roku 1588 zapsala ještě zděděnou tvrz v Chotěšicích. Zemřel bezdětný pravděpodobně v roce 1599. O jeho dědictví se přihlásilo sedm příslušníků rodu Valdštejnů, kteří 5. března 1599 uzavřeli dohodu, podle níž se rozdělili následujícím způsobem. Adam ml. získal Kyšperk, Henyk dostal Chotěšice a zbylých pět příbuzných si rozdělilo nespécifikovaný třetí díl.⁶⁶⁷ Vystupuje roku 1590 jako poškozená strana při řešení soudního sporu týkajícího se krádeží v jeho domě na Novém Městě pražském na foliích 220v – 225r, 227r.

Žlutický, Jan

V roce 1586 písař úřadu rychtářského a později také městský rychtář. Rodina Žlutických vlastnila dům č. p. 792 na dnešním Václavském náměstí – dříve Koňský trh.⁶⁶⁸ Patřila k rodinám užívajícím stejný erb jako primátor Václav Pražák, jinak Fafout z Hořkovce.⁶⁶⁹ Vystupuje roku 1586 ve sporu s Mikulášem Kouřimským, ke kterému došlo při řešení výtržností v Široké ulici – dnešní Jungmannova. Folia 41v – 44r, 45v – 49v. Svědčí také v rozsáhlé manželské při mezi Magdalénou Coupalkou a Adamem Čelakovským v knize 1060a na foliu 37r.

8.2. Jako svědci

8.2.1. Kniha inv. č. 1060a

Anna, vdova po Matouši Poříčském z Roklína

Majestátem ze 17. dubna 1567 bylo povoleno Janu Junkovi, Janu Tomanovi a Jakubu Amfionovi používat přídomek Poříčský z Roklína.⁶⁷⁰ Anna byla manželkou dosud neznámého příslušníka rodiny. Vypovídá roku 1586 ve sporu Václava Nekmírského na foliu 23v.

Fafout z Hořkovce, Václav

Známý také jako Václav Pražák. Primátor Nového Města pražského. Vlastnil dům č. p. 18 v dnešní Jungmannově ulici.⁶⁷¹ Svědčí roku 1588 v dědickém sporu mezi Lidmilou z Vozerovic, vdovou po Václavovi

⁶⁶⁶ A. SEDLÁČEK *Hrady V.*, s. 281.

⁶⁶⁷ A. SEDLÁČEK *Hrady II.*, s. 268.

⁶⁶⁸ OSN, *Praha*, XX. díl, s. 473.

⁶⁶⁹ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 406.

⁶⁷⁰ Přídomek se podobě Poříčský uvádí v OSN, XX. díl, s. 459 v souvislosti s pivovarem č. p. 75 Václava Poříčského z Roklína na Josefově. A. Sedláček uvádí v Českomoravské heraldice na straně 576 jméno Poříčský z Roklína.

⁶⁷¹ OSN, heslo *Praha*, XX. díl, s. 471.

Litoměřickém a poručníky dětí pozůstalých z prvního manželství. Folio 148r. Vypovídá také v knize 1122 k dědickému sporu o majetek Petra Codicilla z Tulechova. Folio 162v. Dále svědčí roku 1593 k nářku cti na foliu 313v.

Kbelský z Kapí Hory, Václav

Majestátem z 25. února 1583 byli Jan spolu se svými syny Václavem a Jiřím Kbelskými přijati k erbu vladyků Severynů z Kapí Hory. Václav získal roku 1574 od svého otce dům č. p. 860 Na Příkopech.⁶⁷² Zdědil také tvrz v Jirnech, ale tu prodal roku 1586 Janovi z Proseče.⁶⁷³ Vypovídal v roce 1586 ke sporu Jana Cirylla a Jáchyma z Těchenic na foliu 67r. Roku 1588 vystupoval jako sporná strana v dědickém sporu v roli jednoho z poručníků dětí Václava Litoměřického proti pozůstalé vdově Lidmile z Vozerovic. Kniha 1060a, folia 147v – 148r. Objevuje se také roku 1593, kdy se účastnil dědické pře s Kropáči z Krymlova. Kniha 1122, folia 328v – 330r.

Kobiš z Bytýšky, Jan

Po studiích na některé ze zahraničních univerzit získal bakalářský titul a roku 1568 vyučoval ve škole u kostela sv. Mikuláše ve Starém Městě pražském. O rok později přešel do týnské školy. V roce 1574 napsal knihu „*Zpráva neb naučení o měrách vinných sudů vedle ceny žejdlíků, aby věděl, jaká suma za který sud přijde, též coby každého roku J.M.C. jakožto králi českému z každé vinice na sumě dáti vyšlo, všechněm potřebná a užitečná*“, obsahující kromě krátkého výkladu o viničním právu tabulky pro výpočet daní z vína a přepočítávání různých soustav dutých měr.⁶⁷⁴ V letech 1585 a 1587 byl jedním z radních Nového Města pražského,⁶⁷⁵ kde také vlastnil dům v dnešní Jungmannově ulici č.p. 35.⁶⁷⁶ Zemřel pravděpodobně po roce 1600. Roku 1585 vypovídal ve sporu o neodpovídání na žalobu mezi Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým. Folia 3r – 4v.

Kohout z Lichtenfeldu, Jan

Pocházel z Rakovníka. V roce 1569 působil jako duchovní písař na Křivoklátě a později se přestěhoval na Nové Město pražské,⁶⁷⁷ kde byl roku 1585 radním. V témže roce vypovídal ve sporu o neodpovídání na žalobu mezi

⁶⁷² A. Sedláček uvádí pouze bratry Jiřího a Václava Kbelského. O jejich otci se zmiňuje L. LACINGER, *Z místopisu Nového města pražského – Na Příkopě II.*, in: PSH XXV, Praha 1992, s. 150.

⁶⁷³ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, s.133, Praha 1988.

⁶⁷⁴ Josef SMOLÍK, *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské do r. 1620*, Praha 1864, s. 55 – 56.

⁶⁷⁵ AMP, rkp. 1060a, f. 3r – 4v, rkp. 1122, f. 65v.

⁶⁷⁶ OSN, Praha, XX. Díl, s. 471.

⁶⁷⁷ Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť nhumanistického básnictví v Čechách a na Moravě III.*, Praha 1969, s. 55.

Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým. Folia 3r – 4v.

Kremer z Grunova, Matyáš

Doktor obojího práva a rada apelačního soudu. Majestátem z 15. listopadu 1585 dostal společně s bratrem Jiřím erb.⁶⁷⁸ V první polovině 90. let 16. století vlastnil blíže nespecifikovaný dvorec u Příbrami. Roku 1594 mu Rudolf II. povolil na místě nedaleké opuštěné huti vybudovat mlýn s tím, že v případě nové těžby ho bude povinen postoupit zpět.⁶⁷⁹ Roku 1597 získal od Václava Počepického z Počepic tvrz Korkyně, k níž připojil ještě statek Smilovice. Po jeho smrti získal tento majetek Jan Bechyně z Lažan na Netlukách.⁶⁸⁰ Vystupuje roku 1588 jako poručník v dědickém sporu s Havlem Zejdlhuberem ze Zejdlhubu na foliích 108v, 109r, 110r, 110v.

Perníček, Šebestían

Městský rychtář v roce 1586. Z titulu své funkce svědčí k mnoha slunní sporům ve sledovaném období.

Příměnský z Přibenic, Jan

Společně s Jiřím Lipnickým, Vavřincem Voděradským a Baltazarem Balně získali majestátem z 29. prosince 1561 přídomek „z Přibenic“.⁶⁸¹ V letech 1585, 1587 a 1588 radní Nového města pražského (jeho účast v městské radě také v roce 1586 se nepodařilo na základě studia pramenů potvrdit).⁶⁸² Vlastnil dům v Žitné ulici č.p. 566.⁶⁸³ Roku 1585 vypovídal ve sporu o neodpovídání na žalobu mezi Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým. Folia 3r – 4v. Svědčil také roku 1588 k rozepři mezi Lidmilou Chmelíkovou a Verunou pozůstalou vdovou o Matěji Chmelíkovi. Pravděpodobně šlo o dědický spor. Folio 154v. Ve stejném roce se objevuje také v knize 1122 jako svědek ke sporu týkajícím se snahy o přinucení k sňatku. Folia 97v – 98r, 100v – 101r, 103v. Další svědectví vydal roku 1593 k nářku cti Václava Pražáka, folio 310r, 316r, 321v, 322r.

z Ruprštorfu, Jiří Huml

Dne 19. listopadu 1588 získal od císaře Rudolfa II. povolení používat přídomek z Ruprštorfu a erb.⁶⁸⁴ Vypovídá roku 1586 ke sporu Jana Cirylla

⁶⁷⁸ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 490.

⁶⁷⁹ *České sněmy VIII. (1592 – 1594)*, č.214 [online], HTML ed., [citováno 3. 6. 2009], www.psp.cz/eknih/snemy/v080/1593-94/t021400.htm.

⁶⁸⁰ A. SEDLÁČEK, *Hrady VI.*, s. 118.

⁶⁸¹ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 510.

⁶⁸² AMP, rkp. 1060a, f. 3r – 4v, rkp. 1122, f. 65v.

⁶⁸³ OSN, *Praha*, XX. díl, s. 469.

⁶⁸⁴ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 619.

a Jáchyma z Těchenic na foliích 78r, 81v. Roku 1588 vystupuje jako sporná strana v dědickém sporu v roli jednoho z poručníků dětí Václava Litoměřického proti pozůstalé vdově Lidmile z Vozerovic. Kniha 1060a, folia 147v – 148r.

ze Suttenu, Pavel Sutter

Novoměstský zlatník. V době sporu vystupuje ještě jako zlatnický tovaryš, který působil také v německém Augsburgu. V Praze získal roku 1597 společně s Janem, řečeným Hornay erbovní list a přídomek „ze Suttenu“. ⁶⁸⁵ Vypovídá roku 1586 ke sporu zlatnických tovaryšů Jiřího Štrejchera a Mikuláše Pernara s Adamem Pechancem z Kralovic a Voršilou ze Semil na foliu 68r.

Walkmberský z Walkmebrku, Matouš

Známý také jako Matouš Philomates. Pocházel z Dačic, studoval v Praze s podporou svého strýce Matouše Philomata (zemřel 1565). Pravidelně navštěvoval přednášky Petra Codicilla z Tulechova o astronomii. Od konce roku 1574 byl vychovatelem v rodině nejvyššího zemského komorníka Jana z Valdštejna na Hrádku nad Sázavou. V té době se připravoval na cestu do ciziny, během níž dokončil své vzdělání v oboru přírodních věd a lékařství. Dne 13. září 1579 získal predikát „z Walkmberku“ a roku 1579 hodnost „*poeta laureatus*“. Později působil jako vychovatel v dalších šlechtických rodinách, například u Hertvíka Zejdlice ze Schönfeldu. ⁶⁸⁶ Roku 1587 vystupuje ve sporu o soukupství s Jiříkem Přestickým. Folia 59v a 60r.

ze Závořic, Vavřinec Břekovec Šotnovský

Majestátem z 12. března 1580 byli Vavřinec Břekovec, staroměstský měšťan a perkmistr hor viničných společně s Václavem Deklivo (De Clivo), písařem hořejší kanceláře Starého Města pražského a kutnohorským měšťanem Jakubem Holým připuštěni k erbu pražských rodin Škrétů a Polů Šotnovských ze Závořic. ⁶⁸⁷ Vypovídá v letech 1585 a 1586 ke sporu o neodpovídání mezi Lidmilou Pražákovou, Annou, manželkou Jáchyma z Těchenic a Danielem Pražákem s koželuhem Janem Starým na foliích 3r – 4v, 49v.

8.2.2 Kniha inv. č. 1122

Holáček, Jiří

V roce 1586 písař úřadu rychtářského na Starém městě pražském. Vypovídá roku 1586 ke sporu Václava z Paumberka na foliu 53r.

⁶⁸⁵ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 617.

⁶⁸⁶ A. TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě IV.*, Praha 1973, s. 166.

⁶⁸⁷ František HARLAS, *Škréta*, in: OSN, XXIV. Díl, s. 652. K Vavřinci Břekovci Šotnovskému ze Závořic také August SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 377.

Jaroměřský, Mikuláš

V letech 1588 až 1590 správce školy u sv. Štěpána na Novém Městě pražském.⁶⁸⁸ Vypovídá roku 1592 ve sporu o náрек cti mezi Brikcím z Cimperka a Štěpánem Liderou. Folia 282v, 283r.

Kavka z Říčan, Oldřich

Kavkové byli jednou z linií velmi rozvětveného rodu Říčanských z Říčan. Oldřich Kavka z Říčan je jejím těžko zařaditelným členem. V knize svědomí je titulován jako pán na Švihově, což celou situaci jen komplikuje. Hrad Švihov zdělili roku 1563 Zdeněk a Heralt Kavkové z Říčan, přičemž o tři roky později vlastnil Heralt celý hrad. Ten pak držel až do roku 1595.⁶⁸⁹ Nicméně se nepodařilo potvrdit, že by Oldřich mohl být jejich bratrem. Jediným známým Oldřichem Kavkou, u něhož je navíc možné předpokládat, že roku 1591 již dosáhl dospělosti, je syn Šebestiána Kavky z Říčan. Avšak ten roku 1574 prodal statky na Plzeňsku a přesídlil do Popovic mezi Bystřicí u Benešova a Vlašimí.⁶⁹⁰ V tomto případě ale není jasný jeho vztah ke Švihovu. Proto se jako pravděpodobnější jeví to, že jde o třetího dosud neznámého bratra jmenovaných Heralta a Zdeňka Kavků z Říčan. Oldřich Kavka vypovídá roku 1591 k majetkovému sporu Jana st. z Proseče kvůli darování domu Janu Hostouňskému. Folia 238r – 239r, 240r.

Libocký z Libé Hory, Václav

Erbovní rodina pocházející z Liboce (dnes část Prahy). Staroměstský měšťan a konšel Jiří Libocký získal roku 1590 erb s přídomkem „z Libé Hory“. Dožil se vysokého věku 91 let (zemřel v roce 1591).⁶⁹¹ Jeho syn Jan se po získání bakalářského titulu přestěhoval Hradce Králové, kde se oženil, spravoval místní školu a později byl prvním radním písařem. Po jeho smrti roku 1608 přešlo jméno a erb na další rodiny – Jana Černovického, Jana Vulterina, Jana Hubecia.⁶⁹² Václav Libocký tedy musel být buď přímým příbuzným Jiřího a Jana, nebo členem dosud neznámé rodiny, přijaté k erbu Libockých ještě za jejich života. Vypovídá roku 1592 v procesní při mezi Matějem Telečkou a Annou Hlavačkou. Folio 282v.

Leptěj Heroltický z Vozerovic, Jan

Příslušník větve rytířské rodiny Leptějů z Vozerovic (viz Lidmila Leptějová z Vozerovic), která v průběhu 16. století získala tvrz Heroltice (Herotice, Herutice), po níž se také psali Heroltičtí z Vozerovic. Svědčí roku

⁶⁸⁸ AMP, rkp. 1122, f. 282v, 283.

⁶⁸⁹ kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Západní Čechy*, Praha 1985, s. 338.

⁶⁹⁰ A. SEDLÁČEK, *Říčanský z Říčan*, in: OSN, XXI. díl, s. 695.

⁶⁹¹ A. SEDLÁČEK, *Libocký z Libé Hory*, in: OSN, XV. díl, s. 1031.

⁶⁹² Antonín RYBIČKA, *Královéhradecké rodiny erbovní*, Praha 1873, s. 23.

1589 ke krádežím spáchaným Johanou podruhní Jindřicha Řečického na foliu 128v.

Lešanský z Krsovic, Václav

A. Sedláček uvádí na základě zemských desek k roku 1553 Václava Lešanského jako držitele erbu.⁶⁹³ Pravděpodobně šlo o příbuzného Jana a Soběslava Lešanského z Krsovic, kteří v letech 1507 až 1522 (?) drželi statek Lešany nedaleko Týnce nad Sázavou.⁶⁹⁴ O jeho dalších osudech je možné říci jen to, že byl služebníkem – pravděpodobně úředníkem či správcem, Štěpána Střely z Rokyc na křivsoudovském panství. Vypovídá roku 1591 ke sporu svého pána o zahradu náležející k domu v Panské ulici. Folio 211v.

Mníšek, Václav

V letech 1580 – 1585 rychtář Nového Města pražského. Roku 1592 člen městské rady.⁶⁹⁵ Vypovídá roku 1586 ke sporu Doroty Liderové s Václavem Meisnarem o nárek psanství na foliu 30r, 30v. Svědčí rovněž v roce 1592 ve sporu o nárek cti mezi Brikcím z Cimperka a Štěpánem Liderou. Folio 287r.

Protivínský z Pohnání, Chval

Rytířská rodina „z Pohnání“ pocházela ze stejnojmenné vsi u Tábora. Větev Protivínských se oddělila okolo roku 1470, když Chval z Pohnání získal město Protivín. Jeho potomek Chval Protivínský z Pohnání patřil v roce 1576 mezi služebníky Petra Voka z Rožmberka.⁶⁹⁶ Další zmínka o něm se vztahuje k roku 1589, kdy bydlel v Týně nad Vltavou.⁶⁹⁷ Roku 1591 svědčí v majetkovém sporu Jana st. z Proseče kvůli darování domu Janu Hostouňskému. Na základě výpovědí je možné říci, že v té době pobýval delší čas na Novém Městě pražském. Folia 238r – 239r, 240r.

Štěpánovský z Myšlína, Jan st., Jan ml.

Pravděpodobně erbovní strýci novoměstské nobilitované rodiny Kahounů z Myšlína pocházející z Písku. Jan st. Štěpánovský byl také jedním z poručníků sirotek po Janu Kahounovi a Anně Řečické.⁶⁹⁸ Oba vypovídají roku 1592 ke zbití radničního hospodáře Martina Sokola. Folia 294v, 296r.

⁶⁹³ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 155.

⁶⁹⁴ A. SEDLÁČEK, *Hrady XV.*, s. 129.

⁶⁹⁵ AMP, rkp. 1122, f. 287r.

⁶⁹⁶ Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985, s. 434.

⁶⁹⁷ A. SEDLÁČEK, *Pohnan*, in: OSN, XIX. díl, s. 1048.

⁶⁹⁸ A. SEDLÁČEK, *ČMH II.*, s. 462.

9. Závěr

Studium novoměstských knih svědomí přineslo možnost nahlédnout do poměrně velkého množství lidských osudů, ať již svědků, nedobrovolných účastníků nebo pachatelů trestné činnosti. Vypovídající nejenže popsali okolnosti kriminálních deliktů, ale rovněž nevědomky poodhalili svoje nejniternější prožitky a samozřejmě také zažité vzorce chování tehdejší společnosti. Analyzovaný pramen zároveň ukázal z jakých sociálních vrstev městského obyvatelstva tito lidé pocházeli, v jakých podmínkách žili a co je těšilo nebo trápilo. Nelze opomenout ani možnost komparace dosažených výsledků s dalšími českými městy, což může pomoci přinést ucelenější pohled na tuto problematiku. Právě takovéto srovnání bylo cílem kapitol věnovaných statistickým přehledům.

Těm ale předcházela snaha zasadit konkrétní údaje o soudních sporech na Novém Městě pražském do širšího kontextu vývoje městských bezpečnostních složek a justice od počátku raného novověku až do předbělohorského období. Výběr tohoto časového úseku nebyl náhodný. Jedná se totiž o dobu, kdy docházelo k velkému rozvoji stavovských práv, spojenému mimo jiné s několika zásadními díly tehdejších špiček právní vědy. Neoddiskutovatelně mezi ně patřil již Viktorín Kornelius ze Všehrd se svým výkladem zemského práva, píšící ještě za jagellonských králů. Nelze opomenout ani dva nejvýznamnější autory městských práv z následujících generací. Byli to Brikcí z Licka a Pavel Kristián z Koldína. Ti, přestože první z nich neuspěl ve své snaze o vytvoření všeobecně závazného zákoníku, výrazně přispěli k posílení právní kultury a povědomí obyvatel českých měst. K této skupině patří ještě další významné osobnosti, z nichž je třeba jmenovat novoměstského císařského rychtáře Víta Oftalmia Strakonického z Oskořína, jenž jako Koldínův přítel sepsal právní ponaučení vycházející právě z jeho zákoníku.

Statistické údaje získané rozbořením zápisů do knih svědomí přinesly zjištění, že Nové Město pražské se ve zkoumaném období zařadilo mezi místa z nejvyšší kriminalitou, což bylo bezpochyby důsledkem jeho významu a rozlohy. To dokazuje zejména počet dní, ve kterých písaři zapisovali svědecké výpovědi. Větší frekvenci se podařilo zachytit jen na Starém Městě pražském. Z dalších měst, u nichž již existují takovéto studie, měl podobnou úroveň kriminality pouze Žatec. Přesto pro objektivní porovnání výsledků chybí údaje z ostatních významných českých měst, mezi něž patří například Plzeň, České Budějovice nebo Hradec Králové.

Naproti tomu se nepodařilo prokázat existenci některých zvyklostí spojených s úřední činností městské rady a soudu. Jednou z nich bylo určení dnů obvyklých pro přijímání svědeckých výpovědí, jak je zachycují prameny v případě Starého Města a Žatce. Na Novém Městě je jejich rozdělení v týdnu téměř rovnoměrné. Lze říci pouze to, že nejobvyklejším dnem bylo pondělí

těsně následované úterým. Naopak sobota nepatřila k dnům, kdy by orgány městské správy překypovaly aktivitou. Stejně tak do snahy o určení denní doby, v níž nejčastěji docházelo k vyřizování těchto povinností, nevnesl analyzovaný pramen větší světlo. Dopoledne jako nejvhodnější čas je proto možné jen odvozovat z výsledků prací dalších autorů. Zajímavé výsledky přineslo studium svědků jako reprezentativního vzorku novoměstských obyvatel. Největším překvapením se stalo jeho rozdělení podle pohlaví. Přestože v dalších městech dosáhl poměr žen zhruba jedné třetiny a v Žatci se jednou přiblížil k polovině, na Novém Městě pražském se příliš nevzdaloval od 50% hranice, přičemž jednou jí téměř překonal (roku 1586 – 49,4%).

Poměrně důležitá snaha o analýzu sociálních skupin, z nichž svědci pocházeli, bohužel narazila na jeden z nedostatků knih svědomí. Ne vždy písař uvedl povolání nebo původ vypovídajícího. Tato neidentifikovatelná skupina nakonec přes všechny snahy přesáhla polovinu celku (57%), takže jde pouze o vytvoření přibližné představy. Přesto je nepochybné, že nejpočetnější zastoupení mělo drobnější řemeslnictvo s tím, že zahrnuje i další povolání, jako byl například šenkýř nebo porodní bába. Ti tvoří téměř třetinu všech svědků, přičemž se jejich výpovědi objevují u všech druhů tehdejší kriminality.

Ostatní skupiny obyvatelstva nedosahují ani 10% zastoupení. Nejvíce jich náleželo mezi lidi vykonávající služebná povolání (6,4%). Ti hovořili především k událostem týkajícím se bezprostředně rodiny jejich pána a nejbližšího okolí domu. Významnějšího počtu mezi svědky dosáhly již jen jedinci náležející k městským elitám (4,4%), mezi nimiž se objevují jak konšelé, tak i univerzitně vzdělaná inteligence, přičemž většina z nich dosáhla dříve či později nobilitace. Pravděpodobně vzhledem k určité výjimečnosti jejich postavení se jejich výpovědi převážně objevují u majetkoprávních sporů, zejména pak spojených s dědickými rozepřemi. Za zmínku stojí ještě podruzi, kteří dosáhli účasti 2,8%, avšak nelze říci, že by jejich svědectví převažovala u některého druhu deliktu. Objevují se rovnoměrně ve všech případech řešených novoměstským soudem. Výpovědi ostatních skupin byly již jen okrajovou záležitostí.

Rozboru trestné činnosti předchází ještě shrnutí sporů, v nichž vystupují jako jedna ze stran představitelé vyšších stavů. Šlechtu vystupující v letech 1585 až 1593 před novoměstským soudem je možné rozdělit do dvou skupin. V první je zařazeno 40 příslušníků starožitných českých rodů mezi něž patří například Holičtí ze Šternberka nebo Smiřičtí. Druhou pak tvoří sedm zástupců rodin, které se v 16. století do Čech přistěhovaly, společně s nobilitovaným měšťanstvem. Z nich je možné jmenovat slezské Macáky z Ottenburku a povýšené obchodníky Betengly (Wettengly) z Najenperka. Mezi kauzami svázanými s nejvyššími vrstvami raně novověké společnosti převládají stejně jako u měšťanstva dědické pře (8x), následované dluhy (7x). Trestněprávní záležitosti tvořily menšinu. Jednalo se o drobné krádeže, žhářství, nážek cti, výtržnost a cizoložství.

Vlastní analýza kriminálních deliktů využila základního rozdělení na trestněprávní a majetkoprávní trestné činy, které se objevuje ve všech pracích zabývajících se tímto tématem. Pro jejich přesnější specifikaci pak posloužila schémata vytvořená K. Malým a B. Roedlem. Jaké soudní spory byly tedy na Novém Městě pražském ve zkoumaném období nejfrekventovanější? Na základě informací získaných studiem knih svědomí lze říci, že trestní delikty převládaly (53,3%). Nejvýraznějšího zastoupení v této skupině dosáhly rvačky (49), na druhém místě skončil nářek cti (44) a třetí příčku zaujaly krádeže (35). Překvapením se stal poměrně malý počet sexuálních deliktů, u nichž by se dalo očekávat větší zastoupení. V těchto případech je ovšem potřeba zohlednit také to, že většina jich nejspíš zůstala neodhalena, což je v případech cizoložství a smilstva vcelku pochopitelné. Majetkoprávní spory představují 31,1% z celkového počtu, ale dědické spory se v celkovém pořadí vyšplhaly na první místo (57) a dluhy příliš nezaostávaly (32, páté místo). Podrobný přehled v knihách svědomí zachycených soudních sporů přináší následující tabulka č. 7.

Výsledky statistického přehledu soudních sporů na Novém Městě pražském jsou v protikladu s pracemi dalších autorů. B. Roedl uvádí v Žatci a Lounech poněkud jiné pořadí. Na prvním místě byly dluhy, následované dědickými spory. Trestněprávní deliktům náleží teprve třetí místo v pořadí. Stejně zjištění přináší také J. Pánek ve své práci zabývající se hrdelním soudnictvím v regionu na rozhraní středních a jižních Čech. Zdá se tedy, že snaha o rychlé získání finančního obnosu za jakýmkoliv účelem a následná neschopnost splácení tohoto závazku provází nejen obyvatele českých zemí již od doby, kdy se peníze staly základním prostředkem k získání libovolných požitků. Je ovšem otázkou, proč se tento, v jiných městech zachycený trend, nepotvrdil na Novém Městě pražském, kde suverénně vedou dědické spory. Dluhy, ačkoliv netvoří nezanedbatelnou položku jsou až hluboko pod násilnou trestnou činností a nářky cti.

Nicméně porovnání novoměstské agendy s ortelními manuály apelačního soudu přineslo nečekané zjištění, že ne všechny spory, které řešila nejvyšší odvolací instance jsou zaznamenány v knihách svědomí. Tato skutečnost je s ohledem na všechny vylíčené postupy týkající se soudního řízení zarážející. Ze zákonného hlediska by k něčemu takovému vůbec nemělo dojít. Svůj podíl mohla mít nedbalá práce písařů při pozdějším přepisování „škart“ s výpověďmi, ale s ohledem na množství chybějících záznamů nejde o příliš pravděpodobné řešení.

Existují však i další otázky, na něž by bylo třeba nalézt odpověď. Jako zcela zásadní se jeví zjištění, jaké bylo právní vědomí tehdejších obyvatel města. Na jednu stranu se totiž zdá, že měli velmi dobrou představu o mantinelech, které nastavovala městská práva, což dosvědčují také již zmiňované nadávky, mnohdy směřující ke konkrétnímu porušení zákona ve snaze poškodit čest uraženého. Naproti tomu se často setkáváme s překvapující naivitou pachatelů

trestných činů, kteří na veřejnosti otevřeně hovořili o svých poklescích. Rovněž vysoká fyzická odolnost raně novověkých lidí, jež vyplývá z popisu průběhu rvaček, doprovázených někdy velmi brutálními útoky, někdy opravdu překvapí. Opomenout nelze ani problematiku vyžadující rozsáhlejší výzkum, jako v úvodu zmíněné dějiny mentalit. To všechno jsou témata (a ještě mnohá další), která přímo vybízejí k podrobnému studiu knih svědomí, jež je možné považovat za dosud nedoceněný pramen poznání života raně novověkých měst.

TRESTNĚPRÁVNÍ	Proti osobním právům	Nářek cti	44
		Cizoložství	8
		Smilstvo	7
		Zhanění	5
		Odvod neviny	2
		Pohruška	2
		Znásilnění	1
		Rozvod	1
		Sexuální obtěžování	1
		Soukupství	2
		Donucení k sňatku	1
	Proti zdraví a životu	Napadení, rvačky	49
		Vražda, mord	7
		Domácí násilí	6
		Pokus o otravu	1
	Proti vlastnictví	Krádež, vloupání	35
		Žhářství	2
		Faleš	2
	Proti bezpečnosti a veřejnému pořádku	Výtržnost	6
		Sousedské spory	4
		Zneužití pravomocí	3
		Vejboj	2
	Proti ideologii a státu	Čarodějnictví	1
Trestněprávní celkem			192
MAJETKOPRÁVNÍ	Dědická		57
	Dluh		32
	Vlastnická		23
Majetkoprávní celkem			112
OSTATNÍ	Postranní		19
	Spory s nejasnou skutkovou podstatou		39
Ostatní celkem			58
CELKEM			360

Tab. č. 7 Přehled soudních novoměstských soudních sporů 1585 - 1593

10. PRAMENY A LITERATURA

Archivní prameny

Národní archiv Praha, f. Apelační soud, ortelní manuály:

- 1585 – 1587, inv. č. 122, sign. 23/286.
- 1588 – 1589, inv. č. 123, sign. 23/287.
- 1590 – 1593, inv. č. 124, sign. 23/288.
- 1593 – 1595, inv. č. 125, sign. 23/289.

Archiv hl. m. Prahy, Sbírka rukopisů 1310 – 1994:

- Liber testimoniorum 1585 – 1594, inv. č. 1122..
- Liber testimoniorum albus 7 1585 – 1595, inv. č. 1060a.
- Kniha apelací 1588 – 1617, inv. č. 1002.

Státní oblastní archiv Praha, f. Trestnice pro ženy Řepy, kart. 162.

Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, f. K – 1, Purkmistrovský úřad Český Krumlov 1347 – 1791 /1883/:

- inv. č. 2834, kart. č. 263.
- inv. č. 2828, kart. 250.

Státní okresní archiv Hradec Králové, f. Archiv města Nový Bydžov:

- inv. č. 1852, kart. 60.
- inv. č. 145.

Státní okresní archiv Rokycany, f. Archiv města Rokycany I., Rychtářská kniha 1585 – 1595, inv. č. 28.

Edice pramenů

Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Zřízení zemská Království českého XVI. věku*, Praha 1882.

Josef JIREČEK (ed.), *Práva městská království Českého Pavla Kristiána z Koldína*, Praha 1876.

Josef JIREČEK – Hermenegild JIREČEK (edd.), *Brikcího z Licska Práva městská*, Praha 1880.

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Právníký život v Čechách a na Moravě*, Praha 1903.

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Spisy právnícké o právu Českém v XVI. století*. Vídeň 1883.

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Obnovené právo a zřízení zemské*, Praha 1888.

Hermenegild JIREČEK (ed.), *Codex iuris Bohemici II/2*, Praha 1870.

Bohuslav HAVRÁNEK – Josef HRABÁK (edd.), *Výbor české literatury po dobu Husovu II.*, Praha 1957.

Adolf KALNÝ (ed.), *Popravčí kniha pánů z Rožmberka*, Třeboň 1993.

Petr KREUZ – Ivan MARTINOVSKÝ (edd.), *Vladislavské zřízení zemské*, Praha 2008.

Jaroslava MENDELOVÁ (ed.), *Matrika narozených kostela sv. Jindřicha na Novém Městě pražském*, Praha 1992.

Jaroslav PORÁK – Jaroslav KAŠPAR (edd.), *Ze starých letopisů českých*, Praha 1980.

Bohumír ROEDL (ed.), *Svědectví z morového času*, Praha 2003.

Antonín VERBÍK (ed.), *Černé knihy práva loveckého na hradě Buchlově*, Brno 1976.

Antonín VERBÍK – Ivan ŠTARHA – Edmund KNEŠL (edd.), *Černá kniha města Velké Bíteše*, Brno 1979.

Internet

České sněmy [online], HTML ed., Digitální repozitář poslanecké sněmovny parlamentu ČR, <http://www.psp.cz/eknih/snemy>.

František PALACKÝ (ed.). *Archiv český, čili, Staré písemné památky české i moravské. VI. díl, Praha 1872*, [online], HTML ed., <http://www.psp.cz/eknih/snemy>.

Mikuláš DAČICKÝ z HESLOVA, *Paměti* [online], HTML ed., <http://texty.citanka.cz/dacicky>.

Mikuláš DAČICKÝ z HESLOVA, *Prostopravda* [online], HTML ed., <http://texty.citanka.cz/dacicky>.

Miroslav VOLÁK, *Z dějin Rodova*, in: Elektronický zpravodaj Smiřic 1/2004, [online], Smiřice 2004, <http://www.smirice.cz/zprav3.php?id=13&ide=148>

Literatura

Zlata BRÁTKOVÁ, *Pražské knihy svědomí z konce 16. století*, in: Pražský sborník historický 31, Praha 2000.

Václav BŘEZAN, *Životy posledních Rožmberků*, Praha 1985.

Jaroslav ČECHURA, *Kriminalita každodennost v ranném novověku*, Praha 2008, s. 129.

Lenka ČERNÁ, *Smilnice a matky vražednice*, in: Zpravodaj Historického klubu, r. 19/2008, č. 1-2, Praha 2008.

August von DOERR, *Der Adel der Böhmischen kronländer*, Praha 1900.

Richard van DÜLMEN, *Historická antropologie*, Praha 2002.

Richard van DÜLMEN, *Kultura a každodenní život v ranném novověku I.*, Praha 1999.

Karel Jaromír ERBEN, *Knihy bílé na pohony k svědomí*, in: Časopis musea Království českého 35, Praha 1861.

Karel Jaromír ERBEN, *Výpis z bílé knihy svědomí*, in: Časopis musea Království českého 37, Praha 1863.

Michal FIALA, *Tři studie k české renesanční heraldice – znaky měšťanů Starého Města pražského v letech 1526 – 1618 ve světle salbuchů*, in: Heraldická ročenka 1994, Praha 1994.

Miroslav FLODR, *Brněnské městské právo*, Brno 2001.

Jindřich FRANCEK, *Hrdelní soudnictví v Čechách v 16. – 18. století*, in: Česká města v 16. – 18. století, Práce historického ústavu ČAV – Miscelanea, C – 5, Praha 1991.

Herbert J. FREUDENBERG, *Staff Brun-Out*, in: The Journal of Social Issues, r. 30/1974, č. 1, Washington 1974.

Jiří HÁS, *Šlechtické rody na Rychnovsku*, in: *Heraldika a genealogie* 1,2/2001, ročník XXXIV, Praha 2001.

Zdeňka HLEDÍKOVÁ – Jan DOBEŠ – Jan JANÁK, *Dějiny správy v českých zemích*, Praha 2005.

František HOFFMAN, *České město ve středověku*, Praha 1992.

Jan HORSKÝ, „*Duch doby*“ v českém dějepisectví a francouzský dějepis mentalit, in: Antonín Kostlán (ed.), *Práce z dějin vědy*, sv. 6, Semináře a studia výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003, Praha 2003.

Antonín JUST – Karel HYBNER, *Trutnov známý, neznámý*, Trutnov 1991.

Roger KENNEDY – Nicola ABEL-HIRSCH – Brett KAHR, *Témata psychoanalýzy II.*, Praha 2002.

Jan KILIÁN, *Kropáčové z Krymlova, z bohatých měšťanů pauperizovanými rytíři*, in: PSH XXXV, Praha 2007.

Jiří KLABOUCH, *Staré české soudnictví*, Praha 1967.

Vladimír KLECANDA, *Přijímání do rytířského stavu v zemích českých a rakouských na počátku novověku*, in: *Časopis archivní školy*, VI/1928, Praha 1928, s. 1 – 126.

Marie KOLDÍNSKÁ, „*Manýristická mentalita*“: k užívání jednoho pojmu v soudobém českém dějepisectví, in: Antonín Kostlán (ed.), *Práce z dějin vědy*, sv. 6, Semináře a studia výzkumného centra pro dějiny vědy z let 2002 – 2003. Praha 2003.

Adalbert KRÁL von Dobrá Voda, *Der Adel von Böhmen, Mähren und Schlesien*, reprint, Brno 2005.

Lenka KREUZOVÁ, *Agenda městského soudu v Poděbradech v době předbělohorské ve světle knih čistopisů a ordálních manuálů apelačního soudu v Praze (1548 – 1618)*, diplomová práce na Ústavu českých dějin FF UK v Praze, 2005.

Jaro KŘIVOHLAVÝ, *Jak neztratit nadšení*, Praha 1998.

Jiří KUBEŠ, *Jan Libra ze Soběnova – rožmberský hospodář v Praze a jeho každodenní život (1604 – 1609)*, in: PSH XXXI, Praha 2000.

Aleš KÝR, *Památník Pankrác*, Praha 1999

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; blok paláce Adria*, in: Pražský sborník historický (PSH) XXXI, Praha 2000.

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Panská*, in: PSH XXVIII, Praha 1995.

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Na Příkopě I.*, in: PSH XXIV, Praha 1991.

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Na Příkopě II.*, in: PSH XXV, Praha 1992.

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Hybernská I.*, in: PSH XX, Praha 1987.

Luboš LACINGER, *Z místopisu Nového Města pražského v 15. – 19. století; Hybernská II.*, in: PSH XXI, Praha 1988.

Josef LUDVÍK, *Smíšené zprávy historické o Náchodu*, in: Časopis českého museum, 8/1834, sv. 1., Praha 1834.

Josef MACEK, *Jagellonský věk v Čechách I. – IV.*, Praha 1992.

Karel MALÝ, *Trestní právo v Čechách v 15. a 16. století*, Praha 1989.

Karel MALÝ, *K českému trestnímu právu 15. – 16. století*, in: Rozpravy ČSAV, sešit 4/72, Praha 1962.

Karel MALÝ, *Zločin a trest v české stavovské společnosti 15. – 16. století*, in: Pocta akademiku Václavu Vaněčkovi k 70. narozeninám, Praha 1975.

Josef MILLER, *Uzavřená společnost a její nepřátelé – město středovýchodní Evropy (1500 – 1700)*, Praha 2006.

František MILNER-MILHAUZ, *O šlechtictví sekretáře Jana Millnera z Milhauzu a nové objevy o Millnerech*, in: Sborník jednoty starých českých rodů v Praze, roč. V., č. 3-4, Praha 1934.

Oto NOVÁK – Josef ZAPLETAL, *Kriminologie*, Praha 2004.

Jaroslav PÁNEK, *Městské hrdelní soudnictví v pozdně feudálních Čechách*, in: Československý časopis historický r. 32/1984, Praha 1984.

Jaroslav PÁNEK, *Města v politickém systému předbřlohorského českého státu*, in: Česká města v 16. – 18. století, Práce historického ústavu ČAV, řada Miscelanea, C – 5, Praha 1991.

Jiří PEŠEK, *Měšťanská vzdělanost a kultura v předbřlohorských Čechách 1547 – 1620*, Praha 1993.

Josef PETŘÍK, *Zeměměřičství a zeměměřiči v 16. a 17. století*, in: Zeměměřič 12/2002, Praha 2002.

Josef PILNÁČEK, *Rody starého Slezska*, Brno 1991.

Eva PROCHÁZKOVÁ, *Postavení delikventa a vězeňská praxe v raně novověkém Berouně*, in: Středočeský sborník historický 20, Praha 1994.

Jana RICHTEROVÁ, *Hrad Bělá*, in: edice Zapomenuté hrady, tvrze a místa 8., Plzeň 1996.

Bohumír ROEDL, *Knihy svědomí Žatce a Loun jako pramen k dějinám městského soudnictví před Bílou horou*, in: Folia historica Bohemica 7, Praha 1984.

František RUTH, *Kronika královské Prahy I. – III.*, Praha 1903, 1904.

Antonín RYBIČKA, *Královéhradecké rodiny erbovní*, Praha 1873.

František Josef ŘEZÁČ, *Vězeňství v posavadních způsobech svých s návrhem o zdárnější trestání a polepšování zločinců*, reprint, příloha časopisu České vězeňství, Praha 1995.

August SEDLÁČEK, *Českomoravská heraldika II.*, reprint, Praha 1997.

August SEDLÁČEK, *Hrady zámky a tvrze České*, elektronická edice, Praha 2000.

Josef SMOLÍK, *Mathematikové v Čechách od založení university Pražské do r. 1620*, Praha 1864.

Iacobus SPRENGER – Henricus INSTITORIS, *Malleus Maleficarum – Kladivo na čarodějnice*, Jitka Lenková (překl.), Praha 2006.

Karel THIR, *Staré domy a rodiny táborské I.*, Tábor 1920.

Daniela TINKOVÁ, *Hřích, zločin, šílenství v čase odkouzlování světa*, Praha 2004.

Václav Vladivoj TOMEK, *Dějiny města Prahy VIII.*, Praha 1891.

Antonín TRUHLÁŘ – Karel HRDINA – Josef HEJNIC – Jan MARTÍNEK, *Rukověť humanistického básnictví v Čechách a na Moravě I. – IV.*, Praha 1966 – 1973.

Václav VOJTÍŠEK, *Soud a rada královských měst českých*, in: Výbor rozprav a studií Václava Vojtíška, Praha 1953.

Miloslav VOLF, *Drobná šlechta v Mirovicích před třicetiletou válkou*, Pelhřimov 1940.

Petr VOREL, *Páni z Pernštejna*, Praha 1999.

Zikmund WINTER, *Kulturní obraz českých měst II.*, Praha 1892.

Zikmund WINTER, *Řemeslnictvo a živnosti XVI. věku v Čechách*, Praha 1909,

Jan ŽUPANIČ – Michal FIALA, *Nobilitační listiny pro obránce pražských měst roku 1648*, Praha 2001.

kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Východní Čechy*, Praha 1989.

kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Praha a okolí*, Praha 1988.

kol., *Hrady, zámky a tvrze v Čechách, na Moravě a ve Slezsku – Západní Čechy*, Praha 1985.

Ottův slovník naučný, elektronická edice, Zlín 2003.

11. SEZNAM PŘÍLOH

I. Pohled na Dobyččí trh s dnež již neexistující kaplí Božího těla na mědirytu Filipa van der Bosch z roku 1606.

II. Kniha svědomí Nového Města pražského z let 1585 – 1595 s aramejským textem na deskách vazby.

(Archiv hl. m. Prahy, f. Sbírky rukopisů 1310 – 1994, inv. č. 1060a.)

III. Ukázka zápisu do kihy svědomí s rukopisy českého a německého písaře.

(Archiv hl. m. Prahy, f. Sbírky rukopisů 1310 – 1994, inv. č. 1122.)

IV. Ukázka zápisu v knize apelací Nového Města pražského z let 1588 – 1617.

(Archiv hl. m. Prahy, f. Sbírky rukopisů 1310 – 1994, inv. č. 1002.)

V. První tištěné vydání městských práv Pavla Kristiána z Koldína z roku 1579.

(Státní okresní archiv Tachov, f. Archiv města Kladruby, kniha č. 2.)

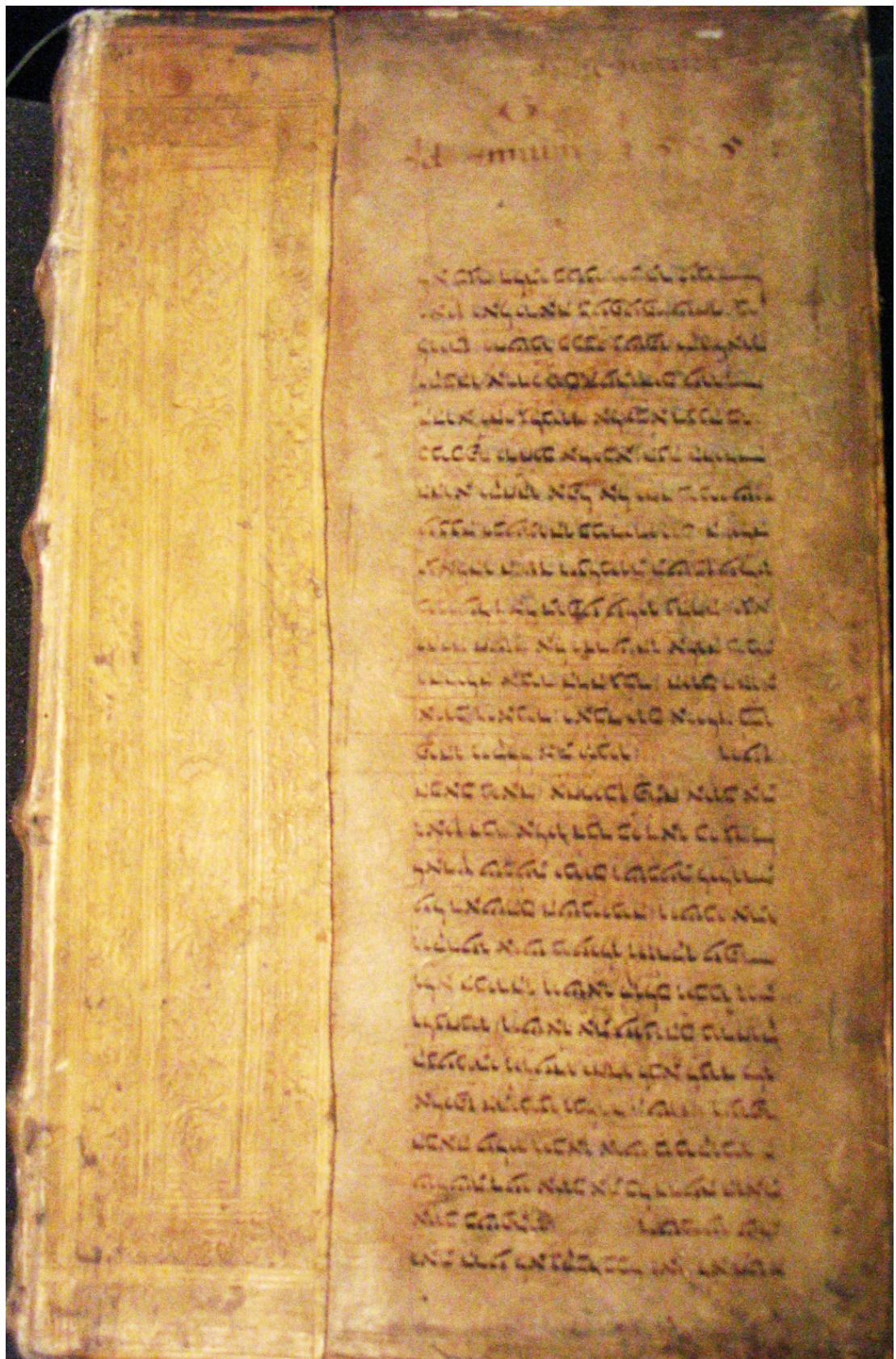
VI. Inventář českokrumlovské šatlavy z roku 1612.

(Státní okresní archiv Český Krumlov, Archiv města Český Krumlov, f. K-1, Purkmistrovský úřad Český Krumlov 1347 – 1791, inv. č. 2828, kart. 250.)

I.

II.

1 5 8 8.
Rudolf Družb 3 Boži milosti
 volenij dymkij dyjary Jo resseky gasy
 dozmnožitel dyjste, dyjste, dyjste dat.
 matyky a dyjmatyky c krat, krazy dnyje
 dalmijste Margravit Moravste, Lužen
 burske a Slezste dnyje, a lužijste Margr.
 bte c dymningem timto listem, že kad
 dy nasse d dyjellagym na gradie nasse
 vrazstem zvjzeme a vjzeme, Nasy d vja.
 roa Horvego Miestu vrazste odestana a
 derydana zafuzetiena Acta. Vse vji,
 mzy Evan Maizlana Ndmirzste Man.
 jeltani c jedne, a Dorothei nide, Jana
 Porzizste, mzy Jalt Symeona Adl.
 ftertera Manjeltani, y na mistie Syme.
 na dyrotta a Syna gegigo c Strany Druze.
 dy se jadosti zdryzlenj dyjora proti dyjstti
 nide, Jana Porzizste rolozenego v
 smrt gednoho dyjlezmita te vze dotyze p
 Jady Zaloba a Acta te vze to resseky m
 sobe vze osahugi a zaviragi, vrazim
 se togo resseky c pitnosty votle vrama, zant.
 haragi togo dtele na kmz pravil feria
 quarta in Octava Trium Regum XIII Ja.
 nuary, letza togota c dyjdelatego dyjste
 mzy dotyzenymj stranany vjzimego
 vzi puz razl, c tim dotyzenym. Gestlyze
 potomni gedna mzy Druha strana bude
 chiti vrazdu vrama nasse donati, zachoma.
 guz m tom dyjst vramy, že to vjzime
 onocy bude votle vrama. dyj d dyjella.
 dy slozene to aby zase navrazlno dylo.

Artykulowí Právu mieszkých. DE IVSTITIA & Iure. O Sprawedlnosti a Právu.

¶ I.

Každý kdož chce Práva znáti / a w
nich s prospěchem sobě čísti / y také potom w čas potřeby na-
stálé gých požijwati / má předkem wědění a znáti / co gest Prá-
wo / a odkawad swuog začátek běře. Kterěz (yakž učitelé Prá-
wa počkádagij) na sprawedlnosti založeno gest / a od něj začátek
gména swého má. Nebo slowe Práwo / jako něyáké prawidlo /
podlé kteréhož Saudcowé lidské sprawedlnosti rozeznawagij /
a po něm / co po něyákém prawidle / přijhody a rozličné případy
nosti lidské rozsuzgij.

Rozdíl
I.

¶ Slove pak w Práwích Sprawedliwost / aneb Sprá-
wedlnost / ystawičná a neménijcí se wuole / kteraz gednomu kaž-
dému wdéluge toho Práva / yakž komu náležij. A protož
gménuge se také Natkaw wšech lidských nařizení a ustanowe-
nij / kteraz sobě lidé w Obcech za Práwo ustanowugij. A tak
které Práwo aneb nařizení na tom gruntu / totiž Sprawedl-
nosti založeno není / to by pak od kohokolí ustanoweno a na-
řizeno bylo / Práwem vlastně slauti nemá.

II.

¶ II.

Práwo pak nic giného není / nežli w-
mění a rozeznání dobrého od zlého / Sprawedliwého od nes-
prawedliwého / Prawého od křiwého / mírného od nemír-
ného : Kterěz gednoho každého k tomu weđe a vějí / čeho se má
přijdržeti / a čeho se zase vystříhati.

Rozdíl
I.

A

¶ A tak

[Handwritten list of names and numbers, likely a ledger or inventory.]